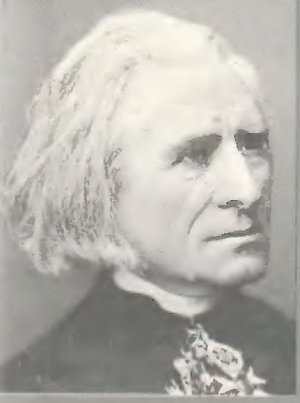

évfordulók

'86

ÉVFORDULÓK 1986

ÉVFORDULÓK

1986

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1985

A kötetet összeállította

GÁRDOS MIKLÓS

Szerzői

BAJKAY ÉVA (B. É.), BARTA JÁNOS (B. J.), BATTA ANDRÁS (B. A.), BÁNOS TIBOR (B. T.), BÓNIS FERENC (B. F.), DANISS GYŐZŐ (D. GY.), GÁRDOS MIKLÓS (G. M.), HORVÁTH ÁRPÁD (H. Á.), KŐVÁGÓ SAROLTA (K. S.), MILEI GYÖRGY (M. GY.), RÁTÓTI BENŐ (R. B.), RÁZSÓ GYULA (R. GY.), RÓNAY LÁSZLÓ (R. L.), SIPOS ATTILA (S. A.), SZEGŐ ANDRÁS (Sz. A.), SZUHAY-HAVAS ERVIN (Sz.-H. E.)

Lektorálta

VÉRTES RÓBERT

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. 85.1044/10 – Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató. A kötetet Bodó Károly szerkesztette. Képszerkesztő: Fábri Magda. A borító Erdélyi János munkája. Műszaki vezető: Bereczki Gábor. Műszaki szerkesztő: Gyuska Györgyi. Terjedelme: 20,9 (A/5) ív.

ISSN 0139–3898

© Bajkay Éva, Barta János, Batta András, Bános Tibor, Bónis Ferenc, Daniss Győző, Gárdos Miklós, Horváth Árpád, Kővágó Sarolta, Milei György, Rátóti Benő, Rázsó Gyula, Rónay László, Sipos Attila, Szegő András, Szuhay-Havas Ervin, 1985

(4022)

Január

1926. I.	Megjelenik a *Korunk* című irodalmi és társadalmi folyóirat Kolozsvárott.
1886. I. 1.	Az angolok annektálják Burmat.
1886. I. 1.	Kuncz Aladár író születése.
1961. I. 1.	A második ötéves terv indulasa Magyarországon.
1961. I. 3.	Az USA megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Kubával.
1786. I. 5.	II. József elrendeli a földek kataszteri felmérését.
1766. I. 6.	Fazekas Mihály költő szuletése.
1926. I. 12.	A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. megalakulása.
1706. I. 17.	Franklin Benjamin amerikai író és államférfi születése.
1736. I. 19.	*James Watt, a kondenzátoros gőzgép angol feltalálója születése.*
1961. I. 20.	*John Fitzgerald Kennedy amerikai elnok hivatalba lép.*
1961. I. 21.	Séko Tourét Guinea köztársasági elnokéve választják.
1561. I. 22.	Francis Bacon angol író, filozófus születése.
1486. I. 25.	Mátyás király „nagyobb dekrétuma" kiadása.
1826. I. 25.	Gyulai Pál kritikus születése.
1961. I. 28.	Ruanda ENSZ-gyámság alatt köztársaság lesz.
1866. I. 29.	Romain Rolland francia író születése.
1906. I. 31.	Boczor József, a magyar és a nemzetkozi munkásmozgalom harcosa születése.

A gép forradalmának elindítója

Kétszázötven éve, 1736. január 19-én született James Watt, a kondenzátoros gőzgép feltalálója.

James Watt

Régimódi angol konyha téglából rakott tűzhelyén a lábasban felforrt víz gőze a fedőt emelgeti; vézna kisfiú nézegeti a számára érdekes jelenséget. Valahogy ilyenformán mutatják be a régibb fizika- és technikatörténeti elbeszélések a fiatal Watt első találkozását a gőzzel. Ma már nehezen lehetne megállapítani, valóban a konyhai gőz keltette-e fel kíváncsiságát. A tény annyi: Watt találmánya, a gőzgép tette a XIX. század elején Angliát a „világ műhelyévé", és teljesitette ki az ipari forradalmat.

Watt a skóciai Greenockban született. Apja, mint afféle ezermester, a haditengerészet számára ácsolt vastag pallókból apró kerekű ágyútalpakat. Műhelyéből bútorok, órák, navigációs műszerek is kikerültek, s a felnövő kisfiúnak volt mit bámulnia. Nemcsak nézelődött, barkácsolt is a műhelyben, hajtotta az eszterga lendítőkerekét, húzta a kovácsfújtatót. Hajómodelleket, vízikerekeket faragott, és készített egy sztatikus villamosgépet is, amelynek sűrítőjéből a szomszédok álmélkodására szikrákat pattantott ki.

Minthogy gyenge testalkatú fiú volt, a szokásosnál később került iskolába, írni-olvasni szüleitől tanult meg. Az iskolában a görög és latin helyett a számtant, rajzot szerette. Sokat kirándult, növény-, rovar- és ásványgyűjteményt állított össze, szenvedélyesen olvasott, olvasmányait kiszínezve adta elő környezetének. Világéletében híres fabulázó volt, ha nem feltaláló lesz, talán Anglia egyik legjobb elbeszélője lehetett volna. Milyen kár, hogy egyetlen kitalált történetét sem jegyezték fel!

Orvos szeretett volna lenni, de a család anyagi ereje nem engedte, hogy távoli egyetemi városban tanuljon, azért beszegőd-

tették egy műszerészműhelybe inasnak. Gazdája „optikus"-nak mondta magát, műhelyében zenélő szerkezeteket és horgászfelszereléseket készítettek. Watt többre vágyott, s ezért elgyalogolt Londonba – tizenkét napig rótta az országutat –, ahol azonban az ottani mesterek nem akarták hét évnél rövidebb időre a tanítását elvállalni. Nagy nehezen egy távoli rokonnál helyezkedett el, évi 22 fontot kellett fizetnie, amit a család kínkeservvel kiizzadt. Az ifjú Watt nem nagyon mert a londoni utcákon járkálni, mert a haditengerészet és a hadsereg toborzói könnyen elkaphatták – mint nem londoni illetőségű fiatalembert –, hogy megkötözve vigyék hajóra vagy laktanyába az „önként" jelentkezőt.

Mestere jó oktatónak bizonyult, egy év alatt sokat tanult. A pénzéhes mester sem járt azonban rosszul, az őáltala készített szextánsokért és oktánsokért szép pénzt sepert be, amiből Watt csak néhány shillinget kapott. Annyi pénzt azért sikerült összegyűjtenie, hogy megvehette Jacob Leupold „Theatrum machinarum" című kilenckötetes művét, amelyben 764 oldalon, 472 pompás rézmetszeten tárulkozott ki a kor technikája. Az egyik kötet a Newcomen-féle gőzgépet is bemutatta, megjegyezve, hogy a magyarországi Selmecbányán a gépet bányavíz szivattyúzására használják. Elgondolhatjuk, mennyire felkeltette a könyv a fantáziagazdag Watt érdeklődését.

Watt egy évig maradt Londonban, majd – állandó köhögéstől és ízületi bántalmaktól gyötörve – útnak indult hazafelé. Útközben német szavakat memorizált, megnézte a vízimalmokat, hajózózsilipeket, hidakat, bányatelepeket. Látott Newcomen-gőzgépet is.

Az otthoni mesterek sem voltak a londoniaknál jobbak. Nem fogadták be a céhbe, nem nyithatott műhelyt, nem vállalhatott munkát, mert a hétévi tanoncidőt nem töltötte ki. A glasgow-i egyetem tanára, Black, a család jó barátja a fiatal Wattot „beszerezte" az egyetemre mechanikusnak. Szemléltetőeszközök készítésével és javításával foglalkozott. Az egyetemi mechanikai műhelybe számos professzor „bejárt" beszélgetésre, köztük Robinson professzor is, aki így emlékezett vissza a műhelyben töltött meghitt órákra: „Sok országot bejártam, de senkivel sem találkoztam, aki oly sokat tudott, és oly szívesen segített a hozzá fordulókon, mint Watt." A műhelybeszélgetéseken gyakran részt vett Robert Simon nyomdász, aki matematikai könyveket adott ki, és szívesen tért be Adam Smith, a klasszikus angol közgazdaságtan megalapítója is.

Black professzor társaságában Watt a víz fizikai és kémiai

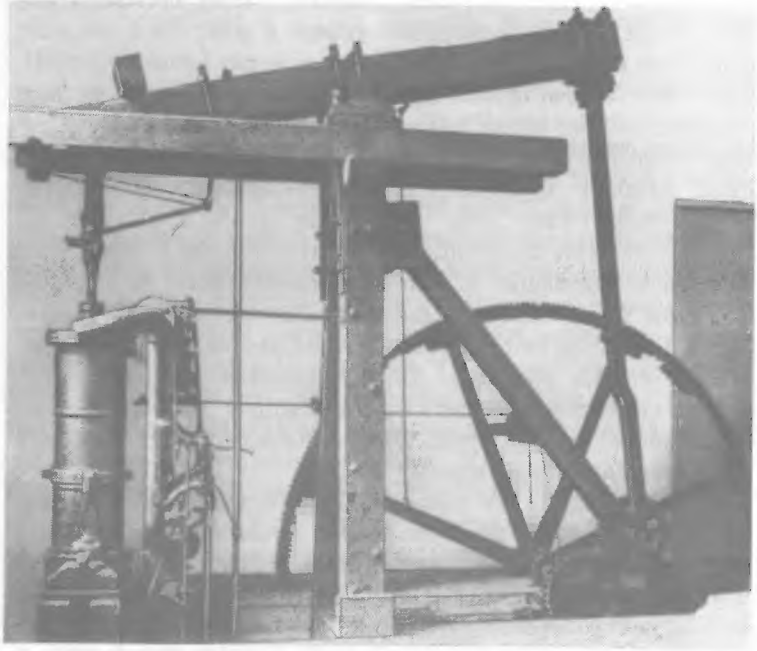

Watt gőzgépe a londoni tudománytörténeti múzeumban

tulajdonságait vizsgálta. Megállapították, hogy a régiek azon elképzelése, hogy forraláskor a vízből levegő távozik el, helytelen, mert a gőz is víz, csak nem folyékony, hanem légnemű halmazállapotú. A gőz és a jég különböző halmazállapotú víz. Kísérleteztek a Papin-fazékkal is, Watt megkísérelte a gőznyomás műszeres mérését.

Watt jól ismerte az 1712 óta dolgozó, vizet szivattyúzó Newcomen-féle gőzgépeket. Ezeknél az embermagasságú sárgaréz vagy bronzhengerben mozgó dugattyú alá gőzt engedtek, és a hengert vízzel lehűtve a gőz lecsapódott, helyében vákuum – légritka tér – keletkezett, aminek hatására a dugattyú fölött levő légnyomás a dugattyút leszorította. Ez volt a munkavégző szakasz. Minthogy az ilyen gépet voltaképpen nem a gőz, hanem az atmoszferikus nyomás hajtotta, „atmoszferikus gőzgépnek" nevezték. A hatalmas hengeröntvény ütemenkénti felhevítése, lehűtése roppant sok tüzelőanyag fogyasztásával járt, üzemét csak szénbányák közelében tudták gazdaságosan fenntartani. (Selmecen fával fűtötték a kazánokat.)

Az 1763–1764-es iskolai évben az egyetem gépészeti tanszékéről régi gőzgépmodellt vittek Watt műhelyébe, azzal, hogy „csi-

náljon vele valamit, mert nem működik". Watt borszeszlángon vizet forralt, és a bádoghengerbe vezette a gőzt. Ha a hengerre hideg vizet folyatott, a vákuum hatására a gép keveset mozdult. Kísérletezés közben támadt az a szerencsés gondolata, hogy nem a hengert hűti le, hanem külön edényben csapatja le – kondenzálja – a gőzt, s így a henger nem hűl le. Ezzel megtalálta a nagy titkot, feltalálta a korai gőzgépek legfontosabb berendezését, a kondenzátort. Már „csak" meg kellett építeni a gőzgépet. Ez azonban nehéznek bizonyult, mert hiányzott hozzá a pénz. Watt feleségének hozománya is rámént a kísérletezésre. A szerencse összehozta Wattot Roebuck skót gyárossal, aki az ipari kénsavgyártás feltalálója volt, s ebből meggazdagodott. Segítségével sikerült a munkát elkezdeni. Roebuck azonban egy bányavállalkozáson elvesztette vagyonát. Ekkor Matthew Boulton apróvasárukat készítő gyáros sietett Watt segítségére, együtt dolgozták ki a körmozgást adó gőzgépet.

Watt első gőzgépének számos alkatrészét még ácsok faragták, nagy öntvényeket és kovácsolt munkadarabokat ugyanis akkoriban még egyik gyár sem tudott önteni-kovácsolni. A kor más gépei is túlnyomórészt fából készültek. Jellemző az akkori idők mérnökeinek gondolkodására, hogy az első gőzmalmokat, gépműhelyeket is – mint korábban, a gőzgép felfedezése előtt – vízikerékkel hajtották. Magasan elhelyezett tartályokba gőzszivattyú nyomta fel a vizet, és onnan zúdították a lapátkerekekre. Hamarosan rájöttek azután, hogy elégséges, ha a gőzgép közvetlenül hajtja a malomgépeket.

Az első Watt-féle gőzgépekről készült ábrázolásokon megfigyelhetjük, hogy a hajtórúd nem forgattyúval hajtja a lendítőkereket, hanem ún. bolygókerék-párral. Az évezredek óta használt forgattyút ugyanis egy szemfüles angol szabadalmaztatta, és csak úgy volt hajlandó Wattéknak a forgattyú használatát átengedni, ha ők a kondenzátort adják cserébe. Ebbe természetesen nem mentek bele, hanem Murdock, a Watt-gépgyár kitűnő mérnöke megszerkesztette a bolygókerekes meghajtást. Mindaddig ezzel szerelték fel gépeiket, míg a forgattyú szabadalma le nem járt.

Watt és Boulton a gőzgépek forgalmazását világméretekre kiterjesztették. A gépeket – ügyes üzleti fogással – ingyen adták a bányatulajdonosoknak, s csupán azt kérték, hogy a szénfaló Newcomen-féle gépek leállításából és az új gépek üzembe helyezéséből származó tüzelőanyag-megtakarítás egyharmadát fizessék. Jól járt a bányavállalat és a gépgyár is. Watt és Boulton a gép-

kezelők betanítását is ingyen végezték. Nem fizettek rá nagyvonalúságukra.

A gőzgépgyártás megindulásával az ipari kémek serege rajzott Watték gyárában és a gyár körül. Így például a nagy Georg Reichenbach német mechanikus is, aki a bajor kormány megbízásából napszámosmunkát végzett, miközben nyitva tartotta a szemét, és kötetnyi rajzzal, feljegyzéssel tért haza. („Angliai napló"-ját könyv alakban is kiadták.) Kémjelentések és szabadalomvásárlások nyomán Európa-szerte megindult a gőzgépek gyártása.

A dugattyús gőzgépek jellegzetes alkatrésze, a centrifugális regulátor nem Watt találmánya, régi angol szélmalmokon használták. Eredeti megoldás viszont a dugattyú mozgásának átvitele a himbára. A gőzgépek jellegzetes alkatrésze, a himba sokáig megmaradt. Nálunk a káposztásmegyeri vízművek gépházában dolgoztak himbás gőzgépek. Milyen kár, hogy egy sem maradt meg! (Szép modellje a Műszaki Múzeumban látható.) A himbát az ún. Watt-féle paralelogramma segítségével szerkesztették. A nehézkes alkatrész matematikai elemzését Pafnutyij Csebicsev orosz fizikus végezte el, munkája 1853-ban jelent meg „A paralelogramma mechanizmusának elmélete" címen.

Watt a gyár műszaki vezetését később átadta Gregory fiának. Ő maga, az üzleti élettől is visszavonulva, házában laboratóriumot, műhelyt rendezett be, szobormásoló gépet szerkesztett, és a víz kémiájával foglalkozott. Amikor Széchenyi István és Vásárhelyi Pál mérnök Angliában gőzgépek, gőzkotrók iránt érdeklődtek, már Gregoryval tárgyaltak. Széchenyi Wattnál akarta a Pesti Hengermalom erőgépét megrendelni, de bécsi nyomásra a gépet osztrák gépgyár szállította. A XIX. század második felében azután Magyarországon is megindult a gőzgépek gyártása, a Láng-gépgyár világhírű nagy gőzgépeket gyártott.

Külön érdekesség, hogy Watt és Boulton nevéhez fűződik az ún. Hold Társaság – Lunar Society – megalapítása és működése. A társaság tagjai Boulton házának nagy társalgójában havonta – holdtöltekor – összejövetelt tartottak. Azért holdtöltekor, mert az utcák akkor bizony még sötétek voltak, noha Murdock már feltalálta a gázgyártást. (Az első angliai gázgyárakat később ugyancsak a Watt-gépgyár szerelte fel.) A társaság tagjai voltak például Erasmus Darwin orvos és filozófus (Charles Darwin nagyapja), Pristley kémikus, Black professzor, Wedgwood porcelángyáros, Herschel csillagász és még sokan mások. A társaság működése adta Eötvös Lorándnak az ötletet a budapesti Kisakadémia létrehozásához, amely teljesen a Lunar Society szellemében működött.

Watt fia, Gregory – apja végtelen bánatára – 1804-ben meghalt. Watt laboratóriumában élete végéig fúrt-faragott, kísérletezett – azután ő is letette a szerszámot. 1819. augusztus 25-én halt meg.

A nagy feltaláló szobrát először szülővárosában állították fel, szép szobra van a budapesti Keleti pályaudvar homlokzatán is. Birminghamben a város főutcáján Watt, Boulton és Murdock hármas szobra az ipari forradalom hajnalának nagy alakjait idézi. Watt emléke, munkássága, találmányának forradalmasító hatása előtt tisztelegtek azok is, akik a teljesítmény egységét róla nevezték el.

(H. Á.)

Irodalom: Horváth Árpád: Tüzesgép. Táncsics Könyvkiadó 1963.

1036 nap

Huszonöt éve, 1961. január 20-án lépett hivatalba J. F. Kennedy amerikai elnök.

Mint az ünnepélyesség és az elegancia megtestesülése, estélyi köpenyben, fején cilinderrel érkezett a beiktatási ünnepség dísztribünjére John Fitzgerald Kennedy, az Egyesült Államok 35. elnöke. Olyan milliomoscsalád negyvennégy éves fia volt, amelyben a politikai pálya egyáltalán nem volt ismeretlen – édesapja, Joseph Kennedy nemcsak üzletember volt, hanem egy ideig hazája londoni nagykövete is. A bostoni Kennedyek a pénz mellett a hatalom iránt is mindig érdeklődtek. Van egy nem ellenőrizhető legenda, amely szerint Joseph Kennedy egyszer azt mondta: fiai közül az egyiknek be kell költöznie a Fehér Házba. Az amerikai monopoltőke egymással gyilkos konkurrenciaharcot vívó csoportjai közül az egyik, a polgári termelésben érdekelt (de természetesen ezzel együtt is az imperialista külpolitikát támogató) volt az, amely fantáziát látott J. F. Kennedy elnökségében, és be is segítette a Fehér Házba.

Politikai pályája 1946-ban kezdődött, huszonkilenc évesen választották képviselővé a nemrég leszerelt tengerészhadnagyot. A család óriási összeget fektetett megválasztásába. (Amikor második világháborús élményeiről, az apja által „háborús hősnek" minősített helytállásáról és sebesüléséről kérdezték, szokott öniróniájával így felelt: „Baleset volt. Elsüllyesztették a hajómat.") 1953-ban szülőföldje, Massachusetts állam szenátora lett, a család boldogan fizette a nem jelentéktelen választási költséget. Először 1956-ban pályázta meg a demokrata párt elnökjelöltségét. Akkor alulmaradt, szándéka csak 1960-ban válhatott valóra. Az 1960. novemberi elnökválasztáson a republikánus Nixonnal mérkőzött meg: Kennedy 303 elektort állított maga mögé (34 227 096 szavazattal), Nixonnak 219 elektora volt (34 108 546 szavazattal). Más szóval: ha a szavazatok számát nézzük, Kennedy csak 118 550 vokssal előzte meg republikánus ellenfelét.

Kennedy előtt nyolc évig republikánus elnöke volt az Egyesült Államoknak, a második világháború legendák övezte amerikai

katonai vezetője, a partraszállás szervezője, Dwight D. Eisenhower. Az egykori katonatiszt búcsúbeszédében érdekes megjegyzéssel jellemezte a kormányzása alatt kialakult helyzetet: „Az állam tanácskozó testületeiben védekeznünk kell az ellen, hogy a katonai-ipari komplexum – akarva vagy nem akarva – indokolatlan befolyást szerezzen... Sohasem engedhetjük meg, hogy e kombináció veszélyeztesse szabadságunkat és demokratikus eljárásainkat." Az amerikai néphez intézett búcsúüzenetében Eisenhower leszögezte, hogy az óriási katonai szervezet összefonódása a kiterjedt hadiiparral veszélyes következményekkel járhat.

Kennedy észrevette és megértette, hogy a világban kialakult viszonyok már nem az Egyesült Államok javára vannak változóban: a kapitalizmus helyzetét a szocializmus előretörése és a fejlődésben elmaradt országok jogos és növekvő, változást követelő politikai előretörése jellemzi. A képviselőházban és a szenátusban politikai gyakorlatot szerzett fiatal Kennedy a maga módján és elképzeléseivel azért szállt síkra, hogy megőrizze, esetleg erősítse az USA tekintélyét, nemzetközi állásait, s ha lehet, megfordítsa az imperializmus számára kedvezőtlen tendenciát.

Félreérthetetlenül antikommunista volt. „A kommunizmus nem a jövő hulláma: a jövő és az Egyesült Államok, az egy és ugyanaz" – mondta egyszer. Majd így fogalmazott: „A mai generációnak nem kell új célokat maga elé tűznie. A régi amerikai célok ma is teljesen helytállóak... A mi demokráciánknak demonstrálnia kell, hogy mindig készen áll az emberi szabadság ügyéért állhatatos, okos és szenvedélyes harcra Ázsiában, a Közel-Keleten, Afrikában és Latin-Amerikában csakúgy, mint azokban a régiókban, amelyek most a Szovjetunió csatlósainak státusában vannak..." – Negyedszázaddal később a republikánus elnök, a konzervatív Reagan lényegében ugyanezt hirdeti, a színhelyek megjelölése sem sokat változott.

Még szenátorként így beszélt Kennedy 1956-ban: „Vietnam a szabad világ sarkköve Délkelet-Ázsiában, a boltozat fő tartóoszlopa, retesz a védőgáton: Burma, Thaiföld, India, Japán, a Fülöp-szigetek s magától értetődően Laosz és Kambodzsa biztonságát nagy veszélyek fenyegetnék, ha a kommunizmus vörös hulláma elárasztaná Vietnamot." Amikor elnök lett, az USA már jelen volt Dél-Vietnamban, nemcsak fegyverszállítóként, mert ekkor már 685 amerikai katonai tanácsadó is ott tartózkodott a dél-vietnami bábállam területén. Az új elnök számos megfigyelőt – közöttük Johnson alelnököt, Gilpatrick had-

Kennedy elnöki eskütétele a Kongresszus előtt

ügyminiszter-helyettest, Maxwell Taylor tábornokot, Walt Rostow-t – küldött Dél-Vietnamba. A helyszínen jártak többféle javaslatot tettek; a lényeg egybehangzóan az volt, hogy növelni kell az amerikai beavatkozást. Két miniszter, McNamara (hadügy) és Rusk (külügy) azt ajánlották, hogy mielőbb küldjenek oda 200 000 amerikai katonát, ez majd azonnal megváltoztatja a helyzetet. Kennedynek az volt a véleménye, hogy különleges gerillaellenes hadműveletekkel lehet fordulatot elérni a háborúban. Azt gondolta, hogy sok pénzzel, a dél-vietnami bábhadsereg felduzzasztásával gyors eredményt lehet elérni. 1963 végén, novemberben, amikor Kennedyt meggyilkolták, az amerikai katonák száma – akkor még csak „tanácsadóknak" nevezték őket – már 17 500 volt; félmilliós létszámukat csak Kennedy halála után érték el.

Kennedy két alkalommal is éles konfliktusba került a valóságos viszonyokkal és az elérhető lehetőségek határaival Kuba esetében. A Batista-rendszer megdöntése, Castro forradalmárainak győzelme után a karib-tengeri szigetország népe megkísérelte, hogy elszakítsa azokat a kötelékeket, amelyeket az amerikai nagytőke már a spanyol–amerikai háborútól kezdve Kuba köré font. Akkor az amerikai gyámkodás azt a tetszetős magyarázatot adta, hogy az amerikaiak „felszabadítják a spanyol zsarnokság alól" Kuba népét. Maga Kennedy eleinte örömmel köszöntötte a zsarnoki (és mindenben az amerikai nagytőkét szol-

gáló) Batista-rendszer megdöntését, ám már megválasztása előtt rádöbbent: a szigeten egyáltalán nem az történik, amit remélt, azaz egy polgári demokratikus, az USA-val barátságot tartó rendszer megszilárdulása. Ezért mondotta 1960. október 6-án: „Az amerikai külpolitika legnagyobb kudarca Kuba... Katasztrófa, amely az egész nyugati félteke biztonságát fenyegeti... Mindössze 90 mérföldre partjainktól, úgyszólván az orrunk előtt engedték meg, hogy kialakuljon a kommunista veszély. Saját rövidlátó politikánk segítette elő, hogy az egykor baráti sziget a kommunizmus első karib-tengeri bázisa legyen..."

Még az előző elnök, Eisenhower idején dolgozták ki a CIA vezetői – Allan Dullesszel az élen – egy kubai ellenforradalmárok felhasználásával végrehajtandó támadás tervét; ezt az elnök örökölte és lényegében nem is vétózta meg. Mindössze annyit tett, hogy „korlátozottan elhatárolta magát" a készülő támadástól. 1961. április 12-én mondta: „...a küzdelem nem az USA és Kuba, hanem a kubaiak között folyik. Semmilyen körülmények között sem kerülhet sor amerikai invázióra Kuba ellen..." Április 17-én egy nicaraguai kikötőből (Guatemalából, a kiképzőtáborokból amerikai katonai teherautók vitték át őket) elindultak az ellenforradalmi emigránsok a kubai Disznó-öböl felé. A „kubaiak hajóit" meghatározott távolságban követte az amerikai flotta több egysége. Az ellenforradalmárok kísérlete gyászos kudarccal végződött, a holtak és sebesültek mellett ezerszáz támadó fogságba is került. A CIA azonnal azt ajánlotta az elnöknek: nyílt amerikai katonai beavatkozással változtassák sikerré a kudarcot. Kennedy határozott nemet mondott. A flotta csak arra kapott engedélyt, hogy a hajók felvegyék a csónakon, úszva menekülő megvert támadókat, a légierő pedig arra, hogy felségjelzés nélküli gépeken próbáljon megmenteni minél több, a szárazföldön csapdába került ellenforradalmárt – ennek az akciónak egyébként semmiféle eredménye nem lehetett.

Kennedy soha nem adta fel elképzeléseit Kubával kapcsolatban. Több amerikai szerző idézi fel az elnök és bizalmas barátja, George Smathers floridai szenátor beszélgetéseit, amelyek tárgya Fidel Castro meggyilkoltatásának elképzelhető esélye volt.

1962 októberében Kennedy rádió- és televízióbeszédben közölte az USA lakosságával: a légi felderítés adatai szerint a Szovjetunió Kubában közép-hatótávolságú rakéták számára alkalmas támaszpontokat épít. Közölte, hogy az USA haditengerészeti blokád alá veszi Kubát, készültségbe helyezi az amerikai haderőt, megerősíti a Kuba szigetén levő amerikai támasz-

Elnöki sajtóértekezlet

pontot, Guantanamót, és összehívja az (Egyesült Államok irányítása alatt álló) Amerikai Államok Szervezetét. Volt a beszédnek egy különösen éles része. Az elnök azt mondta: ha Kuba területéről az Egyesült Államokat vagy valamelyik vele szövetséges latin-amerikai országot rakétatámadás érné, Washington úgy értelmezné ezt, mintha a Szovjetunió támadott volna, és azonnal beveti megtorló erejét Moszkva ellen.

Október 22-i beszédében az elnök azt is mondta: üzenetet intézett Nyikita Hruscsovhoz, a szovjet állam és párt vezetőjéhez, amelyben körvonalazta, hogy egyetlen megoldásnak azt tekinti, ha „Kubában leszerelik és elszállítják onnan a támadó fegyvereket". Négy nappal később a washingtoni szovjet nagykövetség egyik vezető diplomatája üzenetet juttatott el az amerikai külügyminisztériumba. Ennek az volt a lényege: a Szovjetunió leszereli és elszállítja a rakétákat Kubából, hozzájárul, hogy az ENSZ ezt ellenőrizze, és a jövőben tartózkodik attól, hogy újabb rakétákat szállítson Kubába, ám cserébe az USA-nak meg kell ígérnie, mégpedig nyilvánosan, hogy nem támadja meg Kubát, és ettől visszatartja szövetségeseit is. Nem sokkal az üzenet továbbítása után nyilvánosságra hozták Hruscsov Kennedyhez intézett válaszlevelét, amely ugyanezt tartalmazta. A levélben külön is szó esett Kuba szuverenitásának sérthetetlenségéről és arról, hogy az USA-nak köteleznie kell magát: nem avatkozik Kuba belügyeibe.

A kubai rakétaválság – számos vezető politikus szerint a második világháború és 1962 között a legsúlyosabb nemzetközi válság – a két kormányfő levélváltása után (Kennedy 27-én válaszolt) azzal oldódott meg, hogy az USA kötelezettséget vállalt: nem támad a szocialista Kubára. Sok évvel később mondta Fidel Castro: „Mi, kubaiak, akkor nehezen értettük meg e megoldásnak a valóságos jelentőségét; ma, tizenhárom év múltán azonban objektíven látjuk, hogy az 1962. októberi válság a forradalmi tábor győzelmét eredményezte... Az Egyesült Államok nem tudott kibújni az akkor vállalt kötelezettség teljesítése alól..."

Ahhoz, hogy pontosabb, reálisabb képet kapjunk a tragikus véget ért amerikai elnök valódi nézeteiről, elengedhetetlenül szükséges felidézni azt a vitát, amelyet Kennedy és Hruscsov folytattak 1961 júniusában, bécsi találkozójukon. Ezt a vitát Kennedy híve, életrajzírója és csodálója, Arthur M. Schlesinger írta meg az elnökről írott egyik könyvében. Kennedy Bécsben azt kezdte fejtegetni a szovjet kormányfőnek, hogy az antiimperialista küzdelmek kiéleződése, a társadalmi változásokért küzdők harcának felélénkülése mögött mindenütt a földtekén „mindig Moszkva, Moszkva keze van..." Amikor Hruscsov ezekre az inkább vezércikkszólamokra, mintsem államférfiúi mérlegelésre emlékeztető szavakra azzal a kérdéssel felelt, hogy a Kennedy által emlegetett „kommunizmus" vajon csak azokban az országokban létezhet-e, amelyekben már létezik, és ha valahol másutt mégis kifejlődik, az rögtön Moszkva és Washington konfrontációját hozza-e magával, Kennedy nyers tömörséggel válaszolt. „Újabb nemzetek bekapcsolódása a szocialista táborba... megváltoztatja a kialakult erőegyensúlyt", s ezt az USA nem tűrheti el.

Hruscsov nagyon határozottan reagált. Elutasította a zsaroló jellegű kijelentéseket, megmagyarázta, hogy a Szovjetunió nem felelős a világ legkülönbözőbb részein kialakuló és növekvő erejű antikapitalista és antiimperialista mozgalmakért. Hozzátette: a haladó eszmék terjedését nem lehet fegyverekkel megakadályozni, a kommunizmus végső győzelme történelmi szükségszerűség. A Szovjetunió viszont, munkások és parasztok állama lévén, osztályjellegénél fogva sem mondhat le a haladó mozgalmakkal vállalt szolidaritásról, fenyegesse is bárki bármivel.

Az USA 35. elnökének sajátos nézetei voltak a német kérdésről, a háború után kialakult közép- és közép-kelet európai viszonyokról, az itt kialakult politikai realitásokról. Arthur M. Schlesinger már idézett könyvében írta, mint Kennedy véleményének összefoglalását: „Ha Hruscsovnak sikerül a Nyugatot ar-

ra kényszerítenie, hogy megadja Kelet-Németországnak a legális elismerést, ezzel nemcsak egész Kelet-Európában biztosítja a status quót, hanem demoralizálja a nyugatnémet kormányt, felbomlasztja a NATO-t, megállítja a Nyugat egységesedésének folyamatát, és visszanyeri az offenzív kezdeményezést is Európában. Ha megvalósítja maximális célját, és a szövetségeseket elűzi Berlinből, akkor a Nyugat megszégyenül, világszerte meggyengül, s ez a nemzetközi erőviszonyok újabb eltolódásához vezet."

Különös dolog ezeket a szavakat most, leírásuk után majdnem negyedszázaddal elolvasni. Hiszen a Német Demokratikus Köztársaság azóta teljes jogú, elismert tagja a nemzetközi közösségnek. Az európai status quót – tehát a szocialista országok létét és határait is – Helsinkiben az európai országok mellett az USA és Kanada is szentesítette. Történelmi tény az is, hogy senki sem akarta „elűzni Nyugat-Berlinből a szövetségeseket", mindössze az történt, hogy adott pillanatban az NDK fallal erősítette meg államhatárát Berlin városában.

Kétségtelen, hogy Kennedy elnök politikai nézetei változtak, fejlődtek elnökségének viszonylag rövid ideje alatt is. Bizonyítja ezt az a beszéd is, amelyet az Amerikai Egyetemen mondott 1963. június 10-én. Az elnök itt azt magyarázta hallgatóinak: ha az amerikai nép elutasítja is a kommunizmust, meg kell találni a hidegháborúból való kijutásnak és a forró háború elkerülésének ösvényét. Az Egyesült Államokról és a Szovjetunióról szólva mondta: „Országunk népei között sok közös vonás van, s ezek között is a legerősebb kölcsönös iszonyunk a háborútól. Csaknem egyedülálló módon a világ nagyhatalmai között, mi soha nem viseltünk háborút egymás ellen ... Ma, ha újra totális háború törne ki – mindegy, milyen módon –, a mi két országunk lenne az elsődleges célpont ... Mindketten rabjai vagyunk ugyanannak a veszélyes ördögi körnek, amelyben az egyik oldal gyanakvása éleszti a gyanakvást a másik oldalon, s az új fegyverek új elhárító fegyvereket igényelnek ... Fokozott megértésre van szükség köztünk és a Szovjetunió között. A fokozott megértés pedig a kapcsolatok és az érintkezés kibővítését igényli ... Készek vagyunk kivenni a részünket a béke világának felépítéséből, ahol a gyenge biztonságban élhet és az erő az igazsággal párosul. E feladat elvégzésében nem állunk egymagunkban, s nem reménytelen a cél elérése ..."

A beszéd az enyhülés elfogadása, a „détente" elvének elfogadása volt. Nem csoda hát, hogy a konzervatív jobboldal rögtön megvádolta az elnököt: elárulja az USA érdekeit, kiárusítja az

országot az oroszoknak. Addig sem kevés ellenséges hangú írás jelent meg ellene – most összpontosított támadás indult.

Öt hónappal a beszéd után, 1963. november 22-én gyilkos golyók oltották ki John Fitzgerald Kennedy életét a dallasi utcán. Egy Lee Harvey Oswald nevű fiatal férfit vádoltak a gyilkossággal. Ám ezt a férfit néhány nappal később, a rendőrkapitányság épületében, őrei jelenlétében megölte egy Jack Ruby nevű alvilági figura, aki már akkor gyógyíthatatlan betegségben szenvedett. A híres Warren-bizottság, amelynek feladata a rejtélyes gyilkosság és hátterének felderítése volt, sok ezer tanút hallgatott ki, úgynevezett bizonyítékok százait gyűjtötte össze, és a vizsgálat eredményeiről egy sokkötetes kiadványban számolt ugyan be, de bizonyos jegyzőkönyveket és okmányokat az évezred végéig zárt, szigorúan titkos anyagnak minősített. Ma tehát még nem ismerjük az igazságot a dallasi elnökgyilkosságról.

Ezerharminchat napig tartott Kennedy hivatali ideje, végére a pontot azok a dallasi lövések tették, amelyeknek még a száma sem tisztázott, nem is szólva arról, hogy nem tudjuk, ki vagy kik tartották a kezükben a gyilkos fegyvert vagy fegyvereket. Egy dolog bizonyos csak: Kennedy 1963-ban, felismerve a békét fenyegető reális veszélyeket, korrekciót kívánt végrehajtani politikájában, s ennek irányát éppen utolsó, az Amerikai Egyetemen mondott beszéde jelezte . . .

(G. M.)

Irodalom: ***Nagy László:*** John F. Kennedy – Illúziók és valóság. Kossuth Könyvkiadó 1977.
Hans Habe: Halál Texasban. Magvető Könyvkiadó 1977.
Sylvan Fox: A Kennedy-gyilkosság rejtelmei. Kossuth Könyvkiadó 1966.
Gárdos Miklós–Pálfy József: A Kennedy-dosszié. Kozmosz Könyvek 1968.
Békés Rezső: Pax Americana. Zrínyi Katonai Kiadó 1984.

Február

1946. II. 1.	Az 1946. I. tc. Magyarországot köztársasággá nyilvánítja.
1911. II. 2.	Zsinkó Vilmos, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1836. II. 5.	Nyikolaj Alekszandrovics Dobroljubov orosz demokrata író születése.
1886. II. 10.	Balanyi György történészprofesszor születése.
1811. II. 11.	*Teleki László politikus, író születése.*
1906. II. 12.	Lőwy Sándor, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.
1961. II. 12.	Népszavazás Kamerun angol fennhatóság alatti részén.
1886. II. 14.	*Kogutowitz Károly földrajztudós születése.*
1736. II. 15.	Horányi Elek irodalomtörténet-író, az első magyar írói életrajzgyűjtemény szerzője születése.
1906. II. 15.	Musza Dzsalil szovjet költő születése.
1936. II. 16.	Népfrontgyőzelem Spanyolországban a választásokon.
1886. II. 18.	Krénusz János, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.
1886. II. 19.	*Edison szabadalmi bejelentése az antracitszemcsés szénmikrofonra.*
1886. II. 20.	*Kun Béla, a magyar és nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.*
1861. II. 22.	Ambrus Zoltán író születése.
1386. II. 24.	*Erzsébet anyakirálynő parancsára meggyilkolják II. (Kis) Károly magyar királyt.*
1786. II. 24.	Wilhelm Grimm német népmesegyűjtő születése.
1866. II. 25.	Benedetto Croce olasz történész születése.
1886. II. 25.	Büchler József szociáldemokrata politikus születése.
1786. II. 26.	Dominique Francois Arago francia fizikus születése.

1911. II. 26. Fodor Zoltán, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1961. II. 26. Marokkóban II. Hasszán lép a trónra.
1886. II. 28. *Rácz Aladár cimbalomművész születése.*
1926. II. 28. Az óbudai Munkásotthon alapkőletétele.

Kossuth küzdőtársa

Százhetvenöt éve, 1811. február 11-én született Teleki László gróf, az 1848-as kormány párizsi követe, író, politikus.

Teleki László

Az 1860-as esztendő utolsó napján, december 31-én délben különös jelenet játszódott le egy bécsi teremben, talán éppen a császári lakosztályban, vagy az uralkodó valamelyik hivatali termében. A Landesgericht, a bécsi tartományi törvényszék börtönéből vittek oda egy foglyot, gróf Teleki Lászlót. A férfit december 16-án reggel tartóztatták le a szász királyság rendőrei Drezdában, s december 21-én adták át Bodenbachnál az osztrák hatóságoknak. A fogoly azt hitte, hogy Vay Miklós magyar udvari kancellárhoz viszik; Vaynak ugyanis levelet írt a börtönből. Ám a teremben más várta. Horváth Zoltán, a legkiválóbb modern Teleki-monográfia szerzője írja a találkozásról: „Váratlanul ... a császárral találta magát szemközt. Vay Miklós magyar udvari kancellár és Creneville, a császár szárnysegédje volt jelen. A császár közölte elhatározását: ígéretet tartozik tenni, hogy 1. engedelem nélkül nem hagyja el a Monarchia területét; 2. megszakítja az érintkezést a Monarchia külföldi ellenfeleivel és 3. egyelőre [vor der Hand] tartózkodik minden politikai tevékenységtől – s ennek fejében szabadlábra kerül. Teleki a feltételeket elfogadta, és 1861. január 1-én elbocsátották a Landesgerichtről."

Ki az a férfi, akinek Ferenc József császár, a magyar forradalom és szabadságharc letiprója – így, tulajdonkeppen hűségnyilatkozat nélkül – kegyelmet ad? Éppen ötven esztendős. Mögötte olyan politikai pálya, mint kevés magyar forradalmáré, mögötte az egyik legnagyobb magyar színpadi remekmű megalkotása. (A „Kegyenc"-et 1841. szeptember 6-án adták elő a pesti Nemzeti Színházban, nem kapta meg azonban a méltó fogadtatást és eredeti formájában mindössze két tucatnyi előadást ért meg.

Illyés Gyula 1963-ban újraköltötte a művet: ez a változat talán elviszi majd a Róma hanyatló korszakában játszódó alkotást a színpadi sikerig.) Éppen ötven esztendős, és volt már rövid ideig Bécsben a királyi magyar kancellária fogalmazó gyakornoka 1832-ben, az országgyűlés főrendi ellenzékének vezére az 1843–1844. évi országgyűlésen, a magyar ipar megteremtésére és istápolására alapított Védegylet alelnöke 1844-ben, a magyar ellenzék szervezőinek egyike – Kossuth Lajos, Batthyány Lajos és Wesselényi Miklós oldalán – 1837 és 1848 között, Pest megye függetlenségi szellemű követeként. 1848 szeptemberétől Teleki a magyar kormány párizsi követe lett. És az ötvenéves férfi pályája a magyar forradalom és szabadságharc bukása után tovább ívelt felfelé. Az elbukott független magyar kormány külföldön rekedt követe a magyar függetlenségi mozgalom egyik vezetője lesz – 1851 után Kossuth oldalán –, akinek szavára minden nyugati kormány felfigyel, tekintélyét éppen meggyőződésének szilárdsága, határozottsága alapozza meg. Jó néhány kérdés van azonban, amelyben nem ért egyet Kossuth Lajossal. De „annyira tisztában van nevének varázsával, hogy élesen elítéli mindazokat, akik ellene támadnak, tekintélyét a nyilvánosság előtt csökkenteni törekszenek" – írja Horváth Zoltán.

1851 után úgy éli az emigránséveket, hogy a család évente bizonyos összeget juttat el a külföldön – Franciaországban, Svájcban, legalább 30–35 városban – bolyongó Teleki Lászlóhoz. Életének új és fontos szakasza kezdődik 1859-ben, amikor Kossuthtal, Klapka Györggyel megalakítják az emigránskormány szerepére vállalkozó Magyar Nemzeti Igazgatóságot. Azt tervezik, hogy a szervet hamarosan egy horvát és egy „erdélyi" taggal bővítik ki. Lehetséges, hogy az „erdélyi" tag román lett volna, hiszen éppen Teleki László volt az, aki már 1848–1849-ben is, később még inkább, a leghaladóbb nemzetiségi politikát képviselte, egyenjogúságot követelt a nemzetiségek számára, a magyarok, szlávok, románok egyenjogú összefogásával képzelve el a szabad jövendőt.

Ausztria ellen, azaz a magyar függetlenséget is letipró Bécs ellen 1858 nyarán a szárd királyság és a francia császárság (III. Napóleon császársága) háborús szövetséget kötött. A magyar emigráció vezetői tudnak erről, véleményüket Cavour, a szárd politika és az olasz nemzeti egységmozgalom kimagasló alakja éppúgy meghallgatta, mint a francia politika fontos irányítói. A Habsburg-ellenes háborút a Magyar Nemzeti Igazgatóság józanul szemléli. A hazaküldött „I. tudósítás"-ban Kossuth élesen, pontosan fogalmaz: „az otthoniak csak akkor mozduljanak,

ha franczia sereg lépend az ország földjére . . .” S egy levelében, amelyet Tanárky Gyulához írt 1859 májusában, leszögezi: nem szabad egyetlen csepp magyar vért ontani „legionárius condottieri” szerepben. Kossuth jól látta: III. Napóleon csak afféle zsarolásnak tekinti a magyar ügy támogatását. S valóban, amikor a solferinói csatában a francia és az olasz seregek megverték az osztrákokat, III. Napóleon azonnal hajlandó volt fegyverszünetet kötni – az olasz és a magyar demokratikus mozgalom háta mögött – Villafrancában Ferenc Józseffel. „A fegyverszünetet egyaránt nagy elkeseredéssel fogadták a franciákkal szövetkező olaszok és magyarok. Cavour lemondott, de újrakezdés ígéretével búcsúzott Kossuthtól. Villafranca nemcsak az olasz államegységért folytatott küzdelem irányítójának, hanem a magyar emigráció vezetőjének személyes megalázását is hozta . . .” – írja Szabad György a tízkötetes „Magyarország története”-ben.

Teleki László számára Villafranca ugyanazt jelentette, mint Kossuth számára. Egy hónappal később nővéréhez írott egyik levelében így számol be hangulatáról: „Levert vagyok – mégis oly földresújtott minőnek talán képzelhetnél – az nem. Már én egyébiránt már régtől nem tartozom azok közé, kik mindent annyira rózsaszínben szoktak volt látni! – Szomorú tapasztalások iskoláján mentem e részben át.” 1859. szeptember 26-án pedig Kossuthhoz intézett levelében azt írja: „Politikai működésem megszűnt . . . Hadd temessem el magamat.” De nemcsak Teleki, Kossuth és az emigráció más vezetői sem voltak képesek felmérni a helyzet megváltozásának messzire mutató következményeit.

Még tizenöt hónap van a bevezetőben említett bécsi jelenetig. Mi történik azután, hogy Teleki pontot kíván tenni politikai pályája végére? Természetesen nem „temeti el magát”, még ha igaz is, hogy „szomorú tapasztalások iskoláján” tanult. Teleki László most barátjával, Jósika Miklóssal, aki a brüsszeli magyar sajtóiroda megszervezője és vezetője, más feladatot vállal, Kossuth Lajossal egyetértésben. „. . . tevékenységét jóformán teljes mértékben a hazai elvbarátokkal való összeköttetésre fordítja. Ketten, Jósika Miklós és Teleki tartják a hazulról érkezett küldöttekkel, a hazafelé irányított megbízottakkal szóban és írásban az összeköttetést . . . végre valóban szervezkednek, előkészítenek egy eljövendő, de még merőben bizonytalan esélyre számítva” – írja Horváth Zoltán. Kossuth egy levélben ezt írja Telekinek: „Nem lehet eléggé méltányolni a hazafiakkali utóbbi érintkezésben sikeres eljárásodat . . .”

Az emigráció úgy látja, otthon megindult az erjedés, de érzi,

hogy nem szabad teljes biztonság nélkül elindítani a hazai mozgalmat a felkelés irányába – még nem jött el az idő. Igaz, Teleki világosan megírja Kossuthnak: ha lehet, meg kell akadályozni az idő előtti megmozdulást, „... de ha a nemzet kél fel, veszélyeiben osztozni" az emigráció kötelessége. „Ha illy eset adná magát, kijelentem előre, hogy azon perczben, mellyben a cselekvés tére előttem megnyílik, nem leszek többé beteg s üdvel rohanandok oda hol a legtöbb vész várand reám ..."

1860. február elején a magyar forradalmi diplomácia első embere, Teleki László Londonban van és kihallgatáson jelenik meg Palmerston lordnál, a kormányelnöknél. Palmerston barátságos, de félreérthetetlenül fogalmazva kimondja: Ausztria fennmaradását döntő érdeknek tekinti. Anglia nem segít tehát; amit Teleki oly fontosnak, sőt elengedhetetlennek tart, a külföld rokonszenvnél erőteljesebb támogatása reménytelennek tűnik.

S otthon, magyar földön? Volt, élt, működött olyan titkos ellenállási szervezet, amely a Magyar Nemzeti Igazgatóság céljait vallotta, de vele szemben mind erősebb volt a „mérsékeltek" hatása. Az utóbbiak lényegében az alkotmányos viszonyok helyreállítását tekintették végcélnak, tehát a Habsburg-hatalommal való kiegyezés mellett szálltak síkra. 1860. március 15-én ugyan nagy diáktüntetés volt Pest-Budán, és a katonák által levert tüntetés egy halálos áldozatának áprilisi temetése még a március 15-inél is nagyobb tömegmegmozdulást váltott ki. Pár nappal később pedig a döblingi ideggyógyintézetben a császári rendőrség zaklatása miatt új lelki válságba sodródott, s a zárt falak mögött is dolgozó Széchenyi István agyonlőtte magát. (A halálhírt Kertbeny Károly vitte el Genfbe Telekihez, aki így fogadta a megrendítő jelentést: „Ha valaki mentes a babonáktól, én bizonyára az vagyok. Mégis különös, hogy e hír hallatára, ahelyett, hogy szívemben sajnálkozást éreztem volna, az jutott eszembe, amit egyszer Széchenyi mondott nekem: mi ketten egyazon halálnemmel fogunk meghalni. Nos, valóban nem gondolok arra, hogy agyonlőjem magam ...")

A Habsburg-monarchia és a magyar konzervatívok 1860 nyarán–őszén tárgyalásba kezdtek. (Szabad György: „Ferenc József alkura lépett a konzervatívokkal. A Habsburg-hatalmat végül is az önkényuralom csődje, külpolitikai akcióképességre való törekvése, félelme a kibontakozó ellenállás következményeitől és az a szándéka, hogy a polgári alkotmányos erőket távol tartsa a hatalomtól, közelítette a konzervatívokhoz.") Ennek eredménye volt az októberi diploma, amely alkotmányos és abszolutisztikus, föderalista és centralizáló elemeket egyeztetett.

Az ország az októberi diplomát ingerült, haragos tüntetésekkel fogadta. Deák Ferenc, a negyvennyolcas miniszter, aki itthon, a hazában élt, afféle belső emigrációban 1849 óta, szembefordult a konzervatívokkal, az októberi diplomával, s így írt: „Magyarországot törvényes önállásától, függetlenségétől és alapszerződésekben biztosított ősi alkotmányától megfosztva, octroyrozott alkotmányú osztrák provinciává nem tehetjük." Ám Deák tudta és vallotta: az alku, a kiegyezés elkerülhetetlen, éppen csak a feltételeket kell megteremteni, a lehetőségek kihasználásával s a nemzet javára.

Az emigráció, a Magyar Nemzeti Igazgatóság ezzel szemben még az ellenállás fegyveres kibontakoztatására gondol. 1860 októberében a genovai kikötőből három hajórakomány fegyver indul el, a küldeménynek Alexandru Cuza moldvai és havaselvi fejedelem segítségével kellett volna hazajutnia. (Horváth Zoltán: „Az egyezkedés Cuzával – tudjuk – végeredményben nem sikerült, s a pótolhatatlan szállítmány, nagy nemzetközi botrányt okozva, a magyarok számára már néhány hét múlva gyakorlatilag elveszett.") S éppen ez az az idő, amikor Teleki László ezt írja Kossuthnak: „... most sürgető személyes ügyben vagy tíz napig, vagy talán tizenkettőig is utaznom kellend ... Mostani utam köztünk maradjon. Megnyugtatásodra mondom, hogy nem veszélyes és nem párbaj."

Ez az az út, amely Drezdába vezet. Oka az, hogy a már évtizednél hosszabb ideje az emigránsok nehéz életét élő Teleki újra találkozni akar szerelmével, az 1848-ban megözvegyült báró Orczy Istvánné született Lipthay Augusztával. (Orczyné az emigrációban többször is meglátogatta, egy ideig együtt élt vele.) A mindenütt jelen levő osztrák ügynökök 1860. november 27-én jelentik Bécsben a találkozást. A szász rendőrséggel még azt is közölték, hogy Teleki John Harold névre szóló hamis útlevéllel érkezik. A terv az elfogatására készen volt, mint ahogy előre átgondolták Bécsben a szabadon bocsátást is. (A letartóztatás Európa-szerte felháborodást keltett; a szabadon bocsátás után így írt a londoni *Times:* „Úgy tetszik, mintha az aljasságnak is volna olyan foka, amit még a cinkos is szégyell ... Az osztrák császár ... szabadon bocsátotta Teleki László grófot, azzal a feltétellel, hogy a gróf ezentúl a hű alattvaló módjára fog viselkedni ... Régen nem volt rá példa, hogy ilyen felháborodott tiltakozás támadt fel egy hivatalos aktus ellen, mint Teleki kiadatása miatt.")

Teleki László mint hű alattvaló? Egészen bizonyos, azzal indult rövid bécsi pihenő után a gyömrői Teleki-házba, hogy

amint az ideiglenes politizálási tilalom véget ér, munkába lép, itthon, a politika láthatólag valaminő akcióra rendeződő színpadán.

1861. március 14-én Teleki László királyi meghívót kap az április 2-ra összehívott országgyűlés főrendi házába. Ezt nem lehet másként értelmezni, mint így: véget ért az „egyelőre", a tilalom ideje, politizálhat. A *Pesti Napló*ban meg is jelenik egy megyei üdvözletre küldött válaszlevelében: „Nyitva előttem a politikai működés tere. Semmi sem akadályozhat hazám iránti kötelességem teljesítésében."

A főrendiházi tagság nem elégítheti ki a forradalmi kormány egykori párizsi követét. Ugyanott lép fel képviselőnek, ahol 1848-ban. 1861. március 30-án Abonyban egyhangúlag megválasztják. „Az itt mondott beszéd ismét éles támadás az októberi diploma, a kormányzat minden ténykedése ellen – írja Horváth Zoltán. – Az alapelv: »Ragaszkodom a 48-iki törvényekhez minden következményeikkel együtt« ... Április 6-án megnyílik az országgyűlés, s Teleki mintegy 80 hívével távol marad a megnyitástól, mert azt Budán tartják, s nem az 1848. évi törvénynek megfelelően Pesten. S kitart amellett, hogy semmiféle, akár formális jogról sem szabad lemondani. Április 8-án a pesti belvárosi templomban Széchenyi-gyászünnepség van, s utána az egybegyűlt ifjúság Teleki Lászlót soha nem látott ünneplésben részesíti (demonstrációs szellemnek nevezte Kossuth), s lakására kíséri, nádorjelöltnek kiáltva ki őt. A radikális határozati párt április 9. és 14. között formálódik ki, s Teleki Tisza Kálmánnal, Podmaniczky Frigyessel, Madarász Józseffel és elsősorban Nyáry Pállal közösen dolgozza ki a határozati javaslatot, amelynek lényege, hogy az országgyűlés nem tekinti magát az ország képviseletének, mivel Erdély és a többi társország képviselői nincsenek meghíva, és ezenfelül, nem ismerve el jogosnak az oktrojált diplomát, amelynek alapján az összehívás történt, ragaszkodva a szentesített törvényekhez, kénytelen kívánságait határozatban lefektetni, mert nincs törvényes uralkodó, s a jelenlegi hatalom csak a fegyverek erejével uralkodik, de egyébként is »hiányzanak a törvényes organumok, melyek által vele [ti. a hatalommal] érintkeznünk lehetne: nincsenek felelős ministerek«."

Az országgyűlés tisztikarának választásán derül ki: Teleki pártja abszolút többségben van. Az országgyűlésen két párt alakul ki: a Határozati Párt, Telekié, amelynek vezetésében azonban jó néhány fontos személyiség túl radikálisnak találja Teleki László álláspontját. A másik párt Deák Ferenc mögött sorakozik fel, ez a Felirati Párt, amely a határozat helyett csak a szelí-

debb felszólamlás, a császár-királyhoz intézendő felirat formájában kérné Ferenc Józseftől az 1848-as törvényes alap helyreállítását. A Teleki-álláspont: követelni kell a csorbítatlan törvényes jogokat. Volt egy rövid idő, amikor úgy tűnt, lehetséges a megegyezés a két párt között. Vay Miklós kancellár és Apponyi György országbíró – ő vezeti az üléseket – nyomást gyakorol Deákra (a „Vastag"-ra, ahogy a testes Deákot a két császárhű főnemes levelezésében nevezi). Deák ezután már kitart eredeti javaslata, a felirat mellett. A pártok készülnek a május 8-i országgyűlési vitakezdésre – ám május 7-én éjjel Teleki László szíven lövi magát.

Öngyilkossága előtt Teleki még elkészítette indítványtervezetét, amelyet a történettudomány ma úgy jellemez, mint a Habsburg-hatalom számára elfogadhatatlant. A Teleki-indítvány az emigráció politikájának alapján készült, a polgári szabadságjogok kiterjesztését, a jobbágyfelszabadítás továbbvitelét, a nemzetiségek teljes egyenjogúsítását foglalta magában. Két mai kommentár is van a Teleki-öngyilkossághoz. Szabad György: „Arra ... már nem telt a tépett idegzetű Teleki erejéből, hogy ennek, az emigrációval teljes összhangban álló koncepciónak az érvényesítéséért ... a mögéje sorakozott parlamenti többségre és az őt – az emigráció politikai letéteményeseként – vezetőjüknek tekintő tömegekre támaszkodva harcot vívjon a pártja élére jórészt éppen az ő segítségével jutott vezető csoporttal ... Önpusztító tette elvhűségét bizonyította ugyan, de akadályt hárított el azoknak az útjából, akik pártját politikájától el akarták téríteni." Horváth Zoltán: „Teleki halála nem egyszerűen egy jelentős államférfi halála, hanem jele annak, hogy az a misszió, amelyet az 1849. évi küzdelmek idején Marx, Engels és Heine is tulajdonított a magyarságnak, végleg meghiúsult. A csodákat valóra váltó, de végső nagy feladatai teljesítésével, a nemzet polgári felszabadításával adós maradt reformkorszak végére az a pisztolylövés tette a pontot, amellyel Teleki László kioltotta életét. Öngyilkossága nem oka a kiegyezési politika győzelmének, hanem e győzelem következménye ..."

(G. M.)

Irodalom: *Horváth Zoltán:* Teleki László. I–II. köt. Akadémiai Kiadó, 1964.
Horváth Zoltán–Németh Andor: A kegyenc. Budapest 1973.
Szabad György: Az önkényuralom kora. In: Magyarország története. 6/1 köt. 435–768. old. Akadémiai Kiadó 1979.

A térképész és térképkereskedő

Száz éve, 1886. február 14-én született Kogutowicz Károly geográfus, térképész és térképkiadó.

Kogutowicz Károly

Kogutowicz Károly négy évtizedes munkássága alatt igen tekervényes pályát futott be. Térképészeti működése egybeesik a tényleges magyar térképészet kialakulásával – ennek maga is közvetlen részese volt –, továbbá az első világháború és a Tanácsköztársaság körüli időszak térképészeti tevékenységével.

Kogutowicz volt a Budapesti Erzsébet Nőiskola tanára, a Magyar Földrajzi Intézet Rt. igazgatója, a szegedi egyetem általános és összehasonlító földrajz tanszékének professzora, egy sor tudományos intézmény vezetője, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének térképellátója, s nem utolsósorban földrajzi-térképészeti szakíró is.

Kogutowicz Károly apja, Kogutowicz Manó mögött már jelentős térképészeti munkásság állott, amikor 1890-ben Csáky Albin közoktatásügyi minisztert meggyőzte, hogy szükség van magyar kartográfiai intézményre. Támogatásával azután 1890-ben megalapította azt az intézetet, amely később „Kogutowicz és Társa" cégnév alatt önállósult, majd 1901-ben Magyar Földrajzi Intézet Rt.-vé alakult át. Az intézet sokrétű tevékenységet fejtett ki és nemzetközileg ismert térképkiadóvá vált.

A cégalapító, Kogutowicz Manó fiát kartográfusnak taníttatta. De Kogutowicz Károly az egyetemen tanultaknál is többet profitált apja nagy tapasztalatából. Az apa halála után, 1908-ban a Magyar Földrajzi Intézet Rt. vezetése a fiú kezébe került. Neki sikerült elérnie, hogy Teleki Pál politikus és földrajztudós vállalta a részvénytársaság elnöki tisztét.

A magyar kartográfia az 1910-es évek közepén még nem elégítette ki az igényeket európai színvonalon, de európai színvonalat akart elérni. Az akkor legjobb külföldi atlaszt (Debes:

„Handatlas") magyarították és ehhez készítettek színmagyar lapokat. Az első világháború azonban a „Világatlasz" kiadását megakadályozta. Az intézménynek mind több és több nehézséggel kellett megbirkóznia, ezért Kogutowicz Károly eladogatta részvényeit, Teleki Pál pedig – kedvét vesztve – megszüntette az intézettel kapcsolatát.

A XVIII–XIX. században az európai államok többségében létrejöttek a nemzeti katonai térképészeti intézetek, a legtöbb helyen „földrajzi intézet" elnevezéssel. Hazánk térképezését a bécsi császári és királyi katonai térképezési intézet sajátította ki. Az intézet térképhasználatot korlátozó előírásaival nehezítette a térképek gyakorlati használatát, ezért a kiegyezést követően Tóth Ágoston önálló Magyar Helyszínrajzi Intézet felállítását javasolta. A terv nem valósult meg. Századunk első éveiben Kogutowicz Manó karolta fel az ötletet, ismét sikertelenül.

1917 végén már valószínűvé vált a központi hatalmak veresége. Ez a lehetőség a magyar szakemberek körében felvetette a Magyar Katonai Földrajzi Intézet megszervezésének gondolatát. Kogutowicz Károly álláspontja az volt, hogy a bécsi Katonai Földrajzi Intézetnek meg kell szűnnie, de feltette a kérdést, miért kell Bécset utánoznunk, miért kellene nekünk is katonai térképészeti intézetet alapítanunk, amikor az polgári keretek között is megvalósítható.

Az őszirózsás forradalom után a bécsi közös térképészeti intézmény helyett egy új magyar polgári térképészet kifejlesztése még aktuálisabbá vált. Kogutowicz ekkor mozgalmat indított a magyar állami térképíró intézet felállításáért. Javaslatára 1919. január 29-én a Magyar Földrajzi Társaság részéről Cholnoky Jenő és Teleki Pál felkérték Papp Károly elnököt, átiratban javasolja a Berinkey-kormánynak: ha a legszerényebb keretek között is, haladéktalanul tegyen intézkedéseket a Magyar Térképíró és Földleíró Intézet megszervezésére. Javaslatot tettek az osztrák–magyar tulajdonban levő javak likvidálását intéző bizottság összetételére is.

Az intézet szervezése körül azonban bizonyos nehézségek merültek fel, mert magán- és államérdekek ütköztek össze. Végül is a Hadügyminisztérium úgy rendelkezett, hogy az egykori bécsi Katonai Földrajzi Intézetben szolgálatot teljesített tisztek és altisztek – Kirchlechner (Demjén) Károly alezredes parancsnoksága alatt – a Hadügyminisztérium kötelékébe tartozzanak, s ott külön térképező csoportként kezdjék meg a speciálisan magyar érdekeket szolgáló térképészeti munkálatokat. A feladatok végrehajtásának azonnal nekikezdtek. 1919. január 17-én létre-

jött a magyar katonai térképészet. Alig négy nap múlva – a földmérési (felmérési) és térképészeti ügyek egyöntetű eljárásának kialakítására – Állami Felmérési és Térképészeti Bizottságot hoztak létre.

1919. március 21-e után a Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága levélben szólít fel a térképek gondos használatára. A hiányzó térképeket az Osztrák–Magyar Monarchiából megmaradt 1 : 75 000, 1 : 200 000, 1 : 750 000 méretarányú térképlapok felhasználásával (fényképészeti eljárással) állították elő. Megkezdték a német nyelvű rövidítések magyarítását, sőt az 1 : 75 000 méretarányú csíkozásos térképek szintvonalas térképpé való áttervezését is.

A repülőszázadok parancsot kaptak felderítési és térképhelyesbítési célokból légi fényképek készítésére. Ez volt hazánkban az első kísérlet a légi fényképek térképezési célú hasznosítására.

A Tanácsköztársaságban kibontakozott hihetetlen alkotóerőt jól jellemzi, hogy az ellenségtől közrefogott, honvédő háborút folytató ország kormányzata időt szakít arra, hogy megvitassa a szükségből létrehozott Magyar Katonai Térképező Csoportot később felváltó országos térképészeti szerv felállítását is.

A Monarchia felbomlása előtt Bécsben a Katonai Földrajzi Intézet székházában őrizték a közösen beszerzett felszerelést és térképanyagot. A magyar térképészetnek fontos volt, hogy megmentsék Magyarország számára azt, ami a közös vagyonból megillette. A tárgyalások igen szenvedélyes hangnemben és szinte eredmény nélkül folytak. Osztrák részről igyekeztek az időt húzni. Teljes sikerrel! Közben ugyanis megérkezett a Nagykövetek Tanácsának döntése: Ausztria csakis az utódállamok területére eső „kész térképanyagot köteles kiszolgáltatni, a műszereket, a könyvtárat, levéltárat, sőt még az észlelési és számítási anyagot is teljes egészében érintetlenül megtarthatja". Meg is őrizték az osztrákok, olyannyira, hogy a későbbiekben a nagyon szükséges munkarészekről is csak hivatalos másolatokat voltak hajlandók kiszolgáltatni.

Egyetlen eredmény azért akadt: később átadták a Magyarországot ábrázoló térképek réz nyomólemezeit és litográfiai köveit.

A likvidációs tárgyalások még nem haladtak előre, hogy Bécsből, a felszámolás alatt álló intézmény térképraktáraiból a magyar Vörös Hadsereg térképszükségletének folyamatos kiszolgálása biztosítható lett volna. Ezért ezt a nagyon fontos és méreteiben is óriási feladatot hazai nyomdákkal és hazai szakemberekkel kellett megoldani.

Amikor 1919-ben sürgősen szükségessé vált az 1 : 75 000-es

katonai térképlapok sokszorosítása, Kogutowicz Károly jelentkezett Demjén alezredesnél és keresztülvitte, hogy ő kapjon megbízást a hadi térképellátás nyomdai megszervezésére. Az volt az elgondolása, hogy a szóban forgó hatalmas méretű megbízást saját vállalatának juttatja, azonban ebben több körülmény akadályozta. Mindenekelőtt az, hogy az intézet szakmunkásai és tisztviselői az első világháború alatt szétszéledtek. Kogutowicz, hogy egy jelentős nyomdai műintézet látszatát keltse, közel hetven „kartográfust" toborzott össze. Voltak közöttük adjunktusok, egyetemi tanársegédek, egyetemi hallgatók, tanítójelöltek, festők, grafikusok, építészek.

Végül is a Hadügyi Népbiztosság Kogutowiczot bízta meg, hogy a Vörös Hadsereget ellássa térképekkel. Az új térképlapok közül nem egyre már az Országos Földrajzi Intézet Rt. nyomdai jelzés került. A részvénytársaság ugyanis az „Országos" jelzőt jónak látta előlegezni önmagának, mert Kogutowicz Károly annyira biztosra vette a térképkiadásban várható későbbi monopolisztikus helyzetét. Mégis akadt versenytársa, mivel kiderült, hogy az intézet műszaki teljesítőképessége kevés a kívánalmakhoz mérve.

A kezdetben lendületesen előrehaladó Vörös Hadsereg újabb és újabb területeket vont be a hadműveletek körzetébe, mind több térképlapra volt szüksége. Újabb nyomdai intézeteket – szám szerint hatot – kellett bevonni a térképelőállításba.

Kogutowicz intézetében az igénylés, a sokszorosítás és a készletezés tekintetében igen nagy fejetlenség uralkodott. Előfordult, hogy olyan térképlapokból sokszorosítottak több ezer példányt, amelyekből már egy sereg raktáron volt, más lapokból viszont, amelyekre nagy mennyiségben lett volna szükség, csak néhány darab volt a készlet.

Amikor 1918 őszén és 1919 legelején első ízben merült fel a lehetőség, hogy a frissen megalakult magyar katonai térképészeti szervezetnek esetleg térképeket is kell készítenie és sokszorosítania, Kogutowicz Károlyban azonnal felébredt az üzletember. Kitűnő rábeszélő képességével, meggyőző erejű érveivel sikerült megnyernie magának Demjén Károlyt. Megállapodtak abban, hogy a térképlapok felülvizsgálását, rajzi javítását és kiegészítését, egyszóval: a fáradságos, nehéz és drága szellemi munkát a katonai térképészet végzi el. Az előkészített lapokat pedig sokszorosításra, illetőleg nyomásra kész állapotban díjmentesen átadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt.-nek.

A Kogutowiczék által elsőként nyomtatott térképeket senki sem kifogásolta, sőt Kogutowiczot térképsokszorosító tevékeny-

ségében – további nagy tömegű rendelés adásával – megerősítették. Az idő haladtával Kogutowicz mindjobban megerősödött üzleti vállalkozásában, térképlapjai viszont mind használhatatlanabbakká váltak. A Vörös Hadsereg kezébe 1919 júliusában már többségükben csak alig használható térképlapokat adott.

1919. július végén, közvetlenül a Tanácsköztársaság megdöntése előtt a térképek sokszorosításának irányítását kivették Kogutowicz kezéből és Demjén Károly alezredesre bízták, ő azonban 1919. augusztus 4-én, a tanácskormány veresége után a térképek sokszorosítását – felsőbb intézkedésre – megszüntette. Ezzel igen nagy csapást mért a Magyar Földrajzi Intézetre.

A Földrajzi Intézet térképkiadó tevékenységének fokozatos hanyatlásával párhuzamosan, a húszas évek második felétől kezdve az Állami Térképészeti Intézet vált a polgári célra készült térképek kiadásának központjává. Kogutowicz 1922-ben kivált a Földrajzi Intézetből és az Állami Térképészeti Intézetnél kiadta zsebatlaszát „Kogutowicz Zsebatlasz" címen, amelyet középiskolai tanulóknak szánt. Nem sokkal később kifejezetten iskolai atlaszt készített. Ez volt az első magyar iskolai atlasz, amely eredeti szerkesztésű még vetületében is. Legutolsó kiadása már jogos büszkesége volt a magyar iskolai térképirodalomnak („Á. T. I. Kisatlasz" 1937.) Az Állami Térképészeti Intézetnél szerkesztett atlaszaival Kogutowicz fokozatosan valamennyi iskolafajtát ellátott térképekkel. Színvonalas atlaszok voltak, főleg kivitelükben.

Kogutowicz Károly munkássága, élete ellentmondásos, az üzletember és tudós, a szervező és gyakorlati szakember, a vezető és mások keze alatt dolgozó beosztott életének sikerei és nehézségei kísérték végig tevékenységét.

Elmondhatni, mindig ott volt, ahol szükség volt rá, vagy igényt tartott arra, hogy munkáját igénybe vegyék.

Az utókor mindenképpen nagy térképészt tisztelhet benne, s emlékét kiadványai, művei őrzik.

1948. szeptember 6-án hunyt el Württembergben.

(R. B.)

Irodalom: *Stegena Lajos:* Térképtörténet. Tankönyvkiadó 1981.
Klinghammer István–Papp-Váry Árpád: Földünk tükre a térkép. Gondolat Kiadó 1983.
Magyar Geodéziai és kartográfiai irodalom; (Szerk.: *Karsay Ferenc).* Műszaki Könyvkiadó 1983.
Bendefy László: A magyar földmérés 1890–1920. Táncsics Könyvkiadó 1970.

Mikrofonrege

Száz éve, 1886. február 19-én Edison szabadalmat kért új találmányára, az antracitszemcsés szénmikrofonra.

Edison antracit mikrofonjának elkészülte előtt neves feltalálók számos, többé-kevésbé használható mikrofont alkottak. Az antracit mikrofon jutott azonban később fontos szerephez a telefon-, a hanglemez- és a rádiótechnikában, majd a televíziózásban.

Hogyan kezdődött a másfél évszázados regény?

A múlt század harmincas éveiben egy Charles Grafton Page (1812–1868) nevű amerikai fizikus sokmenetű dróttekercset készített a villamos áram tulajdonságainak tanulmányozására. Ha a tekercsbe villamos áramot vezetett (galvántelepből), a tekercs mágnesessé vált, azért is mondjuk az ilyen tekercset elektromágnesnek. A jeles fizikus a bekapcsolás pillanatában zümmögésszerű hangot hallott. Ismételt be- és kikapcsoláskor ugyancsak ezt tapasztalta, és ha a tekercsbe vasrudat helyezett, a hang erősödött.

Ez a jelenség, amellyel mi is találkozhatunk transzformátorok közelében, felhívta a fizikusok figyelmét, hogy elektromos árammal hangjelenségeket lehet előidézni. 1860-ig ezen a téren nem történt haladás, de ekkor egy Philippe Reiss (1834–1874) nevű német tanító – műkedvelő fizikus – „zenei telefont" barkácsolt.

Reis egy fadoboz oldalába vágott kerek nyílásra gumihártyát feszített, ami a hanghullámok hatására rezgésbe jött. A hártyára ragasztott vékony platina lemezke szögemelők közbeiktatásával érintkezőt működtetett, ami az áramkörbe iktatott túlsó állomáson, az „átvevő" dróttekercsében a hangrezgéseknek megfelelő ütemű mágneses rezgést keltett. A lüktető mágnesség rugalmas acéllemezt rezegtetett meg, mire hangjelenségeket lehetett észlelni. A készüléket feltalálója zenei telefonnak szánta, de a hang, amit adott, még távol maradt attól, amit zeneinek lehetett volna mondani. Reiss a hangot elektromos rezgésekké alakító készüléket transmitternek (áttevőnek) a rezgéseket felvevőt receivernek (átvevőnek) nevezte, de ezek a kifejezések hamarosan kikoptak a használatból.

A készülékkel sokan foglalkoztak, fejleszteni próbálták, ja-

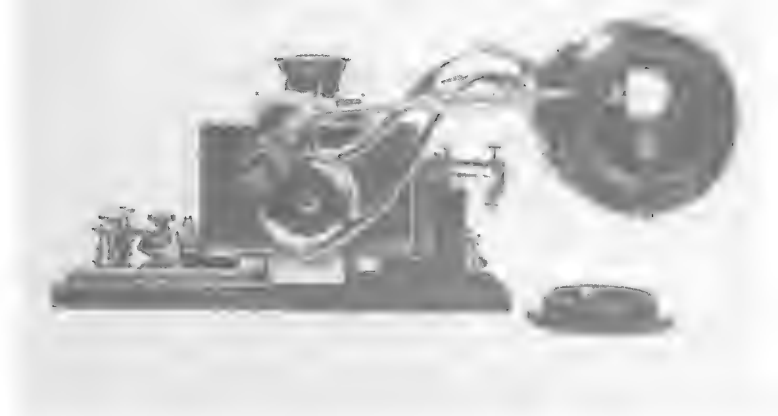

Edison telefonja az antracitszemcsés mikrofonnal

vitották az elektromos megszakítót, a tekercset stb., de a hang, amit kaptak, még mindig csak recsegés és nyivákolás volt. Elisha Gray (1835–1901) amerikai feltaláló a század hetvenes éveiben sajátságos szerkezetű transmittert állított össze. Készülékében savval vezetővé tett víz felületével érintkezett egy hegyes platina tű. A tűt rugalmas acéllemez tartotta. Ha a lemezre beszéltek, a tű is rezgésbe jött, vagy hozzáért a vízfelülethez, vagy elvált tőle (miközben szikrázott is), azaz a tű és a folyadék a hanghullámok rezgésének megfelelően érintkezett egymással. A „folyadékmikrofon" – mert már így nevezték – áramkörbe kapcsolva működött, az áramkörbe kapcsolták az elektromágnessel és rugalmas membránnal működő átvevőt. Bár a zavaró recsegést még nem tudták kiküszöbölni, Gray alkotását olyan korszakalkotó találmánynak tartották, hogy több mint ötven műszaki tanulmányt írtak róla. Eredeti példánya ma is látható a washingtoni Smithsonian Intézet múzeumában.

Gray közben tovább dolgozott a mikrofon tökéletesítésén, mellette azonban mások is foglalkoztak az elektromos hangátvitel problémájával. Közöttük a távíró- és telefontechnikában nagy nevet szerzett David Edward Hughes (1831–1900), aki elsősorban a betűnyomó távíróval írta be nevét a technika történetébe. (Készülékét századunk közepéig használták nálunk is a távíróhivatalokban.) Az ő kísérletei nyomán tűnt fel először – gya-

Edison és munkatársa Fodor István társaságában Budapesten

korlatilag használható alakban – a szénmikrofon. Hughes megfigyelte, hogy két szénpálca egymásra fektetve és áramkörbe iktatva jobban, vagy kevésbé jól vezeti az elektromos áramot, attól függően, hogy a pálcák mennyire szorulnak egymáshoz. Ezt az egyszerű berendezést Ader francia feltaláló olyképpen javította meg, hogy egyetlen szénpálcapár helyett tucatnyit helyezett egymásra. Az így kialakult „szénpálca mikrofon" elődeinél alkalmasabbnak látszott beszéd közvetítésére.

A technikai fejlődés és a kitartó kutatómunka eredményeit hasznosítva Gray elérkezettnek látta az időt, hogy az általa javított mikrofonnal és az átvevő-hallgató készülékkel – amit már többé-kevésbé telefonnak lehetett nevezni – elmenjen a szabadalmi hivatalba. Milyen nagy volt a bosszúsága, amikor értesítették, hogy egy Bell nevű feltaláló alig két órával előtte nyújtott be szabadalmi igényt a telefonra!

Alexander Graham Bell (1847–1922) életét és működését később sokan megírták. Szabadalmaztatott készülékében mindkét állomás – a felvevő és a leadó – azonos szerkezetű. Egy acél mágnesrúd vége előtt rugalmas vékony acéllemez helyezkedik el. A lemez hang hatására rezgésbe jön és ezzel a tekercsben elektromágneses indukció révén áramimpulzusok indulnak. Vezetéken át a túlsó állomás tekercsébe érve rezgő mágneses mezőt hoznak létre, az megrezegteti a vevő mágnesrúdja előtti acél-

lemezt, amely hangot hallat. Az első Bell-féle telefonnak tehát nem volt külön mikrofonja. Az acéllemez rezgésével keltett indukált áram roppant gyenge volt, ezért csak rövid távolságra lehetett vele telefonálni, s hangminősége sem felelt meg a követelményeknek.

Ekkor lépett be a mikrofon regényének szereplői közé Edison, aki a szénmikrofont tökéletesítve a telefont „talpra állította". Edison a fonográffelvételekhez és a telefonhoz egyaránt használható, azonos szerkezetű mikrofont dolgozott ki. Mikrofonja ívlámpaszénből készült, egyik oldalán bordás szénkprongra lámpakoromból nyert finom szénport rétegezett, erre helyezte a mikrofon rugalmas acéllemezét. A telefon áramkörébe iktatott mikrofon lemeze a beszélő hangrezgéseit továbbítva változó erővel nyomta a szénport, amelynek ellenállása a rezgéseknek megfelelő ütemben változott. A mikrofon által előidézett áramingadozások a túlsó állomás hallgatókészülékének elektromágnesét gerjesztették és a közelébe helyezett rugalmas lemezt rezegtették, a telefon megszólalt. (Nagyon régi telefonkészülék mikrofonját szétszedve láthatjuk, hogy finom szénpor hull ki belőle.)

Edison a szénmikrofont úgy fejlesztette tovább, hogy magából a lámpakoromból sajtolt korongot és a fémlemez ezen helyezkedett el. Tökéletesített készüléke már a beszédet és zenét is jól „felvette", ezzel a telefon közhasználatúvá válhatott. De a munkát még ekkor sem hagyta abba. Az elektroakusztikus technikában óriási lépést jelentett új találmánya, az 1886. február 19-én bejelentett antracit szemcsés mikrofon. A feltaláló a szabadalmat 1889. július 9-én kapta meg.

Az antracit a legkitűnőbb angol kőszén, kilogrammonként 8000 kalória melegfejlesztő képessége van, ezért hadihajók kazánjának fűtésére használták. Nevezték „admiralitási szén"-nek is. A nagy kalóriájú szénből ugyanis jóval kevesebbet kellett a kazánokban eltüzelni ugyanazon sebesség vagy hatósugár elérésére, mint a gyengébb barna vagy kőszenekből.

Edison a kemény, rideg, szemcsésen törő antracitot úgy őrölte meg, hogy finomszemcsés őrleményt kapott, amit rostálva, mosva használtak fel. A szemcsés antracit egyszeriben olyan tökéletessé varázsolta a mikrofont, hogy nemcsak a telefontechnikában, hanem a fonográf- és hanglemezfelvétel technikájában is előtérbe került.

A mikrofon karrierje ezzel nem ért véget. Amikor a húszas években a rádiózás világszerte megkezdődött, a jobb hangvétel érdekében sokféle újítást alkalmaztak. Bizonyára sokan emlékeznek még a régi rádióközvetítésekre, amikor a mikrofon doboza

körgyűrű belsejében rugalmasan felfüggesztve – a mechanikai mozgások zavaró hatását jobban kiszűrve, a hanghatásra érzékenyebben – vette fel például a sportriporter beszédét.

A szénmikrofon ma a telefonkészülékek egyik legfontosabb eleme, ám a rádió-, tévé- és hanglemezfelvétel stb. korszerű mikrofonjai már egészen más szerkezetűek. Szakemberek úgy mondják, az elektroakusztikus rendszerben az átviteli lánc első tagja a mikrofon, az utolsó a hangszóró (régebben fejhallgató). A mikrofon a hangot elektromos jelekké alakítja, a hangszóró pedig az elektromos impulzusokat változtatja hangenergiává. Kiküszöbölték az elektromágneses indukciókeltés durva szerkezeteit, és így a mikrofon és a hangszóró valóban „elektroakusztikus átalakítókká" váltak.

A mikrofon fejlődésének egyik állomása a nyomásos vagy pneumatikus mikrofon volt. Légmentes doboz egyik oldala rugalmas lemez, amely a hangimpulzusok hatására rezgésbe kezd és a bezárt levegő nyomását változtatja, az pedig érintkezőket rezegtet.

A sebességi mikrofon dobozának közepén felfüggesztett könnyű membrán a két oldalon váltakozva jelentkező nyomáskülönbség hatására jön mozgásba, azért „nyomáskülönbség mikrofonnak" is mondták.

Az elektrodinamikus mikrofonban mágneses mezőben finom és könnyű lemezecske mozoghat, amely a rezgő membránnal áll kapcsolatban. Az átvett rezgés hatására a vonalban áramingadozás keletkezik. Ennek egyik fajtája a szalagmikrofon. A mágneses térben mozgó szalag kelt benne áramot, amit erősítőszerkezetekbe vezetnek. Rádió- és filmfelvételeknél sokáig alkalmazták. Nem torzítja a hangot, hátránya, hogy terjedelmesek és nehezek a kiegészítő alkotórészek.

A lengőtekercses mikrofon membránjához parányi tekercset erősítenek, ami mágneses térben mozog. Az ilyen mikrofon nem terjedelmes, időjárással szemben kevésbé érzékeny.

Elektrosztatikus vagy kondenzátoros mikrofonokban levő kondenzátor lemezei hang hatására közelednek és távolodnak egymástól, a kondenzátor kapacitása változik és a hozzákapcsolt ellenállásban feszültségingadozás jön létre, amit azután felerősítenek. A kondenzátormikrofon kényes szerkezetű, de igényes zenei felvételekhez kitűnő elektroakusztikai tulajdonságai miatt jól megfelel.

A piezoelektromos jelenséget is hasznosítják a mikrofontechnikában. A kristályok azon tulajdonságán alapszik, hogy a kristályra nehezedő nyomás vagy húzás hatására elektromos áram indul.

A gégemikrofont repülők, búvárok használják, enyhe nyomással a gégére nehezedik és a hangot felveszi.

Ehhez hasonlóan igen érzékeny az egy irányból jövő hanghatásra egy másik mikrofonfajta. A tévében gyakran látjuk, az interjúalany és riporter ruhájára – kabáthajtójára – erősítik. Annyira szelektív, hogy az ülve beszélgetők székének koppanása-nyikordulása sem hallik bele. Helyszíni közvetítéseknél ezt a mikrofont gyakran rádióadóval építik egybe. Meglepő látvány, ahogy a riporter sétál és méternyi drótdarab lóg le mikrofonjáról. A készülékben levő adó közvetíti a rádióállomásnak a beszédet, zenét.

A miniatürizálás terméke a „poloská"-nak nevezett, gyűszű nagyságú rádióadós mikrofon. Bútorban, könyvek közt stb. elrejtve közvetíti a beszélgetést s azt pár száz méter távolságból le lehet hallgatni, magnóra lehet venni.

A mikrofon regénye ma sem ért véget.

(H. Á.)

Irodalom: *Horváth Árpád:* Muzsikáló szerkezetek története. Táncsics Könyvkiadó 1967.
Horváth Árpád: Edison. Gondolat Kiadó 1983.

Kun Béla

Száz éve, 1886. február 20-án született Kun Béla.

Kun Béla

Száz éve a Szilágy megyei Lele jegyzőjének családjában született. Zilahon kezdte gimnáziumi tanulmányait, Kolozsvárott érettségizett, itt lett joghallgató. Petőfi és Ady forradalmi költészete, kolozsvári munkáskörnyezete egyengette útját a szocializmushoz. Már 1902-től az MSZDP tagja. Mint fiatal nagyváradi, kolozsvári és pesti újságíró ismerkedett a politikával, emelt szót a munkások ügye mellett. A kolozsvári kőművesek sztrájkjáról írott cikke miatt ítélték féléves fogházra. Ekkor szociáldemokrata barátai és Ady támogatták. Szabadulása után a Munkás Betegsegélyző Pénztár kolozsvári fiókjának lett alkalmazottja. 1908-tól mind jelentősebb vezetőjévé vált az MSZDP kolozsvári szervezetének, egyúttal a soknemzetiségű erdélyi munkásmozgalomnak. Magyar és román munkások együttes sztrájkküzdelmei erősítik internacionalista meggyőződését. Küldött és felszólaló a párt 1913. évi országos gyűlésén.

1914-ben, a világháború kitörése után hamarosan az orosz frontra kerül. Véres csaták részese. 1915-ben megsebesült, 1916 tavaszán zászlós, tapasztalt katona volt, amikor a cári seregek fogságába esett. A tomszki fogolytáborban forradalmi marxista csoportot szervezett. Kapcsolatot teremtett a helyőrségben tevékenykedő forradalmárok illegális szervezetének bolsevik tagjaival. Az 1917-es februári forradalom után legális összeköttetésbe került az OSZDMP egységes tomszki szervezetével, s marxista irodalomhoz jutott az egyetem könyvtárából. Később társaival együtt csatlakozott a bolsevikok különváló szervezetéhez. A tomszki pártbizottság és az ottani sajtó munkatársa. Ő az egyetlen magyar hadifogoly, akinek 1917 novembere előtt cik-

A csepeli munkások gyűlésén 1919 áprilisában

kei jelentek meg az orosz szocialista sajtóban, aki a petrográdi fordulat előtt nyilvánosan hitet tett a proletárforradalom, a szovjetek hatalma mellett.

Részese a Nagy Október tomszki győzelmének. Cikkei követendő példaként mutatták fel az oroszországi szocialista társadalmat, amely nem hagyta megrekedni a forradalmi folyamatot a kispolgári demokráciánál. Vitázott Kautskyval, aki a szocialista forradalom lehetőségét az ország teljes iparosításához kötötte. Elítélte a II. Internacionálét, mint a forradalom tétlen várásának, az imperializmussal való együttélésnek a menedékhelyét. Követelte, hogy a proletariátus önálló erőként lépjen fel a forradalomnak már a monarchiától a köztársaságig vezető szakaszában is.

1917–1918 fordulóján a bolsevik párt és a szovjet kormány vezetői a béke, a szocialista forradalom eszméinek az ellenséges katonák és a hadifoglyok közötti propagalása céljából Petrográdra gyűjtötték össze a hadifogoly szocialisták, internacionalisták egy írástudó csoportját. Köztük volt Kun Béla is, aki 1918 januárjától a *Nemzetközi Szocialista* című újság hasábjain szólított fel a béke forradalmi kivívására. A lap segítségével megkezdte a hadifoglyok széles körű szocialista szervezését. 1918 januárjától a *Pravda* és az *Izvesztyija* rendszeres cikkírója, ekkor került közel a bolsevik forradalmárok Lenin vezette vezérkarához. Korábbi marxista ismereteinek kritikai felülvizsgálata felgyorsult s új, bolsevik elemekkel gazdagodott. Kun Béla ettől az időtől vált történelmet formáló személyiséggé, a központi hatalmak

Kun Béla a Szovjetunióban

orosz fronton levő katonái, a Szovjet-Oroszországban élő kétmillió hadifogoly (mindenekelőtt a több mint félmillió magyar) között kibontakozó forradalmi agitáció és szervezkedés irányítójává. Mostantól érvényesült otthon szerzett marxista tudása, mozgalmi tapasztalata, a forradalmi elmélet és gyakorlat iránti nyitottsága, szervezőkészsége, tettre sarkalló szenvedélye, magával ragadó, meggyőző újságírói, szónoki tehetsége. Kun felismerte az imperializmus és a proletárforradalmak koráról szóló lenini elmélet szerepét és aktualitását. Ekkor értette meg valójában Október és az első munkásállam nemzetközi jelentőségét, ismerte fel Lenin nyomán évszázadunk egyik legfontosabb, perspektivát nyitó realitását: a szocialista forradalom győzelmének lehetőségét és szükségességét a tőkés fejlődésben viszonylag elmaradott országokban, így Magyarországon is. Megértette, hogy Szovjet-Oroszország megvédelmezése és fejlődése a legsajátabb érdeke minden ország proletárjainak.

Ennek jegyében hívta fegyverbe, először „saját imperialistái" (a szovjetállamra támadó német és osztrák–magyar seregek) ellen 1918 februárjában a magyar katonákat és hadifoglyokat. Ezért ragadott maga is fegyvert internacionalista csapatok élén 1918 február végén Narvánál, júliusban a Moszkvában fellázadt baloldali eszerek, nyár végén és ősszel az Urálban támadó fehérgárdisták és csehszlovák legionáriusok ellen. Kun Bélának nagy kezdeményező szerepe volt abban, hogy 1918 nyarán–őszén, a polgárháború első, nehéz hónapjaiban sok tízezer magyar és más nemzetiségű hadifogoly – az 1918–1922 közötti években

összesen mintegy százezer magyar internacionalista – védte, segítette megszilárdítani Szovjet-Oroszország végtelen terein azt a proletárhatalmat, amely 1918–1919-ben, különösen pedig 1944–1945-től sorsdöntően hatott a magyar történelemre is.

1918 elején, a breszti béketárgyalások idején a német, osztrák, magyar, cseh szociáldemokrata pártoktól várt és elmaradt segítség eloszlatta Kun Bélában a reményeket, amelyeket mindenekelőtt az MSZDP vezetőinek forradalmasodásához fűzött. Kezdeményezésére 1918. március 24-én Moszkvában megalakult az OK(b)P Magyar Kommunista Csoportja, a magyar munkásmozgalom első kommunista osztaga. Kun aktív közreműködésével gyorsan létrejött a német, csehszlovák, jugoszláv, román, bolgár stb. kommunista csoport s májusban a Föderációjuk is. A Magyar Csoport és a Föderáció is elnökéül választotta Kun Bélát. Az OK(b)P mellett alakult, Kun Béla vezette külföldi kommunista szervezetek Lenin által is nagyra értékelt szerepet játszottak országaik kommunista pártjai és a Kommunista Internacionálé megalakításának előkészítésében.

A Magyar Csoport a magyar és magyarul tudó (akkor nagyszámú) más nemzetiségű hadifoglyok százezrei között hirdette – a *Szociális Forradalom* című, 1918. április 3-tól megjelenő, Kun által szerkesztett újság, valamint röpiratok, brosúrák, agitátoriskolák, előadások, gyűlések révén – a béke megteremtéséhez, a társadalmi haladás kivívásához nélkülözhetetlenül szükséges forradalom eszméit. E munka eszmei alapja a Kun Béla fordításában megjelent, „Kommunista Kiáltvány", Lenin „A harc útja" címmel kiadott művei, valamint a *Szociális Forradalom*ban közölt írásai és más bolsevik vezetők cikke mellett Kun Bélának a bolsevizmus elméletét, gyakorlatát ismertető, a magyar valóságra alkalmazó röpiratai és cikkei képezték. Kun Béla lankadatlan szorgalommal tanulmányozta Lenin elérhető műveit, a bolsevik párt, a szovjethatalom legfontosabb dokumentumait. Ez hozzájárult a megalakulás előtt álló magyar kommunista mozgalom elvi alapjainak formálásához.

Az 1918 júniusában Leninről írt életrajzban Kun a magyar munkásmozgalomban elsőként határozta meg – lényegében ma is helytállóan – Leninnek és eszméinek helyét a munkásmozgalomban. Kifejtette: Lenin Marx tanainak örököse, folytatója és első megvalósítója, aki a bolsevik párt élén megalkuvás nélkül készítette fel az orosz munkásosztályt a szocialista forradalomra. Lenin munkássága – írta Kun Béla – elméleti kifejezője a bolsevizmusnak, amelynek tartalma a forradalmi marxizmus „a mának meghatározott gazdasági fokán és a történelmi folyamat

mai különálló szakaszán", az imperializmus, a proletárforradalmak korszakában.

Kun Béla „Mit akarnak a kommunisták?" című röpirata több magyar, német és más nyelvű kiadás sok tízezer példányában terjesztette a lenini, bolsevik eszméket. Kun írásai az elméletileg felkészült propagandista, agitátor, a népvezér százezrekhez szóló, meggyőző erejű, szenvedélyes, tettekre mozgósító művei voltak. A leninizmus egyes tanításait, különösen a szocialista forradalom során megoldandó demokratikus feladatokról (pl. a földkérdés megoldásáról) szólókat csak részben sajátította el. A szociáldemokrata elmélet és gyakorlat nyomai, a „baloldali kommunisták" hatása is fellelhetők munkáiban. Ezzel együtt az 1918-ban kibontakozó nemzetközi kommunista mozgalom egyik legképzettebb vezetője volt. Tevékenységének, írásainak nagy szerepe volt abban, hogy a fogságból és az orosz frontról hazatérő százezrek közvetítésével – Leninnel szólva – „a bolsevizmus bacillusai" elárasztották Közép- és Kelet-Európa államait, Magyarországot, s határozott irányt adtak az 1918 október–novemberében kirobbant népforradalmaknak, ösztönzést adtak a továbbhaladásra.

Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom eseményei megmutatták, hogy a hatalomra került polgári-szociáldemokrata kormány jelentős reformok megvalósítására, de általuk a polgári rend megszilárdítására törekszik. Kun Béla írásai már Moszkvában, majd – miután a Magyarországról származó kommunisták 1918. november 4-i konferenciájának határozata értelmében hazatért – itthon is leleplezték e szándékot, s bizonyították, hogy a szocialista forradalom, a hazai és nemzetközi forradalmi helyzet, az oroszországi proletárforradalom körülményei között, Magyarországon is időszerű. Következetesen hirdette, hogy a tömegek aktivitása, vágya a társadalmi továbbhaladásra forradalmi ideológia által vezetett, tudatos, szervezett erőt kíván. Ezt az erőt, a Kommunisták Magyarországi Pártját alakították meg Budapesten, 1918. november 24-én Kun Béla kezdeményezésére a Szovjet-Oroszországból hazatért kommunista hadifoglyok és a háború utolsó éveiben itthon megerősödött baloldali szociáldemokraták, forradalmi szocialisták. Kunt választották a párt Központi Bizottságának elnökévé.

Az új párt munkájának ideológiai alapjai Lenin magyarra fordított írásai, a bolsevik párt, a szovjetállam, majd az alakuló III. Internacionálé dokumentumai, a Kun Béla és társai által közvetített kommunista nézetek voltak. Kun határtalan intenzitással, meggyőző erővel dolgozott ezért – a vezetésével szerkesz-

tett *Vörös Újság* hasábjain, heves vitákban, szakszervezetekben, gyárakban, kaszárnyákban tartott előadássorozatokon –, hogy a kommunista eszmék eljussanak a párt tagjaihoz, a proletár tömegekhez. Kitűnő társakat keresett és ragadott magával, a KMP tanításai, jelszavai a szocialista forradalom lehetőségéről és szükségességéről, a tőkés rend megdöntéséről, fegyveres felkelésről, a munkásosztály vezető szerepéről, a parasztsággal való szövetségről, a proletárdiktatúráról, a tanácsok hatalmáról, a tőkés termelőeszközök, a nagybirtokok kisajátításáról, a Szovjet-Oroszországgal kötendő szövetségről, a III. Internacionáléról általuk is gyorsan terjedtek a munkások, a katonák, a szegényparasztok, s részben a fiatal értelmiség soraiban. A KMP néhány hét alatt a szocialista forradalom megvalósításáért vívott harc tényleges vezetője lett.

A válsággal küzdő polgári-szociáldemokrata kormány – a kommunista követelések térhódítását látva, az antant ösztökélésére és a Liebknechtékkel történt 1919. januári berlini leszámolás sikerétől bátorítva – maga is megkísérelte, hogy a KMP „lefejezésével" szilárdítsa meg a helyzetét. Egy 1919. február 20-i provokáció ürügyén a rendőrök letartóztatták a KMP számos vezetőjét, közöttük Kun Bélát, akit életveszélyesen bántalmaztak. A kormánynak azonban csalódnia kellett reményeiben: a KMP illegalitásba vonult vezetői, a fogházban levő Kun Béla irányításával, hamarosan eredményesen folytatták a proletariátus felkészítését a szocialista fordulatra.

Több üzemben munkástanács vette kezébe a termelés ellenőrzését, irányítását. A parasztság – a falu 1918 novemberi forradalmának fegyveres elfojtása után – szövetkezetek alakításával maga látott hozzá a nagybirtok kisajátításához, felhasználva a felemás földtörvény kiskapuját. A Budapesti Munkástanács határozata az üzemek szocializálásáról, a helyi hatalom átvétele több megyében és városban, a tanácsok, direktóriumok által, a kommunista vezetők szabadon bocsátását követelő munkásgyűlések mutatták a koalíciós kormány hatalmának ingatagságát. A kegyelemdöfést az antantorientációhoz fűzött illúziók összeomlása, a Debrecent, Hódmezővásárhelyt, Makót stb. magában foglaló területek kiürítését követelő Vix-jegyzék adta meg. A kormány, cselekvőképtelenségét beismerve, lemondott.

Kiderült, hogy az ország katasztrofális helyzetében csak a kommunisták javasolta út: a szocialista forradalom, a proletárhatalom, az internacionalizmus elvein alapuló külpolitika ígérhet kedvező alternatívát a magyar nép számára, társadalmi és nemzeti értelemben egyaránt. Ezt akkor az MSZDP baloldali és

centrista vezetői is megértették és a két munkáspárt egyesítésének elvi alapjául elfogadták azt a kommunista programot, amelyet március elején Kun Béla dolgozott ki a börtönben.

1919. március 21-én a két munkáspárt vezetői aláírták a munkáspártok egyesítéséről, a Tanácsköztársaság kikiáltásáról, Forradalmi Kormányzótanács megalakításáról szóló dokumentumokat. A döntés a munkásmozgalomban, az országban és a környező világban akkor uralkodó helyzet reális, felelősségről és forradalmi bátorságról tanúskodó mérlegelésén alapult. A két párt egyesülése tette lehetővé a munkáshatalom azonnali és békés megteremtését, létét, küzdelmét. Az egyesülés módjából adódó, felismert veszély kiküszöbölhető volt.

Kun Béla az akkor létfontosságú külügyek, később – másokkal együtt – a hadügyek népbiztosa és tagja a Forradalmi Kormányzótanács politikai bizottságának.

1919 márciusában a tömegek forradalmi aktivitása élénk volt Európa több országában. A szovjet Vörös Hadsereg közeledett a Kárpátokhoz. A Magyar Tanácsköztársaság megjelenése azt a lehetőséget kínálta, hogy kiküszöböli – Duclos szavaival szólva – „azt a rosszat, amelyet a munkásosztály ügyének a német szociáldemokrata vezérek árulása, okozott", s a forradalmi harcok ismét föllendülnek. Így látta ezt az OK(b)P VIII. kongresszusa, így Lenin is, aki akkor többször aláhúzta a magyar forradalom példájának, békés jellegének mozgósító hatását, kiemelkedő jelentőségét az európai proletariátus harcában. 1919 tavaszán az európai társadalmi haladás reális, szocialista alternatíváját példázta az az út, amelyen a világforradalom jelszavával, az orosz proletariátus nyomán a magyar is elindult.

A munkásosztály kezdetben osztatlan támogatása lehetővé tette, hogy azonnal megkezdődjék a régi államapparátus felszámolása, a proletárdiktatúra államának, Vörös Hadseregének építése, a bankok, a gyárak, a nagybirtokok kisajátítása, kezdetét vegye a szocialista gazdasági és társadalmi rend szervezése, a dolgozó osztályok anyagi és kulturális helyzetének javítása. Lenin és Kun Béla kezdeményezésére – először a történelemben – szoros együttműködés kezdett kibontakozni két szocialista állam: Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság között. A történelmileg rendkívül rövid idő, 133 nap alatt kivívott eredményekben Kun Bélának oroszlánrésze volt. A tanácshatalom tevékenységét meghatározó minden dokumentum: a Kormányzótanács legfontosabb rendeletei, az egyesült párt programja, az alkotmány az ő alkotó, a legtöbb esetben lenini szellemű kezdeményezésével, részvételével jött létre. Ott volt a Ta-

nácsköztársaság minden jelentős eseményénél. Barát és ellenség joggal ismerte fel benne a Magyar Kommün vezéregyéniségét, s nevezte Kun Béla kormányának a Forradalmi Kormányzótanácsot.

Rövid idő alatt a Tanácsköztársaság ellenségei előtt is nyilvánvaló lett, hogy a magyar proletárhatalom életképes, fejlődik, saját erejéből elhárítja a belső ellenforradalmi fellépéseket, hogy a szocialista forradalom előretolt európai bázisa, amely létével is elősegíti a proletárforradalom kibontakozását más országokban (a Bajor és a Szlovák Tanácsköztársaság megjelenése ezt tanúsította), s akadályozza a Szovjet-Oroszország ellen 1919 tavaszára–nyarára tervezett katonai intervenciót. A Magyar Tanácsköztársaság az antanthatalmak és szövetségeseik diplomáciai, április második felétől gazdasági és katonai támadásának a pergőtüzébe került. A Tanácsköztársaság védekezett, sőt ellentámadásba ment át. A diplomáciai csatározásokat a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése szellemében Kun Béla irányította.

Az ő nevéhez kapcsolódik a munkáshatalom fegyveres védelmének politikai irányítása is. 1919 májusában a magyar proletariátus Kun Béla szavára ragadott fegyvert a szocialista haza védelmére s indult győzelmes északi hadjáratára a Vörös Hadsereg. A tanácskormány a proletariátus erőfeszítésére, a Vörös Hadsereg sikereire támaszkodva elérte, amire a polgári-szociáldemokrata kormány képtelen volt: az antant kénytelen volt tárgyalni vele, s tudomásul venni, hogy a Vix-jegyzék követelései, csakúgy, mint a további magyarlakta területekre vonatkozó követelések túlzottak és teljesíthetetlenek. A Magyar Kommünnek, Kun Béla vöröskatonáinak küzdelme jelentős szerepet játszott abban, hogy lefékeződött a magyarországi határok összezsugorodása megállíthatatlannak tűnő folyamata, hogy Miskolc, Salgótarján, Debrecen, Makó, Hódmezővásárhely magyar városok maradtak. Rövid időre felvillant a magyarok lakta Magyarország megőrzésének a reménye is, szocialista föderatív tanácsköztársaságok rendszerének keretében.

A Tanácsköztársaságot természetesen gyengítették vezetőinek, közöttük Kun Bélának elméleti és politikai tévedései, mindenekelőtt az agrárkérdésben történt előreszaladás. Még inkább ártott a szociáldemokrata vezetők egy részének ingadozása, defetista szelleme, a belső ellenforradalom szervezkedése, a gazdasági krízis, amelyet blokád súlyosbított. Ezeket azonban a Tanácsköztársaság legyűrhette volna, csakúgy, mint Szovjet-Oroszország tette számos hasonló esetben.

Az antant és a vele szövetséges országok ellenforradalmi hadai megakadályozták az orosz és a magyar Vörös Hadsereg egyesülését. Az elszigetelt, területileg kicsiny Tanácsköztársaságot megdöntötte a külső intervenciós túlerő.

De a vereség nem tehette meg nem történtté azt, hogy a magyar proletariátus – saját akaratából, erejéből – a kommunisták, Kun Béla vezetésével, bár rövid időre, a magyar társadalom és állam vezető ereje, a nemzeti történelem tudatos formálója volt, nem feledtethette azt a tapasztalatot, hogy a munkáshatalom megőrzésének nélkülözhetetlen feltétele a szocializmus nemzetközi erőinek internacionalista összefogása a külső imperialista erőkkel szemben.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Kun Béla az emigránsok sorsát élte, de megszakítás nélkül a forradalom katonája maradt. Már az ausztriai internálásban töltött hónapok alatt megkezdte a Tanácsköztársaság tapasztalatainak, tanulságainak önkritikus elemzését, hozzálátott a kommunista párt újjászervezéséhez. Rövid megszakításokkal 1936-ig az illegális KMP vezetője, képviselője a Kommunista Internacionáléban. Csaknem két évtizeden át az ő nevével, vele együttműködve – egyetértve vagy keményen vitázva – nőtt fel a magyar kommunisták új és új nemzedéke s küzdött az ellenforradalmi rendszer ellen.

A nemzetközi kommunista mozgalom nagyra értékelte a KMP, a Magyarországi Tanácsköztársaság 1918–1919-es tapasztalatait és hasznosította azokat akkor, amikor a forradalmi munkásmozgalom erői elkülönültek a szociáldemokrata pártoktól. Kun Béla 1920 augusztusában érkezett Szovjet-Oroszországba. Szeptemberben már a Kommunista Internacionálé egyik képviselője Bakuban, a Keleti Népek Kongresszusán. 1920 októberétől a Vrangel seregei ellen küzdő, a Krímet felszabadító Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja. November 16-án Frunzéval együtt írta alá a történelmi távirati jelentést: „a déli frontot felszámolták". A polgárháború befejeződött Szovjet-Oroszország európai területén. Rövid ideg Kun a Krími Forradalmi Bizottság (kormány) elnöke volt.

1921 márciusában a KI VB megbízásából Németországban küzd. Az ott elkövetett bálos hibái Lenin éles, de elvtársi bírálatát váltották ki.

1922–1923-ban, a NEP bevezetése idején Kun Béla az OK(b)P Uráli Irodájának tagja. 1923–1924-ben a trockizmus elleni harc során a párt Központi Bizottságának képviselője a Komszomolban. 1922-ben küldött a Szovjetunió megalakulását

kimondó Kongresszuson és (1921-től) sok éven keresztül tagja a Szovjetek Össz-szövetségi Végrehajtó Bizottságának.

1921-től 1936-ig a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának tagja. 1924-től a KI agit. prop. osztályának vezetőjeként kezdeményezi és irányítja Lenin műveinek kiadását a világ számos nyelvén.

1924–1928 között Berlinben, Bécsben közvetlenül is részt vett a KMP illegális munkájának vezetésében. 1925-ben ő irányította a KMP I., bécsi kongresszusát. Közvetve egyik kezdeményezője és támogatója a Magyarországi Szocialista Munkáspárt tevékenységének. 1928-ban Bécsben letartóztatták, bíróság elé állították. Nemzetközi tiltakozás hatására rövid idő után szabadult és visszatért Moszkvába.

1928–1935 között a KI VB elnökségének a tagja. A harmincas évek elején a Balkán-titkárság egyik vezetőjeként segíti a bolgár, a jugoszláv és a román kommunista pártok munkáját.

1930-ban a KMP II. aprelevkai kongresszusán ő tartotta a politikai beszámolót.

A KI vezetőjeként Kun Bélának jelentős szerepe volt a világ kommunista pártjainak megalakulásában, megerősödésében, a leninizmus terjesztésében. Részese a nemzetközi kommunista mozgalom nagy eredményeinek, de a tévedéseknek is. A húszas években jól érvényesíthette magyarországi és szovjet-oroszországi tapasztalatait. Később azonban saját hátországa, a mély illegalitásban dolgozó KMP harca (1928-tól azzal is csak távoli kapcsolata volt) akadályozta lépéstartását a munkával, amely a fasizmus elleni küzdelem új útjait, eszközeit kutatta. Aktív részese az útkeresésnek, s késve ugyan, de a KI VII. kongresszusán és utána magáévá tette a népfrontpolitikát. Ezt tanúsította felszólalása, részvétele a kongresszus határozatainak kidolgozásában. 1936-os írásában („Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és a munkásokkal") a KMP nevében megrázó szavakkal szólította közös antifasiszta szabadságharcra nemcsak a magyar szociáldemokratákat, szakszervezeti tagokat, de az ifjú magyar értelmiség, valamint a polgárság progresszív képviselőit, közöttük Bajcsy-Zsilinszky Endrét is. Írása már nem juthatott el a címzettekhez.

Bizonyítani odaadását a kommunisták új politikai irányvonala iránt már nem volt lehetősége. A személyi kultusz légkörében az útkeresés bizonytalánságai bűnökké, hamis vádakká torzultak. 1937 nyarán letartóztatták és 1939-ben a személyi kultusz törvénytelenségeinek áldozata lett.

1956-ban, az SZKP XX. kongresszusa után rehabilitálták.

Tragikus sorsa ma már nem takarhatja el, hogy Kun Béla neve szorosan összefonódott a világnak századunkban Lenin nevéhez fűződő szocialista átalakításával, hogy a népi Magyarország, a szocialista országok közössége, a Föld kommunista pártjainak növekvő ereje – az ő munkásságának eredménye is.

(M. Gy.)

Irodalom: *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966.
A magyar forradalmi munkásmozgalom története. (Szerk.: *Nemes Dezső.*) I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1970.
Nemes Dezső: Kun Béla politikai életútjáról. Kossuth Könyvkiadó 1985.
Kun Béláné: Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1979.
Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó 1968.
Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969.
Milei György: Gondolatok Kun Béla történelmi szerepéről. *Politikai Főiskola Közleményei,* 1979/1.

A budai királydráma

Hatszáz évvel ezelőtt, 1386. február 24-én meggyilkolták II. (Kis) Károly magyar királyt.

„Február hideg napjai voltak... Erzsébet királyné alkonyat fele közölte Károly királlyal, hogy friss levél érkezett vejétől, Zsigmondtól... jöjjön termeibe és hallgassa meg, milyen rejtett célzásokat tartalmaz." A krónikás, Thuróczy János sorai egy sok felvonásos magyar bosszúdráma egyik jelentőségteljes fordulatába vezetik be az olvasót. Nagy Lajos király özvegye, „Erzsébet, egy éles eszű, tehetséges és nem kis ítéleterővel rendelkező asszony" – így jellemezte a királynét Lorenzo de Monacis velencei szenátor, II. Károly tragikus történetének hív tolmácsolója – végső kétségbeesésében meg akarja öletni a magyar trónt nem tiszta eszközökkel megkaparintó uralkodót.

Az események előzményei négy évtizedre nyúlnak vissza, meg kell velük ismerkednünk, mert csak így érthetjük meg a maga teljességében e Shakespeare tollára illő páratlan eseménysorozatot. 1345. szeptember 18-án Aversa várában meggyilkolják Endre magyar herceget, Károly Róbert fiát. I. Lajos király öccsének feleségét, Johanna nápolyi királynőt teszi felelőssé a történtekért – nem minden alap nélkül –, s 1347-ben hadaival bevonul Nápolyba. Johanna elmenekül, de rokonai a bosszúra szomjas magyar uralkodó fogságába esnek. Egyiküket, Durazzói Károly herceget kivégezteti. Nápolyból hazatérve magával hozza a lefejezett herceg azonos nevű gyermek unokaöccsét, a későbbi II. Károlyt.

A tragédia második felvonása 1381-ben játszódik: Lajos király, értesülve a zavaros nápolyi viszonyokról, nagy hadsereg élén Itáliába küldi a magyar udvarban nevelkedett Durazzói Károly herceget; a sereg egy másik vezetőjéről is meg kell emlékeznünk, a sors az intrikus szerepét szánta neki a nagy magyar királydrámában: Horváti Jánosnak hívják, és a macsói bán tisztségét viseli. Lajos kedvelt embere.

Károly gyors sikert arat, Nápolyt elfoglalja, fogságba veti és megfojtatja Johanna királynőt. III. Károlyként királlyá koronáztatja magát, s Itália legerősebb államának uralkodójaként

II. (Kis) Károly a Thuróczy-krónikában

erőszakos, aktív külpolitikájával és kemény kezű belpolitikájával sikereket arat.

Magyarországon időközben Lajos halála után megrendül az ország helyzete. Névlegesen az alig tizenkét esztendős Mária királynő, a valóságban Erzsébet anyakirályné s még inkább kegyence, Garai Miklós nádor uralkodik. A királynő vőlegénye, Zsigmond brandenburgi őrgróf, a Luxemburg-házból származó IV. Károly császár fia is szeretné kezébe ragadni a hatalmat, de az uralkodó klikk ellenállásába ütközve 1385 nyarán Morvaországba menekül, ahonnan testvérei – Vencel cseh király és Jodok őrgróf – támogatásával sereggel tér vissza Magyarországra, megbuktatja a nádort és kikényszeríti házasságát Máriával.

Ám ekkor újabb fordulat történik: a délvidéki bárók mind Zsigmond, mind az Erzsébet–Garai-liga uralmával elégedetlenek, s Horváti Pál zágrábi püspököt, János testvérét Nápolyba küldik, hogy az Anjou-ház egyetlen számba jöhető férfi tagjának, Károlynak felajánlják a magyar trónt. Károly örömmel vállalkozik a feladatra. Mint feleségének, Sybillának elmondja: „ha magyar koronám lesz, a magyarok révén Nápolyt is talpra segítem". Sybilla inti férjét: „ne siess oda Nápolyból . . . ne akard a másét!"

Károly azonban nem méri fel, milyen veszélyes helyzetbe kerül, és 1385. szeptember 15-én elindul végzetes útjára. Vállalkozását az európai politika nagy ellenszenve kíséri: az egyesült magyar–nápolyi uralom óhatatlanul maga elé kényszerítené a kisebb-nagyobb itáliai államokat és felborítaná az amúgy is ingatag európai erőegyensúlyt.

Károly októberben Zágrábba ér, itt csatlakoznak hozzá a dél-

vidéki liga urai. A magyar történelemben a „liga" rossz ízű fogalmát épp a cselszövény kiagyalója, Horváti János használja első ízben.

Az olasz kísérőkkel együtt tekintélyes, 4000–5000 főnyi fegyveres erő élén Károly decemberben Budára érkezik. Zsigmond nem érzi magát elég erősnek, hogy felvegye a küzdelmet vetélytársával, sietve kivonul az országból. Erzsébetnek és Garainak így magukra hagyatva kell szembenézniük rossz politikájuk következményeivel.

Eleinte teljes a rokonok közti jó viszony, a december derekán Budára érkező Károly az első napokban csak testvéri szándékairól, segítőkészségéről beszél a rettegő királynőknek. „A hölgyek követekkel kérdik: látogatóba jött-e vagy ellenük indult... [Károly]keble gonoszságát a kegyelet mázával akarván palástolni", hazudik felséges rokonainak – számol be az eseményről a királlyal szemben elfogult de Monacis. Hívei azonban lázas és sikeres agitációt indítanak uruk érdekében. „Meddig tűrjük még az asszonyt, Kis [alacsony termete miatt már az egykorúak is így nevezték] Károlyt minekünk Isten küldötte az égből" – mondogatják.

Károly hamarosan leveti a derék rokon álarcát, s 1385. december 31-én Fehérvárt – a síró és életüket féltő királynők jelenlétében – királlyá koronáztatja magát. Tudatában van annak, hogy nem tisztességes úton nyert koronáját nehéz lesz megőriznie, ezért kínosan ügyel a törvényességre, mindenben igyekszik a nagyurak és nemesek kedvébe járni, hűségüket birtokadományokkal, kedvezményekkel megnyerni.

A király főleg a reményét még nem vesztő Zsigmondtól és testvéreitől, az ausztriai Habsburgoktól, Velencétől és régi ellenfelétől, VI. Orbán pápától tart, de lebecsüli a királynők és főleg Garai elszántságát.

Pedig a veszély innen fenyeget. Garai és Erzsébet nem láttak más kiutat szorult helyzetükből, mint hogy meggyilkoltassák a trónbitorlót.

Garai gondosan készíti elő az akciót, fegyvereseit észrevétlenül összegyűjti a budai várban és a merényletre is keres alkalmas embert. „Volt... a nádor környezetében... egy nemes származású [a Hunt-Pázmány ősi nemzetségből származott] bátor ember, Forgách Balázs volt a neve [királyi pohárnokmester], állítólag Gimes vára volt a jutalma" – írja Thuróczy a merénylőről, a később nagy hírre-névre szert tett Forgách család vagyonának megalapozójáról.

A csalétek egy levél, Erzsébet, illetve Zsigmond levele „hőn

imádott" anyósához. Február 7-én késő délután Károly valóban meglátogatja a királynőt. Szép számú olasz fegyveres kíséretet visz magával, néhány magyar híve, köztük Horváti János és Szentgyörgyi Tamás is vele tart.

Csendes beszélgetés kezdődik, a nápolyiak unatkoznak és szétszélednek. Ekkor érkezik rangjához méltó kísérettel, a kísérők között Forgách Balázzsal a volt nádor, Garai Miklós. Búcsúzni jön, leánya eljegyzésére siet. Óvatosan körülnéz, felméri a helyzetet. Látja, hogy Károly magában maradt. Szemével titkon int Forgáchnak, aki lovagi kardját előrántva a király fejére sújt. Károly „megijedvén a vastól, hátrahajtja a fejét", így a kardcsapás nem öli meg, csupán súlyosan megsebzi. Újabb vágásra már nincs idő, Szentgyörgyi megvédi a sebesült királyt. Forgách a véres karddal tör utat a meglepett olaszok között és biztonságba kerül. Károlyt emberei egy része nem hagyja el, visszakísérik lakosztályába. A többi olasz és Károly magyar hívei kirohannak a palotából, hogy többi társukat összegyűjtve kiszabadítsák a királyt.

Elkésnek, Garai emberei megszállják a fontosabb tornyokat és kapukat, kezükbe kaparintják a várat. Horváti János, Károly legtehetségesebb katonája cserbenhagyja urát és áttör a Szombatkapu (a mai Bécsi-kapu) őrségén. Másnap reggel a Garai-párt emberei felbujtják a budaiakat az idegenek ellen. Nemcsak Károly olasz kísérete, hanem a helybeli itáliai és más polgárok is áldozatul esnek a pusztításnak, sokat megölnek, az üzleteket és a házakat kifosztják, Károly seregének maradványai elmenekülnek a forrongó Budáról.

A király is fogságba kerül. Sebesülése nem nagyon súlyos, rabtartói látszólag kegyesek legyőzött vetélytársukhoz, s kérésére Visegrádra szállítják. Garai és Erzsébet azonban továbbra is tartanak foglyuktól – akinek hívei Budáról elmenekülve fegyverkezni kezdenek –, és 1386. február 24-én (egyes források szerint 27-én) megfojtatják a már gyógyulóban levő Károlyt.

A tragédia még nem ér véget. A Horvátiak, Palisnaiak, Szécsiek felkelésre készülnek. Az udvari klikk továbbra sem bízik Zsigmondban, fegyveres ereje viszont nincs a készülő lázadás leverésére, ezért tagjai személyesen, kevés kísérettel délre utaznak, hogy megbékítsék Károly elégedetlen híveit.

Szent Jakab napján (július 25-én) a szlavóniai Diakovár közelében halad a királynők kísérete. Horváti János és Palisnai János vránai perjel csapatai azonban rajtaütnek a könnyelműen kis létszámban utazó csoporton. A dráma újabb véres fejezete kezdődik; a keményen harcoló Forgách Balázst lerántják lováról

és fejét veszik. Garai Miklós is látja, számára nincs menekvés, „a királynék kocsijának támaszkodva minden erejével védelmezi önmagát és a királynékat". Hősiesen harcol, „míg egy katona a királynők kocsija alól a lábát elrántja". Őt is eléri a végzet, a királynők szeme láttára lefejezik. A sikoltozó asszonyokkal szemben Horváti durván viselkedik, Erzsébet hiába idézi fel férje, Lajos király emlékét, a bán hajthatatlan.

A fogoly királynőket egyik várból a másikba hurcolják, majd 1387 januárjában a Zára melletti Novigrádba kerülnek. Itt a bosszúálló Horváti parancsára „éjjel Erzsébet nyakára kötelet kötve belefojtják az Ozsva folyó mély vizébe". Magyarország törvényes királynőjét, Máriát nem bántalmazzák, de nem is bocsátják szabadon.

Most nő meg az eddig csak epizodista Zsigmond szerepe. Más jelölt híján a rendek, erős megkötésekkel, elismerik uralkodótársnak, így most már igazi lovag és számító politikus módjára felesége kiszabadítására siet. Eleinte nem ér el sikereket, a jeles katonák vezetése alatt harcoló lázadók keményen ellenállnak. Ám ekkor segélyt kap Velencétől. „Az Adria királynőjé"-nek nem áll érdekében, hogy Nápoly és Magyarország egyesüljön, ezért hajóhadat küld a királynő kiszabadítására. A köztársaság „Giovanni Barbadicót küldte oda [vagyis Novigrád alá] jól felfegyverzett gályákkal". A kapitány megostromolta a várat s arra kényszerítette a várparancsnok Palisnait, hogy adja ki foglyát, akit 1387. június 4-én megszabadítottak fogságából „és a keserves haláltól" és Zágrábba vitték férjéhez.

E történelmi drámában adósak vagyunk még Horváti sorsával, akit, lévén a sors kiváló drámaíró, ugyancsak elért a végzet.

Zsigmond 1388 tavaszára elegendő pénzt gyűjt össze ahhoz, hogy tekintélyes létszámú hadsereget sorakoztatva zászlói alá, leszámoljon a délvidéki lázadókkal. Ekkor már melléje áll a hatalmas Kanizsai-rokonság, élén Kanizsai János esztergomi érsekkel. Más főurak is csatlakoznak hozzá, így el tudja érni, hogy rendkívüli adót vet ki a városokra és a mezővárosokra: hetedét a teljes jövedelmüknek.

A nagy királyi hadseregnek a lázadók nem tudnak ellenállni. Egyik váruk a másik után kerül a királyi csapatok kezébe, elesik egyik vezetőjük, Palisnai János is. Horváti János megszökik ugyan, de Boszniába kényszerül menekülni. 1389-ben a szerbek oldalán harcol a nagy török győzelmet hozó rigómezei ütközetben, de innen is megmenekül.

Sorsát mégsem kerülheti el. Ha az egyébként megbízható Thuróczynak hihetünk, az 1380-as évek elején Zsigmond fogságába

kerül. A krónikás szerint az anyja haláláért bosszúra szomjas Mária királynő ösztönözte férjét, kerítse kézre minden áron Horvátit.

Zsigmond Horvátit „Pécs városában a kivégzés legborzasztóbb válfajával . . . végeztette ki. Először ló farkához kötözve körülhurcolták a város utcáin, majd tüzes fogókkal megkínozták, ezután négyfelé vágták" – így számol be Horváti János végzetéről a magyar középkor egyik legérdemdúsabb történetírója, Thuróczy János.

Lényegében ezzel zárult a középkori magyar királydráma, amelynek katarzisát Kis Károly meggyilkolása jelentette. Sorsa a moralistának erkölcsi tanulságul szolgálhat: a nagyravágyás elnyeri méltó büntetését. Ez a gondolat vezethette Lorenzo de Monacist is, amikor így írt Károly haláláról: „A világnak két jeles országában uralkodott Károly, az, kire nemrég oly féltőn tekintett Itália, meghidegülve fekszik a pázsiton és nem is érdemesítik a sírra."

(R. Gy.)

Irodalom: Thuróczy János: Magyar krónika. Magyar Helikon 1957.

A cimbalom zsenije

Száz éve, 1886. február 28-án született Rácz Aladár cimbalomművész.

Rácz Aladár

A száz esztendeje született Rácz Aladár a magyar zenetörténet aranykorának egyik ragyogó lángelméje volt: azé a koré, amely a zeneszerzésben Bartókot, Kodályt, Weinert, az előadóművészetben Dohnányi Ernőt, Basilides Máriát, Szigeti Józsefet adta hazájának és a nagyvilágnak.

Rácz Aladár történeti érdemeinek egyike az volt, hogy egy ősi hangszert, a cimbalmot, amely az ő idejében füstös kocsmák vagy ezüsttükrös kávéházak hangulatkeltő instrumentuma volt, bevezette Európa hangversenytermeibe. Ehhez először újjá kellett építenie a hangszert, megújítani játéktechnikáját – mindenekelőtt azonban az kellett, hogy az újjászületett hangszer mögé igazi művészegyéniség üljön. Ez volt Rácz Aladár: a Nyugat *nagy hagyományú*, a Kelet *ősi* zenei hagyományának letéteményese, a cimbalom zseniális poétája.

Maga a hangszer, amely századunkban megújult Rácz Aladár kezén, Ázsiából jött; arab közvetítéssel a középkorban került Európába. Irodalmunk a 16. század óta sűrűn említi, elsőnek Bornemisza Péter, a reformáció korának híres prédikátora, aki még az ördögi kísértések egyik eszközének tekintette. Egy 1596-os feljegyzés szerint azonban a cimbalom kedvelt hangszere a diákságnak, az ének kíséréséhez a templomban is használták. 17. századi emlékezések szerint táncnótákat, asztali zenét szólaltattak meg rajta. A 18. századtól a cimbalom nélkülözhetetlen hangszere a jobb cigánybandáknak. Felfigyeltek rá a 19. század nemzeti romantikájának mesterei is: Mosonyi Mihály alkalmazta elsőnek szimfonikus zenekarban, Erkel Ferenc pedig – a „Bánk bán"-ban – mint operaegyüttes szólóhangszerét.

1874-ben Schunda József budapesti hangszerkészítő korszerűsítette a cimbalmot, amelyet addig térdre fektetve vagy asztallapra téve szólaltattak meg. Schunda „lábra állította" és hangtompító pedállal látta el. A hangszernek és játékmódjának további tökéletesítése Rácz Aladár nevéhez fűződik.

Rácz a magyar társadalom legalsóbb rétegeiből küzdötte fel magát az európai hírnév csúcsára. Saint-Saëns, a „Sámson és Delila" című opera szerzője, aki hallotta még Lisztet és hallotta már Ráczot, aligha túlzott, amikor utóbbit „a cimbalom Liszt Ferencé"-nek nevezte. A csúcsra vezető út persze hosszú volt és küzdelmes.

Rácz Aladár az alföldi Jászapátiban született, sokgyerekes cigánycsalád tagjaként. Apja a helyi, utóbb a jászberényi cigányzenekar brácsása volt, „kisegítő tevékenységként" lócsiszársággal foglalkozott. Sokra egyik mesterségében sem vitte. A családban kötelező hagyomány volt, hogy mindegyik fiúgyereknek játszania kellett legalább egy hangszeren. Rácz Aladár hároméves volt, amikor apja megkérdezte tőle, hogy melyik hangszert választja. Jó hatvan évvel később Rácz így beszélte el e sorok írójának élete döntő pillanatát:

– Az asztalon feküdt egy ócska cimbalom. Nekem nagyon tetszett és rámutattam, hogy azt szeretném. 25–30 magyar nótát kellett megtanulnom. Mindennap valamennyit el kellett játszanom. A cimbalmot – ha nem használták – bedugták az ágy alá, mert kevés volt a hely a szobában. Már kora délután apám kihúzta a cimbalmot az ágy alól és feltette az asztalra. Aztán csak ennyit mondott: „Fel van már téve". Ez azt jelentette, hogy „eredj és gyakorolj!"

Nyolcesztendős korában ugyanabba a zenekarba került cimbalmosnak, amelyikben az apja brácsázott. Mit játszottak ebben a zenekarban? Verbunkos-zenét, csárdást, magyar nótát – a hazai és külföldi szórakoztató zene divatos darabjait.

Tizenhat éves korára szűknek bizonyult Rácz Aladár számára Jászberény, ahol addig szüleivel és testvéreivel élt. „Felfedező útra" indult hát, élete első „nagy kalandjára": Budapestre. Itt hét évig muzsikált, megfordult „az összes elsőrangú cigányzenekarban". Mindent fejből játszott – kottát írni-olvasni még nem tudott. De itt fogta el először a „jobbra való törekvés" érzése, amely aztán kényszerítő erővel hajtotta előre, egyre előbbre pályáján. Ő maga így emlékezett erre:

– A zenekarban az fájt nekem, hogy én nem tudok annyit, mint mások. Volt egy fiatal cimbalmos, aki sokkal jobban ját-

szott, mint én. Amikor hazamentem, az asztalon próbáltam utánozni a játékát: ő *így* fogta a verőt, én meg *így* . . .

Hosszú, szívós küszködéssel, sok kudarc és gyötrődés után Rácz végül kialakította a maga lenyűgöző hatású játéktechnikáját. Amúgy cigány módra már ekkor virtuóza lett hangszerének. Szólóinak híre ment: egy impresszárió, aki abból élt, hogy muzsikusokat szerzett külföldi mulatóhelyeknek, felfigyelt rá, valósággal megszöktette budapesti zenekarából és Párizsba szerződtette. Rácz Aladár huszonöt évig élt Franciaországban és Svájcban; általános műveltségét, zeneelméleti-zenetörténeti ismereteit ezekben az országokban szerezte.

Az első világháború idején szerződése Svájchoz kötötte. 1915-ben Genfben játszott, a Maxim nevű táncos mulatóban. Itt kötött ismeretséget a nagy karmesterrel, Ernest Ansermet-vel és századunk zenéjének egyik korszakalkotó mesterével, Igor Stravinskyval. A zeneszerző így írt ismeretségükről élete krónikájában:

„Egy genfi étteremben kis vonószenekar játszott akkoriban, amelyhez cimbalom is tartozott. Ezen egy magyar művész játszott: Rácz Aladár, akiből időközben nagyra becsült virtuóz lett. Beleszerettem ebbe a hangszerbe. Lelkesedtem egyszerű, telt hangjáért, tetszett az a közvetlen kapcsolat a húrokkal, melyet a muzsikus a kezében tartott pálcikák segítségével teremtett, és szerettem a hangszer trapézszerű formáját is. Szert kellett tennem egy ilyen hangszerre! Megkértem Ráczot, legyen segítségemre és tudakozódjék genfi kollégáinál. Egy öreg magyarhoz utasított, aki eladta nekem egyik hangszerét. Nagyon boldog voltam, a cimbalmot Morges-ba vitettem és nagyon gyorsan megtanultam rajta játszani. Annyira legalábbis, hogy megkomponálhattam a „Renard" kiszenekari partitúrájának cimbalomszólamát."

Maga Rácz sokkal színesebben beszélte el e nevezetes genfi találkozás történetét:

– Egy szerb kólót játszottam. A cimbalom előtt ugrált egy fiatalember, monokliban, piros nyakkendőben, zöld mellényben, igen szűk ruhában. Azzal birkózott, hogy szűk kabátujjából kihúzza a mandzsettát és jegyzeteket írjon rá. Én, mint valami öntelt fiatal cigány, tetőtől talpig végigmértem és azt gondoltam magamban: „ezt ugyan nem fogod leírni!" Nem is folytatta. Visszaült a helyére. Ez a fiatalember Igor Stravinsky volt . . . Körülbelül két héttel később, reggel nyolckor, 10 fokos hidegben, megjelent nálam Stravinsky. Reggel ötkor feküdtem le, három órai alvás után nem akartam fogadni. De Stravinsky nem

tágított. Leült az ágyam szélére és ezt mondta: „Monsieur Rácz, elhatároztam az éjjel, hogy egy cimbalmot szerzek. Segítsen nekem. A taxi lent vár az utcán . . .''

Végül valóban megvették a cimbalmot és hozzáláttak, hogy együtt kijavítsák. Stravinsky tisztogatta a rozsdás húrokat és főzte az enyvet – a hangszerjavítás nagyja persze Rácz Aladárra maradt. Néhány cimbalomórát is adott Stravinskynak, aki viszont rövidesen meglepte őt két kis kompozíciója, a „Valcer" és a „Polka" cimbalomátiratával.

Ez a Rácz Aladár persze – Stravinsky munkatársa Svájcban – alig hasonlított már arra az ügyes naturalistára, aki Budapesten az „elsőrangú cigányzenekarok" keresett cimbalmosa volt. Megtanult kottát írni és olvasni, behatóan foglalkozott az összhangzattannal. Technikai újításokba kezdett. Korábban a cimbalmosok merev alsókarral ütötték a húrokat: ő laza karral és csuklóval. Tízévi kísérletezés után sikerült elkészítenie az új játéktechnikának megfelelő cimbalomverőket. Magát a hangszertestet is átépítette, finomabb hangzást teremtve és az érzelmi kifejezésnek szélesebb skáláját. Amikor pedig egy francia muzsikus biztatására megvette Bach hegedűpartitáinak kottáját: hangszer és hangszerjátékos egyaránt készen állt már egy új, ismeretlen zenei világ befogadására. Bach volt Rácz Aladár életében az első klasszikus muzsika.

A francia barokk zene nagymestereivel is szinte sorsszerűen esett találkozása. Egy genfi kottaüzlet „kilósáruként" kiárusította készletét. Rácz megvett egy mázsa kottát, taligán hazatolatta, és jó fél évre az új kincsek tanulmányozásába merült. Így ismerte meg Couperin, Rameau, Daquin színes, bensőséges és mozgalmas zenei világát. E mesterművek díszes dallamékesítéseiben a magyar népdal ornamentikájára vélt ráismerni, így aztán nagyon könnyen beleélte magát ebbe a stílusba.

Az ékesítésre és rögtönzésre, formálásra és színezésre született hajlama volt, ezt pompásan kiélhette a régi francia mesterek muzsikájának előadásában. Értő hallgatósága csakhamar felfigyelt rá, hogy Rácz ama kevesek közé tartozik, akiknek szinte mindegy, mit is játszanak. Minden, ami csak megszólalt cimbalmán, az adott pillanatban született. Az alapdallam csak kiindulás volt számára: afféle váz csupán, amelyet a régi századok muzsikusai s a népi énekesek módjára rögtönzésszerűen formált remekké. Így elmondhatta magáról (ismételt felvételei is ezt tanúsítják), hogy soha nem játszotta ugyanazt – kétszer.

Az általa feltalált és elkészített újfajta cimbalomverőkkel gazdag színezési lehetőséget teremtett hangszerén. A verők be-

görbített végét, amely a húrokkal érintkezik, különféle keménységű anyagokkal (bőrrel, filccel) vonta be. Három-négy pár különböző verő volt keze ügyében: ezek váltogatásával fantasztikus hangszínbeli változatosságot ért el cimbalmán.

Eljutva idáig, nem volt többé maradása a szórakoztató zenekarban. Feleségével, a svájci Yvonne Barblannal 1926-ban hangversenykörútra indult: klasszikus műveket és kelet-európai népzenét játszott Európa koncerttermeiben. Cimbalom és zongora: ez a hangszer-összeállítás is merőben újnak és figyelemre méltónak bizonyult. Ebben a kombinációban vált a cimbalom, kikerülve a cigányzenekarból, végleg a hangversenyterem hangszerévé. Szólóestjei mellett Rácz fellépett zenekari koncerteken is, Stravinsky, Ansermet, Paul Sacher és más híresség vezényletével.

1935-ben hazatért Magyarországra, ahol a budapesti Zeneakadémián adott hangversenye hatalmas feltűnést keltett. A kritika Wanda Landowskával, a híres csembalóművésznővel és Andrés Segoviával, a nem kevésbé híres gitárossal egy sorban emlegette. Bartók is, Kodály is sokat tartott róla, csodálói közé pedig nem kisebb mesterek tartoztak, mint az író Füst Milán, Yehudi Menuhin hegedűművész és két zenetudós: Tóth Aladár és Szabolcsi Bence.

1938-ban Rácz Aladárt kinevezték a Zeneművészeti Főiskola professzorává; a főiskolán az ő kedvéért vezették be újra a cimbalomoktatást. Élete végéig nagy megbecsülés közepette élt, muzsikált és tanított. 1948-ban, amikor először ítélték oda az 1848-as szabadságharc centenáriumára alapított, azóta is legnagyobb magyar művészeti kitüntetést, a Kossuth-díjat, Rácz egyike lett az első három muzsikus-kitüntetettnek. A „másik kettő" Bartók Béla (posztumusz díj) és Kodály Zoltán volt.

Rácz Aladár 1958. március 28-án, 72 esztendős korában halt meg. Az utcát, amelyben kis háza állt, a farkasréti Torbágyi utat, az ott lakók kívánságára azóta Rácz Aladár útnak hívják.

(B. F.)

Irodalom: *Szabolcsi Bence:* Rácz Aladár és a rögtönzés művészete. *Magyar Zene,* 1963.
Bónis Ferenc: Rácz Aladár és Kodály Zoltán életrajzához. *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok,* 1977.
Kroó György: Rácz Aladár. Zeneműkiadó. 1979.

Március

1936. III. *Megjelenik a* Szép Szó *című folyóirat, szerkesztők: Ignotus Pál és József Attila.*
1961. III. Megjelenik az *Új Írás* című irodalmi folyóirat.
1886. III. 1. *Oscar Kokoschka osztrák festő születése.*
1911. III. 3. A budapesti új Párizsi Nagy Áruház megnyitása.
1916. III. 3. Mesterházi Lajos író születése.
1886. III. 4. Nagy Vince polgári liberális politikus születése.
1886. III. 5. Damó Oszkár író, filmrendező születése.
1911. III. 5. A *Szociáldemokrata* című lap megjelenése.
1886. III. 6. Pávai Vajna Ferenc geológus születése.
1926. III. 7–26. A frankhamisítási bűnper tárgyalása Budapesten.
1936. III. 7. Hitler semmisnek jelenti ki a locarnói szerződést.
III. 8. *Nemzetközi nőnap.*
1886. III. 8. *Mónus Illés szociáldemokrata politikus születése.*
1861. III. 9. A pesti Nemzeti Színházban bemutatják Erkel Ferenc „Bánk bán" című operáját.
1886. III. 12. Herczeg Jenő színművész születése.
1911. III. 12. Kiss Manyi színművész születése.
1886. III. 14. A Magyarországi Általános Munkáspárt márciusi ünnepsége.
1848. III. 15. *A pesti forradalom napja, az 1848 49-es forradalom és szabadságharc kezdete.*
1836. III. 15. *Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója születése.*
1886. III. 15. Berky Lili színművész születése.
1886. III. 15. Szergej Mironovics Kirov szovjet politikai vezető születése.
1936. III. 15. Az MSZDP nagygyűlésén húszezer ember jelenik meg a budapesti Tattersallban.
1911. III. 16. *Megalakul a Vasas Sportegyesület.*

1906. III. 17. Megalakul Békéscsabán a Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt.
1886. III. 18. Seidler Ernő, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1861. III. 20. Megnyílik a Déli vasút pályaudvara.
1886. III. 20. Pais Dezső nyelvtudós születése.
1919. III. 21. *A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása.*
1886. III. 21. *Rassay Károly polgári liberális politikus születése.*
1886. III. 21. A belügyminiszter engedélyével megnyílik a Szabadkőművesek Magyarországi Szimbolikus Nagypáholya.
1936. III. 21–24. Magyar–osztrák–olasz kormányfői és külügyminiszteri tanácskozás Rómában.
1936. III. 22. A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének közgyűlése.
1926. III. 28–29. A magyar szakszervezetek VIII. országos kongresszusa.
1961. III. 28–29. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének ülése Moszkvában.
1826. III. 29. Wilhelm Liebknecht német szocialista vezető születése.
1906. III. 30. Gelléri Andor Endre író születése.
1811. III. 31. R. V. Bunsen német kémikus és fizikus születése.
1836. III. 31. Ágai Adolf író, humorista születése.
1906. III. 31. Lukács László költő születése.

„Vissza az értelemhez"

Ötven éve, 1936 márciusában jelent meg a *Szép Szó* című folyóirat.

„Célunk az a társadalmi és állami életforma, amelyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése és megvitatása, az egymásrautaltság eszmélete érvényesül." Ezt a gondolatot a *Szép Szó* írói körének legnagyobb egyénisége, József Attila vetette papírra a lap egyik első számában. A *Szép Szó* hosszú ideig úgy szerepelt a köztudatban, mint a hazai, hirtelen megszakadt polgári radikalizmus újraélesztője, s ezt a vélekedést erősítette egyik szerkesztőjének, Ignotus Pálnak az a programja, amelyben a *Huszadik Század* eszmevilágát idézte, mint követendő példát. Valójában azonban szélesebb és egyetemesebb célkitűzése volt az új folyóiratnak, hiszen „az új irracionalizmus" közhelyeinek nyomása alól igyekezett kiszabadulni, és megteremteni „a racionalizmus becsületét". Ez pedig az adott társadalmi-politikai környezetben nem jelentett kevesebbet, mint a jobboldali mozgalmakkal való éles szembefordulást, harcot a fasizálódó Magyarország társadalmi rendszerével szemben, olyan polgári hagyomány jegyében, amelynek vezérelve a liberalizmus volt. Épp a hangsúlyozott polgári liberalizmus okozta, hogy a *Szép Szó* köre kevés figyelmet fordított a kor legfeszítőbb társadalmi ellentéteinek egyikére, a földkérdésre. Írói, szinte kivétel nélkül városi emberek lévén, erősen kötődtek az értelmiségi hagyományokhoz, s nagyrészt hiányzott belőlük az az érzékenység, amely fogékonnyá tehette volna őket a haladó, radikális népi mozgalmak iránt. Ugyanakkor azt is érdemes megjegyeznünk, hogy emezek sem voltak egységesek: sok olyan eszmét hordoztak, amelyek később a népi írókat is megosztották, s közülük nem egyet a jobboldalra sodortak. A *Szép Szó* körül tömörült írók és újságírók elsősorban ezek ellen a káros eszmék ellen vívtak kérlelhetetlen, következetes küzdelmet.

A lap megalapításának terve József Attilában vetődött fel, legalábbis erre utalnak az emlékezők. Ő volt az, aki Ignotus Pálnak felvetette: olyan liberális-radikális folyóiratot kellene teremteni, amelyben a hasonló gondolkodású társak szembeszáll-

hatnának a reakció térhódításával. A *Társadalmi Szemlében* ellene megjelent támadás után, amely egyébként életének legsúlyosabb törését és válságát okozta, ilyen társakra a kommunista mozgalomban már nem lelhetett. Magányossága, betegsége súlyosbodott, s hiába jutott el lírája addig nem sejtett magaslatokra a „Medvetánc" című kötetben, újszerű, mára példamutatónak számító költői törekvései jóformán visszhangtalanok maradtak. Nem figyelt rá a korszak vezető folyóirata, a Nyugat sem, amelynek főszerkesztőjét, Babits Mihályt vérig sértette, s kiengesztelésére hiába tett kísérleteket. Azok a fiatal írók viszont, akik a *Szép Szó* körül tömörültek, felismerték a költő kivételes nagyságát, s betegsége nehezebb szakaszaiban is igyekeztek segíteni, mérsékelve súlyos anyagi és lelki gondjait.

Ez a baráti társaság, amelynek a költőn kívül tagja volt Ignotus Pál, az *Esti Kurír* és a *Magyar Hírlap* szenvedélyes csatázója, aki megalkuvás nélkül harcolt a szellemi életbe behatoló jobboldali törekvések ellen; Fejtő Ferenc, ezekben az években ugyancsak radikális baloldali író és gondolkodó; Németh Andor, akinek József Attila egyik legérzékenyebb életrajzát köszönhetjük; Hatvany Bertalan, a neves orientalista, aki a lap fennmaradásáért és József Attila rendszeres támogatásáért komoly anyagi áldozatokat is vállalt; Remenyik Zsigmond, a rendszer egyik legkeményebb író-ellenfele, és Vágó Márta, akinek megkülönböztetett helye van a költő életrajzában (emlékeit „József Attila" címmel meg is jelentette).

Ha a *Szép Szó*nak nem volna egyéb szerepe irodalmunk történetében, mint hogy otthont adott József Attilának s hozzásegítette költői kiteljesedéséhez (1936-ban 28, 1937-ben 21 verse jelent meg itt, míg a kor többi folyóirataiban alig-alig néhány írása), az is igen fontos folyóirattá emelné. Az ekkori „folyóiratdömpingben" azonban – a sok, mára már elfelejtett lapalapítási kísérlet mellett érdemes megemlítenünk, hogy 1934-ben indult például az *Apollo*, a *Híd* és a *Válasz;* 1935-ben a *Gondolat*, a *Kelet Népe*, a *Magyarságtudomány* és a *Vigilia* – a *Szép Szó* megkülönböztetett figyelmet érdemel következetes radikalizmusa és éles, pontos megfogalmazásai miatt is. Első számait Ignotus Pál és József Attila jegyezte, később „Szerkesztő Bizottság" állt a lap élén. Ennek tagjai Fejtő Ferenc, Gáspár Zoltán, Hatvany Bertalan, Ignotus Pál és Remenyik Zsigmond voltak, utóbb Hatvany Bertalan neve elmaradt. József Attila a versrovatot vezette, s egy ideig a lap technikai szerkesztője is volt (ilyen minőségében kaphatott rendszeres havi fizetést, a szerkesztőknek ugyanis egyéb díjazás nem juthatott). A mára szinte áttekinthetetlen emlékezé-

SZÉP SZÓ

IGNOTUS PÁL – JÓZSEF ATTILA – FEJTŐ FERENC

Y KÖTET II RÉSZ
1937 JÚNIUS.

TARTALOM

MI A MAGYAR MOST?

József Attila Hazám (Vers) 3. oldal
Ignotus Idegen gondolatok és intézményeik 11 „
Gaspár Zoltán Kenyeres elkalmáznyelem vagy demokratikus ötelehetés? 25 „
Hevesi András Polgári hagyomány vagy ami azt helyettesíti 32 „
Ignotus Pál A társadalom és az uralkodó [illegible] 41
Fejtő Ferenc A magyar irodalom és a magyarság 63.
Németh Andor A magyar irodalom és Európa 74 „
Bóka László A mai magyar nyelvről 80 „
Nagy Lajos A mai magyar sajtóról [illegible]
Horváth [illegible] A mai magyar [illegible] 100 „
Szemendy [illegible] A mai magyar [illegible] 112 „
Kemény György Agrárválság és iparosodás Magyarországon [illegible]
Adorjan János A magyar föld kenyerű problémáról 135
Tatár József A magyar föld kenyerű problémáról II 147
Ábrahám [illegible] A mai magyar [illegible] 156
Szenthe Pál Magyarok a halaron [illegible]
Szemendy [illegible] Kolonizáció és [illegible] magyarok 179 „

PANTHEON KIADÁS ÁRA 2 PENGŐ

A Szép Szó 1937. júniusi száma

sek meglehetősen ellentmondóak abban a vonatkozásban, miben állt József Attila szerkesztői szerepe a lapnál. Annyi bizonyos, hogy rendkívüli gonddal olvasta, javította a kéziratokat, tanácsokat adott fiatalabb költőtársainak, s amikor egészségi állapota megengedte, hirdetésszerzésre is vállalkozott (a rendszeres hirdetések anyagi vonatkozásban segítették a *Szép Szó* fennmaradását). A lap irányvonalát tekintve a szerkesztők – amint ez szinte természetes – nem mindenben értettek egyet, így a szerkesztőségben gyakran forrtak szenvedélyes viták (életének tanúi szerint József Attila nagy vitázó volt, s ugyanezt elmondhatjuk Ignotus Pálról is). A költő ötletére indult a „Miért szép?" című rovat, amely műértelmezések segítségével igyekezett fényt deríteni a vers műhelytitkaira. Amíg aktívan részt tudott vállalni a szerkesztés munkájából, magas színvonalú volt a *Szép Szó* irodalmi rovata. 1936 végén azonban betegsége súlyosbodott, s 1937-ben mind kevesebbet járt be a szerkesztőségbe, amelynek tagjai féltő gonddal igyekeztek enyhíteni szenvedéseit.

Bár egy négy esztendeig megjelent folyóiratot majdnem lehetetlen „korszakolni", mégis más volt a *Szép Szó* karaktere, amíg József Attila részt vett irányításának munkájában, s némiképp megváltozott a költő összeomlásának idején, majd halála után (bár emlékét példamutató módon őrizték barátai s nekik is köszönhető, hogy József Attila neve mind többször merült fel az

egyetemes magyar irodalomban). Versrovata különösen az első két esztendőben magas színvonalú volt. Természetesen József Attila volt az uralkodó csillaga, mellette Lesznai Anna, Képes Géza, Weöres Sándor és Zsigmond Ede a jelentősebb költemények szerzői. József Attila a kor cseh és román lírájából közölt fordításokat, Radnóti pedig szász költőket tolmácsolt. A prózai írások szerzői: Hevesi András, Komor András (a Nyugat második nemzedékének halk, tehetséges elbeszélője, 1944-ben a zsidóüldözések idején öngyilkos lett), Remenyik Zsigmond, Veres Péter és Tersánszky Józsi Jenő (halhatatlan hősének, Kakuk Marcinak egyik kalandját közölte).

A *Szép Szó* lehetőségei szerint igyekezett a többi művészeti ágra is kitekinteni. Bartók Béla „A gépzene" címmel közölt máig érvényes tanulságokat sugalló tanulmányt. Zenei írásokkal, bírálatokkal jelentkezett Jemnitz Sándor, a *Népszava* kritikusa, az avantgarde zenei törekvések legjobb ismerője. A világirodalom iránt táplált érdeklődést jelezte a hajdani „szegedi fiatal", Baróti Dezső Puskinról írt tanulmánya.

Érdekes, egyszersmind jellemző az a mód, ahogy a *Szép Szó* írói a magyar irodalom múltjához viszonyultak. „A sínlődő álóé" címmel Fejtő Ferenc írt tanulmányt Berzsenyiről, s ugyanő „Arany középszer" címmel az újraéledő Horatius-kultuszt elemezte. A *Szép Szó* első számának megjelenése előtt egy évvel jelent meg a „Horatius noster" című gyűjtemény, amely rendkívül nagy figyelmet keltett az irodalmi életben, részben mint egy, a korral szemben kialakítható költői és gondolkodó magatartás jelképe, részben mint a neves ókortudós, Kerényi Károly Szigetgondolatának egyik első híradása. Fejtő Ferenc alighanem joggal érezhette úgy, hogy a horatiusi eszme nagy hatású ugyan, de az életnek nem minden helyzetére alkalmazható. (Ennek az „alkalmazásnak" volt érdekes és fontos megnyilvánulása az 1937-ben indult *Argonauták* című folyóirat; ennek felkérésére kezdte írni József Attila „Ütem és fogalom" című tanulmányát, amely végül is a *Szép Szó*ban jelent meg, a már említett „Miért szép?" rovatban.)

A *Szép Szó* múlthoz való viszonyát egyként jellemezte az előd-keresés és a kritikus válogatás. Még fokozottabban érvényesült a kritikai hang az akkori jelen eseményeinek elemzéseiben. A lap igyekeztt képet adni a legjellemzőbb szellemi törekvésekről és az adott intézményrendszer korlátairól. Egyik számában Bóka László közölt tanulmányt „A mai magyar nyelv" címmel, a sajtó állapotáról Nagy Lajos írt, s ugyanebben a számban összefoglalások olvashatók a vallásokról és a szociálpolitikai helyzetről is.

A szerkesztők: Ignotus Pál (későbbi portré) és József Attila

Már a címével is sokat mond Déry Tibor analízise „Az írói szabadságról", s fordításban közölte a lap a világszerte elismert tudós, Mannheim Károly „A modern háborúk keletkezésének pszichológiájához" című előadását.

A *Szép Szó* köréhez tartozó írók nem palástolt célja volt, hogy egyesíteni próbálták a marxizmus és a freudizmus eszmevilágát. Freud hatása a huszadik századi irodalomra szinte felmérhetetlen. A lelki jelenségek iránti fokozott érzékenység éppúgy jellemzi Babits Mihály „A gólyakalifa" című regényét, mint Kosztolányi epikáját. A *Szép Szó* megkülönböztetett tisztelettel köszöntötte a nagy tudóst nyolcvanadik születésnapján. Ignotus Pál „Egy német író: Sigmund Freud" címmel közölt tanulmányt, s ugyanebben a számban jelent meg a freudizmus hazai térhódítása elősegítőjének, az ugyancsak világhírű Ferenczi Sándornak egy régebbi írása s mellette Róheim Géza tanulmánya. Freud nyolcvanadik születésnapjára írta József Attila „Amit szivedbe rejtesz" című versét:

Légy, mint a Nyolcvan Éves,
akit pusztítanak
a növekvők s míg vérez,
nemz millió fiat.

Az *Esti Kurir* 1937. január 13-i számában olvasható a következő előzetes: „Magyar irodalmi körökben, de a nagyközönség szélesebb rétegeiben is nagy érdeklődéssel várják Budapestre Thomas Mannt. A nagy német író holnap, szerdán reggel érkezik Budapestre és este a »Szép Szó« irodalmi szemle rendezésében, a Magyar Színházban felolvassa a *Lotte Weimarban* című új, eddig még kiadatlan novelláját. Az estet Ignotus Pál rövid előadása és József Attila ünnepi költeménye vezeti be. Thomas Mann most prágai és bécsi felolvasó estjei közt ejti útba Budapestet; először, tekintettel elfoglaltságára, nem is szándékozott idejönni, de aztán a magyar részről iránta megnyilatkozó érdeklődés és ragaszkodás mégis idevonzotta. »Csak azoknak a fiatal íróknak a kedvéért tudom ezt megtenni – írta Pestre egy levelében –, akik engem meghívtak, s akiknek irántam kifejezett érzései különben ma igen jólesnek nekem.« Thomas Mann holnapután, csütörtökön reggel utazik el Budapestről."

Az események drámai gyorsasággal peregtek. A *Magyarország* január 14-i számában ezt olvassuk: „A felolvasást [Ignotusét – *R. L.*] és a verset előírás szerint bemutatták ma délelőtt a rendőrségen. József Attila ódáját a főkapitányság engedélyügyi osztálya az államrendészeti osztály véleménye alapján nem tartotta alkalmasnak arra, hogy nyilvánosság előtt, politikamentes ülésen felolvassák. Az államrendészeti osztály véleménye szerint ugyanis József Attila ódája nem politikamentes."

A nagy sikerű estén József Attila valóban nem olvashatta fel a „Thomas Mann üdvözlése"-t. A vers a *Szép Szó* következő számában jelent meg. A nagy német író azonban már korábban megismerhette, hiszen előadása előtt Hatvany Lajos hevenyészett fordításban bemutatta neki, s „Mann aztán meghatottan szorongatta Attila kezét, mondván, mennyire jólesik neki a magyar fiatalságnak ily megrendítően kifejezett hódolata". Amikor Thomas Mann József Attila tragikus haláláról értesült, Hatvany Lajoshoz írt levelében – megjelent a *Szép Szó* József Attila-emlékszámában – együttérzéséről biztosította a *Szép Szó* körét is: „. . . kérem, adja át a halott körének, a Szép Szó fiatal íróinak mély részvétem kifejezését a veszteség fölött, amely Attila halálával őket s az ifjú magyar irodalmat érte. Már azért is fájdalmasan érint a gyászeset, mert hiszen annak idején személyesen megismerkedtem a fiatal költővel, s értesültem tervéről, hogy hozzám intézett üdvözlő költeményét a színházban olvassa föl, amit a rendőrség, nem egészen érthető módon, meggátolt. Én azonban, éspedig jó német fordításban olvashattam a költeményt, s nagy örömömet találtam benne, művészi örömet és személyeset is,

a barátságos érzületért, amely benne kifejeződött, s amelyben az ifjú magyar irodalom érzületének kifejezését láttam. Én is barátot vesztettem el tehát, mégpedig értékes barátot, s őszintén gyászolom őt. Kérem, közölje ezt a Szép Szó uraival, s biztosítsa őket újból igaz ragaszkodásomról."

József Attila tragikus halála utóéletének lett a kezdete. A *Szép Szó* ezt a veszteséget nem tudta kiheverni, a lapban ezután több türelmetlen írás is megjelent. József Attila barátai és utolsó harmonikus otthonának megteremtői azonban kötelességüknek érezték emléke ápolását. Nemcsak az „Emlékszám" jelezte e törekvésüket. A *Szép Szó* további számaiban s az 1940-ben kiadott „Delta-almanach"-ban rendszeresen közölte a költő kiadatlan verseit, prózai írásait, versfordításait és levelezésének részleteit. Barátai előadásokon, ünnepi esteken idézték emlékét (az első zeneakadémiai esten nyilas suhancok okoztak botrányt). Részt vettek az Emlékbizottságban, amely József Attila kihantolását és budapesti eltemetését szorgalmazta, majd 1942-ben megvalósította. E temetésen mondta el Gáspár Zoltán azokat a látnoki szavakat, amelyek előrevetítik a költő diadalmas utóéletét, s annak a kisszerű, szörnyű politikai környezetnek végét, amely egész életét megkeserítette, s amely ellen a *Szép Szó* körében ő is küzdött.

(R. L.)

Irodalom: Program és hivatás. (Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye). Gondolat Kiadó 1978.
Imre Katalin: A Szép Szó és József Attila. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1962. 40–58. old.
Thomas Mann és Magyarország. (Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: *Mádl Antal* és *Győri Judit.*) Gondolat Kiadó 1980.

Az arcok természete

Száz éve, 1886. március 1-én született Oskar Kokoschka osztrák festő, grafikus és író.

Oskar Kokoschka

A fenti címet maga a művész adta huszonhat éves korában Bécsben tartott előadásának. Korán felfigyelt arra a – modern ipari civilizáció elgépiesedő világára jellemző – jelenségre, hogy egyre inkább elvész az emberi meghittség, embertársaink és önmagunk őszinte, bensőnktől vezérelt megítélése. Kokoschkától távol állt a pénzért készült, hideg, reprezentatív portrék festőinek szokásos magatartása. Nem a külcsín, vagy társadalmi rang szerint válogatta meg modelljeit. A 19. századi reprezentatív, megszépítő, akadémikusan precíz portréfestő hagyománnyal szemben Kokoschka saját, egyéni meglátásait, a lelki rezdülésekre érzékeny megfigyeléseit rögzítette arcképein, amelyeknek életművében több mint ezerre rúg a száma.

A modern kor fia volt, de ez nem jelentette számára a művészet hagyományainak elvetését, megtagadását. Sőt szenvedélyesen járta a múzeumokat, kereste a 16–17. századi olasz és németalföldi arcképfestészetből a maga számára levonható festői tanulságokat. Nem véletlenül nevezhetnénk Kokoschkát századunk Rembrandtjának. Az emberre esküdtek mindketten. Kokoschka az izmusok ideákba emelkedő esztétikai rendkeresése helyett önmaga, barátai és megbízói arcán a mélyebb belső tartalmat, a külszín mögötti emberi emóciókat fürkészte. Vonalai – ha ceruzával, krétával, vagy ecsettel húzta is azokat – az idegszálak rezdülését követték. A „beszélő részek" – az arc és a kezek – szaggatott belső vonalakkal jellegzetesen kiemelve és az ezekre rákontrázó felületkihagyások közvetítik a modell és a művész viszonyát, teszik láthatóvá a szavakkal jórészt kimondhatatlan kapcsolatot, az egyéniséget kifejezésre juttató belső feszültséget.

A zene hatalma (részlet). Kokoschka képe

Kokoschka az arcokban a tipikussal, az általánossal szemben nemegyszer a groteszk, sőt a visszataszító különöset ragadta meg. Nem az anatómiai felépítésre helyezte a hangsúlyt, hanem „deformált" a látványvalóság és a lélektanilag megfejthető belső lényeg egyeztetésével.

Volt, hogy néhány odavetett vonással jellemezte az ábrázoltat, ahogy ezt egy dán írónő – akit mellesleg a Kokoschkához leginkább fogható magyar festő, Tihanyi Lajos is többször megörökített – malíciózusan lejegyezte: „A kép húsz perc alatt készült el – de milyen kép! Háromhavi börtön sem lett volna kevés ezért a hírnévrontásért, amit nekem okozott. A rajzot a *Sturm* publikálta . . ." Máskor hosszan megküzdött a művész a számára oly fontos belső lényeg megleléséért. Egy utóbbi esetről, amikor Reinhardt kereskedőt festette, ő maga így vallott: „Hónapokig dolgoztam a portrén, voltaképpen kész volt már, élethű is volt, s Reinhardt többször megjegyezte: Hagyja már abba, semmi hija már a képnek! De – feleltem –, nincs még készen. Még nem csapott be a villám. Reinhardt hökkenten fordult a házvezetőnőhöz: Mire céloz vajon, Frida? Talán csak nem arra, hogy villám csapjon a házba?! Frida nyugodtan válaszolt: Nem érti, mire gondol Kokoschka úr? Az úrral nincs még tisztában! . . Reinhardt még három napot adott. Harmadnap mindenképpen be kellett fejeznem a munkát. S hirtelen megláttam a nyugágyban fekvő ember egy ösztönös mozdulatát: lelökte magáról a takarót. De az a mozdulat egy emléket is fölébresztett bennem:

gránitkemény arcában megrebbenő szemének azt a villanását. Ez most arra késztetett, hogy rákiáltsak: »El se mondta, hogy fiatalember korában járt a londoni British Museumban! És hogy hosszasan álldogált egy asszír dombormű előtt! Egy oroszlán van rajta, lándzsa döfte át a testét. S most is ott lóg egy másolata a hálószobájában!« Reinhardt arca valahogy elváltozott, életre kelt; habozva felelte: »Igen igaz.« Nos én az egészet csak úgy képzeltem, most viszont tisztán láttam, villámfénynél – megvolt az élményem. Percek alatt kész lett a portré."

Kokoschka portréfestészetében a kutatók kimutatták Freud pszichoanalitikus módszerének hatását. Különösen korai képeinek tulajdonítottak gyakran egyrészt individuális, egzisztenciális, másrészt általános szimbolikus jelentést. Tény, hogy az 1910-es évek olajportréin a dinamikus, széles ecsetvonásokkal felvetett – szinte egy lírai vagy drámai absztrakt képre illő – háttér festői, hangulati alaprétegére épült az arc ábrázolása, amelynek jellegzetes formákkal, látnokian megragadott megoldása a lényeget kiemelő végső fekete ecsetvonásokkal vált teljessé. A mindig élő modell után festett képek tudatos alkotói absztrakció, beleérzés eredményei, távol állnak a fotoportrék konkrétságától.

Nagyobb részben ilyen sajátos, egyedül rá jellemző arcképek alkották Oskar Kokoschka munkásságát. Másik részét zaklatott élete, honát elhagyó „vándorlásai" során készített élénk, egyre színesebb palettával festett tájképei adják. Ezeknek is egyéni „arcuk" van. Városi tájai a művész belső lobogásától áthatott élményképek. Az osztrák–cseh zsidó családból származó művész nem maradt meg sokáig tanulmányainak helyén, a századforduló kulturális fellendülése után lassan hanyatlani kezdő Bécsben. Először ugyan – fiatalon – lázadni, lázítani próbált a kiöregedett Monarchia osztrák fővárosában. Barátaival, a dekoratív díszítést bűnként ostorozó modern építésszel, Adolf Loosszal és a *Fackel* című expresszionista folyóirat szerkesztőjével, Karl Krausszal együtt lépett fel. Velük, sőt az ő anyagi támogatásukkal 1908 után a bécsi művészeti élet fenegyerekévé vált, aki – mint a budapesti Szépművészeti Múzeumban látható plakátterve mutatja – tiltakozásul kopaszra nyíratta a haját. Sok botrányt kavart, úgy is mint a zeneszerző Mahler özvegyének barátja, úgy is mint kirívó hangú, közönséget sokkoló grafikai sorozatok, színdarabok („Gyilkosok, asszonyok reménye", „Szfinx és szarkaláb" stb.) szerzője.

Az expresszionista művész első kiáltásai Ausztriában süket fülekre találtak. Drámáját azonban Berlinben a modernek koronázatlan királya, Herwarth Walden, a *Der Sturm* című folyó-

A művész a hamburgi kikötő képén dolgozik

irat szerkesztője 1910-ben kiadta. Ezt követően is több elismerést szerzett német földön, mint szülőhazájában. Ezért vállalt az első világháborús pokoljárás, sebesülés és nehéz felgyógyulás után Drezdában tanári állást a Képzőművészeti Akadémián (1920–1924), s lett az ottani, ún. Szecesszió-csoport tiszteletbeli tagja. Az Elba parti városban kezdte el festeni panorámás látképeinek sorát. Először a tetőműterem ablakából elétáruló látvány ragadta magával. Megfestette a várost a kék és a sárga, a hideg és a meleg színek kontrasztjában. A következő évtizedben, 1924 és 1934 között a világvándor művészek elszánt motívumkeresésével tette meg nagy utazásait Skóciától Egyiptomig, Portugáliától Törökországig. Hol szfinxet festett a sivatag izzó forróságában, hol Temze-hidat párás, hajnali derengésben, a kedvelt rálátásos kompozíciós megoldásban. Megfordult magyar földön is, sőt 1934-ben Budapesten előadást is tartott. (Két képe magángyűjteményből került a Szépművészeti Múzeumba.)

Nemcsak bravúrosan rajzolt (papírra, litografáló kőre), s festett, hanem verseket, elbeszéléseket, esszéket, tanulmányokat is írt, mint a minél teljesebb önkifejezést kereső expresszionista kortársai közül sokan. Bécset kellő időben, 1934-ben végleg elhagyta. A fasizálódás idején négy évig Prágában, majd 1938-tól Londonban talált menedéket. A náci kultúrpolitika az ő műveit is „elfajzott"-nak nyilvánította, s 417 képét elkobozták. Ezalatt ő Angliában képpel és szóval protestált a fasizmus ellen. „Anschluss–Alice a csodák országában" című politikai allegóriája

jól érzékelteti az európai entellektüelek döbbent rémületét. Alapvető hite az emberben, a humanizmus győzelmében – amelyet egész művészete demonstrál – ekkor sem rendült meg. Töretlenül dolgozott tovább.

A második világháború után angol állampolgárként, immár elismerten, új lendületet kapott művészete. Neve vándorkiállítások révén világszerte ismertté vált.

Az alkotás mellett rendszeresen tanított is. Nemcsak a Minneapolis School of Artban, hanem 1953-tól kezdve időnként Ausztriában is. Salzburgban tartotta nyaranta „A látás iskolája" néven ismertté vált nemzetközi tanfolyamát, amelyen az akadémiák merev képzési rendszere helyett a pillanatnyi élmény, az emberi rezdülések megörökítésére biztatta lelkes tanítványait. A nem korrigálható, gyors akvarellfestéssel kívánta növendékeit ebbe az irányba terelni. Kokoschka mindig közel érezte magához a fiatalságot. Még időskori portréiból is töretlen vitalitás, fiatalos életkedv árad. A megkeményedett, markáns arc, az öntudatos tekintet szinte rácáfol arra, hogy litografált önarcképe a művész 70. születésnapja után készült. Művei tartásra, önismeretre, emberi megértésre, együttérzésre figyelmeztetnek. Kokoschka művészete a világ, az ember problémáira nyitott alkotó örökké változó, koráról és korának szóló piktúrája volt: múlt és jelen kultúráját összekötő, sajátosan közép-európai indíttatású szubjektív, expresszív valóságtükröző, emberközeli művészet.

(B. É.)

Irodalom: *Oskar Kokoschka:* Életem. Gondolat Kiadó 1974.
Passuth Krisztina–Pataky Dénes: XX. századi művészet. Corvina Kiadó 1978.

Asszonyaink arca

Március 8.: nemzetközi nőnap.

. . . Asszonyaink arca keserveink könyve
keserveink szégyenünk kiontott vérünk
eke gyanánt barázdázzák asszonyaink arcát

Asszonyaink szeme öröm tükörképe
kék tavakon tündöklő hajnal

Asszonyaink arca álmaink verete
látva látatlanul ott lebeg előttünk
hozzánk legközelebb mégis legtávolabb.

(Nazim Hikmet)

A férfiak kezdettől fogva bukott félistennek tekintették magukat, akik az asszony cselekedete miatt űzettek ki a Paradicsomból: s nem sokkal ezután már megváltottakat találnak ki maguknak, egy szent új anya révén, aki a saját méhében képes megismerni és megtestesíteni a megváltó Istent, s akinek gyermekét azután élete és példás tettei nyomán – micsoda rafinált irónia – az ember (azaz a férfi) fiának nevezik. Mert a férfi teremti a világot, s ássa meg a sírját is, ő hívja az asszonyt, akit egykor „anyám"-nak nevez, hogy mutassa és magyarázza meg neki, mi a jó és mi a rossz, s fogadja magába a dolgok rendjének elviselhetetlen képtelenségét; ezután a férfi az asszony mindent magába foglaló és termékeny méhére felépíti a világot, és azt mondja: „ez az én művem", s mivel a jó és a rossz, és a dolgok rendjének elviselhetetlen képtelensége mind-mind a nő vállát nyomja, úgy igazságos hát, hogy ő legyen az első áldozat, a bűnös, egészen addig, amíg a férfi el nem hívja, s azt mondja neki, „asszony", betöltvén vele a maga mellett tátongó űrt.

(Maria Isabel Barreno–Maria Teresa Horta–Maria Veltro de Costa)

. . . vajon a természet törvénye aláveti-e a nőt a férfinak? Nem . . . Az uralom, melyet rajtuk gyakorolunk, valóságos zsar-

nokság; ők is csak azért törődtek bele, mert szelídebbek, tehát emberségesebbek és okosabbak nálunk.

(Montesquieu)

. . . a természetes alkalmasság egyformán osztódott szét mindkét nemben, és a nő – természete szerint – űzheti mindama szakmát, amit a férfi, csak a nő mindenben gyengébb.

(Platón)

A nőket általában nyugodtnak, csendesnek tartják, pedig a nők éppen úgy szeretik a képességüket, tehetségüket próbára tenni, mint fivéreik. Ők is éppen úgy szenvednek, ha túlságosan megkötik őket, ha tétlenségre vannak kárhoztatva, mint a férfiak, és kicsinyesség azt kívánni az asszonyoktól, hogy elégedjenek meg a főzéssel és harisnyakötéssel, a kalimpálással és a hímezgetéssel.

(Charlotte Brontë)

Tiszteld a nőket! Ők szövik és fonják
Földi sorsunkba a mennyei rózsát,
Szövik a szerelem hű kötelékét.

(Schiller)

Csak egy lány meg egy fiú – a dicső
győzelmi krónika,
az a semmivé lesz, de az ő
történetük soha.

(Thomas Hardy)

Szerelmem oly mély és beláthatatlan,
Akár a tenger: adhatok belőle,
Nekem csak annál több lesz, egyre több.

(Shakespeare)

. . . a férfi és a nő tökéletes alkotás; testük minden porcikája lényük lényeges részét alkotja, a természetnek semmiképpen sem lehet célja, hogy egymást ne ismerjék meg tökéletesen, vagy hogy valamilyen titok vagy misztikum lappangjon a két nem között mindörökké.

(Robert Owen)

Az asszony teste költemény,
mit különös ihletében

NEMZETKÖZI NŐNAP MÁRCIUS 8.

írt be a természet csodás
emlékkönyvébe az Isten.

(Heinrich Heine)

Önmagában véve a nemi érzésben, a részvét és imádat érzésében az a közös, hogy az ember a maga élvezetével egy másik embernek is jót tesz – az efféle jóakaratú intézmények nem túlzottan gyakoriak a természetben! És épp egy ilyet kellett megrágalmazni és elrontani a rossz lelkiismerettel!

(Nietzsche)

A szerelem szemével festünk – a szerelem szemének kéne megítélni is bennünket.

(Lessing)

A szerelemben elegendő, ha szeretetreméltó és kellemes tulajdonságaink tetszenek, de a házasságban, hogy boldogok legyünk, hibáinkban kell szeretnünk egymást . . .

(Roch de Chamfort)

Kétféle állhatatosság van a szerelemben: az egyik abból származik, hogy a szeretett lényben új szeretnivalót találunk, a másik abból, hogy büszkélkedünk az állhatatossággal.

(La Rochefoucauld)

Csak egyetlen eszköz biztosíthat a nő részéről a mainál több hűséget a házasságban: a fiatal lányoknak szabadságot adni, valamint a válás lehetőségét a házasoknak.

(Stendhal)

Ha a lányok szűzessége és az asszonyok hűsége nem követelhető meg többé, akkor vagy új módszereket kell találni a család biztosítására, vagy belenyugodni a szétbomlásába.

(Bertrand Russel)

Házasodj meg, meg fogod bánni; ne házasodj meg, ezt is meg fogod bánni; házasodj vagy ne házasodj, mindkettőt meg fogod bánni; vagy megházasodsz, vagy nem, mindkettőt megbánod.

(Kierkegaard)

Férfi és nő szerelme, szülők és gyermekek szeretete: ez a két központja érzelmi életünknek. A konvencionális erkölcstan lealacsonyította az egyiket, s úgy tett, mintha felmagasztalná a

másikat, de valójában a szülőknek gyermekeik iránt érzett szeretete megszenvedte a szülők egymás iránt érzett szerelmének lealacsonyítását.

(Bertrand Russel)

Az udvarlás heves és gyors, mint a toborzó, és csupa tüzes csapongás; a házasság illedelmesen szerény, mint a keringő, tele méltósággal és régimódisággal; aztán jön a megbánás, falában, mint a kopogós, egyre jobban és jobban beleszédül az ember, míg csak a sírba nem fordul.

(Shakespeare)

Azt hiszik-e, hogy két vak házastárs cselekedete, kik meglett korukban is egymást keresik, és a gyöngédség könnyeit ontván, kezet szorítanak, és úgyszólván, a sír szélén egymást ölelik, nem ugyanakkora tehetséget kíván meg, és nem inkább érdekelne, mint ama heves gyönyörűségek látványa, melyektől még egészen friss érzékeik fiatalkorukban megmámorosodtak?

(Diderot)

A szerelemről elmélkedni késő,
mikor lelkünknek durva földi bőre
lassan leolvad, mint a hegytetőre
hullott hó s már a béke, már a vég jő.

(Petrarca)

Csak a nők tudnak igazán sebezni és simogatni. Milyen nehézkes a mi kezünk az övékhez képest!

(Flaubert)

Soha a nőkről csúnyán ne beszélj,
Nincs oly alantas asszonyi személy,
Aki nem volna méltó tiszteletre:
Hiszen asszony nélkül férfi sem születne.

(Calderon)

Az anya emléke táplálja bennünk a részvétet, akár az óceán, a végeláthatatlan óceán táplálja a világmindenséget átszelő folyókat.

(Isaac Babel)

Fordulj az asszonyokhoz, ők
legyőzték az időt.

Óráik virgonc csecsemők
– ahogy szemük nyílt, hajuk kinőtt,
mosolyuk finomodott – azzal
műszernél pontosabban
mérték az életet a nők.
Előttük? – istenek előtt
mit ér a gőg?
Halálba szöksz? –
megszülnek újra ők!
Forogsz, úgy alakulsz, ölükben.
Égetnek szerelemben.
A fegyverek előtt
nem remegnek. Hátuk mögé
bújtatják a jövőt.

(Ratkó József)

(S. A.)

Irodalom: Asszonyaink arca. MNOT–Kossuth Könyvkiadó 1983.
Ki vagy te? MNOT–Kossuth Könyvkiadó 1980.
Bölcsességek könyve. I–II. köt. (Összeállította, szerkesztette és a jegyzeteket írta: *Kristó Nagy István.*) Gondolat Kiadó 1982., 1983.

Mónus Illés

Száz éve, 1886. március 8-án született Mónus Illés szociáldemokrata vezető.

Mónus Illés

A magyar munkásmozgalom mind alaposabban kutatott, egyre inkább a szigorú és ellenőrzött tények alapján írott történetének új meg új publikációiban lassanként pontos és jól meghatározott helyre kerül Mónus Illés személye, tevékenységének értékelése. Sem idealizálni nem lehet s szabad – a Horthy-korszak valóban nehéz viszonyaira, a fasizmus előretörésével folyvást szigorodó mozgalmi lehetőségekre hivatkozva sem – szerepét, de az is értelmetlen dolog lenne, ha pusztán csak azt ismételgetnénk, hogy kommunistaellenes álláspontról, a munkásegység fontosságának megértésétől szigorúan elzárkózva élt, s tragédiájában is része volt annak, hogy nem értette meg a kor parancsát.

Pintér István, a korszak történetének egyik legjobb ismerője a jobboldali vezető Peyer Károly csoportja és a baloldaliak élén politizáló Szakasits Árpád között helyezi el „az egységes politikai arculatot nem öltő" Mónus–Buchinger-csoport tevékenységét. Ugyancsak Pintér írja róla: „Származása és más objektív és szubjektív okok miatt fontos politikai kérdések eldöntésénél – gyakran saját véleményét félretéve – Peyer álláspontját támogatta, vagy kompromisszumos megoldást keresett."

Származása? A cári Oroszországból a sűrű és kegyetlen pogromok elől menekült zsidó Brandstein család olyan fia volt az újpesti cipőfelsőrészkészítő-tanuló, aki már tanoncidejében ott volt a munkásmozgalomban. A menekült fiú igen hamar lett magyar munkássá. Húsz-huszonegy évesen már úgy tekintettek rá társai, mint vezetésre termett, kultúrára szomjas, művelt fiatalemberre, akit meg lehet és meg kell bízni feladatokkal. Az Újpesti Munkásképző Egylet könyvtárosa, majd jegyzője, se-

gédként a cipészmunkások újpesti szakcsoportjának vezetőségi tagja és húszéves, amikor a *Cipőfelsőrész-készítők Lapja* szerkesztését bízzák rá. 1911-ben a *Népszava* kiadóhivatali tisztviselője lett, 1921-ben kinevezték a szociáldemokrata napilap kiadóhivatala vidéki osztályának vezetőjévé.

Ezt a szociáldemokrata tisztviselői időszakot szakította meg a Tanácsköztársaság 133 napja. Az első szabad magyar május elsején a városligeti gyűlések szónokai között találjuk a nevét – Bogár Ignác, Rabinovics József, Hirossik János, Szakasits Árpád, Ágoston Péter neve mellett. A VIII. kerületi munkás- és katonatanács „tudományos, ismeretterjesztő és szociális előadássorozatának" előadói között is ott van, Fogarasi Béla, Landler Jenő, Szerdahelyi Sándor, Varga Jenő, Varjas Sándor és mások társaságában.

1919. június 16-án Kun Bélának a pártprogram módosításáról tartott több részes előadásához hozzászól az akkor még magát Brandsteinnek mondó Mónus Illés is. Felszólalásában keveredik a helyes és a helytelen, világos felismerések váltakoznak zavaros elképzelésekkel. Mónus helyesli, hogy a szocialista pártnak csak egyénileg belépő tagjai lehetnek, hogy elvetik a múlt szociáldemokrata gyakorlatát, amely a szakszervezeti tagot eleve párttagnak is tekintette. Tiltakozik viszont az ellen, hogy a jelentkező tagot „először tüzetesen megvizsgálják és csak az után veszik fel . . ." Mónus fellép a kötelező szakszervezeti tagság ellen, majd a kritika szabadságáért száll síkra, azért is, hogy a jobboldali nézetek terjesztésének szabad utat adjanak. Mónus a Tanácsköztársaság napjaiban valamivel többet vállal a pártmunkából, mint előbb, ám a Szövetséges Központi Intéző Bizottság tagjaként is a szakszervezeti vezetőknek ahhoz az ellenzéki csoportjához tartozik, amely az antanttal való mindenáron és feltételek nélküli tárgyalásokat szorgalmazta. Utolsó szereplése a Tanácsköztársaság idején a július 21-i, az akkor Leninvárosnak nevezett pesterzsébeti népgyűlésen volt: a nyugati országok forradalmáraival való szolidaritás találkozójának szónoka volt.

Az ellenforradalom győzelme után Mónus Illés igen hamar mind fontosabb munkaköröket kap az MSZDP vezetésében. Az 1922-es nemzetgyűlési választások idején ő a szociáldemokrata választási iroda vezetője; a párttitkárság tagjaként Büchler Józseffel együtt irányítják az országos küzdelmet a voksokért. (A rendkívül nehéz körülmények között megvívott választási harcban 1 812 906 választóból 278 124-en adták szavazatukat szociáldemokrata jelöltre, a 245 mandátumból huszonöt jutott az MSZDP-nek; azaz a választóknak több mint 15 százaléka tá-

mogatta a pártot. A kormánypárt után a szociáldemokraták kapták a legtöbb szavazatot. Ezt a választási sikert a Horthy-korszak választásain többé nem sikerült megismételni.) A választás után alakult meg az MSZDP parlamenti frakciója. Titkára a nem képviselő, de a pártvezetőségben mind jelentősebb szavú Mónus Illés lett. Tisztségét 1939-ig tartotta meg. Az MSZDP parlamenti frakciója és annak intéző bizottsága – amelyben Mónus mint a frakció titkára hivatalból volt tag – tulajdonképpen a párt legfontosabb vezető testülete lett, s minden politikai kérdésben meghatározó volt az ott kialakított álláspont.

A szociáldemokrata pártvezetés egyik legfontosabb törekvése volt, hogy mindent megtegyen a párt legalitásának megőrzéséért. Ez magyarázza az 1921 decemberében megkötött Bethlen–Peyer-paktumot is. Az MSZDP e paktummal illeszkedett be az ellenforradalmi rendszerbe. A beilleszkedés logikus következménye volt az osztályharcos fellépés elvetése, az elzárkózás a pártvezetés hivatalos politikájától balra álló munkáserőktől, a munkásegység megteremtésétől.

A legtöbbször Mónus Illésre várt a feladat, hogy a munkásegység bárminő kezdeti lépéseire, az akcióegység-javaslatokra adott nemleges válaszokat megmagyarázza; 1933-ban, az MSZDP XXIX. kongresszusán például, amikor a pártellenzék – közöttük a hazatért emigránsok osztályharcos elemei – a forradalmak hagyományainak megőrzéséért szálltak síkra. Mónust bízták meg, hogy feleljen Gárdos Mariska, Kiss János és mások osztályharcos felszólalásaira. Mónus kifejtette, hogy „követeléseik teljesítése a párt létét tenné kockára". Bár végül elismerte, hogy igaza van azoknak, akik „fal mellett kullogással" vádolják a szociáldemokratákat, kijelentette, hogy ez a munkásmozgalom, a proletariátus megmentése érdekében elkerülhetetlen. „Nincs értelme annak, hogy újabb bukott forradalmakon szégyenkezzék a következő nemzedék" – mondta ekkor Mónus.

1933-ban, tehát a nácik uralomra jutásának évében történt az is, hogy Mónus Illés, most már mint a párt új főtitkára, a párttagsághoz írott egyik levelében úgy utasította vissza a nemzetközi kommunista mozgalom egységfelhívását, és lépett fel a mozgalomban mindjobban érezhető kommunista befolyás ellen, hogy a kommunista párt létjogát is kérdésessé tette. „Nálunk az egységfrontról még beszélni sem lehet, mert ezzel elismerjük a bolseviki párt létjogosultságát" – szögezte le, és hozzátette: ezzel csak ürügyet szolgáltatnának a hatóságoknak a párt feloszlatására. Hiszen így, ha nincs kommunista párt, akkor „nincs kikkel egységfrontot alkotni" – magyarázza Mónus. Ám nem

sokkal később, látva a német és osztrák szociáldemokrácia tragédiáját, ugyanő teszi fel a kérdést a *Népszavá*ban és a párt folyóiratában, a *Szocializmus*ban: mi is okozta a hatalmas német szociáldemokrata párt végleges vereségét. Óvatosan ugyan, de utal arra, hogy a hatalom megszerzéséről való lemondás, a végcél helyett a napi mozgalmi feladatokra való erőkoncentrálás is vezethetett a tragédiához. A Szocialista Munkásinternacionálé 1933. augusztusi párizsi nemzetközi konferenciájától Mónus olyan határozatokat várt, amelyek levonják a tanulságot a németországi eseményekből. Ennek a gondolatnak a jegyében egyik cikkében azt is megállapítja: a demokratikus szocializmus „sem zárja ki, hogy a forradalomban forradalmi politikát és gyakorlatot kövessenek a szociáldemokrata pártok. Ellenkezően, a német tragédia egyik tanulsága az, hogy ezt elmulasztották . . ." Amikor aztán Párizsban a reformisták hangja bizonyul erősebbnek (elsősorban az angol és a skandináv pártok állnak a jobboldalon), Mónusnak a francia fővárosból hazaküldött „A párizsi konferencia után" című beszámoló cikkéből itthon törlik azokat a részeket, amelyekben a háború elleni harccal kapcsolatban „valóságos ellenállásról, politikai sztrájkról" beszél. A pártvezetőség egyszerűen kihagyja a főtitkár fontos megállapításait.

Mónus Illés alakját, szerepét, álláspontját, a háború előtti években kialakított politikai arculatát pontosan és érzékletesen rajzolja meg Marosán György „Tüzes kemence" című önéletíráskötetében. Marosán úgy ír Mónusról, mint olyan nagy tudású emberről, akinek feltétlen tekintélye volt a pártban, s aki mellett, hogy elméletileg talán a legképzettebb szociáldemokraták közé tartozott, nagy hatású szónok is volt. Mónus volt a vezetője a párt egyéves szemináriumának, ahol hallgatónak lenni különleges megtiszteltetést jelentett. Előfordult, hogy a szakmailag vegyes összetételű hallgatóság előtt éppen Mónus védte meg a kemény munkát végző péksegédet, az előadásokra már fáradtan érkező Marosánt, aki eleinte egyszer-egyszer elaludt a meleg előadóteremben. „Maguknak könnyebb, mint neki. Fiatal pékmunkás, nagyon korán kel, és embertelenül nehéz a munkája. Emellett szokatlan is neki a rendszeres tanulás" – mondta Mónus az elalvót kinevetőknek. Marosán segítséget kapott Mónustól akkor is, amikor világot látni külföldre indult. A későbbi főtitkár külön is felfigyelt Marosánra, a holnap vezető emberét látta meg benne. Marosán Mónusról: „Mónus azért is imponált nekem, mert munkásból lett értelmiségivé. Megjelenéséről ítélve – hiába volt bőripari munkás – inkább vélhették jól szituált polgárnak, tanárnak vagy tudósnak. Kedves és közvetlen ember

volt. Nagy emberismerete széles körű műveltséggel párosult. A szónak és az írásnak egyaránt mestere volt. Kivétel nélkül minden hallgatója szerette. Ebben az időben, bár a parlamenti frakció vezetője, nem volt képviselő. Korábban a bőripari szakszervezet főtitkára volt, a szociáldemokrata pártban az elmélet, a politikai kérdések és a munkásmozgalom legjobb ismerője, lebilincselő előadó, a Népszava és a Szocializmus cikkírója. Tőle hallottam először a Bernstein-féle revizionizmusról. Mónus Illés . . . nemcsak elfogadta amit a németektől átvett, de hatásosan tovább is adta. Szovjet- és kommunistaellenes volt – csak a szociáldemokratákat tartotta marxistáknak. Humanista nézetek képviselője, akiben elmélyült demokratizmus és humanista hagyományok élnek . . ."

Amikor külföldi útjáról hazatérve Marosán elkeseredetten és kiábrándultan számolt be arról, hogy német földön a tizenöt millió szavazattal rendelkező szociáldemokraták és kommunisták egymással csatáznak, miközben a nácizmus fenyeget. Mónus aggódva kérdezte meg: „Mondd Marosán, nem lettél te kommunistává Németországban?" Marosán nemleges válaszára Mónus azzal felelt, hogy „a német párt nagyon egyedül és két tűz között van, a fasiszták is, a kommunisták is támadják . . ." Amikor Marosán elmondta, hogy a bécsi emigráció, Böhm Vilmos és a Világosság-csoport is opportunizmussal vádolja a magyar szociáldemokráciát, Mónus így felelt: „Régi szólam! Bécsből bírálni könnyű, de nehezebb Magyarországon politikát csinálni. Éljenek itthon, majd megváltozik a véleményük . . ." Mónus tulajdonképpen semmit sem változtatott nézetein a nácizmus németországi győzelme és a háború kitörése után sem, a kommunistákkal szembeni ellenségessége, türelmetlensége megmaradt.

Külön is megemlítendő persze, hogy Mónus volt a szerkesztője és ihletője az MSZDP elméleti folyóirata, a *Szocializmus* 1935 novemberében megjelent, ma már történelmi jelentőségű fasizmus számának. Ennek a számnak a bevezető cikkében írta Mónus Illés: „. . . A fasizmus a legnagyobb veszedelem, amely korunkban a társadalmi fejlődést és a munkásosztályt egyaránt sújtja. E veszedelemmel szembeszállni és leküzdeni – ez a kor parancsa! A fasiszta totalitással, mindenhatósággal szemben, a fasiszta erőszak ellenében csak egyetlen út járható, a szellem forradalmának útja. A fasizmussal szembe kell állítani az emberi szellem, önérzet és öntudat lázadását . . . Nincs az az erőszakra épült és az erőszakra támaszkodó uralom, amelyet meg ne lehetne dönteni a társadalom fejlődésének irányába eső eszmékkel, az eszmé-

kért folyó harccal. Ez a harc végső kifejlődésében éppoly forradalommá változtatható, mint amilyen forradalom támadt a XIX. század önkényuralmaival szemben a világháború nyomán, de amíg azok a forradalmak gyengének és kevéssé ellentállóknak bizonyultak, az új forradalmak okulnak a régieken és tanulnak saját hibáikból – és így győzedelmeskednek . . ." Mónus úgy ír, mintha mit sem tudna a történelem első győztes proletárforradalmáról, csak „a világháború nyomán" keletkezett és elbukott forradalmakról beszél. Igaz, a francia népfront győzelméről és harcáról, a spanyol szabadságharcról írott néhány cikkében tovább is pillant, a kommunistákkal kialakított akcióegység gondolatát sem utasítja vissza ott, ahol „a kommunista pártok programjukban és célkitűzéseikben az adott viszonyokhoz simulnak . . ." Ugyanakkor 1936 júliusának végén kifejti: nálunk nem lehetséges a népfrontpolitika, mert nincs baloldali agrárpárt, nincsenek erős polgári pártok, amik vannak, azok félnek a népfrontpolitika következményeitől, különösen a szociális terhektől, ezért sem lehet nagy tömegeket megmozgatni. A népfront „csak olyan országokban lehetséges, ahol megvan a politikai küzdelem lehetősége, megvannak a szabadságjogok, az általános, titkos választójog, a gyülekezési, egyesülési és sajtószabadság" – írja Mónus a *Népszavá*ban. Mintha nem éppen a népfrontpolitika győzelme segítene mindezek kiharcolásában, mintha a szellemi harc mellett nem lenne már időszerű a fegyveres ellenállás is . . .

Mónus 1935–1936-ban ingadozott, hol lelkesedett a francia és a spanyol népfrontért, hol meg újra antikommunista álláspontját hangoztatta. Külön szerencsétlenség volt, hogy Mónus a Szovjetunióban ekkor kezdődött sztálinista hullámot, a törvénytelen perek kezdetét is felhasználhatta a maga nézőpontja igazolására. Más kérdés, hogy a Szovjetunió nemzetközi tekintélyének szinte semmi nem ártott olyan sokat, mint a törvénytiprások és azok tárgyalása a polgári sajtóban. Ám Mónus a magyar jobboldal legszélsőségesebben kommunistaellenes tollforgatóival szólt szinte azonos hangon a Moszkvából érkező hírekről.

Amikor a zsidótörvények az MSZDP vezetéséből (és a pártsajtóból) kiszorították a zsidó származásúakat, a pártvezetőség úgy oldotta meg a kérdést, hogy a XXXII. kongresszus (1939) elé egy nyilatkozatot vittek, amelyben öt vezető – köztük Mónus Illés – „tudomására adta a jelölő bizottságnak: . . . olyan indokból, amelynek akceptálása elől elzárkózni nem lehetett, nem kívánnak vezető tisztségekben részt venni . . ." Mónus ezután éve-

kig az angol Munkáspárt politikájához közel álló nézeteket hangoztatott, a legtöbbször név nélkül megjelent írásaiban. 1940–1941-ben már azok közé tartozott, akik a gyakorlati munka, a háború utáni teendők részletes kidolgozása mellett szálltak síkra. 1942–1943 fordulóján egy huszonhét oldalas programtervezetet hozott nyilvánosságra – írásban számosan hozzá is szóltak –, amelyben lényegében az az elképzelése rajzolódott ki, hogy a szociáldemokraták a háború után résztvevői lehetnek egy polgári vezetésű kormánykoalíciónak. A leglényegesebb kérdésben, a hatalom kérdésében a Mónus-tervezet hallgat. 1943-ban Mónus így beszélt: „Népfront polgári demokratikus pártokkal egy bizonyos cél érdekében lehetséges – népfront vagy együttműködés szélsőbal felé nem valósítható meg, hacsak nem ellenem vagy nélkülem, velem semmi esetre sem . . ."

1944. március 19-én, a német megszállás első napján a Gestapo az elsők között tartóztatta le Mónus Illést, akit egy ideig a gyűjtőfogházban őriztek. Onnan megszökött, Marosánnal egy Bethlen téri szükségkórházban találkozott. A szociáldemokraták illegalitásban levő egyik csoportjával került kapcsolatba. Pintér István írja: „. . . . Mónus szeptemberben már helyeselte az illegális munkát, bár maga nem volt hajlandó sem a kimentésére irányuló kalandban, sem az illegális munkában részt venni. Horváth Zoltánnak, Marosán Györgynek és másoknak ez időben vele folytatott beszélgetései arra engednek következtetni, hogy a történtek korábbi állásfoglalásainak alapos megváltoztatására késztették. Felismerte, hogy az SZDP nem haladhat azon az úton, amelyen a két világháború között haladt. Annak a korszaknak, amely azt tekintette fő céljának, hogy a szervezetet jobb idők számára annyira, amennyire lehetséges, intaktul átmentse, vége – szögezte le a . . . vele tárgyaló Marosán Györgynek, később pedig Horváth Zoltánnak. A kiegyezéses, opportunista vonalról vissza kell térni a harcos szocialista politikához – mondotta. Mónus még a párt nevének megváltoztatását sem tartotta kizártnak, hogy ezzel is elhatárolja magát egyrészt korábbi politikájától, másrészt a Szocialista Munkásinternacionáléhoz való tartozástól . . . Mónus álláspontja közvetve támogatást jelentett a Szakasits körül tömörülő szociáldemokratáknak a Magyar Frontban és önállóan végzett munkájukhoz, egyben segített a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták között ez időben folyó tárgyalások sikerre vitelét is . . ."

1944 utolsó vagy 1945 első napjaiban a már Budára áthurcolt Mónus Illést számos fogolytársával együtt a Császár-fürdő uszo-

dájába vitték. Az őrök is érezték: vége a nyilas világnak, s azt mondották a foglyoknak, menjen mindenki, amerre lát. Mónus nem vállalta ezt a kockázatot sem, maradt – egy nyilas csoport tagjai lőtték agyon a Duna-parton.

(G. M.)

Irodalom: *Pintér István:* A Szociáldemokrata Párt története 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó 1980.
Marosán György: Tüzes kemence. Magvető Könyvkiadó 1968.
Szocializmus 1906–1938. Válogatás az MSZDP elméleti folyóiratából. Kossuth Könyvkiadó 1984.

Pozsony, 1848 márciusa

Március 15.: az 1848–49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc ünnepe.

Több mint három hónapja ülésezett már a pozsonyi magyar országgyűlés, amikor február utolsó napján megérkezett a hír Franciaországból: kitört a forradalom.

„Febr. 29-én itt Pozsonyba híre terjedt annak – írja Tolnay Károly Zala megyei követ egyik levelében –, hogy Lajos Fülöp franczia király lemonda a trónról. Dietai ellenzékünk tanácskozmányt hirdet; ebben elhatároztatik, hogy felelős kormánynak ide Pozsonyba hozzánk küldése kéressék, mellyel együtt működve minden korszerű kérdéseket minél hamarább azért megoldhassunk, hogy a jelen Dieta eredmény nélkül ne kénytessen haza térni . . .

Martz. lén Pozsonyban hallani, hogy a franczia forradalom kikiáltá a népuralmat . . . délután vegyes tanácskozmány esti 8 óráig. Kossuth előterjeszti az ellenzéki tanácskozmány eredményét. Nincs többé párt! – Közös a lelkesedés; egy akarattal elfogadtatik az. Martz. zán hírek szárnyalnak, mikszerint Párisban a trón elégetve, a tuiléríák lerombolva."

„. . . a Követi Tábla mind a Dynastia iránti tántoríthatatlan Hűségtől, mind a Haza eránti polgári kötelességtől vezéreltetve – ezt már Egry János Ugocsa vármegyei követnek Perényi Gábor megyei adminisztrátorhoz küldött beszámolójában olvashatjuk –, az estve egy vegyes, az az általános s pártkülönbség nélküli Tanácskozmányt tartott. – Melynek eredménye lett egy alázatos Felírás Fel terjesztése Ő Felségéhez, melyben az alattvalói hűség tántoríthatatlan ki jelentése s biztosítása mellett, tiszta őszinteséggel s erős bizalommal el-fog soroltatni, miként . . . hazánk jövendőjét biztosítva, a Tront szilárdítva tsak ugy reményelhetjük, ha . . . a kor kérdéseit hazánk boldogítására minél gyorsabban meg oldhatjuk."

Két „tudósítónk" lelkesedése, öröme, hogy végre létrejött az egység, csak részben volt indokolt. Azt ugyanis elhallgatják leveleikben, hogy ama bizonyos „tanácskozmányokon" egy alapkérdésben óriási vita volt a résztvevők között. Még most, a fran-

cia forradalom hatása alatt is akadtak, akik mérsékelni akarták az általuk radikálisnak tartott Kossuthot, aki újabb, február végi felirati javaslatában többek között a kormányalakítás azonnali tervét is felvetette. A március 2-i tanácskozáson, amelyet Széchenyi Istvánnál tartottak – nem utolsósorban a házigazda sürgetésére – módosítottak a szövegen: az azonnali kormányalakítás helyett annak jövőbeli szükségességéről írtak, s kifejezték a dinasztia iránt érzett hűségüket és felelősségüket.

Ilyenformán március 3-án semmi akadálya nem volt annak, hogy az alsótábla – valóban tomboló lelkesedés közepette – elfogadja Kossuth (kompromisszum szülte) felirati javaslatát, amelyet át is adtak István főherceg nádornak. István Bécsbe utazott, hogy tájékoztassa uralkodóját az eseményekről, tenni azonban nem tehetett semmit – s még nem is akart –, amíg a felsőtábla nem tárgyalta meg s hagyta jóvá Kossuth indítványát. S bár István 11-én visszatért Pozsonyba, a felsőtábla egyre csak halogatta a döntést.

A várakozás feszült hangulatában hírek és álhírek keringtek Pozsonyban: „Porosz hatalmasságok azon vitatkoznak, hogy visszaállítsák-e a kiűzött Lajos Fülöpöt: v. annak unokáját Frankhonban trónjokba, vagy ne. Félnek, hogy ha pártját nem fogják a kiűzött királynak, vérszemet kapnak a népek ... Még azt is mesélik, hogy Ferdinánd uralkodónk lemondott. – Mondják, hogy ő felsége pénzt és katonát kér az országgyűléstől s azután feloszlatja, – de az országgyűlés nem ad addig semmit, míg a ... kérelem nem teljesíttetik ... Mondják, hogy a Francziák, minden nemzetnél, különösen pedig a magyaroknál a szabadságot védeni, óltalmazni, késznek nyilatkoznak" – írja szüleinek Kémeny Károly.

Majd így folytatja: „A levelem itt maradt s itt van még most is, tehát mit az olta hallottam, megírom. – Génuában a köztársaság kikiáltatott. – Metternichet Bécsben igen gyűlölik, ablakait beverték ... A Kossuth legújabb beszédét németre forditva a bécsi kávéházakban nagy felszóval több emberek jelenlétében nagy lelkesedéssel olvasták – Lajos herceg és Metternich még mindig ellenünk vannak ... István főherceg tegnap [valójában két nappal korábban] érkezett Pozsonyba egy négy lovas fogaton, mellyet maga hajtott. – Főrend ülése tartását holnapra beszélik, ország gyűlési teendőink feletti tanácskozás végett ... Martius 13n."

A történéseket egy másik levél folytatja, Matuska Jánosé (valószínűleg, mint Kémeny, ő is egyike az országgyűlési ifjaknak): „Édes Bátyám! Sietek a mai napon tartott ülések nagy-

Pest, 1848. A szabad sajtó első termékeinek szétosztása Landerer és Heckenast nyomdája előtt

Az 1848-as országgyűlés megnyitása

szerű eredményét közleni. Az alsó táblának »az országgyűlési teendők« tárgyában kelt üzenete, mellynek tárgyalása a Felső tábla által mesterkélt cselfogásokkal mai napig halasztatott – szó nélkül fogadtatott el. A Nádor elnöklete alatt hónap után vegyes küldöttség menend Bécsbe – az ország kívánatait mellyek közt – szabad sajtó, felelős ministerium – nép képviselet és nemzetőrség is foglaltatik, – Ő Felsége elibe személyesen előterjesztendő. Mult éjjel Bécsben nagyszerű események történtek. – Az ország házát, valamint Mária Anna [Ferdinánd felesége] lakását is felgyújtották. Metternich ministeriuma megbukott. A tanuló ifjúság a polgársággal egyetemben Metternich házát fegyveresen megtámadták ... Ma estveli 9-kor Kossuth fáklyás zenével fog megtiszteltetni ... A levelet feltöröm. Kossuth megtiszteltetése véghez ment – az egész városi polgárság egyenruhában fegyveresen, fáklyásan kar zenéstül jelen volt ... Gr. Batthyany Lajost – mint jövendőbeli ministert éltette Kossuth, – s állította miszerint nemcsak hogy reményli – de bizonyos is benne – hogy Bécsből vissza jövend a küldöttség – mellynek ő is tagja – felelős ministerekkel jönnek vissza."

Március 15-én reggel az alsótábla még egy ülést tartott. A győztes bécsi forradalom hírére radikalizálódó ülés most már szívesen tovább is ment volna a feliratban foglaltaknál, különösen ami az azonnali kormányalakítást illeti, de a felsőházi jóváhagyás után már nem akartak változtatni a szövegen. Kossuth ezért újabb beszédében kijelentette, hogy a feliratban természetesen benne foglaltatik – leíratlanul is – a vallásegyenlőség, az esküdtbíráskodás és a sajtószabadság. Az alsótábla újabb határozatban követeli a köztehervíselés törvénybe iktatását.

A küldöttség délelőtt 10 órakor indult gőzhajóval Bécsbe. „Az országos küldöttség tagjait a hajó tehát a birodalmi fővárosba mielőtt megindította volna – írja Bártfay József ügyvéd –, a partok tömve néppel, kik jó szelet kivánván a távozókat Duna soronta éljenezték." A „távozók" igen népes csapat volt. Az országgyűlés két táblájának küldöttei közül több mint félszázan voltak, s igen sokan elkísérték őket az országgyűlési ifjak közül, többek között Székely Imre is:

„A magyarok iránt roppant rokonszenv. Mi is alkotmányért jöttünk, felelős kormány, sajtó szabadság, nemzetőrség, népképviselet főbb posztulátumaink ... Nem lehet leírni a németek rokonszenvét a magyarok iránt. Sehol nem motoztak bécsi utunkban, még útlevelet sem kértek, amint kiléptünk Kossuthot roppant elragadtatással fogadták, a nemzetőrök jöttek elébünk ...

Kossuth több mint tízszer beszélt német nyelven roppant éljenzés és tetszés között. Az utczák tele emberrel, a város kivilágítva . . . lelkesedés, erőnyilatkozat, üdvözlése az alkotmánynak . . ."

A küldöttség, amely már a gőzösön megfogalmazta a jóváhagyandó királyi proklamáció tervezetét, a bécsi hírek hallatán módosította a fogalmazványt. Ferdinánd császár ugyanis a győztes bécsi forradalom nyomására megígérte, hogy alkotmányt fog adni népeinek. Ennek hatására a magyarok pótlólag bevették a már kész szövegbe a felelős kormány azonnali kinevezésének követelését. Az iratot átnyújtották István főhercegnek, aki már korábban Bécsbe érkezett.

A császári udvar azonban egyre csak halogatta a döntést. Ám 16-án este, amikor hírül vették, hogy a bécsi és az országgyűlési küldöttséggel a császári fővárosba érkezett magyar fiatalok meg akarják rohamozni a Burgot, valamint amikor tudomást szereztek a március 15-i pest-budai eseményekről (ők azt hallották: Petőfi mintegy 20–30 ezres parasztsereg élén tábort ütött a Rákos mezején), végre elfogadták a magyar követeléseket. Március 17-én reggel elkészült a királyi leirat, István főherceg pedig a kapott teljhatalom alapján azonnal meg is bízta kormányalakítással Batthyányt.

Az országgyűlési küldöttség még aznap visszaindult Pozsonyba. „Ma délután 4–5 óra között mondatik visszatérendőnek a küldöttség – írja Pozsonyból Bártfay László –; városunk nagy mozgalomban van, kiki nemzeti színű cocardát visel, egyesítve még Bécs városa fejér színével, ez a testvéri egység összeforrasztásának jele. A tegnapi gőzhajón, melly Bécsből este felé jött, elől fejér lobogón (a bécsi színűn) e magyar felírás volt olvasható »Kivánatink tellyesedtek« – majd elválik . . ." – jegyzi meg kissé kétkedve és rosszindulatúan.

Pedig valóban: „A nemzet minden kívánata Ő felsége által tellyesíttetvén – országosan kimondatott a ker.[ületi] ülésben [már Kossuthék visszatérte után, vagyis március 18-án]: miszerint az ország gyűlés csak addig tart – míg a szőnyegen lévő tárgyak bevégeztetnek. És ennek Kossuth nyilatkozata szerint egynéhány nap alatt vége lesz" – írja Matuska János. S jóllehet az országgyűlés 18-án valóban elfogadja a köztehervíselésről, az úrbéri szolgáltatások állami kárpótlással történő azonnali megszüntetéséről és az egyházi tized eltörléséről szóló törvényjavaslatokat, március 20-án a sajtótörvény-javaslatot, 23-án a felelős magyar kormány megalakításáról szóló törvényjavaslatot – március 28-án megérkezik Ferdinánd leirata, amelyben máris visz-

szautal az országgyűlésnek két javaslatot átdolgozás céljából: az úrbéri rendezésről és a kormányalakitásról szólót. De ez már új fejezete az 1848 tavaszán Pozsonyban történteknek . . .

(S. A)

Irodalom: A forradalom és szabadságharc levelestára. (Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta: *V. Waldapfel Eszter.*) Közoktatásügyi Kiadó Vállalat 1950.

Az „aranykor” szervezője

Százötven éve, 1836. március 14-én született Paulay Ede, a Nemzeti Színház egykori hírneves igazgatója.

Paulay Ede

A régi Zemplén megyei Tokajban ötgyermekes tisztviselő családban született. Apja magyar királyi adóhivatali ellenőr volt; a testvérei is valamennyien állami alkalmazottak a vasútnál meg a postánál. Edét azonban inkább a bölcseleti tanulmányok érdekelték. A szülei papnak szánták, ám ő Miskolcon – némi meglepetést okozva – alighogy befejezte középiskolai tanulmányait, színésznek szegődött el, Kőszegi Endre társulatához. Tizenkilenc éves volt ekkor. Miskolc után Győr, Szeged, Szabadka, Kassa és Debrecen voltak működésének állomáshelyei. Debrecenben feleségül vette Gvozdanovics Júliát, a kiváló tragikát, aztán együtt szerződtek tovább Kolozsvárra, ahol három évet töltöttek. 1863 augusztusában – akkori szokások szerint – Paulayt bemutatkozó vendégjátékra hívta meg a pesti Nemzeti Színház.

A „Hamlet” és a „Bánk bán” címszerepeiben lépett a pesti közönség elé. Szép sikert aratott. Ennek legkézzelfoghatóbb bizonyítéka a Nemzeti Színház szerződése volt, amellyel megkínálták. Amikor elfogadta, még nem sejthette, milyen nehézségekkel kell megküzdenie. A színház régi, legendás gárdája ugyanis szinte áttörhetetlen falat alkotott velük, a fiatalokkal szemben. Ők, a nagyok – Egressy Gábor, Feleki Miklós, Szerdahelyi Kálmán, Szigeti József és a többiek – nem engedték át helyeiket (és szerepeiket!) nekik, a fiataloknak. Paulay Edének is csak apró feladatok jutottak, amelyekből lehetetlenség volt igazán figyelemre méltó alakításokat nyújtania.

Emellett Paulaynak volt egy igen lényeges, egész színészi működését döntően befolyásoló hiányossága is: a rövidlátás! Csathó Kálmán említi a régi Nemzeti Színház színészeit és rendezőit

bemutató arcképcsarnokában: „Szemüveg nélkül valósággal összefolyt előtte a világ, úgyhogy – mivel a színpadon csak kevés szerepben viselhetett szemüveget – néha csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott partnerének véletlen és váratlan helyváltoztatásához alkalmazkodni. Egyszer azután, amikor belépett a színpadra, nem vette észre, hogy partnernője nem ül ott, ahol ülnie kellett volna, és az üres széknek kezdett beszélni, hátat fordítva a nőnek, aki a színpad másik oldalán állott, és csak ekkor került át ijedten a helyére. De a közönségből néhányan már észrevették akkorára a lapszust, és nevettek. Ez az eset bírta rá állítólag Paulayt, hogy mindörökre lemondjon a színészetről."

Szigligeti Ede 1868 elején felhagyott a rendezéssel s akkor Paulay harmadmagával – Feleki Miklóssal és Szerdahelyi Kálmánnal együtt – átvette tőle ezt a munkakört. De mennyire más volt akkoriban még színházi rendezőnek lenni! Kizárólag a külsőségek megteremtésére, az előadások kiállításaira, a díszletek és jelmezek összeválogatására, a korhűségre s legfeljebb még a szereplők mozgatására kellett ügyelnie a rendezőnek. Arra például, hogy a színpadon játszó szereplők ne ütközzenek össze egymással, vagyis mindenki ismerje: merről érkezik és szerepének elmondása után melyik ajtón át kell távoznia. Paulay Ede úgy gondolta, hogy ennél lényegesen többet kellene tenni a rendezőnek az előadások sikere érdekében. Ehhez igyekezett külföldön tapasztalatokat gyűjteni.

Szépen kibontakozó rendezői pályáját egy váratlan esemény megzavarta, sőt csaknem kisiklatta. 1874-ben egy kellemetlen affér miatt távoznia kellett a Nemzeti Színházból. Összekülönbözött a színház súgójával és ügyük olyan vihart kavart, hogy még a parlamentben is szóba került. Az történt, hogy Paulay egy reggel jókedvűen sétált a Kerepesi (ma Rákóczi) úton. Úgy látszott: derűs nyugalmából semmi sem tudja kizökkenteni. Amikor a Nemzeti Színház híres udvarába lépett, először a súgó köszönt rá. Paulay jókedve magasra hágott, és még valami jelentéktelen, de talán kissé epés – vagy bántó? – megjegyzést is tett a súgóra, aki erre – viszonzásul – alaposan megtréfálta őt. Azt füllentette neki, hogy néhány perce itt járt a szobalányuk, őt kereste, mert a felesége rosszul van! Paulay erre futni kezdett, és hazáig meg sem állt. Zihálva kapkodta a levegőt, amikor a szobába lépett. Ebben a pillanatban megpillantotta jókedvűen mosolygó feleségét, akinek semmi baja nem volt. Azonnal átlátott az otromba tréfán, sarkon fordult, és ugyanabban a tempóban vágtatott vissza a Nemzeti Színházhoz, hogy ugratóját ott találja még. Így is történt. Erős felindulásában nekirontott a súgónak és

A Paulay igazgatása alatt álló Nemzeti Színház –
a Rákóczi úti paloták egyike

alaposan helybenhagyta. Összeült a színházi törvényszék és késedelem nélkül meghozta drákói ítéletét: Paulay Edét egyszer s mindenkorra kitiltották a Nemzeti Színházból.

Paulay ekkor lett a Színészeti Tanoda (1893-tól Országos m. kir. Színművészeti Akadémia) aligazgatója. Szigligeti Ede, aki ekkortájt már a Nemzeti Színház igazgatói posztján állt, jól tudta: Paulay a jövő embere. Addig is, ameddig a hullámok lecsillapodnak körülötte, mindenképpen és a legkülönbözőbb módokon foglalkoztatta őt. Színdarabfordításokkal látta el, s ezzel némi külön keresethez is juttatta. Elintézte, hogy hosszabb külföldi tanulmányutakra küldjék. S miközben szociális helyzetén próbált javítani, szüntelenül arra gondolt: miképp tudná visszacsempészni őt a Nemzeti Színházhoz?! Ám a színházi törvényszék ítéletét nem volt könnyű megmásíttatni.

Végül a feltartóztathatatlan események avatkoztak közbe. Szigligeti 1878-ban meghalt. A Nemzeti Színház igazgatói széke felszabadult. Erre a fontos és mindig igen nagy tisztelettel övezett posztra volt egy hivatalos jelölt: Rákosi Jenő. Podmaniczky Frigyes intendáns azonban vele szemben Paulay Edét támogatta, és a magyar színháztörténet legnagyobb szerencséjére, akaratát sikerült is keresztülvinnie. Ezzel kezdődött az a korszak, amelyet egyetlen szóval „aranykor"-ként szokás jelölni.

Jászai Mari, a Nemzeti Színház és az egész magyar színjátszás utolérhetetlen nagy művésznője, emlékirataiban ezt írta: „Mikor Paulay megismert és megszeretett, a színház legszebb tíz éve és ezzel életem legszebb korszaka kezdődött. Az én sikereim az övéi és a színházéi is voltak. Ezalatt játszottam Évát, Sapphót, Imogént, Elektrát, Magdát (az „Otthon"-ban), Medeát és Kleopátrát. Ez utóbbi után gyönyörű levelet írt Paulay: megköszönte a dicsőséget, amelyet a színháznak szereztem vele. Bécsben, írta, a híres Wolterrel csak kétszer adhatták ezt a darabot, úgy megbukott: és én kasszasikert csináltam belőle. Paulayval jó volt dolgozni. Igaz, hogy ő mondta, ha valami újat javasoltam: Nem, nem szabad a fákat az égig növeszteni. De mégis hallgatott rám."

Ezekben az emléksorokban Paulay Ede nagy korszakának sok fontos teljesítménye benne foglaltatik. Az egész életmű persze jóval gazdagabb volt ennél. Jelentősége – önmagáé, de az általa fémjelzett korszaké is – abban foglalható össze, hogy Paulay az irodalom felől közelítette meg a színházat, vagyis az irodalmat visszacsatolta régi területére: a színpadra. Paulayt erre a vállalkozásra nemcsak természetes ösztönei, páratlan ízlése és igényessége, de a megváltozott új körülmények is késztették. Tökéletesen újjá kellett formálni a Nemzeti Színház építmény-

rendszerét. Azelőtt több műfaj osztozott a magyar Nemzeti Színház színpadán: az opera, a népszínmű és a prózai együttes élt közös, egyetlen fedél alatt. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a prózai társulatnak heti három, később, az opera kiválása után pedig heti négy előadást kellett teljesítenie. A többi napokon felváltva játszottak operát, illetve népszínművet. Ilyen körülmények között elegendő volt egy viszonylag szűkebb prózai repertoár, amelyben a kor divatos francia és német színművei kaptak helyet. Ezek a külföldi színművek azonban egyre könnyebbek, színvonaltalanabbak voltak. A közvélemény és a sajtó pedig egyre magasabb követelményeket támasztott a Nemzeti Színházzal szemben. Hogyan lehetett ezt a nyilvánvaló ellentmondást megszüntetni vagy feloldani?

Paulay Ede ahhoz nyúlt – méghozzá kellő bátorsággal –, amit addig előadhatatlannak tartottak. A magyar irodalom kincsestárából éppen a legnehezebben hozzáférhető műveket emelte ki és merész dramaturgiai beavatkozásokkal fejtette ki belőlük a használható, drámai magvat. 1879. december 2-án így került sor Vörösmarty Mihály „Csongor és Tünde" című költői színjátékának bemutatására, amely harmincöt évig kallódott észrevétlenül. A bemutatót megelőző napokban Paulay a *Fővárosi Lapok* hasábjain indokolta meg a darabválasztást, miközben arra is gondosan ügyelt, hogy elmagyarázza kortársainak: miért kellett oly sokáig várakozniuk, hogy ezzel a remekművel természetes környezetében – ahová költője is álmodta –, a színpadon találkozzanak. Indoklása több volt, mint egyszerű főhajtás a költő előtt: egy vérbeli színházi ember prológusa volt ez – irodalomról, színházról.

Hasonlóképpen járt el négy esztendővel később, 1883. szeptember 21-én, amikor Madách Imre remekét, „Az ember tragédiája"-t vitte színre. Ez volt talán a legmerészebb s egyben a legkockázatosabb vállalkozása is, hiszen ezúttal olyan fontos beavatkozásokat – húzásokat és összevonásokat – kellett végeznie, amelyek könnyen végződhettek volna balsikerrel. Paulay a 4000 soros költeménynek csupán mintegy kétharmadát, 2560 sorát tartotta meg. Ennyi fért bele egyetlen színházi est keretébe. Ehhez a kényes munkához úgy kellett hozzáférkőznie, hogy a hatalmas mű szelleme, mondanivalója érintetlen maradjon! Az egészet fejezze ki.

Szemtanúk és kortársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Paulay Edével – közeledve a bemutató napja – másról sem lehetett már beszélni. Minden pillanatát a „Tragédia" töltötte ki. Zaklatott volt, társaságban is skicceket rajzolt, vázlatot készített,

mintha minden megszűnt volna létezni körülötte. Kívülről tudta az egész művet, a legapróbb részletkérdésekkel kapcsolatban is széles körű és beható tanulmányokat végzett. Olyan felkészültséggel lepte meg a Nemzeti Színház művészeit, amely mindaddig ismeretlen volt számukra. A siker őt igazolta.

1881 augusztusában Paulay Ede mindenféle előzmények és tapasztalatok nélkül magyar drámaciklust rendezett. Öt régi, elfelejtett magyar író: Bessenyei György, Szentjóbi Szabó László, Gombos Imre, Kisfaludy Károly és Gaál József egy-egy művét mutatta be, majd a következő év hasonló időszakában hét drámaíró – Vörösmarty Mihály, Kisfaludy Sándor, Czakó Zsigmond, Nagy Ignác, Czakó Pál, Fáy András és Szigligeti Ede – egy-egy elfelejtett művével folytatta ezt a sorozatot. Sokan azonban ezért is támadták őt. A kritikusgárda egy része, amely szívesen hangsúlyozta túl saját, nem is mindig megbízható észrevételeit, azzal vádolta Paulayt, hogy múzeumot csinál a Nemzeti Színházból. Képtelenek voltak észrevenni értékmérő, értékhitelesítő munkáját.

Csiky Gergely színpadi diadalútját azonban mindenkinek el kellett ismernie. Szigligeti halála után Csiky lett a legsikeresebb szerzője a Nemzeti Színháznak. 1880. január 23-án adták elő első darabját, „A proletárok"-at, s ettől kezdve tucatnyi művét hozták színre: „A közönség csak úgy dől az előadásokra s a darabokat alig győzik ismételni. Bevételeik felülmúlják a legjobb operai bevételeket" – írta a Nemzeti Színház Paulay-korszakát elemző tanulmányában Pukánszkyné Kádár Jolán.

A magyar irodalom pártfogolása mellett szinte az egész világirodalmat bevonta működésének körébe. Szigligeti tette ugyan az első lépést a görög klasszikus drámairodalom hazai bemutatása felé, amikor Szophoklész „Antigoné"-ját 1876-ban színre hozta, de Paulay az „Oidipusz király"-jal és az „Elektrá"-val tovább bővítette ezt a kört, mint ahogy ő mutatta be Plautus „A hetvenkedő katona" című vígjátékát is. S a régi görögök mellett figyelme a franciákra (Victor Hugo, Racine), a németekre (Goethe, Lessing) és a spanyolokra (Calderón, Lope de Vega) is kiterjedt. Az már csaknem természetesnek tűnt, hogy Shakespeare és Molière a Nemzeti Színház állandó szerzői közé tartoztak.

Ehhez a hatalmas munkához megfelelő színészgárdára is szüksége volt Paulaynak. Elsősorban a fiatalokat fogta be, velük dolgozott a legszívesebben. De nem mellőzte a régieket sem. Ennek a régi gárdának utolsó mohikánja Szigeti József volt: színész és színpadi szerző egy személyben. A hajdani hősből hetven fö-

lött járó aggastyán lett, akit gyakran cserben hagyott már emlékezőtehetsége. Így aztán úgynevezett ülő szerepeket bíztak rá. Szigeti bácsi ült egy karosszékben, amely mögé egy súgót bújtattak, hogy a színpadi játékban fennakadás ne legyen . . .

S persze együtt volt már a leendő új gárda: azok a fiatalok, akik a Paulay-műsor nagy terheit a vállaikra veszik. Jászai Mari, Helvey Laura és az egészen fiatal Márkus Emília. A férfiak: Nagy Imre, Halmai Ferenc. Paulay később ehhez a gárdához szerződtette Gyenes Lászlót és Szacsvay Imrét. A női gárdát – többek között – Csillag Terézzel és Fáy Szerénával frissítette fel. Pompás komikustrió is rendelkezésére állt: Náday Ferenc, Vízvári Gyula és Újházi Ede. Velük minden csodára képes volt!

Paulay a színészeket tekintette természetes szövetségeseinek. Mintha közéjük tartozott volna. Legszívesebben a próbákon töltötte idejét. A fennmaradt anekdota szerint akkor volt a legboldogabb, ha valamelyik színész elkésett vagy távol maradt a próbákról, ilyenkor ugyanis ő „ugrott be" helyettük, és ha csupán rövid időre is, de ismét eredeti hivatásának bűvkörében érezhette magát. Különösen a szép színpadi beszéd, a hibátlan artikuláció volt a vesszőparipája. Ezt követelte meg színészeitől is. Ezzel kapcsolatban támadások is érték. Szemére vetették, hogy a beszéden kívül a jó mozgás és az összjátékra való törekvés – és még annyi minden más! – is hozzá tartozik a színész munkájához. Ő viszont azzal védekezett, hogy olyan hatalmas művek tolmácsolására vállalkozott, amelyek csak akkor válhatnak élménnyé, ha minden kimondott szó értelmesen eljut a nézőkhöz!

Olyan hatalmas terheket vállalt, amelyek meghaladták egyetlen ember teljesítőképességének határait. Paulay nemcsak a színpadi munkával foglalkozott, hanem az egész adminisztráció az ő nyakában volt. Egy ilyen hatalmas adminisztrációt működtetni a múlt század végén sokszorosan nehéz feladat volt. Pukánszkyné Kádár Jolán mint érdekességet említi: Budapesten csak 1893-ban állították fel a távbeszélő központot. Paulaynak tehát szaladgálnia kellett, részint az állami színházak intendatúrájára, amely az Operaház megnyitása után ott, a Sugár úton (ma Népköztársaság útja) székelt, részint a különböző hivatalos helyekre (minisztériumok, rendőrség stb.), hiszen a Nemzeti Színháznak mindig százféle és fajta gazdája akadt. A legnagyobb szerencsétlenségére mindenki gyámkodott felette. Ez a kapkodás pedig Paulay erejét is kikezdte. Ötvennyolc éves volt, amikor leesett a lábáról. Tele volt súlyos adósságokkal. Halálos ágyán az őt körülvevőkhöz, az utókorhoz fordult s azt kérte tőlük, amire éle-

tében soha, egyszer sem volt ereje: Ne engedjétek éhezni a családomat!

Túlságosan szerény kérés volt ez tőle – egy ilyen alkotói élet után.

De még ezt sem teljesítették.

(B. T.)

Irodalom: *Bános Tibor:* Regény a pesti színházakról. Magvető Könyvkiadó 1973.
Csathó Kálmán: Ilyeneknek láttam őket. Magvető Könyvkiadó 1960.
Németh Antal: Az ember tragédiája a színpadon. Budapest Székesfőváros kiadása, 1933.

A Vasas megalakulása

Hetvenöt éve, 1911. március 16-án alakult meg a Vasas Sportegyesület.

Heves parlamenti viták az alkotmány reformjáról; terjed Európa felé a kínai pestis; már több mint 300 áldozata van a Taalföldi tűzhányó kitörésének – megannyi izgalmas, sokakat foglalkoztató hír, amelyek kapcsán érdemes volt elmerengeni a jövőről. Vajon sikerül-e megtörni a konzervatív arisztokrácia ellenállását és teret engedni a változásoknak, valóban fenyegeti-e a szörnyű járvány az öreg földrészt, megnyugszik-e már végre a tomboló gyilkos katlan, vagy eltünteti a térképről a Földnek ezt a területét? Ilyen híradások és várakozások mellett ugyan mekkora figyelmet kelthetett a *Népszava* 1911. február 19-i számának Testedzés-rovatában megjelent apró betűs közlemény, miszerint „A Vas- és Fémmunkások lapja az alábbi felhívást közli: vas- és fémmunkások, akik a sport és testnevelés iránt érdeklődnek, kéretnek, hogy 1911. évi február hó 24-én, pénteken este 8 órakor a Szövetség házának I. emeleti olvasótermében megjelenni szíveskedjenek. Minden vasas, aki egészségét ápolni és testét edzeni akarja és aki híve a nemes sportnak, az ezen a jövetelen megjelenik!"

Az első oldalon szalagcímekkel közölt terjedelmes cikkek a világot, a jövőt befolyásolni látszó eseményekről röviddel később már legfeljebb kortörténeti dokumentumnak számítottak. Az a kis hír viszont idővel sporttörténeti jelentőségűvé vált.

A századforduló körüli évtizedek a modern sport kialakulásának időszaka szerte a világon. A korábban úri passziónak vagy népi mulatságnak tekintett mozgás, játékok és vetélkedések ekkoriban váltak a mai értelemben vett sportágakká, vesztették el lokális vagy osztályjellegüket, egységesültek és internacionalizálódtak. Megindult a versenyélet, megalakultak a honi és a nemzetközi szövetségek, diadalmasan és általános érvénnyel éledt újjá az olimpia s fejlődött világot átfogó mozgalommá. Néhány esztendő alatt a sport az emberi kultúra gyakorlati részévé vált.

Ennek a pezsdülésnek lényegében fáziskésés nélkül lett részese Magyarország is. A hazai sport úttörői még főként arisztokraták

voltak, ám a vezető szerepet rövidesen átvették a külföldet járó és az új szenvedélytől megfertőzött polgárok, diákok, szakmunkások. Sportágak sora honosodott meg ezekben az időkben, egyesületek tucatjai alakultak szerte az országban, s az olimpiai játékokon az első alkalomtól a legjobbak között találjuk a magyar sportolókat. S hogy a nemzetközi sportéletben mindennek mekkora súlya volt, jelzi, hogy kis híján Budapest adott otthont az első újkori olimpiának.

A hazai sportmozgalmak korai fellendülésében nem kis szerepet játszott az is, hogy a kiegyezést követő gazdasági fejlődés nyomán kialakult a magyar nagyipar és ezzel együtt létrejött a viszonylag nagyszámú ipari munkásság. Az ipari dolgozók több rétegében a politikai, gazdasági és kulturális osztályharc céljai között – ha nem is az első helyen, de nem is elhanyagolható mértékben – már kezdettől ott szerepel a sportolás jogának és lehetőségének kiharcolása. Emellett valószínűleg ösztönző hatása volt – éppen akkor miért ne lett volna – a divatnak, hiszen hallatlan konjunktúrája teremtődött akkoriban a testnevelésnek. A virtus is belejátszhatott az események alakulásába: „Ha ők igen, akkor mi miért nem – legalább a sportpályán, egyenlő feltételek között mérkőzhetünk és legyőzhetjük az úrigyerekeket, megmutathatjuk nekik, hogy mi vagyunk a különbek!" S végül igen fontos szerepe lehetett, hogy megszűnt az ún. osztott munkaidő (a századfordulóig – mezőgazdasági mintára – bevett szokás volt, hogy 6-tól 12-ig dolgoztak a műhelyekben, gyárakban, azután kétórányi ebédidő következett, ami jórészt csellengéssel telt el, majd 2-től este 8-ig folytatták a munkát); hamarabb végeztek a munkások, így estére maradt némi szabad idejük. Egyes szakszervezeti vezetők pedig felismerték, hogy a megnövekedett szabad időt nem elég kórus- és táncrendezvényekkel, műsoros estekkel kitölteni, mert ez önmagában nem elég vonzó az ifjúság számára. Ha meg akarják nyerni a fiatalokat, fel kell karolniuk a sportot, amely vetélkedésre, játékra, sőt kiemelkedésre is lehetőséget teremt.

Alighanem mindezek együttes eredményeként a század első éveiben munkásklubok sora jelent meg a magyar sportéletben. 1900-ban megalakult a MÁV Északi Főműhelyében a Testvériség, a pincérek sportolási lehetőségét biztosította az Egyetértés, a nyomdászok klubja volt a Typográphia, majd megalakult a Compaktor, a Famunkás, Erzsébeten az EMTK, Újpesten az UMTE.

A sportigények megnövekedésével feltétlenül számolnia kellett az 1903-ban megalakult Vas- és Fémmunkások Központi

Kiss Sándor és Reiner Sándor (civilben)

A Vasas labdarúgócsapata egykor és most

Rixer, Zuara, Balogh, Lengyel Gyula gyúró
Csima

Szövetségének is. A megoldás persze nem volt olyan egyszerű, mint amilyennek az ma, utólag visszatekintve tűnhet. A szakszervezeten belül is voltak sokan, akik az egyesület megalakítását kifejezetten ellenezték, vagy egyszerűen lényegtelen ügynek tekintették. A különféle vélekedéseket jól érzékelteti Csapó Sámuelnek, a Vasas Szakszervezet későbbi titkárának a harmincas évek elején elmondott visszaemlékezése.

– Emlékszem, hogy 1908 decemberében, a nagy tiltakozó sztrájk napján a sztrájktanyán a sok-sok egyéb mellett a sportklub is téma volt. Oda is szólt egy idősebb szaktárs hozzánk: „A kenyérről, a szakegyletről, meg a választójogról beszélnétek inkább, mint arról a fene fotbalról. Nem komoly vasasnak való. Kinek kell az?" „Nekem" – szólt közbe jókedvűen Deutsch Feri, aki később intézője lett a csapatnak. „Nekem!" – ismételte –, „mert ha a fotballabda felém gurul, akkor mindig olyan érzésem támad, hogy az a főnököm és én akkor olyan nagyot, de olyan nagyot rúgok belé" ... Az öreg szaki erre kivette a szája szegletéből a pipát, s nagy nevetve jelentette ki: „Így már mindjárt más ... Ha ilyen nagyot lehet a főnökbe rúgni, akkor tán én is rövid gatyába öltözöm és közétek állok ..." Azért emlékszem vissza erre a régi epizódra, mert ezen az emlékezetes napon, amikor ezernyi gonddal és problémával telve lestük a sztrájk kimenetelét, a jelenvolt társaságot néhány percre nagyon felvidította Deutsch és az öreg vasas purparléja.

Ami Csapó elbeszélésében kötekedő ellenkezés volt, az gyakran ellenállássá is fajult. „A főként idősebb, a vezetésbe beleszóló munkások idegenkedése abból fakadt, hogy szemükben a sport úri huncutságnak vagy polgári csökevénynek számított, s féltek, hogy a sporttal beáramló idegen szellem bomlasztó hatású lehet a fiatalok között. Más erkölcsöt fognak majd követni – gondolhatták –, hiszen a sport egy öntudatos munkás számára csak léha passzió. Nem kis ellenállás volt azzal szemben is, hogy a szakszervezet a sportra pénzt áldozzon, pedig az egyesületek működéséhez okvetlenül szükséges anyagi eszközöket valahogyan elő kellett teremteni. Három éven keresztül folyt a harc, hogy legyen vagy ne legyen a vasasoknak sportegyesülete, amikor a sport mellett kardoskodóknak sikerült akkora befolyásra szert tenniük, hogy megszületett az elhatározás: igenis legyen sportegyesület. Ekkor hirdették meg azt a bizonyos alakuló ülést a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének Thököly út 56. alatti székházába.

Ma már azt, hogy pontosan kik voltak a sportegylet megalakí-

tásának hangadói, kik az ellenzői, s végül is kiknek a befolyása érvényesült, nem könnyű kideríteni. A sporttörténeti források sok ponton meglehetősen ellentmondóak. A felszabadulás előtti visszaemlékezések – miért kétlenénk – a legtisztességesebb szándéktól vezérelve, alátámasztva az akkori nehéz időkben alátámasztandókat, azt hangsúlyozzák, hogy jómódú kisiparosok tartották kezükben a sportegylet ügyét, míg a felszabadulás után írott munkák inkább az üldözöttséggel szemben harcosan fellépő erőknek tulajdonítanak domináló szerepet. A Vasas létrejötte minden fontossága ellenére sem tartozott történelmünk lényeges kérdései közé, ezért nem csodálkozhatunk, hogy a minden részletre kiterjedő tisztázás eddig elmaradt. Talán az évforduló élénkíti majd fel a sporttörténészek kutató kedvét. Az első lépések nem mindenben kielégítő ismerete sem változtat azonban azon a tényen, hogy a vas- és fémmunkások sportegyletének létrehozása jelentős tett volt s az egyesület egész története folyamán egyértelműen pozitív szerepet játszott.

A meghirdetett ülésre megtelt a Vasas székház nagyterme. Volt, aki munkaruhában jött egyenest a gyárakból, mások ünneplőben érkeztek a mindenki számára nyilvánvalóan jelentőssé vált eseményre. Akik 1911. február 24-én egybegyűltek, mind egyetértettek a Vas- és Fémmunkások Sport Klubjának, röviden a Vasasnak a megalakításával. A feljegyzések szerint, amikor az elnök feltette a kérdést – „Tisztelt megjelentek, hajlandók-e megalakítani a Vas- és Fémmunkások Sport Klubját, és egyetértenek-e az alapszabály-tervezettel?" – mindenki igennel szavazott. Néhány nappal később, 1911. március 16-án, az alakuló Közgyűlésen megalakult a 168. magyar sportklub, a 13. munkásklub: a Vasas.

Az elfogadott alapítólevél kimondta, hogy „A Vasas SC kultiválni kívánja az embersport minden ágát, egyelőre főként az atlétikát, a labdarúgást, a tornát, a nehézatlétikát"; ennek ellenére kezdetben csak a labdarúgó-szakosztály működött. Valószínűleg anyagi okok játszottak közre. A labdarúgás megindulásához okvetlenül szükséges 40 koronát 80 munkás adta össze, így tudták a 11 játékos mezét megvásárolni a Typográphiától és a BSK-tól. Ekként eshetett meg, hogy bár az alakuló ülésen elhatározták, a klub színe a piros-kék lesz, a kevéske pénzből csak használt kék és sárga mezekre futotta, az első meccseket ebben játszották le.

A Vasas egyik későbbi vezetője, Reiner Sándor így emlékezett vissza ezekre az időkre:

– Sohasem fogom elfelejteni 1911. május 1-ét. Első gyakorló mérkőzéseink egyikét játszotta a csapat az Ipoly utcai egykori Nyomdász pályán. Szedett-vedett kölcsönfelszerelésekben futottak ki a fiúk, s a labda inkább tojás alakú volt, mint gömbölyű. De a május 1-ét ünneplő szakik olyan végtelen szeretettel, tapsviharral és az akkor divatos hip-hip-hurrával fogadták, mintha legalábbis az angol válogatott jelent volna meg a pályán. Bizony eléggé döcögött a játék, a sok idős játékos öregurasan mozgott, egyik-másik arra rúgta a labdát, amerre éppen állt, de sokukban felcsillant a tehetség. Néhányan nagyszerű trükköket is bemutattak, amit ellestek az akkori nagyoktól, de olyan tapsot senki sem kapott, mint Domján azért a gyertyáért, ami a felhőket súrolta.

Az első hivatalos bemutatkozó mérkőzésre hat nap múlva, az Erzsébetfalvi MTK ellen került sor, és sok csodálkoznivalónk aligha lehet, hogy a negyedosztályú bajnokságban szereplő gárda 2 : 0 arányban győzött a Vasas ellen. A következő két összecsapás sem hozott sokkal több sikert, az Óbudai SC és a Ferencvárosi SC is biztosan nyert. Ez a három találkozó azonban az MLSZ akkori szabályai szerint kvalifikálta a Vasast, hogy az őszi bajnoki szezonban besoroltasson a IV. osztályú bajnokság résztvevői közé.

Az első idényben még sokat csetlő-botló csapat aztán rövidesen magára talált. Az 1914-es évet már a III. osztályban zárta, egy évre rá ismét feljebb lépett, majd 1916 júliusában a KAOE elleni osztályozó mérkőzésen kiharcolta élvonalba kerülését. A csapat kapuját ekkor Platkó Ferenc védi, a későbbi legendás hírű válogatott kapus, akit fénykorában méltán említettek a spanyolok fenoménjével, Zamorával egy sorban. A jobbhalf posztján pedig Orth György lép pályára, aki rövidesen az MTK színeiben fut be tüneményes karriert, emelkedik minden idők legnagyobb labdarúgói közé.

Időközben újabb Vasas-szakosztályok is bekapcsolódnak a sportéletbe. 1912-ben a kerékpárosok alapítanak szakosztályt, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen ebben az időben a kerékpár igencsak elterjedt közlekedési eszköz a munkások között. Röviddel később a birkózók jelentkeznek – az úttörők közé tartozó Szelky Ottó nyeri 1919-ben a Vasas első bajnoki aranyát. 1915-ben pedig már indulnak az atléták is.

Az elkövetkezendő évek, évtizedek alatt – nehezebb időkben és az ország fellendülésének szakaszaiban egyaránt – a Vasas sokrétű testedző tevékenységet fejtett ki, élsportolók százait adta

az országnak, ezzel egyidejűleg mindvégig ápolta a kitűnő sportszellemet is, töretlenül érvényesítve azt a követelményt, hogy az „egyesület első kötelessége az ifjú generáció nevelése".

(Sz. A.)

Irodalom: *Rejtő László:* Kilenc sportklub krónikája. Medicina Könyvkiadó 1969.
A. Vasas Sport Klub ötven éve. Medicina Könyvkiadó 1961.
A magyar testnevelés és sport története. (Szerk.: *Kun László.*) Sportkiadó 1977.

Vita a földkérdésről

1919. március 21-én kiáltották ki a Magyarországi Tanácsköztársaságot.

Az európai nagyhatalmi politika mindössze 133 napot hagyott a Tanácsköztársaság számára, hogy megkezdje és megvalósítsa az új rendet Magyarországon. S ha számos terve, intézkedése torzó maradt is az idő rövidsége okán, az első magyar szocialista állam hatalmas öröksége a magyar munkásmozgalomnak. Ma is, amikor sok minden megvalósult az akkori célkitűzésekből, csodálni való az a lázas tenniakarás, világot felforgató buzgalom, amely még a korabeli dokumentumok száraz tényközléseiben is meg-megcsillan. Tanulságul hadd idézzünk most egy képzeletbeli vitát, amely akár így is megtörténhetett volna: a vitát a földkérdésről . . .

(„A tanácskormány elrendelte a 100 holdnál nagyobb birtokok megváltás nélküli kisajátítását és átadását a termelőszövetkezeteknek. A falusi szegénység felszabadult a földbirtokosok sok száz éves uralma alól, életfeltételei gyökeresen megváltoztak, s hozzálátott a köztulajdonba vett földek megműveléséhez . . . A tanácskormány azonban lebecsülte a földosztás politikai jelentőségét a munkás-paraszt szövetség megerősítésében és fejlesztésében. Sokat tett a nincstelen és szegényparasztok helyzetének javítására, de nem vette kellően figyelembe föld utáni vágyukat. A nagyüzemi gazdaságok megőrzésében látta a városok élelmiszer-ellátásának és a parasztság társadalmi felemelkedésének fő biztosítékát. Átugorva a mezőgazdaság átalakításának demokratikus szakaszát, rögtön a szocialista mezőgazdaság megteremtésének útjára lépett . . . Az igen korlátozott földosztás csalódást keltett a nincstelen és szegényparasztokban, és lazította a munkás-paraszt szövetséget . . . Tetézte még a zavart, hogy a Kormányzótanács meghirdette a kisbirtokosok termelőszövetkezetekbe való tömörülését, holott hiányoztak ennek feltételei. Mindez a parasztság nagy tömegeinek passzivitását idézte elő. A Kormányzótanács júliusban elhatározta, hogy felülvizsgálja agrárpolitikáját, és részben kielégíti a nincstelenek földigényét; vég-

rehajtására azonban nem maradt ideje." *„A magyar forradalmi munkásmozgalom története.")*

OKOK: *A Munkástanács 1918. december 13-i ülésének javaslata az agrárkérdés megoldására:* A földkérdés lényege ma, amidőn a földosztás jelszava a szociáldemokrata párt taktikai hibája folytán s a magát radikálisnak nevező burzsoázia parasztfogó céljai szolgálatában, a magántulajdon erősítése végett a köztudatba egyelőre kitörölhetetlenül belekerült, csupán az, hogy miként biztosíthatók a mezőgazdaság proletár és félig-proletár elemei a proletariátus további forradalmának s ami ezzel együtt jár – a proletariátus diktatúrájának támogatására. Más oldalról a kérdés lényege abban csúcsosodik ki: miként biztosítható a városi proletariátus élelmiszer-ellátása a földkérdés megoldásának keretében.

Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos a Népszava 1919. április 25-i számában: Ott, ahol egy-egy vármegyében a földbirtokoknak csak jelentéktelen része van a kisbirtokosság kezén, a többi pedig – óriási latifundiumok . . . a föld nélküli mezőgazdasági proletariátus sokkal könnyebben kapható a társas szövetkezeti kezelésre, mint ahol a 40–50 holdas kis- és középgazdaságok dominálnak . . . Alapelvekben nem lehet eltérés . . . nem is képzelhető el, hogy az orosz és magyar földreform megvalósítása előtt más szempontok lebeghettek volna. A gyakorlatban azonban lényeges különbség, hogy az orosz föld nélküli proletár elfoglalta a földeket és azt földarabolva kisbirtoküzemekké átformálta, birtokba vette. Igaz ugyan, hogy az orosz parasztság ezzel a forradalmi aktussal teljesen megsemmisítette és leverte az orosz földbirtokosok ellenforradalmi akcióit, de lehetőséget adott egy olyan földbirtokreformnak, amelyet később orosz elvtársaink is korrigálni voltak kénytelenek.

Hamburger Jenő a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június.): A földreform megvalósítása körül a fejlődés folyamán sikerült átugrani vagy legalábbis rövid időre szabni a fejlődésnek egy etapját, a földosztás etapját. Nálunk, az intézmények megvalósításánál és általában azok kritizálásánál szokásban van az, hogy oroszországi példákra hivatkoznak. Ha a birtokreform megvalósítása tekintetében oroszországi példákra hivatkozunk, akkor joggal és büszkén mondhatjuk el, hogy mi itt a földbirtokreformot, kommunisztikus szempontokból, sokkal mélyrehatóbban, sokkal előrelátóbban és sokkal céltudatosabban valósítottuk meg, mint ahogy sikerült megvalósítaniok orosz elvtársainknak.

Lenin (1919. április 17.): Magyarország, Oroszországhoz képest, kis ország, de a magyar forradalom talán nagyobb szerepet játszik a történelemben, mint az orosz forradalom. Ebben a kulturált országban figyelembe veszik az orosz forradalom minden tapasztalatát, keményen végrehajtják a szocializálást, és annak következtében, hogy a talaj jobban elő van készítve, tervszerűbben és sikeresebben épül a szocializmus . . .

RENDELETEK: *A Forradalmi Kormányzótanács rendelete a közép- és nagybirtokok szocializálásáról (1919. április 4.):*

1. §. Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat.

2. §. Minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át.

3. §. A kis- és törpebirtok a hozzátartozó házzal és melléképületekkel együtt továbbra is megmarad az eddigi magántulajdonban. Hogy mely birtoktestek minősíthetők kis- vagy középbirtoknak, azt a helyi viszonyok figyelembevételével mindenkor a Földművelésügyi Népbiztosság határozza meg.

4. §. Sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportok között nem oszthatók fel.

5. §. A köztulajdonba átvett földbirtokok szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át . . .

Bizalmas rendelet a földreformot végrehajtó szerveknek (1919. április.): A földreform egyelőre a termés biztosítása érdekében a következőképpen hajtandó végre:

Akinek annyi földje van, amennyit maga és családja megművelni képes, továbbra is kisajátítás nélkül tulajdonában marad.

Akinek tulajdonában nagyobb terület van . . . a Forradalmi Kormányzótanács megengedi, hogy az ilyen ingatlant bérmunkások igénybevételével műveltesse meg . . .

Ahol a munkafelesleggel rendelkezők kis része egyéni kisajátítást akar, kivételesen, ha a termés biztosítása és a földmunkások megnyugtatása másképpen nem lehetséges, meg lehet ezt engedni . . .

A Somogy megyei szövetkezeti központ utasítása (1919. április 5.): Csak teljesen nincstelennek, vagy egy-két holddal rendelkezőknek adható föld . . . Ezen öt hold, vagy öt holdra való kiegészítés kizárólag a bevetetlen területekből mérendő . . . Elv, hogy a birtoktestnek egy tagban szövetkezeti kezelésben és in-

Tanácsköztársasági emlékmű a budapesti Felvonulás téren (Kiss István alkotása)

tenzív üzemben a többtermelést szolgálják, ezért a földosztás csak kikerülhetetlen esetekben eszközölhető.

KÖVETKEZMÉNYEK: *Hamburger Jenő (1920-as évek):* A cseléd tehát a saját jól felfogott érdekében a diktatúra alatt a nagybirtokrendszer [értsd: szövetkezeti nagybirtok] védelmezője, híve lett ... Ezzel szemben a vagyonos parasztság ... terjeszkedni, újabb földbirtokokat szerezni szeretett volna ... hogy bérmunkások alkalmazásával több munka nélküli jövedelemre tegyen szert.

A vidéki sajtóosztály jelentése a Heves megyei parasztság hangulatáról (1919. március 28.): A parasztság, különösen a kisbirtokosok védik kisbirtokaikat, és egyelőre még bizalmatlanok az új rend iránt. A népbiztosok megnyugtatták őket, hogy kisbirtokok szocializálására senki sem gondol ... a falusi lakosság idegenkedik a termelőszövetkezetektől ...

A Heves megyei Egerszalók plébánosa mondja: A forradalom célja az ő szemükben az volt, hogy az uraktól elveszik a földet és a földműves népnek fogják kiosztani. Az egész mozgalmat ezen a szemüvegen nézték. Midőn azonban a földosztás helyett a proletárdiktatúra következett be, vegyes érzelmekkel kezdték figyelni a fejleményeket. A nincstelen szegénység örült tovább, mert csak nyerhetett, de akinek volt valamije, az inkább passzív szemlélője lett a dolgoknak ...

Hamburger Jenő a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június): A nehézségek tekintetében legelsősorban ki kell emelnem a mezőgazdasági proletariátus tudatlanságát és szervezetlenségét ... Az agitátor nem tud lesüllyedni – hogy úgy mondjam, arra a kultúrnívótlanságra, amelyben a mezőgazdasági proletariátus szenved.

Urbán Lajos, a Vas megyei Munkástanács tagja a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június): A szövetkezeti dolgokat azért nem látom jónak ... mert a szövetkezeti téren nem csináltunk mást, mint csupán azt, hogy formailag átváltoztattuk, olyanformán, hogy levettük a cégtáblát ...

Hamburger Jenő a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június): Az ideális földreform ... a kommunista társadalom szempontjából az volna ... hogy magántulajdonban minden egyes ember kezében csak annyi föld maradhasson meg, amennyit az illető a maga erejével ... intenzíven meg tud művelni ... a 100 hold és a 20 hold közötti birtoktestek automatikusan elsorvadásra vannak ítélve ...

Domokos Rókus földmunkás a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ülésén (1919. június 25.): Azonban, hogy ezek köny-

nyen ellenforradalmárokká ne váljanak, azt ismét meg kell erősíteni még, hogy igenis 100 magyar holdig megmarad a birtok magántulajdonnak, mert ha az ilyen birtokokhoz is hozzányúlunk, akkor ezzel könnyen ellenforradalmárokat nevelünk . . . A fejlődés útján úgyis bele tudjuk vinni a kommunizmusba, de ez az írástudatlan, iskolázatlan néppel nem megy olyan könnyen . . .

Berényi Pál földmunkás, a kecskeméti Munkástanács tagja a Tanácsok Országos Gyűlésén (1919. június): Azonban azt sem helyeslem, hogy meghagyják neki a 100 holdat . . . Ha ezeknek a gazdáknak meghagyjuk a 100 holdat, lesz belőlük burzsoá . . . mert azoknak a gazdáknak alkalom nyílik arra, hogy termeljenek és magasan felhajtsák terményeik árát, hogy kiszipolyozzák az iparosokat, a földmunkásokat.

Rákosi Ferenc, a budapesti forradalmi törvényszék elnöke a Magyarországi Szocialista Párt gyűlésén (1919. június): . . . a parasztság ellenforradalmi hangulattal van teletömve. Annak tulajdonítható ez, hogy a parasztság teljesen tudatlan, teljes tudatlanságban van a mi céljaink felől.

TANULSÁGOK: *Lenin (1920):* Még a magasan fejlett országokban . . . is éppen elég a latifundium, és vannak olyan földek, amelyeket nem nagykapitalista, hanem félfeudális módon művelnek meg; ez utóbbiakból van mit kihasítani a kisparasztok számára, anélkül, hogy ez a gazdaság ártalmára volna. A nagyüzemi termelést meg lehet tartani és emellett mégis lehet adni a kisparasztoknak is valamit, ami számukra igen lényeges . . . Magyarországon nagy latifundiumok vannak, Magyarországon nagy földterületeken gazdálkodnak félfeudális módon. Mindig akadnak és kell is hogy akadjanak a nagybirtokoknak olyan részei, amelyekből lehet valamit adni a kisparasztoknak, esetleg nem tulajdonba, de bérletbe, hogy a kisparcellás parasztnak is jusson valami az elkobzott birtokból. Különben a kisparaszt észre sem veszi a különbséget a korábbi viszonyok és a szovjetdiktatúra között. Ha a proletár államhatalom nem ezt a politikát fogja folytatni, akkor nem maradhat fenn . . .

Magyar Lajos (1929.): A magyar földbirtok egyszersmind nagyüzem is volt [értsd: kapitalista nagyüzem]. Ez volt a döntő, lényeges különbség az orosz és a magyar nagybirtok szervezete között. Ezt mi megértettük, de félreértettük. Mi azt hittük, hogy a magyar nagybirtok tiszta kapitalista üzem, és nem vettük észre a félfeudális maradványokat . . . mi nem láttuk meg a törpeparasztok, szegényparasztok és napszámosok tízezreit és százez-

reit, akik e félfeudális latifundiummal szemben a robot viszonyába jutottak . . . vágyai és törekvései arra irányulnak, hogy egy darab földet kapjon . . .

(S. A.)

Irodalom: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. köt. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21.–1919. augusztus 1. Kossuth Könyvkiadó 1959.
A magyar forradalmi munkásmozgalom története. I. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966.
Lenin: Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó 1965.
Mód Aladár: Válaszutak 1918–1919. Magvető Könyvkiadó 1970.

Egy polgár arcképe

Száz éve, 1886. március 21-én született Rassay Károly, a Horthy-korszak polgári ellenzéki politikusa.

Rassay Károly

Egészen bizonyos: még minisztere is kissé meglepve olvasta 1919. december 13-án a lapokban, hogy Rassay Károly államtitkár miként nyilatkozott az országot már napok óta izgalomban tartó kecskeméti vérfürdő ügyében. (A lapok – mindenekelőtt a *Népszava* – megírták, hogy „Kecskeméten és környékén a Héjjas Iván földbirtokos vezetésével garázdálkodó rablócsapat november végén megállította a Lajosmizséről Kecskemétre tartó vonatot, leszállította Fodor Zsigmond nagykereskedőt, Neubauer Izidor gyufagyári igazgatót, Wertheimer Jenő tisztviselőt és Nemes Gusztáv főreáliskolai tanárt, aki éppen állását akarta elfoglalni Kecskeméten, mind a négyüket a nyíri erdőbe hurcolták és fejszecsapásokkal megölték." A gyilkosságok áldozatainak hozzátartozói a fővárosban működő antantmissziókhoz fordultak. Egy bizottság utazott Kecskemétre: az antanttisztek kutatása megdöbbentő eredménnyel járt. A lajosmizsei erdőben hatvanhét hullát találtak. Egy részük még a fákon lógott, a többit pedig megfojtva és fejszecsapásokkal megölten elföldelték. A *Népszava* jelentéséből: „Egyre jobban bizonyossá vált, hogy mindezt ugyanaz a Héjjas-csapat követte el, amelyik a kecskeméti fogházból a kommunista foglyokat elhurcolta. A belügyminiszter és az igazságügy-miniszter a legszigorúbb vizsgálatot rendelte el . . .")

Rassay államtitkár a többi között a következőket mondotta: „A kormány mélységes megdöbbenéssel értesült azokról a súlyos atrocitásokról, amelyeket az eddigi megállapítások szerint önkényes vállalkozók és minden katonai kötelektől mentes, szabad alakulatok Kecskeméten és környékén elkövettek. Az igazságügy-minisztérium részéről magam adtam ki az utasítást az

ügyészségnek, hogy a legszigorúbb nyomozást ejtse meg... Sajnos, immár kétségtelen, hogy a borzalmaknak sok áldozata van. Ezt az eddig előkerült holttestekből szomorúan kell konstatálnunk. Kijelenthetem azonban, hogy a kormány e szörnyűséges visszaéléseket a legszigorúbban üldözni fogja... a legnagyobb energiával fogjuk a bűnösöket üldözni annál is inkább, mert látom, hogy itt nem csupán kommunistaüldözésről van szó, hanem közönséges rablógyilkosságokról..." Mindennaposak voltak a gyilkosságok 1919 őszén és telén – és ez volt az első eset, hogy a Huszár Károly által vezetett kormány egy államtitkára a nyilvánosság előtt rablógyilkosnak nevezte a kormány (és az akkor még csak fővezér Horthy) teljes egyetértésével garázdálkodó bandák egyikét: a Héjjas Iván vezette „alföldi brigádot".

Az államtitkár egyébként maga is büszkén hirdette, hogy részt vett az ellenforradalom szervezésében; egyik alapítója volt a szélsőjobboldali Keresztény Nemzeti Pártnak, majd a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának. Ügyvédként kezdte közéleti szereplését, már 1913-ban tagja lett a zentai városi képviselőtestületnek, hamarosan a megyei politikában is szerepet vállalt. 1014-ben törvényszéki jegyzőnek nevezték ki Budapestre, hamarosan a Kúrián, végül az igazságügy-minisztériumban teljesített szolgálatot. „Régi családi nevét, a Rasch nevet főnöke kívánságára magyarosította meg... s külön engedélyt kapott arra is, hogy a magyarosított nevet régi írásmóddal használja" – írta egyik életrajzírója.

A délvidéki német család magyarrá lett fia, Rassay Károly nem sokáig maradt sem államtitkári székében, sem a jobboldalon. 1921 elején kilépett a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és öt képviselőtársával liberális ellenzéki pártot alakított. Rassay a hangsúlyozottan polgári ellenzéknek lett fontos alakja, olyan politikus, aki valóban bátran lépett fel egykori politikai barátainak a jogrendet semmibevevő, az ellenforradalmi terror állandósítását is magában foglaló elképzelései ellen. Az országgyűlési képviselők életrajzait közlő almanachban, ahová az érintettek maguk küldték be a közlendő szöveget, élete e szakaszáról így beszél: „Az első nemzetgyűlésen különösen a szabadságjogok és a jogrend védelmében elmondott beszédeivel keltett feltűnést. Később csatlakozott a Polgárok és Munkások Szövetségéhez, amely az akkori parlamenti ellenzéket egységes fronton igyekezett tömöríteni... Az Erzsébetvárosi Körben történt bombamerénylet alkalmával csak a véletlen mentette meg az életét, mert politikustársaival együtt elkésve érkezett a bankettre... [A polgári kör elleni merényletet az egykori tiszti különítmények tag-

jaiból toborzott banda követte el. *A szerk.*] ... Budapesten mint a Szabadelvű Ellenzéki Pártok Szövetségének listavezetője kapott mandátumot ... Több ízben tett kísérletet a szétforgácsolt baloldali ellenzéki pártok egyesítésére, törekvése azonban az egyes frakciók széthúzása folytán eredménytelen maradt. Hosszú ideig teljesen külön állt a politikai életben ..."

Ez a különállás persze nem jelentett elszigetelődést azoktól a polgári-nagypolgári köröktől, amelyek rokonszenvvel kísérték annak a Rassaynak a szerepét, aki sokáig azt hirdette: minden akkor kezdett el „romlani" a magyar politikában, amikor 1918. október 31-e után a győztes polgári forradalmat továbblendítették, előbb csak a köztársaság, majd a tanácsköztársaság felé ... Rassay Károly egymás után alapított pártjai – mert az első pártalapítást több követte: a különböző pártelnevezések között volt „Országos Balpárt", „Független Nemzeti Demokrata Párt", „Nemzeti Szabadelvű Párt", „Polgári Szabadságpárt", s tömören, főleg Budapesten „Rassay-párt" – mindig megkapták a megfelelő erkölcsi és a szükséges anyagi támogatást a Gyáriparosok Országos Szövetségétől, külön-külön a nagyipar jelentősebb vállalatoitól. Ez a támogatás még komolyabb, jelentősebb lett 1923 szeptemberétől, amikor a mind nagyobb tekintélyt szerző polgári ellenzéki vezér Rassay Károly napilapot is alapított. Lapja, az *Esti Kurír,* amely az ország náci megszállásáig fennállt, egyike volt a valóban polgári liberális lapoknak. (Számos forrás állítja, hogy az *Esti Kurír,* s így Rassay pártja, a komoly erkölcsi támogatás mellett anyagi támogatást is kapott a szabadkőművesek hivatalosan betiltott, de különböző címeken – Magyar Feministák Egyesülete, Magyar Fabiánus Társaság, Országos Iparegyesület, Cobden Szövetség – tovább működő mozgalmától is.)

Rassay szerepelni szerető, komoly vitakészségű, alapos műveltségű, de kissé száraz szónok volt. Kétségtelen, hogy mint a Habsburg-restauráció éles ellenfele (ő tette az első, el nem fogadott javaslatot a trónfosztásra is, Bethlen csak néhány nappal utána lépett fel ezzel a javaslattal) hamar tekintélyt szerzett, és a főváros, Szeged és Debrecen polgári-nagypolgári köreiben őt tartották a helyzetét mindjobban megszilárdító Bethlen István egyetlen, győzelemre esetleg képes ellenfelének. L. Nagy Zsuzsa írja: „... épp elég feltűnést és népszerűséget biztosít számára ellenzékivé válása s azok a karikatúrák, amelyek később gyakran ábrázolják a polgári tekintélyt reprezentáló telt alakját Bethlen miniszterelnökével együtt. Ezek a rajzok jelzések is: egyfajta politikai magatartás, személyi ambíció is meghúzódik mögöttük. Rassay az ellenzéki vezér tisztét szívesen cserélte volna fel mi-

niszteri bársonyszékkel. A 30-as és 40-es években Rassay a polgári liberális ellenzék legtekintélyesebb vezetője, Bethlen, Kállay és Horthy rendszeresen tanácskoznak vele. Ma bizonyára furcsán hat, de a korra és szereplőire is jellemző, hogy a polgári liberális ellenzék két legtekintélyesebb vezetője, Vázsonyi, mint nyugalmazott miniszter a kegyelmességig vitte, Rassayból pedig méltóságos úr lett . . ."

Az ellenzéki padsorokból való kitörési kísérletről ő maga mondta el, hogy arra Bethlen István bukása, gróf Károlyi Gyula miniszterelnöksége idején került sor. Rassay „nemzeti egységfront kialakítására törekedett", de a kormánypárt, amely már Gömbös kormányelnökségének lehetőségeit mérlegelte, visszautasította az ajánlatot. A Gömbös-kormányt élesen támadta. Ő volt az, aki Gömbös berlini látogatása idején kimondta, hogy a miniszterelnök „kimondhatatlan károkat okozott az országnak", mert a többi között „most kiderült, hogy a miniszterelnök urat nem a német kormány, hanem a náci párt külügyi hivatala hívta meg . . . ezt a meghívást a miniszterelnök úrnak nem lett volna szabad elfogadnia . . ." S elsőnek mondta ki a magyar parlamentben: „Lehet, hogy a miniszterelnök úr korábbi vagy későbbi időpontban elmehetett volna Berlinbe anélkül, hogy ezeket a veszélyeket felidézte volna, ma azonban, amikor Németország teljesen izoláltan áll az európai és amerikai közvélemény előtt, amikor majdnem azt mondhatnám, gyűlölethullám veszi körül . . . nekünk fokozottan óvatosaknak kell lennünk, nehogy a magyar ügyet, a magyar gondolatot összekapcsolják a jelenlegi németországi politikával . . . Németország ma Ausztriával, e velünk barátságos viszonyban élő országgal majdnem azt mondhatnám, hadiállapotban van. Mert lehet, hogy a diplomaták ott ülnek Berlinben és Bécsben, nyilvánvaló azonban, hogy Ausztria területén ma tulajdonképpen egy háború folyik az odaküldött német agitátorok és az önmagát védelmező osztrák kormány között" – kiáltotta Rassay Gömbös felé, esztendőkkel Ausztria náci lerohanása, az Anschluss előtt.

Gömbös halála után Rassay újra közeledett a kormányhoz. A már említett almanach szövege az azutáni időszakról ezt mondja el: „Gömbös Gyula halála után segítette a közjogi reformok törvényerőre emelkedését . . . Az Imrédy-kormánnyal szemben különösen az első zsidójavaslat tárgyalása idején éles harcot folytatott és ezt az álláspontját változatlanul fenntartotta a második zsidójavaslattal szemben, amit már a Teleki-kormány képviselt . . ."

A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején a Rassay-

kép fakulni kezd. Éppen egy róla, dicsőítésére 1943-ban írott könyvecske (Egressy Dénes írói néven Fenyő Miksa, a GYOSZ egyik vezetője írta) árulja el ezt a legjobban. „A tömeg nem éri be azzal, hogy az eszme érett megfontolással, okossággal, tudással legyen szolgálva és azzal a tekintéllyel, amelyet húsz esztendő mind jobban elvaduló parlamenti harcai nemcsak hogy nem ciháltak meg, hanem öregbítettek; a nép fanatizmust akar látni, barikádok hősét, színészibb látványt, szavalóbb cselekedeteket, exhibíciós egyéniséget, és kevés érzéke van aziránt, hogy milyen emelkedettséget, felelősséget, önérzetet jelenthetett valaha ez a mondat: civis romanus sum. És jelenti ma az: Rassay Károly, a polgár." Fenyő Miksa aztán arról ír, hogy „nagy dolgoknak kell bekövetkezniök, hogy a polgári lélekhasadás szakadéka fölött az okosság, a belátás, a megbocsátó megértés hidakat építsen . . ."

Nyugaton megjelent emlékiratokból, közöttük Kállay Miklós egykori miniszterelnök emlékezéseiből tudjuk: az angolszász győzelemben reménykedő és egy angolszász–szovjet szembekerülést is vágyai között emlegető nagytőkés-nagybirtokos csoport – ehhez kell számítani a sztálingrádi csata és a voronyezsi magyar tragédia után Horthyt és körét is – úgy gondolkodott, hogy éppen Rassay politikai szerepvállalása segít majd ennek a „polgári lélekhasadásnak" a gyógyításában, azaz a Horthy-rendszer fenntartásában. A történelem másként fordult: a felszabadulás után a Rassay-féle polgári liberális tábor egyszerűen megszűnt létezni. A népi demokratikus fejlődés, a szocializmus felé elinduló új világ az anyagi bázist rántotta ki e réteg alól, amelynek jelentős része elhagyta az országot. Igaz: Rassay Károlyt és legközelebbi munkatársait a náci megszállás napján Gestapokocsin hurcolták el, a polgári liberális politikus – legitimista és szociáldemokrata képviselőkkel, a nácikkal már előbb szembefordult politikai-gazdasági vezetők egy csoportjával együtt – a mauthauseni koncentrációs táborban élte meg a felszabadulást.

A betegeskedő Rassay Károly még kötelességének tartotta, hogy 1945 novemberében tanúként vallomást tegyen Imrédy Béla háborús főbűnös népbírósági tárgyalásán. Hosszasan ismertette, miként mutatkozott meg Imrédy diktátori hajlama, miként terrorizálta Horthyt is. „Számunkra már csak egy utolsó út maradt hátra, hogy Imrédyt lehetetlenné tegyük: a kormányzó előtt bebizonyítani, hogy Imrédy családi származásában ugyanolyan hibák vannak, amilyen hibákért ő most embereket törvénnyel sújt. Kérem, higyjék el, nem ez volt a mi szájízünk szerinti cselekedet, nem a mi gusztusunk ilyen eszközökkel élni.

Azok az okmányok, melyek Imrédy zsidó származását bizonyították. rendelkezésre állottak és azokat Bethlen István útján eljuttattam a kormányzóhoz azzal a megjegyzéssel, hogy nem akarok botrányt, mert az az egész ország részére káros, a miniszterelnök úr ártatlan családja részére pedig tragikus lehet. Csak egyet akartam ezzel, hogy a kormányzó mentse fel a miniszterelnököt. Ez meg is történt" – beszélte el Rassay a két háború közötti idők egyik legkártékonyabb figurájának, Imrédynek „családi ügyét" tanúvallomásában, amelyben kijelentette: a március 19-i náci megszálláshoz vezető szélsőjobboldali politika szellemi vezére Imrédy volt . . .

Visszavonultan, politikai kérdések iránti érdeklődés nélkül élt még 1958-ig Pest környéki házában Rassay Károly. A náci koncentrációs táborban szerzett betegsége vitte el.

(G. M.)

Irodalom: L. Nagy Zsuzsa: A budapesti liberális ellenzék (1919–1944) Akadémiai Kiadó 1972.

Április

1836. IV. *Építeni kezdik a világ első óceánjáró óriás gőzhajóját, a Great Westernt.*

1886. IV. 2. Zay Dezső, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.

1911. IV. 2. Megalakul Budapesten az Új Magyar Zenei Egyesület.

1906. IV. 3. Balogh István, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.

1906. IV. 3. Szemlér Ferenc költő születése.

IV. 4. *Hazánk felszabadulásának ünnepe.*

1886. IV. 5. Az egységes Bulgária megalakulása.

1886. IV. 5. *Latinca Sándor, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.*

1896. IV. 11. Megnyitják a budapesti Ferenc József földalatti vasutat.

1961. IV. 12. *Gagarin útja a világűrben a Vosztok–I. fedélzetén.*

1906. IV. 13. Szirmai István, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.

1911. IV. 13. A „Nyolcak" képzőművészcsoport megalakulása.

1886. IV. 14. *Tóth Árpád költő születése.*

1961. IV. 15. Az ENSZ-közgyűlés elítéli a dél-afrikai apartheid politikát.

1786. IV. 16. *Pavel Silling orosz diplomata, az első használható elektromágneses távíró készítője születése.*

1886. IV. 16. *Ernst Thälmann német kommunista vezető születése.*

1911. IV. 16. Vágvölgyi Tibor, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.

1911. IV. 16–18. Az MSZDP XVIII. kongresszusa.

1961. IV. 17–20. Ellenforradalmi támadás amerikai segédlettel Kuba ellen a Disznó-öbölben.

1971. IV. 19. Az első szovjet űrállomás, a Szaljut felbocsátása.
1886. IV. 21. Botrány Budán, megkoszorúzzák Hentzi szobrát.
1961. IV. 21–26 *Francia katonatiszti lázadás Algériában.*
1916. IV. 23. Ivo-Lola Ribar jugoszláv forradalmár születése.
1961. IV. 24. Szovjet–angol fegyverszüneti felhívás Laoszban.
1886. IV. 25. Györgyi Dénes építész születése.
1886. IV. 25. Pólya Tibor festőművész születése.
1911. IV. 25. Fejér István író, színigazgató születése.
1886. IV. 26. Balla Antal történész születése.
1936. IV. 26. Népfrontgyőzelem Franciaországban a választásokon.
1926. IV. 27–V. 3. Nyolcezer salgótarjáni bányász éhségfelvonulása.
1961. IV. 27. Sierra Leone függetlenné válik.
1711. IV. 30. A szatmári béke megkötése.

Gőzhajók vetélkedője

Százötven éve, 1836 áprilisában kezdték meg az óceánjáró óriás gőzhajók, elsőként a *Great Western* építését.

A gőzgép feltalálása és elterjedése lázba hozta a világot. A vasút és a gőzhajó átalakították a közlekedést, a távolságok összezsugorodtak, tömegek utaztak; a szűk, drága és zsúfolt postakocsik és a vitorlás hajók helyébe a gőzvasút és gőzhajó lépett. Új foglalkozások keletkeztek, kialakult a vasutasok népes tábora, a mozdonyok, hajógépek gyártása a nehéziparban hatalmas fellendülést okozott.

Miután az emberiség megízlelte a gyorsaság örömét, még gyorsabb, még kényelmesebb, még olcsóbb közlekedési eszközöket keresett és talált is.

A század egyik nagy mérnökzsenije, Isambard Kingdom Brunel, a nagy vasútépítések és a hajógyártás legnagyobb alakja nevéhez fűződik a nagy teljesítményű vasutak és gyors gőzhajók kifejlesztésének dicsősége is. Az ő hajóin erős gőzgépek dolgoztak, de vitorlákat is felszereltek a tüzelőanyag-takarékosság és utazósebesség növelésére.

Brunel már fiatal korában részt vett apja mellett a nagy Temze-alagút építésében, a technika világában nőtt nagy mérnökké. Nevét egy különös nagy vasútvonal tette világhírűvé. Stephenson óta épültek már gyors ütemben a vasútvonalak, amelyeken a nyomtávolság – a két sín egymástóli távolsága – 1435 mm volt. Ő az Anglia nyugati partjai felé vezető vasúton 7 láb, 2135 mm-es nyomtávolságra építette a Great Western vasúttársaság vágányait, így azokon nagyobb terheket gyorsabban lehetett szállítani, mint a már elfogadott Stephenson-féle „normál" nyomtávolságú vasutakon. Rendszere évtizedekig jól működött, de az átrakási, átszállási nehézségek miatt a Western-vasútvonalat is normál nyomtávolságúra építették át.

Brunel a vasúttársaság 1835. évi ülésén olyan indítvánnyal állt elő, hogy építsenek gőzhajót az atlanti-óceáni – az Európa és Amerika közötti – forgalom számára. A hajó építésének megtervezését ő maga vállalta. Indítványát elfogadták, megalakították a vasúttársaság leányvállalatát, amelynek az lett a felada-

ta, hogy kifejlessze az atlanti-óceáni gőzhajóforgalmat. Addig is több gőzhajó átkelt már az óceánon, de rendszeres gőzhajóforgalomról még nem lehetett szó, a forgalmat változatlanul vitorlások látták el.

A hajót a társaság nevéről *Great Western*nek nevezték el, és építését 1836 áprilisában kezdték meg. Az építésben nagy szerep jutott Henry Maudslay-nek, az akkori idők neves mechanikusának, akinek gépműhelye a *Great Western* gépeit – Brunel tervei alapján – megépítette. Maudslay mint fiatal ember a hidraulikus sajtoló feltalálójának, Bramahnak a műhelyében tanult, majd saját műhelyt nyitott és azt fejlesztette gyárrá. Később neki is neves tanítványai voltak, például a gőzkalapács feltalálója, Nasmyth és a csavarmenetek nagy szakértője, Whitworth. Maudslay vezette be az esztergagépeken a kés előtolását automatikusan vezető csavarorsót és az ún. szupportot. Óriási esztergákat gyártott a hajótengelyek csapjainak esztergályozására.

A *Great Western* hajógépéhez Maudslay műhelyében négy kazánt gyártottak, amelyekből a gőz két óriási, két méter átmérőjű hengerbe áramlott, a dugattyúk és hajtókarok vastag acéltengelyt forgattak, a tengelyek végén hatalmas lapátkerekek forogtak. A gép különleges berendezése volt az ún. felületi kondenzátor. A hengerekből kipufogó fáradt gőzt a tengeri hajókon addig befecskendezett hűvös tengervízzel csapatták le és a keletkezett langyos vizet szivattyúzták vissza a kazánba. Mindez azzal járt, hogy a kazánba sós víz került, ami idővel feldúsult, a kazánvíz besűrűsödött. A sós kazánvizet ekkor „lefúvatták", azaz a tengerbe engedték, és újból hideg vízzel feltöltötték a kazánokat. Mindez időveszteséggel és több tüzelőanyag fogyasztásával járt. Brunel felületi kondenzátorában a hideg víz rézcsövekben keringett, a kipufogó gőz a csövekkel érintkezve hűlt le s a kondenzvíz sómentes maradt, vissza lehetett táplálni a kazánba. A rendszer óriási előnye később beigazolódott.

Akkoriban még féltek a gőzgéptől, nem is alaptalanul, mert a gőzgép dugattyújának és más alkatrészeinek erőteljes mozgása a faalkatrészeket szétrázta, a hajóteknő veszélybe kerülhetett. Brunel mégis tölgyfából építette meg a hajóteknőt, azzal a módosítással, hogy a hajóba nagy szilárdságú bronzkapcsokat és csavarokat is beépítettek. Azért bronzot, mert az a tengervízben nem korrodálódik annyira, mint a vas.

Miután a gépeket beszerelték a 77 méter hosszú, 11 méter széles hajóteknőbe, próbautat tettek, amelyen az új gőzös teljes gőzzel óránként 18 km sebességgel haladt. Kedvező szél esetén a sebességet, illetve a szénfogyasztást a vitorla használatával

A Great Western – vitorlaárbocokkal és a gőzgép füstölgő kéményével

változtatni lehetett. A kazánokat szénnel fűtötték, ami újdonságnak számított, mert addig, főleg az amerikai gőzhajókon, fával fűtöttek. (A vasutak és a gőzhajózás egész erdőségeket emésztett fel, aminek hatását – árvizeket, forgószeleket stb. okoz – napjainkig szenvedi a kontinens.) Az óceáni útra a *Great Western* bunkereibe nyolcszáz tonna kitűnő angol kőszenet rak tak. Két év építkezés után 1838-ban a hajó készen állt az első atlanti-óceáni átkelésre.

A tengerhajózásban érdekelt nemzetek újságolvasói élénk figyelemmel kísérték a fejleményeket. Egy másik társaság ugyanis a La Manche-csatorna forgalmára épült *Sirius* nevű hajóját indította ugyancsak óceáni útra. Kíváncsian figyelték, melyik hajó ér át előbb, és melyiknek a gépe fogyaszt kevesebb szenet.

Az első óceánjáró óriás gőzhajó vígan paskolta a hullámokat, naponta alig 30 tonna szenet tüzelt el, míg az utasokkal zsúfolásig megtelt *Sirius* szene hamarosan elfogyott. Eltüzelték a bútorokat, a fedélzet deszkáit, egyszóval minden éghetőt a kazánba dobtak. Jóformán csontig – vasvázig – bontott hajó érkezett meg Amerikába, míg a *Great Western* jelentős széntartalékkal futott be a kikötőbe. A *Sirius* „lemeztelenítésének" híre bejárta a sajtót. Amikor Verne Gyula az „Utazás a Föld körül 80 nap alatt" című regényét írta, szerepeltetett egy hajót, amelynek minden farészét eltüzelik, hogy a hajó tovább tudjon haladni.

A *Great Western* sikeres útja fellelkesítette az utazni vágyó

tömegeket és persze felkeltette a hajózásban érdekelt tőkések figyelmét is. A nagy sikeren felbuzdulva új, nagyobb hajók építését kezdték tervezni. A nehézipar fejlődése most már lehetővé tette a hajó- és kazánlemezek hengerlését, és ezzel a régi, ún. hegesztett lemezeket mellőzni lehetett. A hegesztett lemezek ugyanis gyakran szétmállottak, kazánrobbanásokat okoztak.

Brunel az új hajót már vasból kívánta megépíteni, noha sokan kételkedtek abban, hogy ez egyáltalán lehetséges. A vashajót ugyancsak lapátkerekesre tervezte, de közben bebizonyosodott, hogy a lapátkerékhajtás helyett sokkal jobb a csavarhajtás. A megfelelő tengelyek kovácsolására már megvolt Nasmyth gőzkalapácsa, így a hajó gépezete, felszerelése elkészülhetett. A *Great Britain* – ez lett az új hajó neve – tehát vasból épült és csavarhajtással szelte a vizet, alacsony árbocain azonban vitorla is feszülhetett. A közönség izgatott figyelemmel kísérte, amint próbaútra indul, s – micsoda balszerencse! – egy sziklazátonyon fennakadt. Tizenegy hónapig vergődött a zátonyon, míg végre egy szokatlanul magas dagály leemelte.

Bizonyos, hogy a közel egyesztendei hánykolódás minden fahajót szétmorzsolt volna, míg a *Great Britain* vitézül helytállt. Közben a *Great Western* fenntartotta az Európa–Amerika közötti forgalmat, egy útja átlag 15 napig tartott (a *Siriusé* 18 és fél napig). Amíg járt – nyolc év alatt – hatvanhétszer lapátolt át a tengeren. A *Great Britain* további sorsa is rosszabbul alakult. Pár évi használat után gépeit kiszerelték és a hajót vitorlássá alakították. Mint ilyen futott újra zátonyra a Tűzföld partjainál. Évtizedek múltán – jóformán napjainkban – leemelték a zátonyról és Angliába vontatták, ahol hajózástörténeti múzeumot rendeztek be rajta.

Európából ekkor már tömegek vándoroltak ki Amerikába, Ausztráliába. Nagy üzletnek látszott a kivándorlók szállítása. Ezért határozták el, hogy óriási kivándorlóhajót építenek, ami egyszerre négyezer kivándorlót szállíthat, vagy háború esetén akár tízezer katonát is befogadhat. Brunelt bízták meg a tervezéssel. A legnagyobb tapasztalatú gőzhajóépítő 1852-ben vázolta fel az óriás gőzös terveit. Kétszáz méter hosszúra tervezte, amelyen a négy óriás kazánból kiáramló gőz két lapátkereket és egy óriási csavart forgat. A Temze partján épült, és az egykori újságok „ijesztő méretűnek" mondták. Építését látta Jules Verne is, aki megjósolta magának, hogy ezzel a hajóval átkel majd az óceánon. Át is kelt, és hazaérkezve fogott a „Nemo kapitány" című regényének írásához.

Az új hajót *Great Eastern*nek nevezték el, mert a keleti – az

Ausztráliába irányuló – kivándorláshoz építették. Hossza 211 méter volt, 27 384 tonnásra épült, kettős fala megakadályozhatta, hogy léket kapva elsüllyedjen. Mendemonda szólt arról, hogy egy szegecselőmunkást és fiát beszegezték a hajófenékbe.

Nem sok idő kellett, hogy kiderüljön: a hajó építése túl korai vállalkozás, az idő még nem érett meg ilyen hatalmas alkotásra. A bajok sorozata azzal kezdődött, hogy amint a hajó tőgerendáját lefektették, a gyárak jelentősen megemelték a hajólemez, a traverzek és más szerkezeti és építőelemek árát. A folytonos áremelés miatt a hajó építése sokszorosába került a kalkuláltnak. Ma már érthetetlen, miért, talán a konkurrens vállalatok propagandájának hatására, a tervezett négyezer utas helyett első útján csupán 36 utasa volt, akik szinte elvesztek az óriási hajótérben. Közöttük utazott Jules Verne is. Visszafelé 212 utast számoltak.

A XIX. század első felének egyik legnagyobb mérnöke, Brunel még megérte a *Great Eastern* első indulását, de a hajón rosszul lett és hamarosan meghalt.

Minthogy az utasszállítás ráfizetéses volt, a *Great Eastern*t előbb étteremnek-mulatónak rendezték be, azután szénraktárrá alakították, míg végül az atlanti-óceáni kábel fektetésekor az addig kipróbált hajók helyett kábelrakásra állították be. Ennek a feladatnak meg is felelt. 1865–1873 között megépült a két kontinens közötti nagy távíróvonal, s ezzel a *Great Eastern* legnagyobb, történelmileg is fontos vállalkozása – mondhatnánk küldetése – befejeződött. 1888-ban ócskavasáron eladták. A rengeteg vasért 25 000 dollárt kaptak, noha például csupán a lapátkerék forgatótengelye 20 000 dollárba került. A milliókba kerülő óriás kazánokból néhányat egy zátonyrafutás alkalmával a tengerbe dobtak, hogy ezzel a hajótesten könnyítsenek.

Amikor a hajót bontották, fedélzetén hatalmas portáldarut állítottak fel, amelynek csigasorai nehéz ólomtömböt emeltek a magasba. Az ólomtömb lezuhanva a lemezeket behorpasztotta, majd az ütésektől a szegecsvarratok széthasadoztak. Így haladtak a bontással lefelé.

(H. Á.)

Irodalom: Horváth Árpád: Korok, gépek, feltalálók. Gondolat Kiadó 1966.

Nemzeti bizottságok

Április 4.:
hazánk felszabadulásának ünnepe.

Még benne zúgott az emberek fülében, idegeiben a háború minden borzalma, az ágyúlövések, puskaropogás, a házuk mellett felrobbanó gránátok fülsiketítő zaja, a találattól összeesett ártatlan emberek halálsikolya – alig ért véget a háború, a rommá lőtt, szétbombázott, kifosztott és megalázott városokban, falvakban lassan ébredezni kezdett az új élet. Még alig jöttek fel az óvóhelyekről, szívükben még ott bujkált a félelem a régitől és újtól egyaránt, még alig mertek hinni – mégis élni kellett s újrakezdeni mindent.

„Az ember sírással kezdi az életet – írja Mesterházi Lajos. – Valahogy az újszülött sírása görcsölt bennünk is; ahogy az ő szemét a világ durva fénye, úgy kínzott a látvány: hogy nincs a házakon ablak, hogy nincs a tetőkön cserép, félbevágott szobákat láttunk négy emelet hosszán, zuhanni készülő zongorát, szárnyas ajtókat a semmibe. Bántott, amint az újszülött bőrét a rideg levegő, hogy korommal és malterporral teli a szemünk, fülünk, fogunk, hajunk, s hogy mihelyt kiengedett az idő, a kedves, langyos tavaszi szelek kibírhatatlan hullaszagot hordtak. Milyen szép volt az ábránd egykor: átvesszük majd a postát, a közlekedést, kitűzzük a vörös zászlót a középületekre . . . Nem volt posta, nem volt közlekedés, nem voltak középületek."

Szinte a semmiből kellett újrateremteni mindent. Kinyittatni az élelmiszerüzleteket, még akkor is, ha nincs mit árulniuk; megnyitni a gyárak kapuit, ha nem is voltak bennük gépek, hogy termelhessenek; megkezdeni a tanítást, beindítani a vasutakat, szántani a földeket, megnyitni a templomokat, s hogy újra legyen rend, új rend, megszervezni-beindítani a közigazgatást, lapot nyomatni, ha más nincs, kőnyomatost, s hogy újra biztonságban érezhesse magát az ember, becsukatni a tolvajt, garázdát; újjáépíteni a vízvezetékeket, csatornákat, kivilágítani esténként az utcákat, hogy már ne féljenek többé az emberek.

De mindenekelőtt: meg kellett találniuk egymást . . .

Dr. Marik Dénes meséli Gyuláról: „A felszabadító csapatok

megbízottai délelőtt fél 10 óra körül érkeztek a városházára, ahol a város lakossága részéről dr. Blanár László városi tisztiorvos fogadta őket, néhány kisebb beosztású városi tisztviselő társaságában ... A szovjet parancsnokok felszólították a lakosság képviseletében megjelent és a város tisztviselői közül helyén maradt Baki Sándor műszaki tanácsost, hogy ideiglenesen vegye át a város irányítását, és szervezze meg a közigazgatást. Miután Baki Sándor műszaki ember volt, engem bízott meg helyettes polgármesterként a teljesen széthullott közigazgatási szervezet felállításával. Ez a munkánk egy-két napot vett igénybe. A szovjet alakulatok parancsnokai ... kifejezetten hangsúlyozták, hogy Gyulán jól működő közigazgatásra van szükségük. Ugyanis Gyula az első nagyobb magyar város, amelyet a szovjet csapatok felszabadítottak, megyeszékhely, s hadászatilag is rendkívül előnyös helyzetben van ... Következő feladatunk a megyei szervezet felállítása volt, miután már egy héten belül kinevezték a városparancsnok mellett a szovjet megyei parancsnokot is, aki kifejezetten ragaszkodott ahhoz, hogy felállíttassék a demokratikus megyei szervezet ..."

Az orosházi *Népakarat* 1944. október 18-i száma közölte az alábbi felhívást: „Mindenki dolgozzék a maga helyén, legelsősorban a földművelő társadalom végezze el a maga munkáját, hogy megindulhasson újra a termelés. Takarítsák be az őszi termést, szántsanak, vessenek. Mindnyájan segítségükre leszünk a nehéz feladatok elvégzésében. Mindenki érezze át, hogy egy világégés porából kell felépíteni az új Magyarországot."

Szinte a felszabadulás másnapján minden faluban, járásban, városban különböző neveken népi bizottságok alakultak, hogy az elmenekült közigazgatási apparátus helyett ők maguk vegyék kézbe lakóhelyük sorsának intézését. Nem kis munkát végeztek, bár lehetőségeik szűkösek voltak. Makó város polgármestere pl. már jelentős sikerekről számolhat be: „Az igazgatás az első napok óta a bevonulás előtti ügybeosztásnak megfelelően zavartalanul folyik. 1944. november 20-án a városparancsnok részben a régi képviselő-testület tagjaiból, a demokratikus pártok megbízottaiból, a gazdák, kereskedők képviselőiből egy, a képviselő-testületet ideiglenesen pótló bizottságot hívott életre, amely 60 tagból áll ... A közellátási és jogügyi kérdések megvitatására és előkészítésére a képviselő-testület jogügyi, illetve közellátási bizottságot választott ..."

S rövidesen megalakulnak a pártok helyi bizottságai is. Szinte mindenhol elsőként a kommunisták szerveződnek újjá. A kismarjai Kommunista Párt 1944. december 16-i alakuló ülésé-

A szovjet hadsereg katonái Budapest határához érkeznek

nek jegyzőkönyvéből idézünk: „Kozma Lajos elvtárs, mint a párt szervezője, üdvözli a megjelent elvtársakat, a gyűlést megnyitja. Megnyitó beszédében részletesen ismerteti a párt célkitűzéseit, melyeket a debreceni párttól személyesen kapott. Továbbá felolvassa az ideiglenes alapszabályzatot és a párt programját. Felkéri a megjelent elvtársakat, hogy szóljanak hozzá.

Valamennyi elvtárs helyeslő hozzászólása alapján az alakuló ülés egyhangúlag magáévá teszi a fent előadottakat . . ."

1944. december 3-án Kondoroson a Kisgazdapárt alakult meg: a közgyűlés egyhangúlag és lelkesedéssel hozott határozata szerint a párt a régi aktivitással kíván bekapcsolódni a közéletbe.

A Szociáldemokrata Párt munkáját nehezítette, hogy legaktívabb tagjai közül sokan a Kommunista Pártba léptek be, sok helyütt nem is alakítottak külön szociáldemokrata pártot, hanem egységes munkáspártot, s csak az SZDP országos szerveződése idején hozták létre külön helyi szerveiket.

A Nemzeti Parasztpárt a felszabadulás előtt nem rendelkezett országos hálózattal, ezt kellett most pótolni. Bonyolította a helyzetet, hogy a párt egyszerre volt a szegényparasztok és a népi értelmiség gyűjtőhelye, s e kétféle bázis másfele szervezési és programatikus elveket kívánt.

1944 végén mindenesetre az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe már az új pártok koalícióján alapuló, a különféle elnevezésű népi bizottságokból formálódó új, egységesebb nemzeti bizottságok

Nemesmedves egyik lakója. Tomasics Rudolf április negyedikén harangozni kezdett.

választják meg a küldötteket. Egerben 1944. december 18-án például így folyt le a küldöttválasztó értekezlet: „Az elnök felkéri Pődör Lászlót, hogy a megjelentekkel ismertesse az összejövetel célját.

Pődör László utal arra, hogy egy borzasztó történelmi tragédia tette szükségessé a jelenlevők összehívását. Kormányaink előre nem látó politikája folytán elvesztettük a háborút, és a szabadságszerető nemzetek kiközösítettek bennünket soraikból, mert a fasiszta nemzetek sorába állottunk. A magyar nép sorsáért aggódó felelős vezető férfiak, katonák, polgárok, munkások, értelmiségiek elhatározták, hogy megkeresik a káoszból kivezető utat. Vacuum juris állván elő, a nemzet visszanyerte önrendelkezési jogát, s elérkezett az idő, hogy megalakítsuk Magyarország Ideiglenes Kormányát.

Ezután ismertette teljes egészében a csatolt »Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programját«.

Az elnök felteszi a kérdést, hogy a felolvasott programot az ülés elfogadja-e.

A javaslatot az ülés egyhangúlag elfogadja.

Az elnök határozatilag kimondja: A felolvasott program alapján az elnök javaslatot tesz a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz való csatlakozásra. A gyűlés egyhangúlag elfogadja a javaslatot, az elnök határozatilag kimondja . . .

Az elnök javaslatot tesz, hogy az egri Nemzeti Bizottság Heves vármegye és Eger város részéről küldjön ki két megbízottat az Ideiglenes Nemzetgyűlésre. Kéri a jelen levő bizottsági tagokat, hogy a két kiküldött személyére vonatkozólag tegyenek javaslatot.

A Nemzeti Bizottság egyhangúlag, közfelkiáltással Csirmaz

Dezsőt és dr. Négyessy Árpádot választja meg Eger város és Heves vármegye részéről az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjaiul."

Az egységesülő nemzeti bizottságok számára adta ki Bihar vármegye főispánja a következő körlevelet: „Tárgy: Irányelvek a nemzeti bizottságok megalakításához. Valamennyi járás főszolgabírájának és a komádi szolgabírói kirendeltség vezetőjének székhelyeiken. A nemzeti bizottságok megalakításával kapcsolatban több község fordult hozzám felvilágosításért. A beérkezett jelentésekből pedig azt állapítottam meg, hogy ahány község, annyiféle módon állította össze a községi bizottságot. Egyöntetű eljárás végett a nemzeti bizottságok megalakítására vonatkozólag az alábbiakban tájékoztatom Főszolgabíró Urat, és Főszolgabíró Úron keresztül a járás minden közösségét.

A nemzeti bizottságok a demokratikus pártok helyi szövetségei. Ebből tehát következik az, hogy a bizottságok a helyi pártok megbízottaiból, illetve kiküldötteiből állítandók össze. Ebből a szempontból figyelembe jöhető pártok a következők: Demokratikus Polgári Párt, Független Kisgazda Párt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt . . . A kijelöléseknél, illetve kiküldéseknél figyelemmel kell lenni arra, hogy e nemzeti bizottságban a társadalom minden rétege képviselve legyen. Képviseletet kell tehát a nemzeti bizottságban biztosítani a földmívelő lakosságnál a nincstelenek részére is, lehetőleg a gazdasági cselédeknek is. Az iparosoknak, kereskedőknek, szellemi foglalkozásúaknak szintén arányos képviseletéről gondoskodni kell . . ."

Arról pedig: mi a feladatuk ezeknek a bizottságoknak, Révai József írt cikket a *Néplap* 1945. január 10-i számában: „A nemzeti bizottságok nem vehetik át, és nem szabad, hogy átvegyék az önkormányzatok feladatait, lévén a nemzeti bizottságok nem közigazgatási, hanem politikai szervek . . . A nemzeti bizottságok feladata az, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben megtestesülő nemzeti egységet begyökerezzék a népbe, és az Ideiglenes Nemzeti Kormány támaszául szolgáljanak programjának megvalósításánál . . . A nemzeti bizottságoknak, mint a nemzeti egység, a Függetlenségi Front helyi szerveinek, létre kell hozniuk az új demokratikus önkormányzati szerveket, őrködniök kell azon, hogy az önkormányzati szervekben ugyanaz a vér keringjen, mint a Nemzetgyűlésben, ügyelniök kell arra, hogy az önkormányzatok tevékenységét ugyanaz a demokratikus szellem hassa át, mint a Nemzetgyűlést, de ezentúl a napi közigazgatási kérdések gyakorlati megoldását át kell engedniük maguknak az önkormányzatoknak."

Ezek az új önkormányzatok, amikre Révai utal, az 1945. januári

A Felszabadulási Emlékmű a Gellérthegyen

rendelettel újra beindított törvényhatósági bizottságok, képviselőtestületek, amelyek összetételét lényegében a nemzeti bizottságok szabták meg. Sajátos kettősség alakult ki: a nemzetközi antifasiszta koalíció politikai követelményeként ismét működni kezdett a régi közigazgatási rendszer, bár tartalmában lényegesen megújulva, és működtek még a nép spontán alakult hatalmi szervei, a különböző elnevezésű népi bizottságok. Ez utóbbiak, mint a demokratizmus biztosítékai és fórumai igen fontos szerepet töltöttek be a népi demokratikus átalakulásért vívott harcban. Korom Mihály történész írja: „. . . . a népi demokratikus erők egy időben használták ki továbbra is mind a korábbi államhatalom intézményrendszerének polgári kereteit, mind pedig a népi demokratikus hatalommal kialakult vagy általa teremtett népi bizottságok – nemzeti bizottság, üzemi bizottság, földigénylő bizottság, termelési bizottság stb. – tevékenységének lehetőségét.

A magyar népi demokrácia 1948-ig a fenti népi bizottságok útján több-kevesebb következetességgel *közvetlenül* is bevonta a dolgozó osztályok széles rétegeit az országos és helyi ügyek intézésébe és a politikai életbe. Így a nép közvetlen cselekvő részvételével is ki tudta egyenlíteni, sőt esetenként meg is tudta változtatni a polgári demokrácia intézményei által teremtett, számára kedvezőtlen politikai erőviszonyokat, intézkedéseket. Ugyanakkor egyben olyan alkotó légkör kialakulásához nyújtottak felbecsülhetetlen értékű támogatást, amely nagymértékben elősegítette az újjáépítés programjának megvalósítását, a nemzeti demokratikus tartalmú és szocialista célú megújulását."

(S. A.)

Irodalom: *Korom Mihály:* A népi bizottságok és a közigazgatás Magyarországon 1944–1945. Kossuth Könyvkiadó 1984.
A felszabadulás krónikája. (Közreadja: *Karsai Elek* és *M. Somlyai Magda.*) Kossuth Könyvkiadó 1970.
A magyar népfront története. Dokumentumok. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1977.

Somogy harcosa

Száz éve, 1886. április 5-én született Latinca Sándor, a magyar munkásmozgalom harcosa.

Latinca Sándor

A magyar kommunisták szovjet földön kiadott lapjában 1930 januárjában különös, szívbe markoló vers jelent meg. Nem az ismert emigráns költők valamelyike írta, hanem egy orvos: Hamburger Jenő. Népballadára emlékeztető, fájdalmas hangvételű s gyújtóan forradalmi vers volt. A címe: „Latinka-ballada". A nádasdi erdőszélen elkövetett fehérterrorista gyilkosságsorozat történetét mondja el, öt megkínzott, meggyötört kommunista sorsának beteljesülését idézi fel.

1919. szeptember 17-én a Prónay-különítmény néhány tisztje és mások – közöttük Jamrich, Polgár és Huttya karhatalmi tisztek – kihurcolták a kaposvári megyei börtönből a már augusztus eleje óta rövid megszakítással letartóztatásban levő Latinca Sándort (nevét így, c betűvel írta), Somogy megye volt direktóriumi elnökét, illetve kormányzótanácsi biztosát, Szalma Istvánt, Kaposvár volt politikai megbízottját, Lewin Samut, a megyei közigazgatás, majd a megyei szövetkezeti központ volt vezető tisztviselőjét, Tóth Lajos egykori szociáldemokrata pártelnököt, később a háromtagú megyei direktórium egyik tagját és Farkas János volt igali közigazgatási megbízottat. A Baross-laktanyába vitték őket, ott előbb félholtra verték a már előbb is megkínzott embereket – Szalma Istvánnak már augusztus huszadika óta kiszúrták a fél szemét –, majd a nádasdi erdőbe mentek. Tóthot és Szalmát egy lovas kocsihoz kötözték, úgy húzták maguk után, a másik három férfit fellökték a szekérre. Lewinnel és Latincával megásatták mind az ötük számára a sírt, aztán agyonlőtték és sírba lökték mindannyiukat.

Hamburger Jenő megverselte, hogy a Prónay-század gyilkos tisztjeinek valamelyike felajánlotta a kegyelmet Latincanak, ha

átáll hozzájuk „fehérnek". Lehetséges, hogy így volt, ma már nem tudható; egy azonban bizonyos, Latinca az egyik legtöbb kitüntetést szerzett tartalékos tiszt volt, két Signum Laudis és öt más kitüntetés tulajdonosa.

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom győzelme, október 31-e után sok ezer tartalékos tiszt szerelt le, cserélte fel az egyenruhát polgári öltözettel. Kevés volt köztük, akinek állása, kenyere is volt, legtöbbjüket nem fogadta vissza a cég, a hivatal, amely annak idején büszkén búcsúztatta mint bevonulót. Így járt a harminckét esztendős leszerelt főhadnagy, Latinca Sándor is, aki már mint a Magyar Nemzeti Tanács Katonatanácsának tagja hiába jelentkezett Molnár Béla műszaki és szabadalmi irodájánál – innen vonult be nem sokkal a háború kitörése után hadapród őrmesterként a 33. gyalogezredhez. A Molnár-iroda a forradalmi időkben megbízások nélkül éppen csak vegetált, a december 19-én leszerelő volt cégvezetőjét nem tudta visszafogadni. Valószínű, hogy Latinca megkísérelt munkát kapni a sajtóban is: volt gyakorlata, hiszen egy ideig szerkesztette a *Kisiparosok Lapját*, majd a Sebők Gyula-féle fővárosi sajtóiroda parlamenti tudósítójaként dolgozott.

A hadapródőrmesterből – ezt a rangját 1907-ben, önkéntesi éve leszolgálása után kapta – igen gyorsan lett zászlós, hadnagy, majd főhadnagy. Előbb az olasz fronton töltött két esztendőt, azután hosszabb szabadságot kap, végül a keleti frontra vezénylik. Itt 1918 júniusában Alekszandrov városában részt vesz a szeszgyár bolsevik munkásainak szervezkedésében. Nem valami hirtelen fellángolás ez: Latinca Sándor már 1911-től tagja a szociáldemokrata pártnak, s mint egykori lakatosinas 1912-től tagja a vasmunkás szakszervezetnek. A németországi Mittweidában kezdett hozzá soha be nem fejezett főiskolai tanulmányaihoz: a gépészeti és elektronikai főiskolára iratkozott be, s mint volt lakatossegéd vasasnak vallotta magát. De nem vasasként állt harcba a forradalom idején, hanem a földmunkásmozgalom egyik legjelentősebb vidéki vezetője lett.

Az 1919-es esztendő első napjaiban szállt le a kaposvári állomáson a barna bőrű, kék szemű, vékony fiatalember. Életében először járt a somogyi városban. A Földmunkások és Kisgazdák Országos Szövetsége – tulajdonképpen a szociáldemokrata földműves szakszervezet – nevezte ki előbb Tolna és Somogy, majd végül Somogy megyei szervezete titkárává. Aradon született, a magát magyarnak valló, s valószínűleg délszláv vagy olasz eredetű Latinca György géplakatos és a szerb Katarina Jovanov egyik gyermekeként a tizenkettőből; az apa a magyarpécskai

fűrészmalom gépésze. Latinca Sándor eleinte nem jeleskedett az iskolában, két gimnáziumi osztály után két évig lakatosinas, majd a polgári iskola négy osztályát elvégezve Lippán iratkozik be az állami felső kereskedelmi iskolába, itt érettségizik is. (1905-ben Romániában jár – egyik nagybátyja Gavril Bodea román pópa – és Törökországban is; ekkor találkozik a híres *Patyomkin* páncélos lázadó matrózaival egy konstancai matrózcsárdában.) 1905 őszén ő a szervezője annak az iskolavezetés által megtiltott hazafias tüntetésnek, amelyet a lippai diákok a közeli Aradon rendeznek az október 6-i nemzeti gyásznapon, az aradi vértanúk emlékoszlopánál. A vezetőket, így Latincát is a diákok kétnapos sztrájkja menti meg a kicsapástól. (A jól szavaló, írogató fiút az iskola önképző körének elnökévé választják.)

Néhány esztendővel később az egykori önképzőköri elnök „Háború az uszító sajtó ellen" címmel ír röpiratot. 1917-ben Vázsonyi Vilmos igazságügy-miniszter elkoboztatja az írást és csak 1918-ban jelenik meg újra. Latinca ebben a kis munkájában azt írja: a háború kitörésében kimagasló bűnrészessége volt a tőkés sajtónak. Egy mondat a munkából: „Nem Princip gyilkos golyója, hanem a sajtóparaziták hóhérmunkája eredményezte ezt a borzalmas világháborút, hogy a kizsákmányoló kapitalizmus érdekeinek hullahegyeken keresztül is érvényt szerezzenek." A kis füzet szociáldemokrata politikai érveket hoz fel álláspontja igazolásául (egy megmaradt példányt Latinca „tisztelettel és nagyrabecsüléssel" Garami Ernőnek ajánlott 1918 novemberében), de felbukkan az írásban az a megállapítás is, hogy az osztályharc olyan szervezet, olyan Internacionálé kialakulását is elhozhatja, amely majd a háborúval szemben sorakoztatja fel a munkásságot. S van Latinca Sándornak egy ki nem nyomtatott tanulmánya is – a forradalmárral foglalkozó legalaposabb tanulmány írója, Kávássy Sándor hosszan foglalkozik a Párttörténeti Intézet Archívumában őrzött kézirattal –, amelynek „Nem kell hadsereg!" a címe, és egyik legfontosabb mondanivalója ez: „el kell törölni a mai militarizmust . . . és meg kell valósítani a munkások fegyveres szervezetét . . ."

Éles hangú, határozott már első kaposvári fellépése is. Január 25-én írott cikkében (a *Somogyi Hírlap*ban jelent meg), amely ezt a címet kapta: „Üzenet a földesuraknak!", ott áll ez a mondat: „A forradalom lehúzta az ezerholdasok lábáról azt a csizmát, amellyel évszázadokon át belénk rúgtak és végre emberré lett a cseléd." A somogyi cselédeket „Dózsa György felszabadult népé"-nek nevezi és bejelenti: a cselédbérek dolgában hamarosan kormányrendelet jelenik meg.

A szociáldemokrata földmunkás szövetségnek, amely Latinca Sándort Kaposvárra küldte, volt hagyománya, harcos tagsága Somogyban. Nem sokkal az új titkár Kaposvárra érkezése előtt, 1918 decemberének végén, amikor a szövetség a földreformtervezetet tárgyalta, (a Szociáldemokrata Párt akkoriban kidolgozott és elfogadott új agrárprogramja volt a tervezet alapja, erről vitáztak az ország minden részéből a fővárosba érkezett küldöttek), az egyik somogyi küldött, Gyura János azt mondta: ő azok közé tartozik, akik mielőbb „kommunista alapra" kívánnak térni. Januárban a gazdasági cselédek első nagygyűlésén, Budapesten harminchárom somogyi küldött vett részt.

Somogy egyébként Latinca érkezése előtt mozgalmas időket élt át. „... 1918 novembere és decembere Somogyban viharos erejű parasztmozgalmakkal telt el, amelyeket Kaposvár 1918. december 11-ről 12-re virradó éjjel történt szervezett kifosztása tetőzött be; teljes egyértelműséggel juthatunk arra a végkövetkeztetésre, hogy a központtól kapott megbízatás nem másra, a parasztság lecsendesítésére, illetve a lecsendesítés érdekében történő megszervezésre szólt" – írja Latinca küldetéséről Kávássy Sándor „A Tanácsköztársaság Somogyban. 1919" című gyűjteményes műben. Tudnunk kell, hogy a szövetség (elnöke Csizmadia Sándor volt) tagságában nem volt egységes az álláspont a földreformot illetően. A régebbi tagok, élükön Csizmadiával, a nagybirtok felosztásában – a program szerint 500 holdas magánbirtok maximummal, 200 holdas kisajátítási határral – látták a jövőt, tehát a földosztás hívei voltak, az újak általában a termelőszövetkezetek megalakítását kívánták.

Még a termelőszövetkezetek megalakulása előtt került sor egy fontos eseményre. Február 20-án a kaposvári vármegyeházán – gróf Széchenyi Aladár, később lemondott megyei kormánybiztos elnöklésével – ült össze a Mezőgazdasági Békéltető és Bérmegállapító Bizottság. Az ülésen felszólalt a bizottság alelnökévé választott Latinca Sándor is. Ő tett nagyon határozott, pontosan megfogalmazott javaslatot a mezőgazdasági munkások – a jegyzőkönyvben még a „cselédek" kifejezés szerepel – fizetésére, természetbeni juttatásaira. Hosszú vita után a birtokosok, közöttük a Gazdasági Egyesület élén álló Hoyos gróf, elfogadták azt a kollektív szerződést, amelyet a *Somogyvármegye* című lap másnap így üdvözölt: „Korszakalkotó a cselédmunkás életében ez a szerződés, amely kiragadja őt a szolgai sorsból, és megszünteti azt a régi rendszert, amikor a munkaadó ... kénye-kedve szerint bánhatott munkásaival, amikor a munkás a testet-lelket ölő munka ellenértékéül alamizsnát ka-

pott . . ." A teljes igazság az: a nagybirtokosok kénytelenek voltak elfogadni a kollektív szerződést, de igyekeztek minél kevesebbet megvalósítani belőle.

Február 25-én a fővárosból két szociáldemokrata vezető – Hamburger Jenő és Gyetvai János – érkezett Kaposvárra. Egyik feladatuk az volt, hogy lecsendesítsék a párt helyi vezetését és tagságát, akik felháborodottan tiltakozták a kormánydöntés ellen, amely kisgazdapárti kormánybiztost nevezett ki Somogy élére. Hamburger Jenő a Kaposvári Munkástanács ülésén arra hívta fel hallgatóit: szerezzék meg a gazdasági hatalmat, mert „ha itt megtörténik a frontáttörés, a többi már könnyebben megy". Így hát az ülés határozatban mondta ki, hogy a Mezőgazdasági és Ipari Részvénytársaság uradalmait teljes felszerelésükkel együtt lefoglalja, s ott termelőszövetkezetet hoz létre. Március 3-án, az uradalmak átvételénél ott volt Latinca is.

Ám őt Somogy népe mással kívánta megbízni. A kisgazdapárti-szociáldemokrata ellentét – Kávássy Sándor szavával – „polgárháborús hangulatot" váltott ki. Így került sor arra, hogy kormánybiztos helyett a Kaposvári Munkástanács és a SZDP megyei szervezete március 10-én direktóriumot állított a megye élére. Három tagja Latinca Sándor, Tóth Lajos nyomdász és Peinhoffer Lajos szabó lett. Tizenegy nappal később, a Tanácsköztársaság kikiáltásával a direktórium szerepe, fontossága egy időre megnőtt. (Igaz: a három tag együttműködése nem volt mindig zavartalan, ám amikor pontosabban elosztották a hatásköröket, s egy új tag, Schneller Béla is bekapcsolódott, Latinca a politikai ügyosztály vezetőjeként elsősorban a munka koordinálásában játszott fontos szerepet.)

Március végén–április elején egymást követték az események Somogyban, amelyekben Latincának vezető szerepe volt. Egymás után köztulajdonba vették a kereskedelmi, ipari és közlekedési vállalatokat, a szállodákat, összeírták, majd átvették a kétszáz holdon felüli nagy- és középbirtokokat, és kétszázkilencvenhárom termelőszövetkezeti gazdaságot szerveztek. Kétségtelen, hogy a somogyi parasztság soraiban a termelőszövetkezeti gondolatnak igen sok híve volt, de egyáltalán nem elhanyagolható tábora volt az azonnali földosztásnak is. „Valójában már március végén megkezdődött a somogyi parasztság elfordulása a Tanácsköztársaságtól" – állapítja meg ezt a kérdést elemezve Kávássy Sándor, s alighanem ez a magyarázata annak is, hogy május 5-én Lengyeltótiban, majd 13-án Nagyatádon ellenforradalmi zendülés tört ki, hogy júniusban a kaposvári munkásotthonban is sor kerülhetett egy ellenforradalmi hangula-

tú gyűlésre. Latinca áprilisban így ír a *Somogyi Vörös Újság*ban: „Ne higgyen senki sem az álhíreknek... Ne higgyetek az ámítóknak, félrevezetőknek többé... a kis- és törpebirtok továbbra is a tiétek marad, a ti saját tulajdonotok annak minden tartozéka..." A megmaradt dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Latinca nemcsak mélyen átérezte a somogyi parasztság jogos igényeit, hanem mindent meg is tett azért, hogy a megyében megnyugodjanak a kedélyek, a nincstelenek és törpebirtokosok földhöz jussanak. Amikor látta, hogy ez milyen nehéz feladat, áprilisban a szegényparasztság kárpótlására éppen ő dolgozta – és dolgoztatta – ki az aratószerződést, amely kedvező feltételeket biztosított a szövetkezeteken kívül maradt falusi szegénységnek.

Június első hetének végén Latinca Sándor új tisztséget kap – a direktórium felszámolása után, a Kormányzótanács döntése, majd később megjelent rendelete alapján –, ő lesz Somogy megye kormányzótanácsi biztosa. „A régi világban úgy történt, hogy amikor kineveztek valakit a vármegye élére, azt bizonyos jogokkal ruházták fel, és a kinevezettek szerették ezeket a jogokat éreztetni és hangoztatni. Én azonban nem a jogokat, hanem a kötelességeket akarom hangoztatni. Én nem lehetek diktátora, hanem csak harcosa Somogy vármegyének. Amit én eddig tettem, az a proletariátus érdekében történt. A jövőben kétszeres erővel fogok odahatni, hogy a munkásság, a proletariátus ügyét minél jobban tudjam szolgálni, és ebben a szellemben akarok dolgozni" – mondta a megyei munkástanács ülésén.

Latinca kormányzótanácsi biztosi működése szüntelen harc volt a nehézségekkel, balos fellépések elleni harccal, ellenforradalmi megmozdulások elleni küzdelemmel – ráadásul a Forradalmi Kormányzótanács már június 10-én az egész Dunántúlt hadműveleti területnek nyilvánította, az ezzel járó szigorú előírásokkal.

Augusztus 1-én mondott le a Kormányzótanács és alakult meg Peidl Gyula kormánya; másnap lemondott Latinca Sándor kormányzótanácsi biztos – augusztus 6-án rövid időre, majd 12-én másodszor is letartóztatták. Második letartóztatásából már sohasem szabadult, alig egy hónappal később meggyilkolták.

(G. M.)

Irodalom: ***Kávássy Sándor:*** Latinca Sándor. Akadémiai Kiadó 1973.
A Tanácsköztársaság Somogyban. 1919. Kaposvár, 1969.
Szabó Gyula: Latinca Sándor, a szegény proletárság igaz védője. Kaposvár, 1955.

Az űr Kolumbusza

Huszonöt éve, 1961. április 12-én bocsátotta föld körüli pályára a Szovjetunió az első embert szállító űrhajót, fedélzetén Jurij Gagarinnal.

A Vosztok–1 világraszóló útját jó néhány más, nevezetes esemény előzte meg. 1957. október 4-én lőtték fel a Szovjetunióban a világ első mesterséges holdját, a Szputnyik–1-et. 1957. november 3-án ugyancsak a Szovjetunióban lőtték fel az első olyan szputnyikot, amelynek fedélzetén élőlény, Lajka kutya utazott. 1958. január 31-én indult útnak az első amerikai űrrakéta, az Explorer–1. 1959. szeptember 13-án csapódott be a szovjet Luna–2 holdrakéta a Hold felszínére. 1959. október 4-én bocsátották fel a Luna–3-at, amely megkerülte a Holdat és az első fényképfelvételeket továbbította égitestünk kísérőjének túlsó feléről. 1960. augusztus 12-én bocsátották fel az Echo–1 távközlési műholdat. Ezután következett Gagarin űrutazása.

Néhány nappal földre érkezése után Gagarin interjút adott a moszkvai televízió munkatársainak. Az akkor huszonhét éves Gagarin elmondta: a szmolenszki területen, Krusino falucskában született, szülei kolhoztagok, ő 1955-ben a szaratovi technikumban végezte tanulmányait, ott lépett be a repülőklubba. 1957-ig felsőfokú katonai repülőiskolát végzett Orenburgban, ott avatták vadászrepülő tisztté. 1955 júniusában repült először önállóan. Amikor megkérdezték tőle, milyennek kell lennie, mit kell tudnia az űrhajósnak, így felelt: „Azt hiszem, mindenekelőtt fizikailag egészségesnek kell lennie, hiszen a jó egészségi állapot az űrhajózás végrehajtása közben fellépő jelenségek elviseléséhez feltétlenül szükséges, és ez bizonyos fokig korlátozza az űrhajózásra alkalmas emberek számát. Röviden szólva, egészséges, erős embernek kell lennie. Azután természetesen akarnia kell . . . És sokat kell tudnia, állandóan tanulnia kell, hiszen az olyan terület, mint a világűrkutatás, mindazt az újat magában foglalja, ami most jelentkezik a világ tudományában, így a kiváló szovjet tudományban. Mindennel meg kell ismerkednie, s méghozzá nem csupán megismerkednie, hanem értenie is kell az ismeretek felhasználásához az űrrepülések alatt, hogy ne csupán kívülálló megfigyelőként, utasként vegyen részt az űrutazásban, hanem a

kozmikus repülés aktív irányítója legyen. Természetesen kiegyensúlyozott, erős idegrendszerre is szükség van." Arra a kérdésre, hogy miként készült fel az űrutazásra, azt felelte: idejében közölték vele, hogy ő lesz a Vosztok–1 utasa, volt ideje testileg-lelkileg-szellemileg felkészülni. Elmondotta, hogy egész útja során állandóan érintkezésben volt a Földdel, hogy átvegye a parancsokat, közölje a berendezés munkájára vonatkozó adatokat és állandóan érezze a földi támogatást.

Amikor aztán számos szovjet és külföldi újságíró részvételével sajtóértekezletet tartottak, más kérdéseket is kapott. Gagarin kijelentette, hogy az út előtt „jól, nagyon jól, kitűnően" érezte magát.

„A technikát igen jól ismertem, és én, akárcsak a bajtársaim, egyáltalán nem kételkedtünk a repülőút sikerességében" – fűzte hozzá. Gagarin azt is elmondta, hogy a magasban is kifogástalan volt a közérzete. Amikor az űrhajó rátért pályájára, tehát az út első, úgynevezett aktív szakaszában, sem a túlságos megterhelés, sem a zaj, sem a vibráció nem hatott rá nyomasztóan.

„A pálya elfoglalása és a hordozórakétától való elválás után – mondotta – jelentkezett a súlytalanság. Ez az érzés eleinte kissé szokatlan volt számomra, bár rövid időre azelőtt is tapasztaltam. Hamarosan hozzászoktam, megbarátkoztam vele és folytattam a megadott program végrehajtását."

Gagarin hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a súlytalanság nincs hatással a szervezet munkaképességére, az élettani funkciók teljesítésére. Az egész repülőút alatt eredményes munkát végzett a megadott program szerint, sőt, evett és ivott is. Több vonalon, a többi között rádiótelefonon és rádión át is kapcsolatban volt a Földdel. Figyelte környezetének jelenségeit és észleleteit továbbította. Megfigyelésének eredményeit az űrhajó naplójába is bevezette és magnetofonra felvette. A leszállási parancs a repülés programjában előirányzott, meghatározott időben érkezett meg. Az űrhajót megfelelő irányba térítették, működésbe lépett a fékező berendezés. A leszállás hossza több ezer kilométer volt – emlékezett Jurij Gagarin. Ez a táv abból ítélhető meg, hogy a fékező berendezés 10 óra 25 perckor lépett működésbe, a leszállás pedig 10 óra 55-kor történt.

Külföldi újságírók kérdezték Gagarintól: „Ha önt, családos embert, kétgyermekes apát felküldték kozmikus repülőútra, biztos volt-e a kormány abban, hogy az út szerencsésen végződik?" „Ebben a kérdésben – jegyezte meg az űrhajós – a »felküldték« szót a »megbízták« szóval helyettesíteném. Nagyon örülök és nagyon büszke vagyok rá – fűzte hozzá Gagarin –,

Jurij Gagarin Budapesten

hogy éppen engem bíztak meg ezzel az úttal. Abban pedig, hogy a vállalkozás sikerrel jár, senki nem kételkedett, sem én, sem a tervezők, sem a mérnökök."

Gagarin elmondta, repülőútja során különleges élelmiszert fogyasztott, amelyet az orvostudományi akadémia útmutatásai szerint készítettek el.

Arra a kérdésre, hogy volt-e nála valamilyen talizmán és magával vitte-e útjára hozzátartozóinak fényképét, az űrhajós ezt válaszolta: „Nem hiszek semmiféle babonákban és talizmánokban. Fényképeket sem vittem magammal, mert szilárdan meg voltam győződve, hogy visszatérek a Földre és ismét meglátom szeretteimet."

Amikor megkérdezték, hogy űrhajóját vagy annak egyes részeit lehet-e még egyszer űrrepülésre felhasználni, azt válaszolta, hogy ez inkább a technikusokra és a mérnökökre tartozik, de

az ő véleménye szerint az űrhajó és berendezése még felhasználható.

Megkérdezték Gagarint, milyennek látszik felülről a Föld napos és éjszakai oldala, a Nap, a Hold, és a csillagok. Az első űrutas erről a következőket mondotta: a Föld napos oldala jól látható, élesen meg lehetett különböztetni a kontinens körvonalait, a szigeteket, a nagy folyókat, tavakat és a hegyeket. Amikor a Szovjetunió területe fölött repült, meg tudta különböztetni a szántóföldet a mezőtől. Azután így folytatta Gagarin: „Azelőtt nem emelkedhettem magasabbra tizenöt kilométernél. A szputnyikűrhajóról a lelátás természetesen rosszabb, mint repülőgépről, de jó érzés repülni űrhajón! A repülés közben saját szememmel láthattam – ez nekem adatott meg elsőnek –, hogy a Föld gömbölyű! Meg kell mondanom – folytatta –, hogy a láthatár képe felülről nagyon sajátságos és nagyon szép. Az átmenet a Föld fényes felszínétől a vaksötét, de csillagokkal pompázó égig rendkívül színes. A Föld kékes színű és ettől a halványkéktől a mélyfeketéig igen lenyűgöző és árnyalt az átmenet. Nem lehet szavakkal érzékeltetni! Amikor indulás után kijutottam a Föld árnyékából, a láthatár akkor másféle volt. Először élénk narancssárga színt észleltem, ezután a láthatár kékké vált, majd elsötétült egészen a koromfeketéig."

„A Holdat nem láttam – mondotta Gagarin. – A Napot viszont igen, s az a világűrben sokkal fényesebbnek látszik, mint lenn a Földről. A csillagok is jól láthatók. Általában az égbolt képe, az égitestek körvonalai sokkal pontosabban kivehetők, mint a mi bolygónkról."

Negyedszázaddal a szovjet tudomány és technika nagy diadala, a szovjet ember elsőként megtett űrutazása után érdemes felidézni a 108 perces űrutazás világvisszhangjából is néhány mondatot. Az Egyesült Államok akkori elnöke, J. F. Kennedy – aki egyébként később először nevezte stratégiai versengésnek a szovjet–amerikai űrkutatási versenyt – kijelentette: „Ez a legnagyszerűbb tudományos eredmény, és mindannyian, mint az emberiség tagjai, a legnagyobb elragadtatással adózunk az oroszoknak." Az egyik legkonzervatívabb angol lap, a *Daily Express* ezt írta: „Egy emberöltővel ezelőtt az oroszokat kezdetleges parasztoknak tekintették. Még húsz évvel ezelőtt is gúnyolták őket mint műszakilag elmaradott népet. Most látványos módon a világ élére törtek a tudomány döntő fontosságú ágában . . ." (S hogy a siker, a győzelem milyen hatással volt a világra, jellemzi, hogy vén, szovjetellenességben megőszült egykori cári emberek, emigránsok is igyekeztek a „magukénak" mondani. Jurij

Gagarint. A Gagarin név egyébként oly gyakori szovjet földön, mint a Horváth vagy a Molnár Magyarországon, de mint a Reuter hírügynökség közölte, Alexisz Scserbatov professzor, New Jersey állam egyik egyetemének előadója elmondotta: kutatásai alapján leszögezheti, hogy Jurij Gagarin Mihail Gagarin herceg, egykori Moszkva-környéki nagybirtokos unokája . . . Gregory Gagarin, a Pennsylvania University nyugalmazott tanára, egykori cári lovastiszt is nyilatkozott: büszkén jelentette ki, hogy ő a világ első űrhajósának nagybátyja . . .)

Ezt a nevet, az 1968-ban repülőszerencsétlenség áldozataként elhunyt Jurij Gagarin nevét éppúgy megtanulta az emberiség, mint mondjuk a század első repülői egyikének, Blériot-nak, a léghajózásban utat törő Zeppelinnek vagy az egyik legelső magános óceánrepülőnek, Lindberghnek a nevét. Persze Gagarin nem csak egyszerűen repült – ő volt az első földi ember a Kozmoszban, az űr Kolumbusza, hiszen a világsajtó sokszor minősítette a szovjet repülő útját Amerika felfedezésével egyenértékű történelmi eseménynek.

1986-ban, Gagarin útjának negyedszázados évfordulóján nem hallgathatunk az űrutazás, űrkutatás egy másik vonatkozásáról. A szovjet tudósok, közöttük Szergej Koroljov, a szovjet asztronautika egykori főkonstruktőre még csak tervezte a Vosztok–1-et, amikor Newell, az amerikai Országos Űrhajózási Hivatal, a NASA helyettes igazgatója kijelentette: „A világűr megismerésére végzett kísérletekben a Szovjetunió vitathatatlanul a vezető helyre került, mivel jóval magasabb technikai színvonallal rendelkezik . . .” Ezt az 1980 januárjában elhangzott amerikai nyilatkozatot, februárban követte Roscoe E. Wilson, a légierő helyettes vezérkari főnökének nyilatkozata, amelyben az állt, hogy az amerikai űrkutatás „tanulmányozza annak a lehetőségét”, hogy az űrben, a Földtől 100 000 mérföldnyire elrejtsenek egy támadó jellegű műholdrendszert . . .”

Ennek is több mint negyedszázada, Reagan elnök csillagháborús elképzeléseinek tehát már 1960-ban voltak „megálmodói” az amerikai légierő vezetői között . . . Igaz, még 1968-ban is azt mondják az igazi szakértők, hogy egy efféle csillagháború nemcsak dollárok százmilliárdjait követelné meg, hanem legalább az évezred végéig tartó kutatómunkát és kísérleteket is.

Ami a jelent illeti, figyelemre méltó Stephan Welck nyugatnémet szakíró 1984-ben tett megjegyzése: „A világűr felhasználása olyan sebességgel fejlődött, amely csak a mikroelektronika fejlődéséhez hasonlítható . . . 1957-től 1982-ig összesen 3125 műholdat és más mesterséges objektumot lőttek fel a világűrbe,

ezek közül 2069-et a Szovjetunió és csaknem ezret az Egyesült Államok. 1961-től 1982-ig csaknem száz űrhajót indítottak pilótával a világűrbe, az ember eddigi leghosszabb űrrepülése 237 napig tartott . . ." Hozzátehetjük: ez a rekord is szovjet kozmonautáké. Welck a jövőről: „Évente mintegy 400 tonna »műholdtömeget« juttatnak föld körüli pályára, a »műholdtömeg« piaci értéke kilónként 100 000 nyugatnémet márka – a repülőgépek piaci értéke kilogrammonként 1000 DM, a tévékészülékeké 100 DM, a gépkocsiké 10 DM . . . A műholdak gyártásának értéke évi 40 milliárd DM, a piacon a Szovjetunió és az Egyesült Államok van döntő túlsúlyban . . ."

Akkor, 1961 áprilisában, Gagarin útja után a szovjet kormány, az SZKP vezetése az emberiséghez intézett üzenetében ezt mondotta: „A világűr meghódításában elért eredményeket nemcsak népünk, hanem az egész emberiség eredményének tekintjük. Ezt az eredményt örömmel állítjuk minden nép szolgálatába. Eredményeinket és felfedezéseinket nem háborús célokra, hanem a népek békéjének és biztonságának céljaira használjuk fel. A tudomány és a technika fejlődése korlátlan lehetőségeket nyit meg a természet erőinek leigázása és az ember javára fordítása előtt, de ehhez mindenekelőtt biztosítani kell a békét."

Ugyanez a szellem hatja át ma is azokat a szovjet megnyilvánulásokat, amelyekben a világűr militarizálása, a nukleáris fegyverkezési verseny folytatódása ellen emelnek szót és a fegyverzetcsökkentés egyedül értelmes útját ajánlják. Gagarin diadalmas útjának ez a legfőbb tanulsága: a tudománynak, a technika fejlődésének csakis az embert, a békét szabad szolgálnia.

(G. M.)

Irodalom: Galambos Tibor: Emberek a világűrben (Az űrhajózás krónikája). Kossuth Könyvkiadó–MSZBT–Táncsics Könyvkiadó 1975.

„...csöndem is rivall"

Száz éve, 1886. április 14-én született Tóth Árpád költő.

Tóth Árpád

Annak a nagy nemzedéknek, amely a modern lírai törekvések jegyében kezdte pályáját a század első éveiben, Tóth Árpád egyik legfiatalabb tagja volt. Aradon született, hároméves volt, amikor szülei Debrecenbe költöztek, s itt, a nagy hagyományú városban végezte tanulmányait. 1904-ben reáliskolában szerzett érettségi bizonyítványt. Ifjú, a költészettel kacérkodó társaihoz hasonlóan a Pázmány Péter Tudomány Egyetemre iratkozott be német–magyar szakra. Halk, visszahúzódó fiatalember volt. Ennek részben súlyos betegsége, tüdőbaja volt a magyarázata. Orvosai tanácsára gyakran kellett magaslati üdülőhelyekre mennie, hogy részleges gyógyulást találjon.

A század első éveiben a pesti egyetemen nem folyt túlságosan magas színvonalú képzés. A magyar szakot a kor népszerű irodalomtudósa, Beöthy Zsolt uralta, akinek hazafias szólamokkal megtűzdelt előadásai nem lehettek túlságosan népszerűek a fiatal, érdeklődő költőjelöltek között. Tóth Árpád egyéniségéhez és ízléséhez sokkal közelebb állt Riedl Frigyes, de még többet nyert Négyesy László stílusgyakorlatain. Ezek voltak azok az órák, amelyeken – mint Kosztolányi Dezső szemléletes leírásából tudjuk – „divat" volt részt venni és szerepelni. „Kürtőkalapos világfiak jönnek ide, elefántcsont fogantyús sétabottal, széplelkek, »merészen öltözködő« leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy hajat viselnek és bőrsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, piros nyakkendős szocialisták, akiknek a *Marseillaise* még forradalmi dal, szelíd növényevők, és teozófusok, akik esténként az Akadémia-kávéházban Schmidt Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol

pipát szívnak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki, kongó, homályos folyosókon, mint valami világfölforgató jelszót. Hogy milyen könyvet rejtegetnek zsebükben, azt szinte látatlanban is ki lehet találni. Nietzschét, vagy Stirnert, vagy Marxot, vagy Baudelaire-t. Költőink közül Komjáthy Jenőt vagy Vajda Jánost."

Tóth Árpád mindenesetre a többi modern vagy annak nevezett költő mellett Baudelaire-t forgatta legszívesebben s természetesen Verlaine-t, akinek sötét színekben pompázó költészetében a XIX. századi ember életérzését ismerte fel. Költői fejlődésére azonban nem ők, hanem Samain gyakorolta eleinte a legnagyobb hatást. Tőle való első versfordítása is, 1910-ből. „Hajnali szerenád" című, 1913-ban megjelent kötetében saját versei közé illesztette egyik Samain-fordítását. Tóth Árpád, aki fiatalon szinte forró lelkesedéssel vonzódott Adyhoz, s csodálta költőtársa merészségét, ebben is az ő példáját követte, hiszen Ady az „Új versek"-ben három Baudelaire-szonettet is közölt saját költeményei között. Nyilvánvaló, hogy a későbbi nagy fordító ekkor még úgy tekintette a műfordítás művészetét, mint egyénisége és költői fejlődése szerves részét.

1909-ben anyagi okokból félbehagyva egyetemi tanulmányait, visszatért Debrecenbe, a szülői házba, ahol nagyon idegenül érezte magát, s egyre nehezebben talált kapcsolatot apjával, a félbemaradt szobrászművésszel. 1909-ben, az egyik őszi hónapban így írt legkedvesebb barátjának, a jeles költőnek, Nagy Zoltánnak: „... lehetetlenül rossz anyagi helyzetem miatt nem mehetek Pestre, s vizsgáimra itt kell ebben az undok fészekben elkészülnöm, s közben, ha tetszik, vagy ha nem is tetszik, csendesen elbutulnom ... Osvát úr szíves érdeklődését is nagyon köszönöm. Nagyon boldog lennék, ha mielőbb szép kéziratokkal örvendeztethetném meg, de sajnos, nagyon el vagyok csüggedve. Sokszor szeretnék fejjel a falnak menni, hogy a költészetből most már semmi sem lesz. Csak most, amikor lőttek az egésznek, érzem, mennyire jól esett volna, ha lehetett volna. Az írással körülbelül úgy vagyok, mint most egy éve, mielőtt a Nyugat észre vett, semmi se sikerül. Bátran megírhatnám újra a *Meddő órán* című verset, csakhogy most már nem is »faricskálok«." A sokat idézett vers 1908 decemberében jelent meg a *Nyugat*ban Tóth Árpád később új, javított változatát is megírta. Mintha azt a tragikus életszemléletet összegezte volna benne, amely oly sok kiváló tehetséget bénított meg a századvégen, s amely az öngyilkosságnak valóságos kultuszát hozta:

Magam vagyok.
Nagyon.
Kicsordul a könnyem.
Hagyom.
Viaszos vászon az asztalomon,
Faricskálok lomhán egy dalon,
Vézna, szánalmas figura, én,
Én, én.
S magam vagyok a föld kerekén.

Ebben a kilenc szomorú sorban szinte összegződik Tóth Árpád korai lírájának minden jellegzetessége: a szomorúság, magány, a végnek való kiszolgáltatottság érzése és az elégikus, töprengő hang. „E furcsa földi létre mivégre kell lennem?" – kérdezte a „Tavaszi elégiá"-ban, s ez a kétkedő, töprengő, bús hang szinte mindegyik versében megzendült ekkoriban. Fel-fellobbanó betegsége és szürke környezete is motiválta hiábavalóságának érzését. Az „Orfeumi elégiá"-ban fájó lemondással állította szembe az élet pillanatnyi örömeit és a halál mindent elnyelő sötétségét:

Hát ennyit ád az élet? egy-egy halk, meleg szépség
Remeg feléd nagyníha a dolgok vadonában:
Távoli s illanó káprázat a homályban,
S csak annál iszonyúbb utána a sötétség . . .

Költői fejlődésének első korszakát összegezte a „Hajnali szerenád" című kötetben (1913). Szinte túlhangsúlyozza benne önnön erőtlenségét s a halálra való nyitottságát. Érzései, világszemlélete még a századvéget idézik, de képeiben, mesteri rímelésében már megjelenik az új költészet igénye, a mesterség tisztelete, az anyag fölényes kezelésének képessége és készsége. Magáénak érezte a *Nyugat* s elsősorban Ady Endre költői forradalmát, de belőle magából – ekkor még – hiányzott az az erő és céltudatosság, amely majd később, a forradalmak alatt egyszerre líránk élvonalába emeli. De ezzel a halk, elégikus verszenével is sikert aratott, s mennél nagyobb figyelem áradt feléje, annál inkább ragaszkodott modorához. Hogy ez csak a költő modora volt, s nem a gondolkodóé, jól mutatják hírlapi cikkei, amelyekben egyre szenvedélyesebben és élesebben bírálta a fönnálló rendszer visszásságait, s egyre erősebbre kovácsolta azt a meggyőződését, hogy ezek a bajok okozzák az emberi szellem visszazuhanását. Felismerése azonban már lírája következő korszakának nyitánya.

Amikor 1913-ban megszűnt a *Debreceni Nagy Újság*, Tóth Árpádnak ismét napi gondokkal kellett küszködnie. Elhatározta, hogy a fővárosban, az új irodalom műhelyeinek közelségében próbálkozik ismét. 1914 októberében írta Nagy Zoltánnak: „... egy bárónő fiát tanítom napi két órán, havi 60 kor.-ért! ... Egyébként Karinthyéknál töltöm az estéket, ahol a magyar írók tömegesen félnek a háborútól." A házitanítóság némi anyagi biztonságot jelentett számára, s önbecsülését is fokozta, hogy írásait immár rendszeresen közölte a *Nyugat*. Az új irodalom önzetlen mecénása, Hatvany Lajos is támogatta. Az ő jóvoltából kezeltethette tüdőbetegségét a Tátrában. 1917-ben feleségül vette Lichtmann Annát, s mint az *Esztendő* című lap segédszerkesztője rendszeres kenyérkereseti forráshoz jutott.

E korszakának lírai történetét két kötetének terméséből olvashatjuk ki. 1917-ben jelent meg a „Lomha gályán", de az 1922-ben megjelent „Az öröm illan" című kötetben is vannak világháborús verseí. Szemléletének és lírai eszközeinek átalakulásáról legtöbbet talán „Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz" című verse árul el. Nemcsak azt a debreceni hagyományt vállalja ebben, amelyet Csokonaihoz és Fazekas Mihályhoz köthetünk, s amely kötetlenül folytatódik századunkban, hanem azt a költői ideált is, amely Csokonait jellemezte: az egyszerű, aprő élettények tiszteletét s a harmonikus természet ábrázolását. E természeti közeg sok vonatkozásban mint a megromlott, céltalan öldöklésbe hullott világ ellenpéldája szerepel verseiben. Fájdalom és remény szövődnek össze ekkori költészetében, amely jóval nyitottabb és változatosabb a korábbinál. A világháború növekvő szörnyűségei között kiküzdi azt a módot is, ahogy saját bánatát és lemondását egyetemes érvényűvé teheti. „Arany János ünnepére" című versében párhuzamot von az önkényuralom és az első világháború éveinek rettenete között, megidézve egy lehetséges, tisztultabb megbékélés ideálképét is:

Ó, zúgd dalod lelkünkbe, drága áram!
Míg rá őrült világunk felfigyel,
S mellét szelíd sohaj emelve lágyan,
A fegyvert megborzadva ejti el;
Harsogjanak szent, bátor zengzetek,
Míg minden szemből hő könnyek ömölnek,
S a vérveszteségtől bágyadt nemzetek
Zokogva egymás kebelére dőlnek ...

Nem véletlenül írta Hatvany Lajosnak: „A verset magát legjobb dolgaim közé számítom, egy éjszaka és egy nap ment rá . . ." Az a kollektív békevágy fejeződik ki benne ódai szárnyalással, amelyet oly sok változatban szólaltattak meg ekkortájt költészetünk legjobbjai, s amely ingerült vitákra, retorziók alkalmazására késztette a hatalom birtokosait. „Bántják ma is a költőt, hogyha szíve / Túlcsordul a szörnyű kínok között," – írta, s valóban: ezekben az években minden korábbinál hevesebb és méltatlanabb támadások érték a megbékélést óhajtó és kifejező Adyt és Babitsot, akikhez csatlakozva írta meg Tóth Árpád is legnagyobb békeversét, az „Elégia egy rekettyebokorhoz" címűt. A költemény zárlatában a kínok végét jósolja, amikor „. . . reszketve, megnyílik egy lótusz szűzi ajka, / S kileng a boldog légbe a hószín szárnyu Béke."

Tóth Árpád nem volt forradalmi alkat, de a világháború szenvedései megérlelték benne a küzdő, a jövőre nyitott költőt, aki világosan érezte, hogy olyan változásnak kell eljönnie, amely sarkaiból forgatja ki a világot, s beteljesíti azokat a messianisztikus sejtelmeket, várakozásokat, amelyek a világháborús években mind több nép művészetében kaptak hangot. Ady és Juhász Gyula mellett így lehetett a félénk, bánatra hangolt egyéniség a forradalmak költője. „Az új Isten" című verse az egyik leglelkesültebb híradás, amely sokáig botránykőnek számított. A „piros Kelet" és a „sápadt Nyugat" ellenpárja világosan jelezte, milyen irányból, honnan remélte azt a változást, amely beteljesítheti reményeit, s meghozhatja népe számára azokat az élettartalmakat, amelyek felé az új líra, ha határozatlanabbul, tétovábban is, de kezdettől tájékozódott. Fokról fokra követhetni nyomon költészetében a tisztulás, az eszmei tudatosulás folyamatát, amely végül „Az új Isten"-ben és a „Március"-ban tetőzik. Ez utóbbi a remélt élet új minőségének himnusza, nagyszerű látomás, amely a „konok trónusán reszkető Halál" képébe zárja mindazt, ami elmúlt, s amely végül is megérlelte a szíveket, hogy Hozsannát kiálthassanak az új Istennek, kinek harsonája sodrába „Gyötört torkunk reszkető hangverése / Szerényen s mégis segítve simul".

Az ellenforradalom hatalomra jutása után Tóth Árpádnak hosszú ideig egzisztenciális napi gondokkal kellett küszködnie. Végül az Est-lapoknál sikerült elhelyezkednie. A szorongattatások és félelmek sem késztethették arra, hogy megtagadja a forradalmak alatti szerepét, sőt, az új helyzetben mintha gazdagodott volna szenvedésekre hangolt lírája. Maga is érezte ezt, s így számolt be költészetének fordulatáról a „Hegyi beszédek felé"-ben:

Bár hangja dadogóbb, és fénye ritka,
De – érzed? – mélyebb, s – érzed? – több a titka,
S nemcsak magad fájsz benne, de a tág
Egész világ!

A bizonytalan körülmények között azonban nemcsak lírája teljesedett ki, hanem ekkor születtek azok a műfordításai is, amelyekben immár nem szeszélyesen, kénye-kedve szerint indult felfedező utakra a világirodalomban, hanem tudatosan igyekezett megtalálni a lehetőséget, amelynek segítségével – ha idegen köntösben, kölcsönzött képekkel is – koráról vallhat. A Tanácsköztársaság leverése után kezdte fordítani Oscar Wilde versét, „A readingi fegyház balladájá"-t, amelyben nem nehéz a readingi börtön és a hazai állapotok közötti rokonságra ismernünk. 1923-ban Babitscsal és a fiatal Szabó Lőrinccel karöltve adta ki Baudelaire „Romlás virágai" („Fleurs du Mal") című kötetét, amely a magyar műfordítás-irodalomnak hosszú ideig példamutató teljesítménye lett. Baudelaire tolmácsolásait ugyanaz a költőiség jellemzi, amelynek verseiben is megmutatkozó újdonságára Szabó Lőrinc figyelt fel: „... a forma zengeni kezd, elveszti fáradtan monologizáló lankadtságát és elasztikus lesz, a szerkesztésmód a »hűs klasszikusok« logikai tisztasága felé közeledik, s velük fejlődik a rímtechnika és a stílus romantikusan tündöklő színjátéka." Ezt az újnak mondható, érettebb és tudatosabb világszemléletet fogalmazta meg a „Nézz ránk, Ady Endre!" című versben is:

Ó, Ady Endre, Messiás-magyar!
Riaszd szét lidércálmát a halottaknak!
Bús Lázár-szívünk még élni akar,
Ontsd rá napos tüzét élő dalodnak!

Nemcsak a forradalmár Ady emlékét őrzi makacs kitartással, hanem más képekben, más verszenével, de azt a hangot és élményt is, amelyet „Az új Isten"-ben fejezett ki az azonosulás forróságával. Fájdalmas rezignációval kell ráébrednie, hogy beláthatatlan a távolság, amely „lélektől lélekig" vezet, mégis, az ellenséges világ kakofóniájában (kitűnően fejezi ki ezt az élményt a „Körúti hajnal") igyekszik rátalálni arra a hangra, amely megszerezheti számára a valahová tartozás biztonságát. „Ifjonti jók mulásán" is őrzi hűségét és még tudatosabban idézi vissza azt a vershangulatot és -zenét, amely Ady kurucverseit jellemezte. Ez nála szinte teljesen új költői mozdulat, ugyanakkor nyil-

ván nagyon tudatos, hiszen általa egy még egyszerűbb, természetesebb versbeszéd lehetőségére sikerült rálelnie. Részben így érhette el, hogy a nehéz, fogvacogtató körülmények között rásüssön „egy-két sugárnyi régi nap".

Az érett Tóth Árpád versművészete egyszerűsödött, rímelése is modernebb, salaktalanabb lett. Így fejezte ki a „veszett Európa" fájdalmát, s azt a tudatot, hogy változtatásra nincsen lehetőség. Amint írja, tempós lassúsággal váltja fel a régi vágtát, de ez a gesztusa ugyanakkor kitágítja verseinek terét, s egyetemessé forrósítja a nosztalgiát, amely a széthullt légiókkal egy sorban csatázó lírikus utolsó korszakát áthatja. De ez a csöndesülő, fájó dallam hibátlan teljességgel őrzi a nagy viharok emlékét a „Takarodó"-ban.

Feketén és kiégve,
A lelkem vad rongyaival,
Megállok az örök kapuk előtt,
De csöndem is rivall:

Így mérik mostanában
A szép emberi életet? –
És lesütik csillagszemeiket
A hüvös istenek.

Utolsó korszakában munkásságának színtere az Est-lapokhoz tevődött át, a *Nyugat*ba már alig írt. Ekkor lett jelentékeny kritikus és néhány míves elbeszélést is alkotott. Igazi területe azonban a vers maradt. Egyre súlyosabb lett betegsége, már a magaslati üdülések sem használtak. Negyvenkét éves korában hunyt el. Temetésén 1928-ban Babits Mihály búcsúztatta. A hűség és következetesség példáját idézte benne, azt az eszmeiséget, amely ma is sugárzó példa líránk történetében: „... mint egy szent jóságú égitest, mindig a fényes oldalát fordította felénk. Szelleme friss és hős maradt a végsőkig; s mikor kincses hajója már süllyedőben volt, a kapitány ott állt még a hídon, s szeretettel vetett még egy pillantást ránk, barátaira, kik a partról néztük süllyedését, s tehetetlen nyújtottuk feléje kezünket."

(R. L.)

Irodalom: Kardos László: Tóth Árpád. Akadémiai Kiadó 1955.

A feltaláló diplomata

Kétszáz éve, 1786. április 16-án született Pavel Lvovics Silling az első használható elektromágneses távíró készítője.

Pavel Silling

A villamos távíró ügyes fejlesztője Tallinnban született. Katonacsaládból származott, szülei őt is katonának szánták, de csak rövid ideig szolgált a hadseregben, 1803-ban külügyi szolgálatba került. A francia háború idején, 1812-ben ismét katonáskodott, majd 1814-ben belügyi hivatalt vállalt, ami azért volt kedvére való, mert sok utazással járt. Tudományos expedíciót is szervezett, amely felfedező utján, 1830–1831-ben a kínai határig nyomult.

Technikai érdeklődése a tengeri és várharcban használt aknák felé irányult először. Az aknákat akkoriban az orosz műszaki szolgálatban az ún. „szasziszkával" (egy hosszú virsliszálra hasonlított) robbantották. Szövetből készült, kátránnyal átitatott, puskaporral megtömött tömlő volt, amit ha meggyújtottak, másodpercenként 3–4 méter sebességgel égett. Használata, telepítése, raktározása, szállítása meglehetősen nehézkes volt, ezért Silling azt ajánlotta, hogy alkalmazzák a villamos aknagyújtást. Lőportöltetben két, egymáshoz közel levő széncsúcsot helyezett el. Sztatikus áramkeltő géppel szikrát hozott létre a széncsúcsok között, mire a lőpor felrobbant. Megoldását később úgy módosította, hogy a lőporos akna indítótöltetébe vékony drótot vezetett, a huzalon az ún. Volta-oszlop áramát vezette keresztül, a drót felizzott és a töltetet meggyújtotta. Ezt a rendszert 1828-ban az orosz–török háborúban sikeresen kipróbálták.

Silling a robbanótechnika egyre hatékonyabb megoldásain kísérletezve 1832 és 1837 között nyilvános bemutatókat is tartott. Egy alkalommal a cári család is végignézte a gyakorlatot, amikor egy repeszdarab az egyik családtag lába elé hullott. A cár meg-

Silling tűtávírójának másolata

tiltotta, hogy az uralkodócsalád tagjai robbantási kísérleteknél jelen legyenek. (Nem is volt felesleges óvatosság.)

Ugyancsak Silling volt az, aki meghonosította Oroszországban a litográfiai sokszorosítást (kőnyomást), nevét mégis inkább a távírás tökéletesítésével örökítette meg.

Silling pályájának kezdetén, még a 18. század végén feltalált optikai távíró-berendezések (karjelzők) működtek a világ számos országában, több száz kilométer hosszú vonalon. Sötétben is használhatók voltak, de ha köd szállt le, működésüket meg kellett szakítani. (A budai Gellérthegy és Bécs között is tervezték „távirgány-vonal" felszerelését, de nem építették ki.)

Karl Friedrich Gauss (1777–1855) világhírű német matematikus, csillagász és fizikus, a magyar Bolyai Farkas jó barátja, a göttingai csillagvizsgáló igazgatója és Wilhelm Weber (1804–1891) fizikus 1833-ban mágneses távírót szerkesztettek. Mágnesezett acélpálcát vékony fonalra függesztettek, a vékony rúd alá elektromágnest helyeztek. Az elektromágnes tekercsében keletkező áramimpulzus hatására a rúd – az áram irányától függően – az óramutató járásával egyezően vagy azzal ellenkezően elfordult. Az elfordulás szöge nagyon kicsiny volt, azért a mágnesrúdra tükröt szereltek és a visszavert fénysugár elmozdulásából következtettek az elfordulás szögére. Úgy állapodtak meg, hogy ha a vasrúd kissé jobbra lendül, az *i* betűt jelez, ha kétszer lendül jobbra, *a* betűt kell olvasni, egyszeri balra mozdulás *b* betűt jelzett és így tovább. Az első „táviratot" egy 2,2 km hosz-

szú vezetéken „adták le" a következő szöveggel : „Michelmann, a Weber pedellusa jöjjön". E rövid üzenethez nem kevesebb, mint 43 kilengést kellett a rúdnak végeznie. A készülék tökéletesítése helyett azonban Gauss szívesebben foglalkozott matematikai és más elméleti kérdésekkel, az elektromágneses távíró fejlesztését barátjára és munkatársára, a bajor Karl Steinheilre hagyta. Steinheil később már két elektromágnest használt és íróberendezést szerkesztett a készülékhez, ami a távirat jeleit rögzítette.

A távírás fejlesztésének más irányzata is létezett ekkoriban, Silling ezzel ismerkedett meg először, amikor találkozott Sömmeringgel, a neves fiziológussal, aki a bajor királyi akadémia megbízásából villamos távíróval kísérletezett. Sömmering rendszerében a feladó és a vevőállomást 35 vezeték kötötte össze, mindegyik vezeték egy-egy betű jelét közvetítette. A feladónál leadott áramimpulzusok hatását a vevőállomáson üvegcsövekben levő savanyított víz, a benne keletkező gázbuborék jelezte. A csövekre ráírták a betűket s az üzenetet olvasni lehetett: aszerint, hogy a feladóállomáson melyik vezetéket kapcsolták be, a vevő más és más – megfelelő betűs – üvegcsövében keletkeztek buborékok. A készülék „hívójelet" is tudott adni. Az egyik cső nyitott végére fémgolyót helyeztek, amit a fejlődő gáz lebillentett és a lehulló golyó ébresztőóra csengőjét kapcsolta. A közelben levő távírász ilyenkor tudta; hogy távírójelek érkezése várható.

Sömmering a kémiai távírónak nevezett készüléket később 27 vezetékesre alakította, amellyel négy kilométer távolságra tudott jelzéseket adni. 1812-től Sömmering és Silling együtt dolgoztak a távíró tökéletesítésén. A kor felfogására egyébként jellemző volt, hogy Sömmering több államnak is felajánlotta távíróját, de sehol sem fogadták el, játéknak minősítették.

Silling látta a sokhuzalos távíró hátrányait, ezért egyszerűbb megoldást keresett. A Gauss-féle mágnestűs távírót kívánta fejleszteni, s ez sikerült is.

Silling közönséges mágnesrúd helyett ún. asztatikus tűpárt használt. Az asztatikus mágnestű tűpárból áll. Két mágnestűt úgy rögzítenek egymáshoz, hogy az északi és déli sarkuk egymás fölött legyen. Az ilyen tűpár nem áll be észak-déli irányba, de a legcsekélyebb mágnesség hatására is elfordul, tehát nagyon érzékeny. A tűpárra 15 mm átmérőjű fémkorongot helyezett, amelynek egyik fele világos, a másik sötét volt. Áramtalan állapotban a korong élével nézett a kezelő felé, míg ha a tekercs áramimpulzust kapott, a tűpár a korongot elmozdította s az →

az áram irányától függően – a világos, vagy sötét felét fordította kifelé. Az áramot adó galvántelep sarkait a billentyűzettel a klaviatúra alatt elhelyezett rézszalagok kötötték össze.

Ha a billentyűk közül bármelyiket és a nyolcadikat egyidejűleg lenyomták, a vevőkészülék tekercsében áramlökés mágneses hatást idézett elő, és az áram irányától függően a korong sötét, vagy világos felét fordította kifelé. Az elforduló tárcsák kombinációjával betűket, számokat, kódjeleket lehetett összeállítani. Silling a távíró fejlesztését 1830-ig folytatta, az első nyilvános bemutatót Pétervárott 1832-ben tartotta.

Miklós cár Silling távírórendszerének tanulmányozására és véleményezésére bizottságot nevezett ki, de a bizottság tagjai a technikához nem értettek és inkább akadályozták, mint elősegítették a munkát. Silling Kronstadt és Pétervár között a tengerben gumiszigetelésű kábelt fektetett le, amely eredményesen közvetített híreket. A siker láttán elhatározták, hogy Pétervár és Moszkva között is távíróvonalat építenek ki. Silling légvezetéket ajánlott, amelynek építése könnyű, olcsó, de a bizottság egy herceg tagja ráripakodott:

– Az ön javaslata a légvezetékre esztelenség és nevetséges!

Silling a Moszkva–Pétervár közötti vasútvonal üzemi távírójánál is légvezetéket ajánlott, de a bizottság a föld alatti vezeték építését határozta el. Főleg a rendkívül szigorú tél és a szabotázslehetőség miatt ragaszkodtak a drága föld alatti kábel fektetéséhez. A föld alatti vezetékek alkalmazásakor keletkező jeltorzulásokat egyelőre nem tudták megmagyarázni, csak azt tapasztalták, hogy a légvezetéken érkező jelek sokkal világosabbak. A vezeték hosszától függően – a huzal ellenállása miatt – némi gyengülés észlelhető ugyan, de a jelek nem torzulnak.

Silling 1835-ben Bonnban a természettudományi társulatok közgyűlésén mutatta be távíróját, amelynek modelljét azután Angliába is kivitték, ahol a tűtávíró fejlesztésével foglalkozó két angol fizikus, Cooke és Wheatstone (az utóbbi a róla elnevezett elektromos „híd" alkotója) is tanulmányozta.

A sokvezetékes távíró helyett Silling asztatikus egytűs távírót is szerkesztett. Híváskor az áram jelenlétét jelző galvanométer mutatója kilendülve csengőt szólaltatott meg. Ennek a távírónak egyetlen példánya a leningrádi Popov Híradástechnikai Múzeumban látható, másolata a london–kensingtoni múzeumban van.

A Silling-féle távírókészüléket 1881-ben mint technikatörténeti érdekességet a párizsi világkiállításon bemutatták.

Mai felfogásunk szerint a Silling-féle távíróban különösen azt

kell értékelnünk, hogy nem külön-külön betűket, hanem villamos alapjeleket továbbított érthetően, és ezek kombinációja adta meg a kívánt betűt. A korabeli legkorszerűbb technikára ültette át azt az elvet, amit már a görögök is alkalmaztak, amikor a fénytávíróval, fáklyák elhelyezésének kombinációjával közvetítettek betűjeleket.

Annak ellenére, hogy rendszere fejlettebb, használhatóbb volt Sömmeringénél, Silling Sömmeringet is támogatta. Ő mutatta be Bécsben I. Ferenc császárnak és Pétervárott a cárnak. Másik, fiatalabb társa is akadt, a német származású Szemjonovics Jakobi (1801–1874) személyében, aki fiatal éveiben került ki Oroszországba. Nevét oroszosította és Oroszországot második hazájának tekintette. Jakobi sokat foglalkozott gőzgépekkel, szélmotorokkal, vízkerekek, elektromotorok szerkesztésével. Amikor megismerte Sillinget, a két nyughatatlan kutató között barátság szövődött. Silling, jó kapcsolatait felhasználva, egyengette Jakobi útját a főhatóságokhoz, Jakobi pedig tanult Sillingtől, s méltó tanítványnak bizonyult.

Munkássága során a Silling által alkalmazott aknagyújtó készülékeknél – a Volta-oszlopok helyett – bevezette a nagyobb teljesítményű galvántelepek használatát. Maga gyártatta a galvántelepeket, cink- és platina elektróddal. (A platinát akkoriban Oroszországban nem tekintették nemesfémnek, egy pénzhamisítót azért végeztek ki, mert az ezüstrubel helyett platinából készített érmét.) Később réz-cink elemekkel kísérletezett, amelyek lényegesen olcsóbbak voltak.

Megtalálta a föld alatti vezetékeken küldött jeltorzítások okát is. Észrevette, hogy a föld, a kábelszigetelés és a kábelér voltaképpen sűrítőt, kondenzátort képez, aminek kisülése torzítja a távírójeleket. Légvezetéknél ez a veszély nem áll fenn, azért jobbak ott a jelek, mint a földvezetéknél. De más módon is sikerült tökéletesítenie az elektromos jelek vételét. Nagy távolságú táviratozásnál bevezette a relémódszert. Ennek lényege, hogy a távíróállomásra érkező gyenge áramimpulzusok hatására egy relé helyi telepet kapcsol, ami már kellő erősségű impulzusokat ad. Rendszerét 1850-ben betűnyomó távíróvá fejlesztette.

Pavel Sillingnek és társainak jelentős része volt abban, hogy a múlt század harmincas-negyvenes éveitől az elektromos távírózást erőteljesen fejleszteni kezdték. Oroszországban alig másfél évtizeddel Silling halála után (ötvennégy éves korában, 1837-ben halt meg) kezdtek hozzá a nagy munkához. A több ezer kilométeres távíróvonalakat a német Siemens-cég építette ki –

Oroszországnak nem volt megfelelő felszerelése, szakképzett szerelőszemélyzete ehhez az óriási fejlesztéshez.

A világszerte rohamosan bővülő postai távíróhálózat országokat, földrészeket hozott közelebb egymáshoz. Kifejlődött a vasúti távírózás is, a vonatok indítása és fogadása biztonságosabbá vált, a forgalom meggyorsult. Magyarországon 1847. december 26-án nyílt meg az első távíróhivatal Pozsonyban. Pestet 1850. október 1-én érte el a távíróvonal.

A sárgaréz billentyűs, patinás fatalpú régi távírókészülékekből ma már múzeumban is kevés van. A modernizálás során tűntek el, mentek veszendőbe, megőrzésükre alig gondolt valaki. Ezért is érdemes megjegyezni: a villamos távírózás első évtizedeiben kisipari munkával készült távíróberendezések száz évvel később is zavartalanul működtek.

(H. Á.)

Irodalom: Horváth Árpád: A gondolat szárnyai. Zrínyi Katonai Kiadó 1969.

Hamburg harcosa

Száz éve, 1886. április 16-án született Ernst Thälmann német kommunista vezető.

Ernst Thälmann

Először 1925-ben szerepelt a weimari köztársaság, az első világháború után megszületett császár nélküli Németország elnökjelöltjeinek sorában Ernst Thälmann, a német kommunisták első embere. Az elnökválasztás első menetében, amikor még hét jelölt volt, Thälmann 1 885 778 szavazatot kapott. A második menetben, amikor már csak hárman indultak; a jobboldal közös jelöltje, Hindenburg egykori császári tábornagy (aki fellépése előtt kikérte a hollandiai Doornban élő excsászár, Vilmos engedélyét), a katolikus centrumpárti Wilhelm Marx (akit most már a demokraták és a szociáldemokraták is támogattak), s végül Thälmann, a kommunista jelölt, akire 1 916 151 szavazó adta voksát. A sűrű hajú, császárbajszú, hetvennyolc éves öreg tábornagyot választották elnökké. Hindenburg hamarosan pálcás ceremóniamestert alkalmazott palotájában, de a külsőségeken túl a gyakorlati politikában is érvényesíteni igyekezett retrográd nézeteit. Hindenburg megválasztása napján egy baloldali német újságíró szellemesen állapította meg: „A köztársaság a császárság folytatása – más elnevezéssel"

Hét esztendővel később, amikor lejárt Hindenburg mandátuma, az elnök megválasztásához újra két menetre volt szükség. Először négy jelölt indult. Hindenburg – aki ezúttal a polgárság, a mérsékelt jobboldal és a szociáldemokraták közös jelöltje volt – 18 651 000, a mindjobban előretörő Hitler 11 339 000, az úgynevezett német nemzetiek jelöltje, Düsterberg 2 558 000, Thälmann pedig 4 983 000 szavazatot kapott. A második menetben a német nemzeti jelölt visszalépett. Az utcákon megjelentek a kommunisták plakátjai: „Aki Hindenburgot választja, Hitlert

Thälmann a Vörös Frontharcos Szövetség élén

választja. Aki Hitlert választja, a háborút választja!" Ez volt a kommunisták felelete arra a szociáldemokrata magyarázkodásra, hogy „az adott helyzetben a kisebbik rosszat, Hindenburgot kell választani. . ." Ezúttal Hindenburg a szavazatok 53 százalékát kapta, s megmaradt elnöknek. De a kommunista jóslat beteljesedett: a mindinkább jobbra tartó, környezete által is befolyásolt öregúr, Hindenburg, 1933. január 30-án kancellárrá nevezte ki Hitlert. Következett a hatalom náci megragadása a „Machtergreifung", és amikor Hindenburg meghalt, 1934 augusztus 2-án, már csak egy kétmondatos törvényt kellett megfogalmazni és kihirdetni a náci diktatúra alatt szenvedő országban: „A Reich elnökének funkciója ezentúl azonos lesz a kancellárával. Következésképpen a Reich elnökének hatáskörét Adolf Hitler vezér és kancellár veszi át."

Az a férfi, aki a német munkások következetes, harcos pártjának élén oly sokszor kísérelte meg feltartóztatni a nácik uralomra jutását, aki többször és hiába hívta közös küzdelemre a másik munkáspártot, a szociáldemokratákat, ekkor már régóta börtönben volt. A náci uralom kezdete óta illegalitásban élt Thälmannt 1933. március 3-án egy spicli, Hermann Hillig jelentése alapján tartóztatták le elvtársának, Kluczynskinek Berlin-Charlottenburg-i lakásán.

Thälmann már 1931-ben, esztendőkkel a „Machtergreifung" előtt kijelentette: „A fasizmus nem akkor kezdődik, ami-

majd Hitler kerül hatalomra, hanem már elkezdődött." A világos felismerés olyan politikai vezető szájából hangzott el, aki ifjú évei óta a munkásosztály ügyéért dolgozott, a megalakulás másnapjától a kommunisták pártjának harcosaként, 1925-től Németország Kommunista Pártja elnökeként kapcsolódott be a közélet küzdelmeibe.

A mezőgazdasági munkásból lett zöldségkereskedő, majd fuvarozási vállalkozó fia tizenhat éves korában szakított családjával, napi 11 órai munkával mint szállítómunkás kereste kenyerét a hamburgi kikötőben. Egy évvel később a szociáldemokraták pártjának, majd a Szállítómunkások Szövetsége nevű szakszervezetnek tagja. Hamarosan a kikötőváros ifjúmunkásainak egyik ismert vezetője; egy ideig fűtő egy óceánjárón, utána néhány hónapig katona Kölnben, ahol leszerelőlevelére az kerül ugyan, hogy „egészségügyi okokból" veheti le a császár kabátját, de a 9. tüzérezred könyveibe beírják: „hazafiatlan egyén". Ám amikor kitör a háború, a tüzért újra behívják, esztendőkön át él a front mindennapos életveszélyében, mint sok millió társa. A különbség csak annyi, hogy Thälmann minden lehető alkalommal fellép a megalázással, a porosz drillel szemben és ennek következménye nemritkán a büntetőgyakorlat, a zárka, a katonai börtön.

A háború végén a Hamburgba visszatérő szállítómunkás a Független Szociáldemokrata Párt tagja lesz. A szociáldemokrata vezetők megalkuvó politikája elleni tiltakozásul lép be ebbe az új munkáspártba, amelynek baloldala 1920-ban egyesül Németország Kommunista Pártjával. Az egyesülésben igen nagy szerepe van az 1919 márciusa óta Hamburg város parlamentjébe megválasztott képviselőnek, Ernst Thälmannak. Erre később is büszke: Hamburg harcosának mondja magát.

1923 májusában beválasztották Németország Kommunista Pártja Központi Bizottságába, ettől kezdve pártfunkcionáriusként dolgozott. 1923-ban jelentős események zajlottak német földön: két tartományban, Szászországban és Türingiában koalíciós munkáskormányt alakítottak a baloldali szociáldemokraták és a kommunisták. Olyan országban történt ez, ahol a jobboldali szociáldemokraták támogatta polgári központi kormány elnöke, Gustav Stresemann azzal riasztgatott: „ha megbukom, én leszek az utolsó polgári birodalmi kancellár, utánam a bolsevizmus következik". A szociáldemokrata államelnök, Friedrich Ebert pedig rendkívüli állapotot hirdetett ki, betiltotta a kommunista újságokat és a hadsereg, a Reichswehr tábornokai a munkásszer-

vezetek megsemmisítésére készültek. Mindezek láttán a német kommunisták általános fegyveres felkelés szervezését határozták el, az első rohamnak Hamburgban kellett volna győznie. A terv- től – amelynek a szociáldemokratákkal együtt indított általános sztrájk lett volna az első szakasza – a NKP Központi Bizottsága végül is elállt. A nagy északi kikötővárosba azonban későn érkezett meg az értesítés, a hamburgi felkelés elkezdődött, ám elszigetelt maradt s három nap után elbukott. A rendőrség 983 munkást tartóztatott le, közülük 876-ot börtönbüntetésre ítéltek. 1923. november 23-án betiltották Németország Kommunista Pártját, a vezetők többségét, közöttük Thälmannt is, körözték, ezért illegalitásból kellett tovább vezetniök a harcot, s meg kellett küzdeni a párton belül kialakult jobboldali csoporttal, Heinrich Brandler embereivel is. A jobboldal elleni küzdelemben „az opportunistákkal való leszámolás köntösében azonban a párt számára még veszélyesebb erők kerültek az élre: a Ruth Fischer és Arcady Maslow körül csoportosuló szélsőbaloldaliak" – írja Zeno Zimmerling Thälmann-könyvében, amelyben elmondja, miként vezette ki a válságból a pártot a kétfrontos harc nehéz útján a hamarosan az NKP elnökévé választott Thälmann.

A Thälmann vezette párt 1924-ben 3 600 000 szavazatot kapott a parlamenti választásokon, a Reichstagba 62 kommunista képviselő vonult be. (A szociáldemokratáknak ekkor 100 képviselőjük volt.) A német munkások országszerte ismert és szeretett vezetője, a csak Teddyként, becenevén emlegetett Thälmann már 1926 júniusában azt írta a párt lapjában, a *Rote Fahné*-ban: a tőkés rend egyre fokozódó politikai és gazdasági válsága miatt hamarosan elkövetkezhet az az idő, amikor „a burzsoázia fokozatosan lemond a politikai hatalom gyakorlásának demokratikus módszereiről és áttér a fasiszta diktatúrára".

Thälmann időben és határozottan szólította fel a német munkásmilliókat: akadályozzák meg a fenyegető fasiszta hatalomátvételt. 1932-től első és legtöbbet vállaló harcosa annak az antifasiszta akciónak, amely még megállíthatja Hitler hatalomra kerülését. „Ma bátrabban kell feltárnunk hibáinkat és gyengéinket... meg kell értetnünk... hogy pártunknak új irányba kell indulnia... Ha harcot akarunk indítani, a legfontosabb, hogy lebontsuk azt a falat, amely a kommunista és a szociáldemokrata munkásokat máris elválasztja egymástól" – mondja. 1932 júliusában Berlinben az ország legkülönbözőbb részeiből érkezett 1465 kommunista és szociáldemokrata küldött hallgatja Thälmannt az antifasiszta akció egységkongresszusán. „A fasizmusel-

lenes egységfront kérdése... létkérdés a német proletariátus számára... Csak egyetlenegy feltételt támasztunk a proletár egységfronttal szemben: szociáldemokrata osztálytestvéreink, akik az egységfrontban csatlakozni akarnak hozzánk, álljanak készen arra, hogy velünk együtt küzdjenek a fasizmus ellen" – mondja ekkor Thälmann. Az 1932. november 6-i parlamenti választásokon kereken hatmillió szavazó adja voksát kommunista jelöltre; a Reichstagba száz kommunista képviselő kerül be. (A parlamenti teremben egyébként 121 szociáldemokrata képviselő ül. A nácik, Hitler pártja 196 barnainges képviselővel a Reichstag legnagyobb pártja, bár az előző választáshoz képest 34 képviselői hellyel kevesebbet szerzett... Ám a jobboldal – együtt a nácikkal – a nagytőke hathatós támogatásával többséget alkot.)

1932 decemberében Kurt von Schleicher tábornok lett a birodalmi kancellár. A polgári jobboldal, Hindenburg áldásával, olyan tervet szőtt, hogy militarista-fasiszta jellegű diktatúrát vezet be, amelyhez a burzsoázia támogatása mellett megszerzi a szociáldemokrácia és a szakszervezetek támogatását is, sőt megkísérli a náci párt kettészakítását, mégpedig úgy, hogy a Hitlerrel számos kérdésben szemben álló Gregor Strasserrel szövetkezik. Leipart, a legtekintélyesebb szociáldemokrata szakszervezeti vezető hamarosan le is ült tárgyalni a tábornok-kancellárral. Amikor ezért pártjában felelősségre vonták, azt mondta: a munkaalkalmakról folytattak megbeszélést, hiszen a munkanélküliek száma már több mint hat és félmillió volt... Thälmann 1932 decemberében egy hamburgi szónoki emelvényről azt mondotta: „A Schleicher-kormánynak nyújtott minden támogatás ma hatalmas veszélyt jelent! Nem tűrjük, hogy bárki is »belenyugodjék« a fasiszta diktatúra erősödésébe. Leleplezzük a szociáldemokrácia üres fecsegését az »osztályharc lanyhulásáról«..." (Amikor 1933. január 30-án Hindenburg megbízta Hitlert a kormányalakítással, a szociáldemokraták lapja, a *Vorwärts* vezércikkében ez állt: „Ezzel a puccsista kormánnyal szemben a szociáldemokrácia... mindkét lábával az alkotmányosság és a törvényesség alapján áll. Nem térünk le elsőként erről az útról...")

Thälmann az illegalitásba vonult hatalmas munkáspárt, Németország Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1933. február 7-i ülésén beszélt utoljára a párt vezető testülete előtt. (Az ülést a Zeuthener-tó melletti Niederlehme település Ziegenhals-féle sportházában tartották. Két órával a hirtelen berekesztett ülés után a nácik egy osztaga jelent meg a sportházban...) A kommunista vezető szenvedélyes, határozott hangú beszédben

magyarázta: a pártnak el kell érnie, hogy egy percig se szüneteljenek a fasiszta diktatúra elleni tömegakciók és tömegharcok. Bejelentette, hogy a párt a náci terror ellenére is részt vesz a választási harcban. S Thälmann, aki illegalitásban volt, s akit az egész náci hatalmi apparátus halálra keresett, átvette a kommunista napilap, a *Rote Fahne* irányítását is, s a lapban ő írta meg a NKP választási felhívását, ezzel a jellegzetesen thälmanni fordulattal: „Az urak, ott fenn, nyíltan hirdetik, hogy céljuk a marxizmus kiirtása. Ahhoz először az egész munkásosztályt kell kiirtaniuk!"

Két nappal Thälmann letartóztatása után tartják az újabb parlamenti választásokat. A fasiszta terror körülményei között is közel ötmillió szavazat esik a kommunista jelöltekre. Hitler március első napjaiban, felrúgva minden jogi, törvényes előírást, egyszerűen „nemlétezőnek nyilvánítja" a nyolcvanegy kommunista képviselő mandátumát, így kétharmados többsége van ahhoz a „felhatalmazási törvényhez", amely a totális diktatúra „jogi" alapjául szolgál. A düsseldorfi 23. választókörzet vezetője az eredmény megállapítása után táviratot küld a berlini Alexanderplatzra, a főkapitányságra, amelyben közli: Thälmann szállítómunkást újra parlamenti képviselővé választották. Ugyanilyen távirat érkezik még tizennégy másik választási körzetből is: Thälmannt tizenöt helyről szólítják fel, hogy három napon belül közölje, elfogadja-e a mandátumot. A nácik börtönében őrzött veszedelmes „kommunista vezér", akinek „bűntetteiről" naponta írnak a náci lapok, természetesen meg sem kapja a táviratokat.

Thälmann további sorsának évei a német történelem legszörnyűbb időszakára esnek. A főkapitányságí cella után a berlin-moabiti vizsgálati fogházba viszik, onnan szállítják a Gestapo Prinz Albrecht strasse-i központjába. Gyötrő, brutális kihallgatások után egy napon Göring, a Hitler utáni második náci látogat cellájába, ahol Thälmann követeli: szállítsák vissza a moabiti börtönbe. Göring újságíróknak azt mondja, hamarosan megkezdődik a Thälmann-per, „iszonyú tények kerülnek majd napvilágra..." El is készül egy 260 oldalas vádirat, amelyet Thälmann nemcsak pontról pontra megcáfol, de le is másol és eljuttat az NKP illegalitásban élő vezetőihez. Per azonban ebből sohasem lett, a nácik egyszerűen féltek Thälmanntól, attól, hogy a vádlottak padjáról leleplezi őket. Még a polgári világ is felismerte, mi van a per szüntelen halasztása mögött. „Ebben az ügyben nemcsak az példátlan, hogy Thälmannt ítélet nélkül ilyen

hosszú ideig tartják fogságban, hanem azok az aljas hazugságok is, amelyekkel mindezt igyekeznek megmagyarázni. De jobb, ha Hitler úr és kollégái már most megtudják: a Thälmann-pert mindvégig a legnagyobb érdeklődéssel fogják kísérni az egész világon. A világ szemében nemcsak Thälmann áll majd a bíróság előtt" – írta a londoni *News Chronicle.*

A munkásmilliók pedig szerte a világon megmutatták szolidaritásukat. „Szabadságot Thälmannak!" – kiáltással fogadták az angol, francia, dán, holland, amerikai, norvég, svéd kikötőkben a német lobogó alatt befutó hajókat. Száz- meg százezer levél, távirat, levelezőlap érkezett esztendőkön át Thälmann címére a világ minden tájáról, soha egyetlenegyet sem adtak át neki.

A moabiti fegyházból aztán a hannoveri börtönbe, majd a bautzeni fegyházba vitték a német kommunisták vezetőjét. A párt többször is kísérletet tett arra, hogy erőszakkal szabadítsa ki a börtönből, sajnos eredménytelenül.

Ernst Thälmann 1933. március 3-tól 1944. augusztus 17-ig volt a nácik börtönének foglya: több mint tizenegy éven, több mint százharminchét hónapon, azaz mintegy négyezerkétszáz napon át. 1944. augusztus 14-én Himmler, az SS birodalmi vezére noteszébe feljegyezte, mit kell másnap megtárgyalnia Hitlerrel a főhadiszálláson. (A notesz megmaradt, benne a gótbetűs feljegyzések élén ez áll: „Führer, Wolfsschanze, 14. VIII. 44." A 12. pont így szól: „Thälmann ist zu exekutieren", azaz: „Thälmannt kivégezni".)

1944. augusztus 17-én Thälmannt egy fekete személygépkocsiban a buchenwaldi koncentrációs táborba vitték. Éjfél már elmúlt, augusztus 18-a volt, amikor néhány SS-legény odavezette a krematórium ajtajához, valaki belökte a helyiségbe és abban a pillanatban három lövéssel meggyilkolták. Holttestének elégetését, ami máskor a foglyok dolga volt, két SS-altiszt, Warnstedt és Stoppe végezte el. A többi SS-legény elment, Hofschulte rapportführer és Otto stabscharführer beszélgetve haladt a tábor belseje felé. „Tudod ki volt ez?" – kérdezte Hofschulte. „Igen, Thälmann, a kommunista vezér" – felelte Otto. Nem is sejtették, hogy a beszélgetést hallotta valaki, egy táborbeli rab, a lengyel Marian Zgoda.

Zgoda vallomása alapján indult meg aztán az az eljárás, amelynek során négy évtized alatt sem tudták – s nyilván nem is akarták – felelősségre vonni a gyilkosokat. A per esztendőkön át folyt a Német Szövetségi Köztársaságban, amelynek igazságügyi hatóságai a közben elhunyt Marian Zgoda tanúval-

lomását azért nem tartották megbízhatónak és megfelelőnek, mert „az illető már az NSZK-ban is büntetett előéletű, elítélték kommunista röplap terjesztéséért..." A gyilkosság harminckilencedik évfordulóján, 1983 augusztusában az egyik frankfurti lap azt írta: „elképzelhető, hogy végül is elkészül a vádirat a Geldern városában élő nyugalmazott lányiskolai tanító, a 71 éves Wolfgang Günther Klaus Otto, egykori SS-stabscharführer ellen, aki Thälmann meggyilkolásában bűnsegédi bűnrészességgel gyanúsítható..." A vádirat elkészült ugyan, de a gyilkosságért senkit sem ítéltek el.

(G. M.)

Irodalom: *Zeno Zimmerling:* Ernst Thälmann. Kossuth Könyvkiadó 1977.
Gilbert Badia: Németország tegnap és ma. Kossuth Könyvkiadó 1966.
Tokody Gyula–Niederhauser Emil: Németország története. Akadémiai Kiadó 1972.
Sós Endre: A demokrácia öngyilkossága – A weimari köztársaság végzetes útja. Magyar Téka 1947.
Vas Zoltán: Hamburg fia – Ernst Thälmann élete. Móra Könyvkiadó 1967.

Ultrapuccs Algériában

Huszonöt éve, 1961. április 21–26. között francia tábornokok fasiszta puccskísérletet hajtottak végre Algériában.

Hatodik esztendeje zajlott már az algériai nép fegyveres felkelése a francia gyarmatosítók ellen: 1954. november 1-én kezdődött. A mozgalom politikai vezetése a Front de Libération Nationale, az FLN kezében, a katonai irányítás pedig a partizánkötelékek hadseregévé szervezett Armée de Liberation Nationale, az ALN kezében volt. A francia gyarmati hadsereget nemcsak a NATO-szövetségesek támogatták, ott állt mögöttük az algériai francia lakosság jelentős része is, mindenekelőtt a nagyburzsoázia, a középburzsoázia és lumpen elemek nagy létszámú csoportja.

Már 1958 szeptemberében megalakult az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya, amelyet számos ország hivatalosan, igen sok pedig de facto elismert. A francia kolonialista ultrákat mérhetetlenül nyugtalanította, hogy az ötvenes évek végétől kezdve Párizs hivatalos köreiben is mind szélesebb körben terjedt a felismerés: az algériai ügyet békésen, ha kell, az algériai Ideiglenes Kormánnyal való tárgyalások útján, de mindenképpen rendezni szükséges.

Egymást követték tehát az ultrák kísérletei a megegyezést szolgáló tárgyalások megzavarására, az algériai helyzet kiélezésére. 1958 májusában történt az első, 1960 januárjában a második puccskísérlet Algírban. A harmadik, az 1961. áprilisi látszott a legveszélyesebbnek. A puccs célja kettős volt. Meg akarták állítani a szabadságharcosok küzdelmét, meg akarták állítani Párizst a már elhatározott dekolonializálási folyamatban – azaz fenn akarták tartani Francia Algériát. Másrészt pedig gondoltak arra is, hogy megbuktathatják a párizsi kormányt, egy jobboldali-fasisztoid rezsimre cserélve az uralmon levőt.

A puccsot az OAS (Organisation de l'Armée Secrète – Titkos Hadsereg Szervezete) nevű fasiszta típusú terrorszervezet vezetői tervezték meg, irányításában több francia tábornok vett részt.

Az 1961. április 21-ről 22-re virradó hajnalon néhány ultra tábornok vezetésével az ejtőernyősök hatalmukba kerítették Al-

Az algériai puccs éjszakája. Harckocsik, katonai teherautók Párizs utcáin

gírban a középületeket és őrizetbe vették Gambiez tábornokot, az algériai francia főparancsnokot, valamint Jean Morint, a kormány főmegbízottját. Ugyancsak a puccsot végrehajtó ejtőernyősök kezébe került a véletlenül Algírban tartózkodó Robert Buron közlekedésügyi miniszter is.

A puccs puskalövés nélkül zajlott le. Ejtőernyősök vonultak be Algírba és elfoglalták a város stratégiai fontosságú pontjait. Hatalmukba kerítették az algíri rádiót is, amelynek hullámhosz-

szán az Algériában szolgáló francia egységek korábbi főparancsnoka, Challe tábornok napiparancsát sugározták.

Challe néhány más, a „Francia Algéria" reakciós jelszavát régóta hangoztató tábornokkal (Salan, Zeller, Jouhaud) együtt érkezett Algírba. A puccsisták nagy része az 1960-as sikertelen katonai hatalomátvétel óta Madridban élt, ahonnan a puccs előtti órákban „ismeretlen helyre" távoztak. A napiparancs szerint az ultrák „eleget akarnak tenni Algéria megvédésére tett esküjüknek". Amikor akcióba léptek, Algéria városai és Párizs között megszakadt minden összeköttetés.

Az algíri rádió szombat reggel bejelentette, hogy „Algériában és a Szaharában a hadsereg vette át a hatalmat". „A katonai parancsnokság" nevében kiadott közlemény szerint a tengerentúli francia megyék egészére elrendelték az ostromállapotot. A polgári hatóság jogköre a katonai bíróságra szállt át. A katonai és polgári tisztviselők kötelesek voltak teljes mértékben követni a katonai parancsnokság utasításait.

A közlemény hangsúlyozta, hogy az állampolgárok védelmére vonatkozó törvények érvényben maradnak, de az „Algéria-ellenes" személyeket hadbíróság elé állítják.

Az algíri puccs vezetőinek a katonai körzetparancsnokságokhoz intézett ultimátumát az oráni és constantine-i körzet parancsnoka elutasította. Az algíri rádió szerint is csak a batnai körzetben állomásozó egyetlen lövészezred vetette alá magát Challe tábornok parancsnokságának.

Debré, akkori francia miniszterelnök, miután hosszasan tárgyalt de Gaulle köztársasági elnökkel, nyilatkozatot adott ki: „Súlyos és előre megfontolt fegyelmezetlenség történt Algírban, ahol katonai elemek nyugállományban levő magas rangú katonai személyiségek irányításával, kötelességüket megszegve bekerítették a hivatalos épületeket és megakadályozták az összeköttetést Algír és az anyaország között. Algéria többi részében minden szempontból teljesen normális a helyzet. A kormány megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy továbbra is érvényt szerezzen a törvényeknek."

De Gaulle azonnal új politikai és katonai vezetőt nevezett ki Algériába, majd a vezetésével lezajlott minisztertanácsi ülés kivételes állapotot rendelt el egész Franciaország területére. A minisztertanács elrendelte Challe, Jouhaud, Salan és Zeller tábornokoknak, valamint Goddard ezredesnek, az algíri puccs vezéreinek hadbíróság elé állítását.

A francia fővárosban rendőri óvintézkedéseket tettek, a köz-

Salan, Jouhaud és Challe tábornok az algíri kormányépület előtt a puccs napjaiban

épületeket nagyobb létszámú rendőri egységek őrizték, de ezenkívül semmi sem mutatta, hogy Algírban nagy horderejű események játszódnak le.

A legnagyobb francia szakszervezet, a másfél milliós taglétszámú CGT is felhívással fordult a francia dolgozókhoz: követeljenek erélyes intézkedéseket a kormánytól a pártütők ellen. A CGT felhívta a francia munkásosztályt, minden dolgozót, hogy álljanak készen az általános, országos jellegű akciókra. Az er-

re vonatkozó utalás az országos sztrájk kimondását helyezte kilátásba.

A felhívásra több mint tízmillió munkás és alkalmazott lépett egyórás általános tiltakozó sztrájkba az algíri puccs, a fasiszta veszély ellen. A puccs másnapján de Gaulle, tábornoki egyenruhába öltözve, televíziós beszédet mondott, s bejelentette: átvette az országban a teljhatalmat. (Az elnöki beszéd előtt olyan hírek terjedtek el Franciaországban, hogy az ultrák anyaországbeli hívei az algériai puccsisták támogatására készülnek, sőt volt olyan jelentés is, amely szerint a puccsista tábornokok ejtőernyős egységek segítségével Párizsban hatalomra törnek.)

Az elnök élesen elítélte a puccsista tábornokok megmozdulását, hangoztatta, hogy „a törvény teljes szigorát" kell velük szemben alkalmazni. E becsvágyó és fanatikus tiszti csoport akciója országos, sőt nemzetközi katasztrófát eredményezhet – hangoztatta.

Az elnök erélyes hangon felszólította a katonaságot, ne engedelmeskedjék a lázadóknak. „Franciaország nevében elrendelem, hogy minden eszközzel, ismétlem, minden eszközzel útját kell állni ezeknek az embereknek."

A történelmi igazsághoz tartozik, hogy az 1961. áprilisi algériai puccshoz hasonló katonai fellépés segítette hatalomra 1958. május 13-án magát de Gaulle tábornokot is. Az ultrák akkor azt remélték, hogy a tábornok kitart Algéria tűzön-vízen keresztül való megtartása mellett. Ám már 1960 januárjában „Halál de Gaulle-ra!" kiáltásoktól volt hangos minden ultratüntetés, mert rájöttek, hogy a tábornok-elnök elveti a „Francia Algéria" történelmileg és politikailag egyaránt képtelen, idejétmúlt tételét.

Annak idején az 1960. januári lázadást minden nagyobb megrázkódtatás nélkül túlélhette a tábornok és kormányzata, mert az ultrák ellen maga mögött tudhatta a francia közvélemény túlnyomó többségét. S objektíve neki kedveztek az algériai városok muzulmán tömegeinek tüntetései is, még akkor is, ha az FLN zászlói alatt felvonuló arabok és az elnök egyáltalán nem ugyanazt értették „algériai Algérián". Az a tény pedig, hogy de Gaulle – ha a neokolonializmus liberálisabb módszereinek segítségével is, de – szintén nem akarta kiengedni kezéből Algériát, bizonyos tekintetben még lecsillapította a szélsőjobboldalt. Pontosabban: de Gaulle azt hitte, hogy kétarcú politikája nemcsak a tárgyalásokat ismételten felajánló Ferhat Abbasz-kormányt, nemcsak a békét követelő francia közvéleményt csaphatja be, de elaltathatja az ultrák mozgolódását is. Ezt az utóbbit célozták

azok a politikai rövidlátásról tanúskodó intézkedések, amelyek során kivétel nélkül szabadlábra helyezték a „barrikádok perének" civil, s tiszti vádlottjait. A puccsvezérek szinte rendőri segédlettel szöktek át Madridba. S ezt szolgálták azok a manőverek is, amelyek az éviani tárgyalások elodázásához vezettek. (Az éviani tárgyalások 1961 elején kezdődtek a párizsi kormány és az algériai Ideiglenes Kormány megbízottai között. A megbeszélések a puccs leverése után, májusban–júniusban újra Évianban, később Lugrinban folytatódtak és csak 1962 márciusában hoztak eredményt.)

Négy nap után összeomlott a zendülő tábornokok algériai puccskísérlete. Két mondat a párizsi hivatalos jelentésből: „A zendülés főkolomposai, Challe, Salan, Zeller és Jouhaud, miután meggyőződtek arról, hogy bűnös kalandjuk nem talál támogatásra, az április 26-ra virradó éjszaka kénytelenek voltak kapitulálni. Algéria azon vidékein, ahol a lázadás lefolyt, Algír, Oran és Constantine megyékben a francia kormány ismét ura a helyzetnek."

A harcoló algériai hazafiak is szembeszálltak a puccsistákkal. Néhány napig lényegében azonos fronton álltak Párizzsal. Rendkívül érdekes elemzést adott a puccsról a Francia Kommunista Párt lapja, a *l'Humanité:* „Az algíri puccs fényt vet Franciaország jelenlegi hadseregének jellegére. 1947 óta a hadsereg szerepét az atlanti politika diktálja, a gyarmati háborúk szabják meg és az, hogy a hadsereget a nép ellen használják fel, például a sztrájkok idején. Fokozatosan növekedett a hadseregben az olyan egységek száma, amelyeket zömmel vagy kizárólag hivatásos katonákból alkottak, egyes egységek pedig rendkívüli szerephez jutottak, így az idegenlégió zsoldosegységei és egyes ejtőernyős ezredek. Az 1 200 000 főnyi francia hadseregben mintegy 700 000 hivatásos katona van. A hadseregen belül azonban más nagy erők is jelentkeznek: a tényleges katonai szolgálatukat teljesítő fiatalok – mintegy félmillióan – jelentették a legfőbb akadályt azok előtt, akik polgárháborúba akarták sodorni a hadsereget. A nép fiai az egyenruhában is ki tudták fejezni érzelmeiket, és akcióba kezdtek a pártütő tisztek ellen" – írta a kommunista napilap.

Az algériai háború az igaz ügyért, hazája szabadságáért és függetlenségéért küzdő algériai nép győzelmével végződött. A háború folyamán a francia hadsereg 112 000 embert (25 000 halottat) veszített, Franciaország katonai kiadásai meghaladták a 30 milliárd francia frankot. Az algériai Nemzeti Felszabadító

Hadsereg veszteségeiről csak becslések vannak, az egyik ilyen becslés szerint csak a harcolók vesztesége mintegy 200 000 halott, sebesült és hadifogoly volt. Legkevesebb 600 000 békés algériai lakost gyilkoltak meg, mintegy kétmilliót hurcoltak úgynevezett „átcsoportosítási táborokba" a francia hadsereg egységei, az idegenlégió katonái és az ultrák. Egy másik becslés – a hetvenes években – Bumedien algériai elnöké, aki szerint Algéria vesztesége egymillió halott és egymillió Franciaországba áttelepült.

A már említett évians-i megbeszélések végén kötött megállapodásban (1962. március 18.) Párizs végül is elismerte Algéria függetlenségét és területi integritását, beleértve szaharai területeit is. Igaz, bizonyos előjogokat is megszerzett, amelyek aztán semmissé lettek az 1962. július 1-i népszavazás után, amikor a választók 99,6 százaléka az ország teljes függetlensége és szuverenitása mellett szavazott. Két nappal később kiáltották ki Algéria függetlenségét. A gyarmatosítás évszázada, az utolsó évtized ultralázadásai és fellépései gazdasági káoszt hagytak örökül. Még 1962 júliusában összeült az Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa és kidolgozta az FLN új programját, amely a nem kapitalista fejlődési utat tűzte ki célul. A szabad, független, szuverén Algéria azóta is ezen az úton halad.

(G. M.)

Irodalom: *René Adrien-Jean Effel:* Képes francia történelem. Gondolat Kiadó 1971.
Lengyel István: Algéria hármas forradalma. Kossuth Könyvkiadó 1982.
Helyi háborúk. (Szerk.: *I. J. Savrov.*) Zrínyi Katonai Kiadó 1982.
A. D. Boca–M. Giovanna: A „nap fiai". Kossuth Könyvkiadó 1968.

Május

V. 1. *A nemzetközi munkásosztály ünnepe.*

1711. V. 1. A majtényi fegyverletétel.

1961. V. 1. Tanganyika önkormányzatot kap.

1786. V. 2. Balatonfüred számára fürdőszabályzatot ad ki a Helytartótanács.

1886. V. 2. A Magyarországi Általános Munkáspárt tiltakozó gyűlése a népfelkelési törvény ellen.

1886. V. 2. Gottfried Benn német író születése.

1811. V. 3. Angolok – élükön Wellingtonnal – megverik a francia hadsereget.

1886. V. 3–4. Az amerikai munkásmozgalom nyolcórás munkanapért folytatott harcának véres eseményei Chicagóban.

1886. V. 4. *Graham Bell és társai szabadalmat kaptak a grafofonra, a gramofon elődjére.*

1926. V. 4–14. Általános sztrájk Angliában.

1906. V. 5. Bergmann-Barna József, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.

1961. V. 5. Az amerikai Alan Shepard űrhajós tizenöt percig kering az űrben.

1786. V. 6. Ludwig Börne német költő születése.

1906. V. 6. Bródy Lili író születése.

1861. V. 7. Rabindranath Tagore indiai költő és író születése.

1886. V. 8. Hajdú Gyula, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.

1945. V. 9. *A győzelem napja.*

1936. V. 9. Olaszország bekebelezi Etiópiát.

1886. V. 11. Szucsich Mária író születése.

1926. V. 12. Piłsudski államcsínye Lengyelországban.

1786. V. 13. Az első magyarországi aratószerződés Festetics György gróf és Ederics lakói között.

1936. V. 15. Moszkvában megnyílik a Központi Lenin Múzeum.

1836. V. 17. V. Ferdinánd utasítást ad az országgyűlési ifjúság vezetőinek elfogására.

1886. V. 17. Emil Isac román költő születése.
1486. V. 18. Mátyás király Buda városi jogait adományozza Kolozsvárnak.
1806. V. 20. John Stuart Mill angol filozófus születése.
1961. V. 20. Francia–algériai tárgyalások kezdete Evianban.
1906. V. 22. Gádor Béla író születése.
1861. V. 23. Rippl-Rónai József festőművész születése.
1961. V. 24–30. Megalakul az Afrikai Szakszervezetek Szövetsége Casablancában.
1911. V. 25. Mexikóban a forradalom megdönti Díaz elnök uralmát.
1786. V. 30. *Fáy András író, politikus születése.*
1961. V. 30. A Dél-afrikai Köztársaság kilép a Brit Nemzetközösségből.

A válasz: munkás-szolidaritás

Május 1.: a nemzetközi munkásosztály ünnepe.

Egy fázós hajnalon, 1887. november 11-én négy férfi állt a Cook megyei börtön magas belső csarnokában, deszkákból rótt emelvényen. Bokáig érő fehér halotti inget viseltek a durva daróc fölött, kezük az ing alatt összebilincselve. Az emelvényen néhány fegyőr, az ítéletvégrehajtó, az ügyész és a chicagói rendőrkapitány állt a négyek mellett, odalenn pedig, ideiglenesen ácsolt lócákon, vagy harminc férfi üldögélt, főként újságírók, feszülten figyelve a hátborzongató színjátékot. Miután az ügyész monoton hangon eldarálta az ítélet indoklását, a négy férfinak még volt néhány másodperce, hogy mondjon valamit, csakugyan az utolsó szó jogán. August Spiess tört angolsággal kiáltotta: „Elfojthatják ezt a hangot, de az én csöndem iszonyúbb lesz minden beszédnél!" Adolf Fischer németül kiáltott éljent az anarchiára: *„Hoch die Anarchie!"* Georg Engel ezt visszhangozta angolul: *„Hurrah for anarchy!"* Végül az egyetlen született amerikai, Albert Richard Parsons következett; talán kisebb beszédre készült, de csak ennyit sikerült mondania: „Ó, amerikai férfiak, halljátok hát a nép hangját . . ." – mert ebben a pillanatban a csapóajtó megnyílt négyük lába alatt, s ők alázuhantak az örökkévalóságba.

Ezek a mezítelen történelmi tények alig jelentenek valamit önmagukban. Más tényekkel csoportosítva kell ismernünk az előzményeket, és ez a Haymarket Square-i, a szénapiaci tragédia története.

A Munka Lovagjai (Knights of Labor) nevű szervezet – szakszervezetnek nemigen nevezhető – 1886. május elsejére országos munkabeszüntetést hirdetett az Egyesült Államokban. Május elsejének nem volt különösebb jelentősége addig, hacsak mint régi, középkori, sőt kereszténység előtti örömünnepnek nem. Aznap 340 000 amerikai munkás nem jelent meg a munkahelyén a gyári szirénák gyászos búgásának hangjára. Akkoriban Chicago, ez a zabolátlan város járt az amerikai munkás-

mozgalom élén, s ennek az volt az oka, hogy itt élt néhány száz német születésű anarchista, és talán néhány ezer kivándorolt német munkás, aki ismerte a szocializmus lényegét. Már két esztendeje egymást követték a zavargások Chicagóban, mindig egy bűvös cél, a nyolcórás munkanap érdekében.

Tudnivaló, hogy az ipari forradalom lázában égő Egyesült Államokban a „normális" munkanap hajnaltól késő délutánig tartott ekkoriban, átlagban tíz-tizenegy órát. Az 1861–1865. évi amerikai polgárháború után a tőkések a vasútépítésen tanulták meg a nagyipari szervezés módszereit, de az Egyesült Államok még az 1880-as években is Anglia és a császári Németország mögött állt a szén- és acéltermelésben. A bérmunkások létszáma ugyanekkor már hét-nyolcmillió lehetett, közöttük félmilliónál több tíz-tizennégy éves kisfiú és leányka robotolt látástól vakulásig, a fiúk zöme szénbányák osztályozóiban, a lányok a textilgyári gépek rideg sorai között. Éppen a Munka Lovagjainak nyomására hat amerikai állam elvben elfogadta a nyolcórás munkanapra irányuló követelést; a gyakorlatban ehhez még a munkaadók hozzájárulása kellett volna, de hát ez persze egyre késett.

Chicagóban tehát különösen erős volt a feszültség, a máig világhírű McCormick mezőgazdasági gépgyár munkásai már 1886 februárban elhagyták munkahelyüket, napirenden voltak a chicagói utcákon a verekedések a sztrájktörőkkel, sőt revolverlövések is csattantak, hiszen Chicagóban vagyunk. És ha a Munka Lovagjainak létszáma ekkoriban meghaladta is a 729 000 főt a 38 szövetségi államban, éppen 1886 volt az az év, amikor majdnem kísértetiesen ugyanennyi európai szegényember kelt át az óceánon az „ígéret földjére", hogy akár fillérekért is munkát vállaljon a gyárakban és a bányákban, leszorítva így a munkabért. Az amerikai munkásmozgalom állandó tragédiája ez a tény: újabb és újabb koldus százezrek megjelenése a munkaerőpiacon.

1886. május elsején tehát számítani lehetett rá, hogy a McCormick gyáriak ismét összecsapnak az „idegen" munkavállalókkal. Az utóbbiak egyébként „védelem" alatt álltak: puskáspisztolyos Pinkerton-ügynökök kísérték őket a gyárkapuig; ez volt a hírhedt detektíviroda fő feladata ekkoriban. (Tagjait különben kiszolgált katonák és alvilági elemek közül toborozták.) Május 3-án éppen a későbbi haymarketi mártírok egyike, August Spiess mondott tüzes beszédet, amikor valóban kitört a verekedés, a készenlétben álló rendőrök pedig a tömegre rohantak.

A rendőrök és a munkások revolverpárbaja a Szénapiacon

A rendőrattakot a főként nőkből és tizenéves fiúkból álló tömeg szitkokkal és kődarabokkal fogadta. Lövések dördültek; hat proletár maradt holtan a véres macskaköveken.

A véres május harmadika estéjén német és angol nyelvű röplapok terjedtek a városban ilyen jelszavakkal: „Munkások, fegyverbe!" és „Munkások! Holnap jöjjetek a Haymarket Square-re!", az egykori chicagói szénapiacra. Május negyedikén vagy háromezren össze is verődtek itt, hogy hallják az anarchista Spiesst, Parsonst és a fehér szakállas vén angol agitátort, Fieldinget. A tér sarkáról figyelte az eseményeket a polgármester, Schaack rendőrkapitány és vagy kétszáz fegyveres rendőr. Egészen estig nem került sor rendbontásra, ekkor maga a polgármester is távozott. Parsons lekászálódott arról a szekérről, amely szószékként szolgált, az elsötétülő égen viharfelhők gyülekeztek, kövér cseppekben hullani kezdett az eső, ritkulni a tömeg; ezren maradhattak még. Ekkor Fielding kapaszkodott föl a szekérre. Az urak és a nép jogairól beszélt, és miután nyolcórás munkanapot követelt a munkásoknak (béremelésről nem is esett szó), a burzsoázia törvényeiről szó szerint ezeket mondta: „Semmi

Az anarchista vezetők kivégzése

dolgunk többé az ő törvényeikkel!" Majd némi képzavarral ezt kiáltotta: „Fojtsátok meg e törvényeket, töröljétek el őket, szúrjátok át a törvénykönyvet, tegyetek meg mindent, hogy eltiporjátok a törvényt!" Ekkor egy rendőrosztag oszlopba tömörülve előcsörtetett, s a tisztjük ordítva hirdette ki, hogy a gyűlést

ezennel feloszlatja. De emberei már futólépésben közeledtek, kezükben bunkósbottal és revolverrel. Fielden gyorsan lekászálódott a szekérről, és zavartan kiáltotta oda nekik: „De hiszen mi békésen viselkedünk!"

Ebben a pillanatban az emberek háta mögötti fasorból valami sötét színű, gömb alakú tárgy repült a rendőrök közé. Amíg a tömeg fölött repült a tárgy, sistergő hang hallatszott, majd vakító villanással és fülsiketítő dörejjel felrobbant a vasgömb. Egy rendőr szörnyet halt, hatvanhét egyenruhást súlyosan megsebeztek a szerterepülő fémszilánkok. Néhány másodperc múlva a rendőrök és a munkások rövid revolverpárbajt vívtak, alig tíz lépés távolságból. Hat vagy hét rendőr és legalább húsz munkás kapott halálos sebet.

Sohasem derült fény a merénylő személyazonosságára. A polgári újságok szerint a tettes csakis anarchista lehetett. Száz év múltán egy amerikai szerző tudni véli, hogy Georg Schwab volt a neve, Kaliforniába menekült és ott is halt meg a századforduló táján. A munkások viszont provokációt emlegettek; az anarchista lapok szerint McCormick felbérelt ügynöke vetette a bombát, hiszen a munkásoknak igazán nem állt érdekében, hogy szervezetüket meggyűlöltessék. Az igazságra örök árnyék vetül, van azonban egy furcsa mozzanata a szénapiaci vérfürdőnek. Éppen Schaack rendőrkapitány egyik tisztje mondta a következőket három évvel később a *Chicago Daily News* riporterének:

„Az én elvem az volt, hogy mihamarább álljon helyre a nyugalom. Schaack kapitány viszont szerette volna, ha tovább forrnak az események. [A merénylet után] bombák után kutatott mindenütt. Miután az anarchista egyleteket betiltottuk, Schaack kereken kimondta: fizetett besúgók révén mi, rendőrök hozzunk létre új egyleteket, csakhogy a dolgok forrponton maradjanak. Merthogy akkor az ő személyére irányul a figyelem. Miután ilyesmiket hallottam tőle, egyre gyakrabban megfordult a fejemben, hogy az anarchistáknak talán nem is volt olyan fontos szerepe az egész ügyben, mint általában gondolják."

Schaack mindenesetre 700 oldalas könyvet írt a haymarketi tragédiáról. Szavaiból szinte süt a gyűlölet: minden munkástömeget „csőcseléknek" gyaláz, vezetőiket „égő szemű, szakállas külföldi fanatikusok bandájának" nevezi. Lelkészek és újságírók is arról mennydörögtek, hogy „pokoli összeesküvésre készül a csőcselék, céljuk a csatorna uralma, a magántulajdon elrablása, az oltárok meggyalázása".

Valójában az anarchisták – főként német emigránsok – befolyása Chicagóban elhanyagolható volt. Spiess lapja, az *Arbeiter Zeitung* heti 3600 példányban jelent meg, így a szervezett munkásság kétszázad részéhez sem juthatott el Amerikában.

Persze általános volt a megdöbbenés. Nemcsak a gazdag polgárok, hanem a munkássajtó is elítélte a pokolgépes merényletet, nem ok nélkül: az amerikai munkásmozgalom két évtizeden át nem heverte ki a haymarketi ügyet, a Munka Lovagjai nevű szervezet veszített tömegbefolyásából, az anarchisták pedig jóformán eltűntek.

De még hátravolt a bosszú. A rendőrség, Illionois állam politikai gépezete és főként a bírói testület szolgált a bosszú eszközeként, s kérdés csak az volt, hogy ha a merénylő ismeretlen, kinek kell életével fizetnie a rendőrök haláláért. Mert a megölt munkásokat persze nem siratta a hatalom.

Ilyen lincshangulatban került sor az amerikai történelem leggyalázatosabb bűnperére. Hét anarchista vezetőt a rendőrség napok leforgása alatt őrizetbe vett (hatan német anarchisták voltak, a hetedik az öreg Fielding, nyolcadikként az *Alarm* című kis angol nyelvű anarchista újság szerkesztője, Parsons önként jelentkezett, mint mondta, szolidaritásból). Egészen az 1920-as évekig, Sacco és Vanzetti bűnperéig nem találni párhuzamot elfogultabb bíráskodásra. 1886. június 21-én álltak a chicagói bíróság elé a „haymarketi nyolcak". Joseph Gary főbíró érvelése tökéletesen hamis volt. Bár a nyolc vádlott egyikének sem volt semmi köze a merénylethez, a bíróság a bomba által megölt rendőr, bizonyos Degan meggyilkolásának vádját emelte velük szemben. A bíró így érvelt: „Szóban és nyomtatásban nem konkrét személyeket, hanem a nép széles rétegeit uszították gyilkosságra, s ezen uszítás következtében egy ismeretlen személy dobta el a bombát."

Az esküdtek kiválasztásakor az ügyész – az amerikai jogszabályok megcsúfolásával – olyan személyeket válogatott ki, akik valamennyien elítélték nem csupán a bűncselekményt, hanem a munkások követeléseit is általában. Előre lejátszott per volt ez, bár a vádlottak mindegyike egész kis szónoklatot tartott az utolsó szó jogán arról, mi az anarchista mozgalom célja, hogy az erőszak csupán válasz a vérszívók által alkalmazott erőszakra. 1886. augusztus 20-án hét vádlottat halálra, egyet tizenöt évi börtönre ítéltek. Ketten kértek kegyelmet, az ő büntetésüket életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták. Egy 22 éves mun-

A mai május elseje ünneplése Budapesten

kás, Lingg nevezetű, a siralomházban öngyilkos lett. Spiesst, Fischert, Engelt és Parsonst kivégezték.

1893-ban Chicago liberális nézeteket valló polgármestere, a szintén német születésű John Peter Altgeld kegyelmet adott a három rabnak, de miután nyilvánosan ellenezte a katonaság bevetését sztrájkoló munkások ellen, politikai karrierjének vége szakadt.

1889-ben pedig a Második Internacionálé, amikor május elsejét nyilvánította a nemzetközi munkásosztály ünnepévé, a chicagói május elsejére, valamint a május 3-i és 4-i véres események áldozataira emlékeztetett.

(Sz.–H.E.)

Az éneklő viaszhenger

Száz éve, 1886. május 4-én Graham Bell és társai szabadalmat kaptak a gramofon elődjére, a grafofonra.

A XIX. század írói szívesen mondogatták, hogy a nagy találmányok „legyőzték a távolságokat". Már ami a térbeli távolságokat illeti, mert az idő legyőzésének még a lehetőségét sem latolgatták. Azt például, hogy egy régen elhunyt egyénnek a hangját vissza lehessen adni, teljes képtelenségnek tartották.

Így volt ez mindaddig, amíg Thomas Alva Edison (1847–1931) amerikai feltaláló a fonográffal meg nem lepte a világot. Készülékének hengerén ónfólia – sztaniol – feszült; az emberi hang vékony, rugalmas acéllemezt rezegtetett meg, és a hozzá erősített éles, hegyes tű az alatta elhaladó ónfóliába barázdákat karcolt. Ha azután a tűt végigvezették a forgó hengeren levő ónfóliába vágott barázdákon, a tű a membránt rezgésbe hozta, a készülék megszólalt. Feljegyezték, hogy Edison az első alkalommal, a készülék kipróbálásakor egy kis gyerekdalt énekelt a mikrofonra, amit azután a készülék „visszaénekelt".

Az új készülékkel, amit Edison hangírónak, fonográfnak nevezett el, felkereste a *Scientific American* című tudományos folyóirat főszerkesztőjét. A főszerkesztő így számolt be lapjában a látogatásáról. „Reggel, alighogy íróasztalomhoz leültem, Edison látogatását jelentették be. Edison belépett, és egy kis csomagot helyezett elém az asztalra. Kibontotta, én kérdőleg tekintettem rá és az ismeretlen rendeltetésű készülékre. Erre Edison megforgatta a készülék hosszú tengelyén levő lendítőkereket, mire a készülék megszólalt.

– Jó reggelt uram, nos, mit szól a fonográfhoz?

Nem jutottam szóhoz, Edison láthatóan örvendezett, hogy így meglepett."

Edison a Menlo Park-i laboratóriumában 1877-ben dolgozta ki a fonográfot, azóta nevezték őt „Menlo Park-i varázslónak". Érdemes megjegyezni, hogy Edison a „beszélőgépet" nem szórakoztatásra, hanem irodai használatra szánta. Tervezte, hogy a telefonkészülékhez csatlakoztatva feljegyezheti a telefonüzene-

teket, ha a hívott fél távol van. Ilyen készülékek ma is vannak, de nem fonográffal, hanem magnóval működnek és hisszük, hogy előbb-utóbb nálunk is mint újfajta szolgáltatás, használatba kerülnek. Az irodai munkának a fonográf – diktafonnak nevezték – még a negyvenes években megszokott eszköze volt – nálunk is.

Edison a találmány szabadalmaztatása után néhány kisebb javítást végzett, kézi hajtás helyett rugómotoros meghajtást vezetett be, de volt súlyhajtású, sőt lábhajtású fonográf is. Amikor Edison a villamos világítás, főleg az izzólámpa kidolgozásához fogott nagy létszámú személyzetével, egy ideig a fonográf fejlesztését felfüggesztette.

A hengeres fonográf és a lemezes gramafon története nagy regény, amelynek van azonban néhány különösen fontos epizódja, mindenekelőtt a viaszhenger alkalmazásának története. Az események száz évvel ezelőtt, 1886-ban kezdődtek . . .

Láttuk, hogy a fonográf hengerén sztaniolfólia feszült, amelybe a hangbarázdákat éles, hegyes tű vágta. Megjelenése óriási szenzációként hatott, de az első lelkesedés elmúltával emlegetni kezdték, hogy recseg, nyivákol, a beszédet ugyan érteni lehet, de jól oda kell figyelni az ének, zene visszaadása pedig majdhogynem lehetetlen.

Mialatt Edison az izzólámpával foglalkozott, két feltaláló bukkant fel, akik a fonográfot tökéletesítették (grafofonnak nevezték el). Mindketten jelentékeny alakjai a technikai találmányok történetének. Az amerikai Alexander Graham Bell (1847–1922) a telefon feltalálásáért 1880-ban megkapta az ún. Voltadíjat, amit III. Napóleon az elektromosság kifejlesztésében kimagasló eredményt felmutató feltalálók részére tűzött ki. A jelentékeny összegen Bell Washingtonban megalapította a Volta-laboratóriumot, elsősorban elektroakusztikai kutatásokra. Vele dolgozott unokatestvére, az Edison-fonográfok eladásával foglalkozó Chichester Bell (1848–1924) és egy amerikai fizikus, Charles Sumter Tainter (1854–1940) is. Az együttesen megalkotott grafofont 1886. május 4-én szabadalmaztatták. Készülékük a recsegő, zörgő fonográfot jó hangvisszaadású eszközzé változtatta.

Bellék a hengert kártyapapírból készítették és viaszréteggel vonták be. A viasz elég puha ahhoz, hogy a membrán tűje hangbarázdákat tudjon belevésni, és egyúttal kemény is annyira, hogy néhányszor vissza lehet játszani rajta a felvett beszédet, dalt, zenedarabot. Felvételkor a beszélőtölcsér végén levő vékony

Az egyik kísérleti grafofon Bell laboratóriumából

acélmembrán, rajta a tűvel, párhuzamosan mozgott a henger hossztengelyével, közben a hengert csavarorsó mozgatta. A berendezés erősen emlékeztetett az esztergagépek szupportjára és annak mozgató mechanizmusára. Ma már nehezen érthető, miért kellett Belléknek közel négy esztendő az aránylag egyszerű készülék kifejlesztéséhez. Feltehetően a megfelelő viasz elkészítésével bajlódtak sokat. Valószínű az is, hogy a feltalálók közben nem csupán a grafofonnal foglalkoztak. Mindenesetre sikerült elérni, hogy egy felvételt többször is vissza lehessen játszani. Minthogy az Európából bevitt viasz sokba került, a viaszt parafinnal szaporították.

A Volta-laboratóriumban a felvevő-leadó berendezés javítá-

sával is sokat foglalkoztak. Megpróbálták elektromos úton rögzíteni a hangimpulzusokat, de kísérletük még nagyon kezdetleges volt. Mindemellett kétségtelen, hogy a magnó őse ezekben a kísérletekben tűnt fel először. Sőt a lemezjátszóé is, ugyanis egy viasszal bevont lemezre is vettek fel műsort Bellék. A hangvisszaadáshoz sűrített levegővel és erős nyomású vízsugárral működő „pick-up"-öt szerkesztettek. Egyik sem bizonyult azonban életképesnek. Végül a grafofon győzött, máig őrzik azt a laboratóriumi jegyzőkönyvet, amelynek alapján a viaszhengeres szerkezetükre szabadalmat kértek.

Közben Edison, miután a szénszálas izzólámpát elkészítette, ismét a fonográf felé fordult. Ekkor a Bell–Tainter-vállalkozás már sorozatban készített grafofont. Edison azonban nemcsak zseniális feltalálónak és munkaszervezőnek, hanem rámenős üzletembernek is bizonyult. Annak idején a fonográf szabadalom szövegével jól körülbástyázta feltalálói elsőbbségét és csak hosszadalmas pereskedéssel lehetett volna „tiszta helyzetet" teremteni. Edison és Bellék között háborúság volt kitörőben. Mivel Bell figyelmét már a telefon, a repülőkísérletek, és különféle rácsos tartószerkezetek kidolgozása kötötte le, Tainter pedig szívesebben szentelte idejét a fizikának, nem akarták a pereskedést. Egyezséget ajánlottak fel Edisonnak, aki a következő szövegű táviratot adta fel a Bell–Tainter-csoportnak: „Önökkel nincs tárgyalnivalóm, önök nem feltalálók, hanem kalózok. A gramofon fejlesztését megkezdtem. Edison." Ezért Bell és Tainter – mit is tehettek volna mást? – az első készüléküket dobozba zárták, lepecsételték és meghagyták, hogy a dobozt csak 1937-ben szabad felnyitni.

Az amerikai Smithsonian Intézet könyvtárában őrzik Tainter önéletrajzi írásait, feljegyzéseit, labornaplóit. A mintegy tízkötetnyi kézirat áttanulmányozásakor megtalálták azt a jegyzőkönyvet, amely a dobozba zárt „tárgyi dokumentum"-ról szólt. A dobozt felnyitották. Az 1881 óta rejtőző készülék és levél napvilágra került. Azok közül, akik a lezárásnál jelen voltak, csak Tainter volt még életben, de betegsége miatt távol maradt a nevezetes aktustól. A készüléket megszólaltatták. Egy Shakespeare-idézet hangzott el, majd a készülék annyit mondott: „Grafofon vagyok, édesanyám a fonográf".

Az elutasító távirat után az éneklő viaszhenger története tovább folytatódott. Edison megoldotta a viaszhengerek sokszorosításának egyáltalán nem könnyűnek ígérkező problémáját. Egy kifogástalan minőségű viaszhengeres felvételt vákuumban szikrainduktor nagyfeszültségű elektródjai között helyezett el.

Az induktor bekapcsolásakor az aranyból készült negatív katódról atomok váltak le és rácsapódtak a viaszfelületre. (Ma is elterjedt eljárás az ún. katódporlasztás.) A viaszon képződött aranyréteg leheletszerűen vékony volt, vastagságának háromszázszorosa érte csak el a selyempapír vastagságát. E finom fémréteg azonban már alkalmas volt arra, hogy galvanotechnikai úton durvább és vastagabb nikkelréteggel vonják be. Így masszív fémhenger képződött, amelyet felmelegítettek és a viasz kifolyt az arany–nikkel csőből. Most már az üres hengerbe újra viaszt lehetett tölteni, s az pontosan felvette a belső falra lemásolt hangbarázdákat. Hideg vízzel lehűtve a kész viaszhengert ki lehetett emelni és az készen állt a megszólalásra.

Edison sok más újítást is bevezetett. Felvételkor vágásra gyémántcsúcsot, lejátszáskor zafírcsúcsot használt, tölcséres és fejhallgatós készülékeket gyártott, a gramofongyártás és hengerkészítés technológiáját is továbbfejlesztette. A rendkívül tiszta hangot adó fonográfok még a XX. században is használatban maradtak, Kodály és Bartók népzenei gyűjtésük alkalmával viaszhengeres fonográfot használtak.

A fonográf történetéhez tartozik, hogy Gothárd Jenő, kiváló magyar fizikus és csillagász herényi obszervatóriumának műhelyében az eredeti Edison-féle készülékhez hasonló fonográfot készített, ma is megvan. Barátainak, közöttük Jedlik Ányosnak a hangját is felvette. Milyen kár, hogy e felvétel elkallódott!

Javában folyt a fonográf fejlesztése, amikor veszedelmes konkurrensként megjelent a lemezjátszó, vagy gramofon. Emile Berliner (1851–1929), aki Németországból vándorolt ki az Egyesült Államokba és néhány kisebb szabadalma révén pénzhez jutott, kísérletezni kezdett a hangnak lemezen való rögzítésével. Első hanglemezét 1887–1888-ban készítette oly módon, hogy cinklemezre vékony viaszréteget vitt és a forgó lemezre a fonográféhoz hasonló berendezéssel vágta a hangbarázdákat. A tányért savba mártotta, és a hangbarázdák a sav hatására kimaródtak a lemezen. Tűrhető hangvisszaadást ért el. A lemezeket könnyen lehetett préseléssel sokszorosítani és a lemezjátszó elindulhatott a világ meghódítására.

A hangrögzítés feltalálása és kidolgozása kultúrtörténeti szempontból felmérhetetlen jelentőségű. Függetlenül attól, hogy Edison, Bell, Tainter vagy Berliner neve szerepel-e a szabadalmi iratokban, a fonográf és hanglemez mint szórakoztató és tanító eszköz világszerte elterjedt, majd a mikrolemez – amely a második világháború után jelent meg – hosszú műsorok felvételét-leadását is lehetővé tette. A hanglemezgyártás óriási iparág lett.

Hanglemezzel akarták egy időben a filmet hangosítani, de a film- és lemezadást nehezen tudták szinkronban tartani, ezért ez a rendszer nem is volt hosszú életű. Századunk elején a Sugár úton (ma Népköztársaság útja) a Patefonszalonban pénzbedobásra élvezni lehetett énekesek, zenekarok felvételeit (Krúdy is írt róla). Sokáig dúdolták a pesti aszfalton a Patefon híressé vált slágerét:

Éjjel, ha leszáll a dér
Engem csak a bánat ér.

Vajon hányan emlékeznek még az egykor oly népszerű, régen elszállt dallamra?

(H. Á.)

Irodalom: Horváth Árpád: Muzsikáló szerkezetek története. Táncsics Könyvkiadó 1967.

A győzelem májusa

Május 9.: a Győzelem Napja.

Azon a májusi reggelen Európa emberei nagyot kortyolhattak a tavasz friss levegőjéből és úgy nézhettek végig a kipattanó rügyek, zöldbe boruló mezők fölött, hogy kimondhatták: vége a háborúnak.

Európában vége is volt; csak a Távol-Keleten kellett még tovább harcolni a japán császár hadai ellen.

Mérleget még nem vont a világ 1945 májusában, még friss és részegítő volt az öröm, hogy a pusztítás és halál erőit legyőzte az emberiség. Még olyan fényképeket nagyítottak New York-i kirakatok számára is, amelyek a torgaui hídon kezet szorító szovjet meg amerikai katonát mutatták, még Londonban is megtapsolták a híradófelvételt, amely megörökítette, miként kell a bergenbelseni haláltáborban futólépésben elhaladniuk áldozataik sírgödrei előtt a gyilkosoknak, a tábor éppen letartóztatott SS-őreinek.

A számadatokat később ismertük meg. A hat háborús esztendő húszmillió szovjet polgár, 13 600 000 német, hatmillió lengyel, 1 700 000 jugoszláv, 375 000 angol és 405 000 amerikai életét oltotta ki. A háború katonai halottainak és polgári áldozatainak száma harminckétmillió volt, a koncentrációs táborokban a nácik további tizenkétmillió embert gyilkoltak meg. A sebesültek száma harmincötmillió volt. A második világháborúban részt vett 61 ország százmillió embert mozgósított.

Valaha régen minden valamirevaló könyvkiadó vállalatnak megvolt a maga történelmi atlasz kiadványa. A híres német Justus Perthes cég sok-sok kiadásban megjelent történelmi térképgyűjteményének egyik vén, hét évtizednél öregebb kötetének elejére kronológiát íratott, s a háborúkat szedette benne vastag betűkkel a Hohenzollern-idők szerkesztője. A teutoburgi erdőben a Varus vezette római légiók ellen vívott csata az első kiemelkedő esemény a kronológiában, hogy aztán Nagy Teodorik csa-

táit, gótok, longobárdok vérfürdőit emelje ki a Vilmos császári német birodalom történetírója.

Európa történeti mappáin egymás után a vérrel, dárdával, kováspuskával, aztán meg puskaporral megváltoztatott határvonalak kanyargásai jelzik, mennyi emberélet pusztult fejedelmecskék, feudális urak, császárok és később fegyvergyárosok földbirtokban, aranyban, kincsben kifejezhető üdvéért. Minden határt vérrel rajzoltak, minden új háború új térképet követelt.

A történészek úgy becsülik: az elmúlt öt és fél évezred alatt, 1960-ig, 14 531 háború dúlt földünkön. 1945 és 1975 között csak harminc esztendő alatt 116 – s azóta is hány! Az áldozatok, a háborús halottak számát még becsülni is alig lehet, hiszen a harcoló felek mindegyike – így is megkísérelve fényesíteni hadi dicsőségét – más-más adatot jegyzett fel. Így hát csak megközelítően pontos számot emlegetnek a múltról a történészek: 3 640 000 000 háborús halottról szólnak. Más szóval az öt és fél évezred alatt körülbelül ugyanannyi embert ölt meg nyíl, pika, gépfegyver és atombomba, mint amennyien századunk derekán az öt világrészen éltünk, s csak a második világháború teljes (s itt már fájdalmasan pontos a statisztika) embervesztesége annyi, mint Olaszország egész lakossága csecsemőtől aggastyánig.

Azon az 1945-ös májusi napon Európa jól tudta, mi is ért véget a fasizmus eltiprásának napján.

Hitler mondta 1941. július 16-án a főhadiszállásán tartott titkos tanácskozáson: „Elvben arról van szó, hogyan lehet ezt a hatalmas kalácsot, Oroszországot, jól felszeletelni, hogy módunkban álljon először hódításokra szert tenni, másodszor: a meghódított területeket igazgatni, harmadszor: ezeket a területeket kiaknázni ... Örökre szóló vaselv: a németeken kívül senkinek sem szabad megengedni a fegyverviselést."

Himmler mondta: „Mintegy harmincmillió szlávot kell megsemmisíteni. Az elfoglalt területeknek az ókori Egyiptom és Babilónia szellemében elfogott rabszolgák kimeríthetetlen tartályává kell válniuk. Onnan majd olcsó mezőgazdasági és építőmunkások seregének kell özönlenie a német Herrenvolk, az úr-nemzet számára."

Mannstein náci tábornok írta egy parancsában: „Különösen az ellenség városaiban a lakosság nagy része szükségszerűen éhezni fog. Erre való tekintet nélkül, semmit sem szabad álhumánus érzelmektől vezettetve kiutalni a hadifoglyok vagy a lakosság részére."

A győzelem napja Berlinben ...

... és Moszkvában

Mindezt a gyakorlatban meg is valósították Hitler legényei a legázolt Európa kétezernél több háborús napján.

Azon az 1945-ös májusi napon a földrész útjain millió meg millió elhurcolt rabszolga indult el náci hadiüzemekből, gyűjtőhelyekről és koncentrációs táborokból csonttá soványodott tes-

tét vonszolva a rommá omlott otthonok felé. Már aki élve maradt – a hazatérők útja milliók sírja mellett vitt el.

A béke első tavasza óta, azaz negyvenegy éve nem volt úgynevezett „nagy háború", de szinte nem volt olyan hónapunk, hogy valahol a földön ne dörögtek volna a fegyverek. Csak Vietnamra, a Közel-Keletre, Salvadorra, az Irak–Irán közötti háborúra kell gondolni, hogy rádöbbenjünk: néha világméretű konfrontációk meredélyének szélén jár az emberiség.

Európa negyvenegy éve nem hallott bombadörejt, nem ismeri azóta az elsötétített városok éjszakáinak félelmetes csöndjét, amelyet megszakított egy-egy bombázóraj érkezése. Hogy így lehetett, hogy a földrész felépíthette az elpusztult házakat és új városokat emelhetett, azért van, mert a legtöbb áldozatot vállaló szovjet nép, s mellettük az antifasiszta koalíció többi népeinek haderői, millió meg millió partizán az ukrán erdőkben, lengyel mezőkön, jugoszláv hegyekben, francia földön véglegesen megverték, megsemmisítették a náci seregeket. A háború utolsó napjaiban Berlinben már mindenütt szovjet katonák emelték fel a telefont, amikor a Führer-bunkerből a kétségbeesetten hallózó tisztek valahonnan még segítséget próbáltak kérni.

Csakhogy az az 1945-ös május nemcsak a második világháború végét hozta el, nemcsak a fasizmust, annak haderőit pusztította el. A győzelemmel valami új született, s éppen azokban az országokban, amelyek évszázadokon át úgy szerepeltek német feudális urak, császárok és káplárból lett diktátorok gondolkodásában, mint szabad vadászterület, lovagrendek lehetséges birtoka, piac vagy gyarmat, „gazdag kelet", ahová csak el kell indítani landsknechtet, gránátost vagy SS-legényt, és máris birtokba vett Lebensraum lesz belőle.

Lengyelek, magyarok, csehek, szlovákok, románok, bolgárok, horvátok, szerbek, szlovének, albánok indultak új útra: megszületett és negyven esztendő alatt azóta felnőtté érett a néphatalom, a szocialista rendszer országaikban. A Drang nach Osten egykori célterületein olyan országcsoport létezik, amely szilárddá, erőssé, megbonthatatlanná akarja tenni Európának azt a rendjét, a békés rendet, amely éppen negyvenegy évvel ezelőtt, a győzelem májusával született meg.

Magyar földön csákányok hangja, gép surrogása szólt már fegyverzaj helyett azon az 1945-ös májusi napon; Magyarország már szabad volt. Mi sem készítettünk még mérleget akkor, csak később próbáltuk összeállítani az iszonyatos számlát. Azt tudtuk, hogy a második magyar hadsereg 1943 januári voronyezsi össze-

omlásáról kiadott, de titokban tartott Horthy-jelentésben csak a fegyveres erők vesztesége 147 971 fő volt, halottakban, megfagyottakban, sebesültekben, foglyokban és 40 000–42 000 fegyvertelen munkaszolgálatos pusztult el. Azt is tudtuk, hogy Endre László, a háborús bűnös belügyi államtitkár 1944. június 15-én büszkén jelentette a Sztójay-kormány minisztertanácsán: addig 666 382 magyar állampolgárt vittek túl az országhatárokon a deportáló vonatok. Óvatos becslés hát, amikor nyolcszázezerre teszi a statisztika a halottak, a háború következtében elpusztult magyarok számát, ehhez kell hozzáadnunk a nyomorékok tízmeg tízezreit. Magyarországnak körülbelül harmincötmilliárd 1938-as értékű pengő kárt okozott a háború – az ország hét teljes, munkás esztendejének egész nemzeti jövedelme ez.

Justus Perthes előbb említett század eleji történelmi zsebatlaszához nem kívánunk új meg új „háborús lapokat", nem akarunk tudni sem háborúkról, sem a háborúk következtében átrajzolt új határokról. Az 1945-ös nagy fellélegzés óta valljuk: Európa biztonságának alapvető előfeltétele az Európában fennálló határok sérthetetlensége.

Az európai népek számára létkérdés az újabb katonai konfliktusok megakadályozása, és létkérdés az államok közötti gazdasági, politikai kapcsolatok erősítése is, mégpedig a különböző társadalmi rendszerű országok egyenjogúságának, függetlenségének és szuverenitásának tiszteletben tartása alapján.

Az 1945-ös május gyönyörű napjaiban, a győzelem és a béke első perceiben sokan azt remélték: mindjárt megteremthető a béke és biztonság rendje akár századokra is a háború iszonyatából éppen felébredt földrészen. Nem így történt. Még ma is vannak erők, amelyek nem tanulták meg a második világháború leckéjét, és a vitás kérdések rendezése, békés megállapodások helyett új meg új katonai programok alapján újabb hadosztályokat és rakétákat vonultatnak fel, csillagháborús terveken dolgoznak, militarizálni akarják a világűrt.

Az ötvenes években, tehát szinte fél évtizeddel a fasizmus fölött aratott közös győzelem után, amerikai katonai tervezők fejében megszületett a „kommunizmus visszaszorításának" gondolata, és mivel még csak a készülődés állapotában voltak a már megalakult szovjetellenes szövetség, a NATO erői, a tervezett „forró háború" helyett megelégedtek a hidegháborúval. A szocialista külpolitikáé az érdem, hogy határozottságával, következetességével, nem kis részben a „csúcsdiplomácia" módszerével meg

tudta fordítani ezt a tendenciát, és a világot az oly sok eredményt hozó enyhülés korszakába vitte el.

A legutóbbi néhány esztendőben – különösen azóta, hogy a NATO emlékezetes brüsszeli határozata megvalósításaként több nyugat-európai ország területén új közepes hatótávolságú nukleáris rakétarendszereket telepítettek, értelmetlenné, tehát lehetetlenné téve ezzel a folyamatban levő szovjet–amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások folytatását is – az enyhülés helyére valami más, a hidegháború keserves éveire emlékeztető feszültség lépett.

Ma, május kilencedike egyszerre emlékezés az antifasiszta koalíció által kivívott történelmi győzelemre – és figyelmeztetés is: csak az egyenlőség és egyenlő biztonság alapján fenntartott nemzetközi kapcsolatok, a szuverén államok belügyeibe való be nem avatkozás elvének tiszteletben tartása őrizheti meg a különböző imperialista katonai doktrínák által fenyegetett békét.

Annak idején a hitleri fasizmus „a kommunizmus kiirtásáért" vívott harc lobogója alá kísérelt meg „legyőzhetetlen" haderőt összehozni. Manapság a NATO, az amerikai imperializmus és támogatóinak egy csoportja szinte azonos szavakkal, mint a nácik, „a gonosz birodalmának" nevezi a Szovjetuniót és a szocialista közösség országait. Május kilencedike emlékeztet: milyen gyászos, szégyenletes vereséggel ért véget a fasizmus számára a második világháború, amelyet Berlinben és Rómában a negyvenes évek elején „a kommunizmus elleni nagy keresztes háborúnak" is neveztek. Aki hasonló „keresztes háborúkról" álmodozik, annak tudnia kell, hogy a szocialista világnak szilárd, megtörhetetlen békeakaratán túl a szükséges katonai ereje is megvan ahhoz, hogy megvédelmezze a békét.

(G. M.)

A haza mindenese

Kétszáz éve, 1786. május 30-án született Fáy András író, politikus.

Fáy András

1826-ban ezer példányban jelent meg Fáy András egyik könyve. Ugyanez a munka 1825-ig három kiadást ért meg. Az akkori időkben igazi könyvsikernek számított.

A kötet, amely ezt a szép pályát futotta be néhány év alatt, a mának is figyelemreméltót, értékeset mond. Első megjelenése idején Fáy András eredeti meséit és aforizmáit úgy fogadta a legtöbb olvasó, mint Széchenyi István, aki a Pest megyei közgyűlésen 1838-ban azt mondotta, hogy „a honi reform teendőire az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy meséi ébresztették fel" benne.

Ha ma, a XX. század végén valaki előveszi Fáy András meséit, elfogadja azt az irodalomtörténeti megállapítást (Wéber Antal fogalmazta meg ily pontosan), hogy azokon „Aesopus, Phaedrus, La Fontaine hatása mutatkozik, de Fáy nem másol, hanem példái hatására eredetit ír", azt is hozzáteheti: Fáy józan életszemléletéből a ma embere is tanulhat.

Itt van például három rövid meséje.

Az első: „A varjak gyűlése. A varjak gyűlést tartottak. No, mit végeztetek? – kérdez egy visszatérőt a szarka. – Azt, hogy a jövő gyűlésen fogunk végezni." Ez legalább oly sokat mond napjaink önagyonülésezőinek, mint a következő, hasonlóképpen tömör kis remek: „A verebek gyűlése. Ugyan mit végeztetek olyan sokat? – szól a verébhez a fecske. – Hallottam, nagyon csiripeltetek a bodzafán tartott gyűléseteken. – Hát nem tudod, hogy amely tanácsházán sok a lárma, kevés a végzés?"

S van elgondolkodnivaló a sokat idézett „A két tyúk" című meséjén is, amelyben a szereplők külön-külön vezetgetik csirkéi-

ket az udvaron. „Az okosabb így szólt: Fogjunk össze! Közös erővel nyilván jobban megélünk és jobban megvívunk közös ellenségünkkel, a héjával. Miért? – felelt a másik irigyen –, vívjon ki-ki a maga erejével, én bízok magamban. Azonban a csirkék lassan-lassan elfogytak a héja gyakori ostroma folytán . . . Sőt, még az is megesett, hogy amíg ők egymás között felváltva civakodtak, az elszórt búzamagot is a kacsa kapkodta el . . ."

Meséinek legtöbbjét azért szerették a reformkori olvasók, mert Fáy szép egyszerűséggel, ékes magyarsággal és tömören tanított emberi tartásra, közösségi szolgálat vállalására, hazaszeretetre, a haladás tiszteletére és mindenekfelett a munka megbecsülésére. Egyik híres kis meséjében, „A méhek és a medve" című kis alkotásban ki is mondja: „Aki nem munkál, ne is egyék az!"

Szemere Pál, a reformkor nagy alakja Fáy Andrást „a haza mindenesének" nevezte. Valójában: a birtokosfiú, aki Sárospatakon végezte iskoláit (s közben négy évet a pozsonyi líceumban töltött, hogy németül jól megtanuljon), majd jogot tanult, hogy ügyvédi vizsgát tehessen, a közélet szinte minden területén igyekezett szolgálni a hazát. Majdnem egy évtizeden át – 1810 és 1818 között – Pest vármegyében volt szolgabíró, előbb a pesti, majd a váci járásban. Öt esztendőn át apjától örökölt birtokán gazdálkodott, később Pestre költözött. Háza – és fóti szőlője – fontos találkozóhelye lett a kor vezető elméinek. Fáy András nemcsak egy ember a reformnemzedék rendkívüli csapatából, hanem olyan határozott vezető egyéniség, akit kortársai a legjobbak között emlegetnek.

Pályája olyan versekkel indult, amelyekhez hasonlóakat később sohasem írt. A „Bokréta" című, 1807-ben megjelent gyűjteményes kötetében a mesék, epigrammák mellett az egykori pozsonyi líceumi diák olvasmányainak hatásáról tanúskodó költemények is vannak. Azután nevelési kérdésekkel foglalkozó tanulmányt írt, majd 1818-ban – Fáy András ekkor 32 esztendős volt – olyan elbeszélésekkel jelentkezett, amelyek valóban új korszakot jelentettek a magyar prózairodalomban. Két esztendővel később, a már említett mese- és aforizmagyűjteménnyel ajándékozta meg az olvasóközönséget. Meséi nemcsak hallatlan népszerűséget hoztak, hanem neki ítélték a komoly rangot jelentő Marczibányi-jutalmat is.

Néhány esztendővel később (1832–1836-ban) a népszerű író és nevelő, a volt megyei tisztviselő Pest megye követeként ott van az országgyűlésen is. A múlt század negyvenes évei ellenzéki

Emléktábla az első pesti takarékpénztár kezdeményezőjének tiszteletére a Pest megyei Tanács épületének falán

vezetőinek egyik legtekintélyesebbje, akire úgy tekintenek, mint Széchenyi István barátjára és eszméi követőjére. Számos kezdeményezéssel együtt léptek a nemzet elé. (Ilyen volt például az Első Hazai Takarékpénztár alapítása. Széchenyi alig bízott a sikerben, csak Fáy kedvéért állt az ügy mellé és jegyzett néhány részvényt. Fáy fáradhatatlan akaratereje és következetessége vitte sikerre az ügyet. A takarékpénztár 1840-ben munkába kezdhetett . . .)

Fáy volt a magyar színházi élet egyik megalapozója: már 1831-ben tagja volt Pest megye állandó színi bizottságának és 1834–1835-ben a budai színház társigazgatója volt Döbrentei Gábor oldalán. Ő szerezte meg az első Nemzeti Színház telkét is, 1843-ban a színészetről írott tanulmányával indult az Akadémia pályázatán.

Az Akadémiának egyébként már 1831-ben tiszteleti tagja lett, később, 1845-ben helyettes elnöke. Egy, a múlt században jelentős irodalmi társaságnak, a Kisfaludy Társaságnak 1837–1840 között igazgatója volt. S hogy a radikális eszméktől távol álló reformer azért pontosan látja az ország előtt álló feladatokat, kiderül egy, két évvel a forradalom és szabadságharc előtt, 1846-ban megjelent művének még a címéből is: „Jelenkorban megjelent összeállítások a hon legközelebbi teendői közül"

Fáy András talán a legkorábban sürgette a modern köznevelés megteremtését. Kimondta például, hogy a nőnevelés meg-

újításához (vagy egyáltalán megindításához) közköltségen intézeti nevelést kell bevezetni. Egyik tisztelő barátja, Eötvös József éppen az ő elképzelései alapján szervezte meg negyedszázaddal a javaslat után az első tanítónőképző intézetet. Az országgyűlésen – mindig Széchenyi oldalán – a legtevékenyebb követek közé tartozott. Egy 1816-ban megjelent munkájában – „Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról" – így fogalmazta meg életelvét: „A jó polgár igyekszik embertársai boldogításán. Innen a társaságos élettel, és így önboldogulásunkkal is szorosan egybe van kötve a mások boldogítása."

Lehet, hogy kisebb-nagyobb szépirodalmi munkáit ma már ritkán olvassák. Mégis tudnunk kell, hogy a magyar novella- és regényirodalom fejlődésében Fáy András új korszakot nyitott. Egyik érdekes novellája, „A különös testamentum", remek rajza a kor nemesi társaságának. Ha az írás alapötlete ösztövér is, az esemény írói feldolgozása, eleven stílusa, egy-egy figura találó rajza, jellemzése maradandó érték. A derűs, pergő novella felejthetetlen alakjai például a férfira éhes vénkisasszony meg a kacér özvegy.

Fáy a múlt század harmincas éveiben, tehát közelebb ötvenedik mint negyvenedik életévéhez írja meg „A Bélteky-ház" című társadalmi regényét. „Fáy közéleti eszméi propagálására a regényt is felhasználta. A minden kezdetlegesség ellenére rendkívüli gazdagsággal áradó reális megfigyelések, pontosan eltalált alakok váratlan felbukkanása . . . megzavarta az irodalomtörténészeket s arra késztetett egyeseket . . . hogy megkeressék a regény világirodalmi rokonait. Ami újat »A Bélteky-ház« prózairodalmunk számára hozott, az elsősorban nem az újszerű, a magyar viszonyok ábrázolására alkalmas írói módszer, hanem az elbeszélésekben és novellákban a felbukkanó figurák, helyzetek széles mederben áradó cselekményekben való szerepeltetése. Fáy műve az első kísérlet a reformkori magyar társadalmi élet jellemző képének nagyarányú ábrázolására" – írja Wéber Antal, aki rámutat arra, hogy a regény Széchenyi „Hitel" című munkájának megjelenése után íródott s az erőteljesen hatott Fáyra.

A bírálat – a magyar elmaradottság felszámolásának határozott követelése – itt már „a tudatosság fokára lép, a bírálat mélységét meghatározó szempontok szélesebb, bonyolultabb területek áttekintését teszik lehetővé". S ugyancsak Wéber Antal, Fáy András legalaposabb mai méltatója állapítja meg: „. . . a regény a »korán jöttek« közé tartozik, ígéret, de biztató lehetőségekkel kecsegtető ígéret, lesz folytatása. Fáy Bélteky-háza Eötvös nagy

társadalombíráló regényeinek legfontosabb előzménye." (A regényről egyébként Bajza József nem sokkal megjelenése után azt írta, hogy „épülete hibás, nem ... összefüggő egész ... hanem egyvelege számtalan biográfiai töredéknek, melyek csak külsőleg függnek össze, s történetesen nem belső szükségből". Bajza kifogásai nem vették el az olvasó kedvét, „A Bélteky-ház" a maga idejében roppant népszerű, sikeres könyv volt.)

A szépíró, a politikus, a közgazdasági élet szereplője, a reformkor sokoldalú vezető csoportjának fontos alakja (Kazinczy Ferenc, Szemere Pál, Vörösmarty Mihály, Toldi Ferenc, Vitkovics Mihály, Horvát István, Kisfaludy Károly kortársa és küzdőtársa, Széchenyivel kölcsönös tisztelet fűzi szorosra kapcsolatukat) a pedagógiában is maradandót adott nemzedékének. Az 1960-ban megjelent „A magyar nevelés története" írja Fáyval kapcsolatban: „A köznevelés és a pedagógia kérdései a reformkorban a politikai és az irodalmi élet egyik fontos problémájává váltak. Fáytól és Széchenyitől Táncsics Mihályig kiemelkedő politikusaink és íróink egész sora fejtette ki a nevelésügyre vonatkozó nézeteit." Fáy András egyik első művében, az 1816-ban megjelent „Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról" című munkájában írja a jól megalapozott, megfelelő időben kezdett, a tapasztalat fontosságát, a gyakorlat tiszteletét megbecsülő nevelésről, megjegyezve, hogy az idő előtt tanított gyermek tudománya vajmi keveset ér: „Ismerni fogja Párizst, anélkül, hogy a faluját ismerné, a kókuszfát anélkül, hogy diófánkat. Idegen lesz az ő körülötte levő világban, mert neki a képzelőerő és könyvei szültek egy teoretikus világot. Ez a nevelés okozza sok emberben a tudományoktól való idegenkedést is, melyet oly korán megmutattak neki ..." S az 1842-ben írott „Óramutató" című munkájában kimondja: önállóság, gondolkozásra nevelés, életrevalóságra való előkészítés, a gyakorlati munkára való felkészítés (legyen minden iskolának gyakorlóterepe, írja, előre megálmodva a politechnikai oktatást!) az iskola legfontosabb feladata.

(G. M.)

Irodalom: *Wéber Antal:* Fáy András. A Magyar Irodalom Története. 3. köt. 500–503. old. Akadémiai Kiadó 1965.
Almássy György: Fáy András „a haza mindenese." *Pedagógiai Szemle,* 1965. 7–8. szám.

Június

1911. VI.	Megalakul a Hunnia Filmgyár Budapesten.
1936. VI.	A KMP új politikai vonalát kidolgozó új vezetőség alakul Prágában, élén Szántó Zoltánnal.
1886. VI. 1.	Káplár Miklós festőművész születése.
1936. VI. 2–4.	Könyvnapok Magyarországon: 16 új magyar mű megjelenése.
1436. VI. 3.	Johannes Regiomontanus német matematikus, csillagász születése.
1961. VI. 3–4.	Hruscsov–Kennedy találkozó Bécsben.
1936. VI. 4.	Népfrontkormány Franciaországban.
1606. VI. 6.	Pierre Corneille francia drámairó születése.
1886. VI. 6.	*Bajcsy-Zsilinszky Endre, a magyar függetlenség vértanúja születése.*
1936. VI. 7.	46 kommunista letartóztatása Budapesten.
1836. VI. 13.	*Budenz József nyelvtudós születése.*
1811. VI. 14.	*Harriet Beecher Stowe amerikai író születése.*
1906. VI. 19.	Ádám Zsigmond, a magyar gyermekvárosok egyik szervezője születése.
1961. VI. 19.	Kuvait független állammá lesz.
1936. VI. 22.	Konferencia kezdődik Montreux-ben a Fekete-tengeri szorosok kérdéséről.
1386. VI. 25.	Kapisztrán János ferencrendi szerzetes születése.
1886. VI. 25.	Szüle Péter festőművész születése.
1811. VI. 28.	*Kriza János népköltési gyűjtő, költő születése.*
1936. VI. vége	Derkovits Gyula „1514" című fametszetsorozatát kiadja a *Gondolat* szerkesztősége.

Szegedtől Sopronkőhidáig

Száz éve, 1886. június 6-án született Bajcsy-Zsilinszky Endre, az antifasiszta ellenállási mozgalom egyik vezetője és vértanúja.

Bajcsy-Zsilinszky Endre

Egy regényíró-publicista 1933 nyarán így látta Bajcsy-Zsilinszky Endrét: „Zsilinszky Endre lelki fejlődésének története feltűnően kínálkozik, hogy gerince legyen a megírandó nagy magyar regénynek. A történet a nyilvánosság számára akkor kezdődik, amikor a vidéki faluvárosban eldördül a revolver, mely kioltja az akkoriban jóformán egyedüli parasztvezér, a népszerűség megszervezésének eszközeiben nem túlságosan válogatós alföldi néptribun életét... Amikor Zsilinszky Endre a háború után megjelent a politikában, a nyilvánosság csak ezekre az előzményekre emlékezett, s nem is lepődött meg túlságosan, amikor ugyanolyan temperamentumosan, mint a békéscsabai drámában, a direkt eszközök, a fizikai rendcsinálás és tisztogatás hívének mutatkozott. Ami a közvéleményt mégis meglepte, hogy zsurnalisztikai és szociológusi múlt nélkül Zsilinszky Endre volt az első jelentékeny ideológusa a fajvédő kurzusnak, ő próbált – kicsit Szabó Dezsőtől fertőzötten – először elvi alapot konstruálni a rendszertelen, ötletszerű s később már öncélúvá süllyedt szabadosság alá, amelylyé az ellenforradalmi felbuzdulás fajult, s ő kísérelte meg dialektikává formálni az elfajult ellenforradalom demagógiáját" – vezeti be Bajcsy-Zsilinszkyről írott vezércikkét a baloldali publicista, Zsolt Béla. Zsolt ugyanennek a cikknek a közepén már arról ír, hogy ellentétben egykori szélsőjobboldali politikai szövetségeseivel, Gömbös Gyulával és Eckhardt Tiborral, Zsilinszky Endre nem „revideálta álláspontját" (ez Gömbös Gyula kifejezése volt), azaz nem fordított hátat az egykor képviselt politikai eszméknek, hanem „lelkileg és szellemileg kifejlődött". Kemény

jellem és forró temperamentum Bajcsy-Zsilinszky sajátja. Az a Zsolt Béla írja ezt róla, aki számos napi politikai kérdésben nagyon határozottan szemben állt vele, de az emberi tisztességet, becsületességet és következetességet még a húszas évek hangos fajvédő politikusában is tisztelettel emlegette. A Zsolt-vezércikk befejező része: „... Zsilinszky Endre ma maga is parasztvezér, átvette a földosztó és parasztfelszabadító néptribun szerepét... földet, hazát akar adni a szegény hazának. Egy Victor Hugo-hős a Balzac-figurák idején. Aki megírja regényét, nagy magyar művet alkothat, ha az Akadémia egyelőre nem is jutalmazza meg nagydíjával."

Tizenegy évvel később, 1944 karácsonyán az elképzelt nagy magyar regény hőse tragikusan végezte: bitófán halt meg. Az antifasiszta ellenállás egyik kiemelkedő vezetőjét az országvesztő nyilas kormányzat akkor végeztette ki Sopronkőhidán, amikor az ország nagyobbik része már felszabadult. A férfi útja a bitóig a magyar közelmúlt történetének egyik legtanulságosabb útja. Bajcsy-Zsilinszky Endre huszonöt évesen, bátyjával, Zsilinszky Gáborral 1911-ben valami állítólagos sértésért felelősségre vonja Áchim András, a békéscsabai parasztvezért, egyikét azoknak, akik századunk magyar paraszti mozgalmait szocialista irányba kívánták vezetni. Zsilinszky Gábor – az egykori esküdtbírósági iratok szerint – testvére védelmében rálőtt Áchimra, aki nem sokkal később belehalt sebeibe. Bajcsy-Zsilinszky Endre később nemzetiségi vidéken főispáni titkár, azaz az úri hatalom embere és a magyar „felsőbbrendűség" képviselője, majd első világháborús huszártiszt. 1918-ban Gömbös Gyula barátja, és a MOVE, a tiszti szövetség egyik szervezője. 1919 kora tavaszán mint ellenforradalmár szökik meg a letartóztatásból, nem sokkal később már a szegedi fehér tiszti csoportok tagja, Horthy – és az úgynevezett „szegedi gondolat" – lelkes híve (ő maga írta meg egyszer: először vetette fel a sajtóban Horthy kormányzóságának gondolatát). Később a *Szózat* című szélsőjobboldali lap szerkesztője, a fajvédő párt képviselője lett. Innen indult el, hogy később az ellenzék egyik – a kormányon levőket mindig illúziókkal vizsgáló, egyes alakjairól csak jót feltételező – vezéralakja, az antifasiszta sajtó olyan vezető publicistája legyen, akinek remek cikkeit sokan csodálták, de egy-egy melléfogásától, az őt éppen a múltjából elkísérő történelmi tévedések és hibás értékelések időnkénti előbukkanásától barátainak is elállt a lélegzete. Tulajdonképpen mártírhaláláig bízott az általa nem egy cikkben felmagasztalt Horthy Miklósban, nagyon sokáig azt hit-

te, hogy „az igazi, úri magyar származék" Kállay Miklós miniszterelnök ravaszkodása megmentheti azt a Horthy-rendszert, amelynek ő az ellenzéke, de nem ellensége volt. Ám nagyon gyakran világosan látott, félreérthetetlenül fogalmazott.

1933. június 20-án a képviselőház ülésén (ekkor mint az általa alapított Nemzeti Radikális Párt képviselője ül a Parlamentben) vonja felelősségre Gömbös Gyulát, a miniszterelnököt, egykori barátját, mert az elment Németországba és részt vett a nácik egyik ünnepségén. Az ellenzéki képviselő azt kiáltja a miniszterelnök felé, hogy olyan házba ment be, amelyet a világ vesztegzár alá helyezett. Hiszen Hitler ellen mind több országban lépnek fel, politikája veszedelmes Magyarországra is. A kormánypárti képviselők közbeszólnak, alig hagyják beszélni. Gömbös nevetve kiált közbe: azért ment Berlinbe, hogy cseresznyét adjon el a németeknek... A közbeszólások felizgatják Bajcsy-Zsilinszkyt, végül aztán öklével a padra vág és úgy kiáltja: „Vegye tudomásul miniszterelnök úr, hogy itt német világ nem volt ezer éven át, s itt német világ nem lesz! Hogy ezt megakadályozzuk, elmegyünk a golyóig és az akasztófáig!" A kormánypárt tombol, a szónok leül...

Ha valakiről, róla igazán elmondható: egész pályája ellentmondásos, vitatható és helyes nézetek hirdetésének egymást váltó sora volt. Egy évvel Hitler uralomra jutása után nyomtatták ki azt a kis kartonlapocskát, amely a „Magyar Nemzetpolitikai Társaság" 1934. áprilisi ankétjára hívott. „Fenyeget-e bennünket német veszedelem? A vitát előadóként bevezetik: Dr. vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő: Igen. Dr. Rajniss Ferenc, a Társaság osztályelnöke: Nem" – olvasható a meghívón.

Ebben az időben, amikor a későbbi háborús bűnös, az akkor még csak náci ügynök Rajniss ellenében a náci veszedelem ellen emel szót, a polgári író Hunyadi Sándor így látja Bajcsy-Zsilinszkyt: „Kezdheti külpolitikán, egy perc múlva szinte mániákusan mindig ott van, hogy a szegény népet érezzük mögötte. Rongyos tarisznyájával a nincstelen parasztot, aki negyven fillérért szőlőt kapál, egy pengőért kubikol és a kerek esztendeig szolgál egy pár csizmáért..."

Az 1935-ös választásokon éppen egykori fajvédő pártbeli társa, Gömbös Gyula üti el – terrorral és csalással – a képviselőségtől. Bajcsy-Zsilinszky egy akkoriban valóban meglepő gesztussal válaszolt. Lapjában, a *Szabadság* című hetilapban egész oldalas vezércikket közöl ezzel a címmel: „Leteszem vitézi ran-

gomat" – azaz lemond a Horthy-világban kiváltságot és előnyt jelentő vitézi címről. Igaz, a lemondó cikkben is ott van az illúzióktól megtévesztett ember szava. Azt gondolta – írja –, hogy amikor a Vitézi Rend tagja lett, „egy tökéletesen politikamentes, tisztán nemzetvédelmi, nemzetnevelő és katonai célokat szolgáló szervezetbe lép", holott az akkori magyar világban minden gondolkodó fő tudta: a Vitézi Rend a Horthy-rendszer, az intézményesített ellenforradalom kiválasztott antikommunista, antiszemita, haladásellenes, múltat konzerválni akaró embereinek első pillanattól nyíltan politizáló szervezete.

Pár esztendővel később, 1939-ben, amikor – már a Független Kisgazdapárt színeiben – újra képviselő, a kormányzót magasztalja: „... igazi nagy időkre és nagy feladatokra szánt vezérember... vérbeli magyar, nemes, nagy katona és hős, a magyar lélek erejének, bátorságának, szépségének és férfias varázsának tündöklő megszemélyesítője – ilyennek teremtette Horthy Miklóst az Úristen.' Ám ugyanez a Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942-ben a Parlamentben felszólal a zsidótörvények ellen és figyelmezteti a kormányt: „idejében ébredjen rá arra, hogy az igazságtalanság, a nem egyenlő mértékkel való mérés, az embertelenség tűrésének módszerei bukóban vannak az egész világon, és nem érdeke a magyar nemzetnek, hogy egy beteg korszak elhibázott és fajtánk szellemétől elrugaszkodott tévelygéseiből ítéljenek meg bennünket majdan".

Bajcsy-Zsilinszky 1942. december 2-án úgy kísérelt meg elmondani egy interpellációt a képviselőházban, hogy szavait alig értették a gyorsírók – a jegyzőkönyvben több volt a szélsőjobboldali közbekiáltás, mint az interpelláció szövege. Az ellenzéki képviselő a zsablyai és titeli járásban, valamint Újvidéken történt „súlyos törvénytelenségekről" interpellált volna, a nyilasok és barátaik azonban nem engedték, hogy Bajcsy-Zsilinszky elmondja súlyos vádjait. Az ügy előzményeihez tartozott, hogy miután tudomást szerzett az újvidéki tömeggyilkosságról, Bajcsy-Zsilinszky előbb a miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót kérte meg, lépjen fel a gyilkosságok folytatásának megakadályozásáért, a nemzet becsületének megőrzéséért. Bárdossy a beszélgetés idején telefonált Újvidékre. „A miniszterelnöki utasításnak a világon semmi hatása nem volt, mert a háromnapos újvidéki pogrom a maga módján, a maga sínein, a maga árja becstelenségével bonyolódott le" – írta azután Bajcsy-Zsilinszky nem másnak, mint Horthynak. Horthy azonban a vérengzést elrendelő Feketehalmy-Czeydner altábornagynak, katonai irodája vezetője.

Keresztes-Fischer Lajos tábornok útján megüzeni: nem kell félnie, még ha eljárást indítanak is ellene, ő, Horthy, mellette áll.

A következő esztendőkben Bajcsy-Zsilinszky Endre félreérthetetlenül fordul szembe a nácikkal és magyarországi cselédeikkel, megalapozott, okos cikkek és beszédek, valamint memorandumok, levelek sorában ítéli el a Bárdossy-kormány politikáját, a német származású főtiszteket a háborús erőfeszítésekért, egyáltalán a háborúért. Csak éppen a kormányelnök, a hintapolitikus Kállay Miklós felelősségét nem látja. 1943 elején, amikor az ország népének nagy része, ha nem is tudta pontosan, de sejtette, hogy Voronyezsnél katasztrófa történt a 2. magyar hadsereggel, Bajcsy-Zsilinszky így ír Kállaynak: „Nagyon bátran és bölcsen distancíroztad a Magad kormányzatát a Bárdossyétól, aki belevitt bennünket ebbe az öngyilkos háborúba... ez a játszma nemcsak a Tiéd, a Balogh-Semjén nemzetség fiáé, hanem az enyém is, aki legalább édesanyám révén a honfoglalók véréből származom... Csak az kell, hogy valaki, erős magyar ember, szétrúgja a germán csőcseléket... Kállay Miklós, Semjén úr fia, tedd ezt meg, hogy mégint egyszer magyar világ következhessen el ezen a meggyalázott magyar földön. Az eszed megvan hozzá, legyen meg a bátorságod is!"

Hisz Kállaynak és hisz abban még egy ideig, hogy a „Szent István-i birodalom" újrateremthető a Duna völgyében. Egyszerre náciellenes és antimarxista, egyszerre kommunistákért is közbenjáró ellenzéki és Horthy-hívő. 1943 júliusában a Független Kisgazdapárt nevében részletes memorandumot adott át Kállaynak. A memorandumot ő maga írta ugyan, de megmutatta politikai barátainak, s azt is tudjuk, hogy a kommunisták is ismerték. A memorandum az ellenforradalmi korszak egyik legtehetségesebb politikusának, a Jugoszlávia elleni támadás idején önváddal szívében az öngyilkosságba menekült Teleki Pálnak kritikátlan dicsérete, de egyúttal követelés: lépjünk ki a háborúból. Kállay Miklósnak egy Bajcsy-Zsilinszkyhez írott leveléből tudjuk, hogy a memorandumot, amelyről Kállay vele és más ellenzéki képviselőkkel tárgyalt, amelyet ismertettek Horthyval is (aki ekkor fogadta is az ellenzéki képviselőt), a miniszterelnök éppen csak átfutotta, el sem olvasta. Csak jóval később, amikor Kállay egy látogatás alkalmával azt mondta neki: nem tekinti politikusnak, mert túlságosan merev, vette észre Bajcsy-Zsilinszky, hogy kicsoda is a hintapolitikát folytató politikus. A látogatás után keserű hangú, éles szavú levélben fordult a miniszterelnökhöz, és a

levélben ott állt a mondat: „... Ha Quisling-kormány jön és még élek, fegyvert fogok ellene."

Az ország német megszállásának napján, 1944. március 19-én Bajcsy-Zsilinszky revolverlövésekkel fogadja a letartóztatására érkező nácikat.

A folytatás – börtön, majd október 15-én, a sikerületlen kormányzói kiugrási kísérlet napján, szabadulás. A Szálasi-puccs hírére illegalitásba vonuló Bajcsy-Zsilinszky Endre az ellenállás egyik vezetője lesz.

1944. november 22-én hajnaltájban a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék egyik főnyomozója, dr. Radó Endre csendőrszázados dr. Szabó Zoltán egyetemi tanár özvegyének füvészkerti lakásában letartóztatta az ott Bíró Zsigmond Elemér névre szóló iratokkal tartózkodó Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselőt, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnökét.

December 6-án „A. M. Kir. Honvéd Vezérkar Főnökének Bíróságánál" tárgyalták Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai ügyét. Bajcsy-Zsilinszky ellen ez a fővád: „A feloszlatott balpártokat új név alatt egyesítette, Nemzeti Felszabadító Mozgalom név alatt az állítólagos német uralom alól akarta felszabadítani Magyarországot... célja a hungarista állam eltörlése volt." Vádlott-társai, Kiss János altábornagy, Nagy Jenő vezérkari ezredes, Tartsay Vilmos vezérkari százados, Révay Kálmán huszárszázados és a többiek tevékenységéről a hirtelenében, hevenyészve készült vádirat ezt mondja: „Arra szövetkeztek, hogy közvetlenül a hadműveleti területek mögött fekvő Budapesten a szövetséges német haderő hadászati mozdulatainak és a magyar kormány intézkedéseinek fegyveresen ellenálljanak, a német haderőt esetleges visszavonulása alkalmával a szükségessé váló robbantásokban megakadályozzák, és az orosz hadsereggel való egyesülés után együtt harcoljanak a németek ellen."

Bajcsy-Zsilinszky a tárgyalás szűkszavú és a rövidítések miatt torzító jegyzőkönyve szerint kijelentette, hogy „a vádat megértette, bűnösnek nem érzi magát, mert legjobb meggyőződése szerint, tudatosan és az ország érdekében cselekedett... Elismeri, hogy a mozgalom, amelynek szervezését átvette, a mai rendszer és a harcoló nemzet ellen irányult, de ő úgy érezte, hogy a háborúból és a németek oldaláról az országot el kell szakítani, ha kell, erőszakkal is. Mindig ellensége volt a németeknek és politikájuknak..."

Bajcsy-Zsilinszky ügyét a haditörvényszék elkülönítette, „mint-

hogy nevezettről kiderült, hogy országgyűlési képviselő, és a Ház őt még nem adta ki", azaz „a mentelmi bizottság, amely Sopronban ülésezik, döntést még nem hozott".

(A tárgyalás egyik drámaibb jelenete egy elfogultsági kifogás bejelentése volt a védő részéről. Kiss János altábornagy védője, dr. Osváth Ferenc elmondotta, hogy az ügyben a vádemelést és a rögtönbíráskodást Feketehalmy-Czeydner vezérezredes, a Kovarcz Emil „totális mozgósítással megbízott miniszter mellé rendelt tábornok" kezdeményezte, ugyanaz a Feketehalmy-Czeydner, akinek, mind az Újvidéken és Zsablyán elkövetett tömeggyilkosságokért felelős parancsnoknak az ügyében, az akkor indított hadbírósági eljárás során éppen Kiss János volt a bírája. „Üljön le, a szót megvonom! A védelem csak illegális úton juthatott olyan irat birtokába, ahonnan ezt megtudhatta!" – kiáltott Dominich hadbíró. Két nappal később meghozták az ítéletet, amelynek szövege után december 8-án Dominich odajegyezte: „A halálbüntetés a mai napon dr. Tartsay Vilmos elítélten 14 óra 10 perckor, Nagy Jenő elítélten 14 óra 25 perckor, vitéz Kiss János elítélten 14 óra 40 perckor végrehajtatott.")

Bajcsy-Zsilinszkyt december 12-én éjszaka, a Margit körúti katonai fegyház kiürítésekor szállították el Budapestről a sopronkőhidai fegyházba.

December 23-án volt Bajcsy-Zsilinszky ügyének tárgyalása a sopronkőhidai iskolában, a Sopronban ülésező parlament ugyanis a mentelmi bizottság javaslatára kiadta a képviselőt, szabad utat nyitva a nyilas ítélethozatalnak. Délután két órakor vezették elő Bajcsy-Zsilinszkyt, és amikor Dominich, a hadbíró este megkérdezte tőle, megértette-e a vádat, így felelt: „Igen, mindazt megtettem, ami a vádiratban áll. Kötelességem volt. Magyar vagyok, meg kell menteni a hazát... Magyarországot csak az mentheti meg, ha beszüntetjük a harcot, végzünk a németekkel és megteremtjük a demokratikus Magyarországot... Amit mi tettünk, az az igazi hazafiság. Bármennyire is nem tetszik ez önöknek, igenis, ki kell űzni hazánk földjéről a német hordákat!"

Az ítélet: kötél általi halál. December 24-én reggel nyolc órakor hirdette ki ezt az ítéletet Dominich Vilmos és közölte, hogy az ítéletet megerősítette az illetékes katonai parancsnokság, nincs kegyelem.

Ötvenkilenc esztendős volt Bajcsy-Zsilinszky Endre, amikor a sopronkőhidai bitón befejezte életútját. Amikor a felszabadulás után, kívánsága szerint, Tarpa község református temetőjébe

vitték érckoporsóba zárt holttestét, olyan férfi emlékét kísérte gyász és megbecsülő emlékezet, aki tévedhetett, illúziók rabja lehetett élete egy-egy szakaszán, ám élete utolsó hónapjaiban megmutatta: méltó utóda a nagy magyar szabadsághősöknek. Következetesen, személyes sorsával mit sem törődve járta végig az utat, vállalta a harcot a náci megszállók és szolgáik ellen.

(G. M.,

Irodalom: *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó 1966.
Lévai Jenő: A hősök hőse. Müller Károly kiadása. Budapest, 1945.
Markos György: Vándorló fegyház. Magvető Könyvkiadó 1971.
Gárdos Miklós: Írás a falon. Móra Könyvkiadó 1962.
Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó 1966
Domokos József: Két per egy kötetben. Magvető Könyvkiadó 1978

A modern magyar nyelvtudomány úttörője

Százötven éve, 1836. június 13-án született Budenz József nyelvtudós

Budenz József

A magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb alakja, Budenz József német anyanyelvű volt. Rasdorfban, az akkori hesseni választófejedelemség egyik falucskájában született. Apja, aki ott tanítóskodott, hamar fölismerte fia tehetségét, és arra az elhatározásra jutott, hogy taníttatni fogja. A fiút a helybéli pap oktatta latinra és görögre, olyan eredményesen, hogy a fuldai gimnáziumban mindjárt a harmadik osztályba vették föl. Hat év alatt végezte el tanulmányait. 1854-ben a marburgi egyetemre iratkozott be, ennek színvonala azonban nem elégítette ki, ezért Göttingába ment, s itt klasszika-filológiai tanulmányai mellett régészettel és összehasonlító nyelvészettel is foglalkozott. Nagy hatással volt rá a neves történettudós, Ernst Curtius. 1858-ban indogermán nyelvészetből és régészetből doktorrá avatták.

Még egyetemistaként, 1856-ban ismerkedett meg Nagy Lajossal – á kolozsvári unitárius gimnázium későbbi tanárával –, aki ugyancsak a göttingai egyetemen végezte teológiai tanulmányait. Budenz a magyar nyelv iránt érdeklődött tőle, s kíváncsisága hamarosan rendszeres tanulmányokra változott. Első olvasmánya a „Toldi" volt. Már Göttingában akkora szókincsre tett szert, hogy megértette a magyar nyelven folyó beszélgetést. Egyik kedves tanára épp akkor fordította le s adta ki a szanszkrít mesegyűjteményt, a „Pancsatantrá"-t, s bevezető tanulmányához, amelyben a mesék vándormotívumairól értekezett, Budenztől kért magyar mesekivonatokat, amelyet az Erdélyi János mesegyűjteménye alapján el is készített.

Közben egyre erősebb lett benne az elhatározás, hogy az altáji

nyelvekben fellelhető rokonságok kutatásának szenteli életét. Elkezdte hát a török nyelv rendszeres tanulását. Úgy vélte, a magyar és a török nyelv között rokonságok mutatkoznak, ezért – magyar tudásának elmélyítése végett – szeretett volna hazánkba költözni. Amikor Nagy Lajos, akinek e tervéről Budenz többször beszélt, visszatért Budapestre, felkereste Hunfalvy Pált, a kor egyik legnagyobb nyelvtudósát, s beszámolt neki volt kollégája szándékáról. Hunfalvy az összehasonlító nyelvészetet művelte, s 1851-től, az Akadémián mondott nagy beszéde időpontjától azt szorgalmazta, hogy hazánkban kell kialakítani ennek nemzetközi rangú műhelyét. A délibábos nyelvrokonítási kísérletek helyett a tudományos elmélyültség, alaposság igényét hangoztatta újra meg újra, s kutatásaiban a magyar, finn és török nyelvek rokon vonásait kereste. Amikor megismerkedett Reguly Antal kutatásainak anyagával, érdeklődése a mordvin és a vogul nyelvre is kiterjedt. Arra az eredményre jutott, hogy a magyar nyelv a mordvinnal és a vogullal alkot szoros egységet. Ezekben az években már tudományos műhely alakult ki körülötte, s a *Magyar Nyelvészet*ben egyre-másra jelentek meg értékes és kezdeményező nyelvtudományi dolgozatok, kisebb cikkek, közlemények. Hiányzott azonban egy olyan tudós, aki az indogermán nyelvészetben igazán otthonos. Hunfalvy Pál tehát örömmel és lelkesedéssel fogadta Budenz József ajánlkozását.

1858 tavaszán érkezett Budenz Budapestre. Hunfalvy javallatára Debrecenbe utazott, s két hónap múlva megírta első magyar nyelvű értekezését egy görög képzőről. Első magyar nyelvű cikke mégsem a *Magyar Nyelvészet*ben jelent meg, hanem a *Tanodai Lapok*ban, „Tithonos mithologiai jelentéséről" címmel 1858 őszén.

Magyarországi működését tanárként kezdte Székesfehérvárott. Két évig tanított itt, s közben szinte tökéletesen megtanult finnül. Két nagyobb értekezése („A j elejű török szók magyar szókhoz való viszonyulásáról", „Adalék a magyar számnevek megfejtéséhez") általános figyelmet keltett. 1859-ben, a nyári szünidőben Erdélybe utazott, s ennek eredményeképp írta meg a „Székely beszédről" szóló értekezését. A Székesfehérváron írt nyelvészeti dolgozatok olyan figyelmet keltettek és elismerést szereztek a fiatal tudósnak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia sietett őt tagjai közé választani. 1861-ben, rövid pesti tanárkodás után az Akadémiához nyert kinevezést könyvtársegédi minőségben. 1862 januárjában tartotta székfoglalóját „Török-

magyar nyelvhasonlítás és a hasonlító magyar-altáji hangtanról" címmel.

Tudományos gondolkodása és szemléletmódja érdekes változást mutat. Mint székfoglalója is jelzi, eleinte arról volt meggyőződve, hogy a magyar nyelv a törökkel rokon. Történelmünk kezdeteit ismerve ez nem valószínűtlen feltételezés. Olyannyira nem, hogy ma is sok tudós és költő képviseli ezt az álláspontot. Utóbb azonban – Reguly Antal gyűjtését tanulmányozva – arra a megállapításra jutott, hogy az ugor rokonság a döntő. Ehhez azonban alapos ismereteket kellett szereznie e tárgykörben. Reguly Antal csuvas példamondataihoz elkészítette a csuvas nyelv alaktanát. Megszerkesztette az „Erdei és hegyi cseremisz szótár"-t. Mintegy kutatásainak összefoglalásául írta meg egyik legnevezetesebb művét, „A magyar és a finn-ugor nyelvekbeli szóegyezések" címmel, amely a magyar összehasonlító nyelvtudománynak máig egyik alapvetése. Az a gondolat, majd meggyőződés lett életművének vezérelve, hogy a szóegyezések, a hangtani és alaktani rokonítások nyomán vissza lehet állítani egy valaha létezett, egységes finnugor alapnyelvet. Idézett munkájában azokat a magyar tőszavakat sorolta fel, amelyeknek rokonságai a többi ugor nyelvekben is megtalálhatók. Nemcsak hatalmas anyaga miatt, hanem szigorú, következetes módszerével is kivételes hatást tett e munkája, s részben ennek is következménye volt, hogy ugrásszerűen megnövekedett az összehasonlító nyelvtudomány iránti érdeklődés. Budenz 1868-ban egyetemi magántanári kinevezést kapott, majd 1872-ben nyilvános és rendes egyetemi tanára lett az újonnan létesített altáji összehasonlító nyelvészeti tanszéknek. Itteni működésének súlya és jelentősége szinte felmérhetetlen: nemzedékek sorát, nagy s meghatározó egyéniségek garmadát nevelte. Amikor működésének negyedszázados évfordulójára tanítványai albumot adtak ki tiszteletére, olyan nevek szerepeltek benne, mint – a közlemények sorrendjében – Simonyi Zsigmond, Vikár Béla, Szinnyei József, Négyesy László, Balassa József, Munkácsi Bernát és még sokan mások.

A „Szóegyeztetések" megjelenése után rögtön hozzáfogott annak bővítéséhez. Tízévi megfeszített munkával hozta létre a „Magyar–ugor összehasonlító szótár"-t, amelyben a magyar nyelv szókincséből visszakövetkeztetve határozott meg ugor eredetű tőszókat, s így rekonstruálta nyelvünknek azokat a legősibb szavait, amelyek a magyar–ugor együttélés korából származnak. Művének egyik fejezetében az ugor nyelvek őstörténetével foglalkozott. Elsősorban a hangtani egyezésekre és változásokra fi-

gyelve írta le azt a folyamatot, ahogyan a kezdetben egységes nyelvcsalád egyes ágai szétváltak, előbb két, majd egyre több nyelvi egységre. Ezt a folyamatot részletesebben is kifejtette „Über die Verzweigung der ugrischen Sprachen" („Az ugor nyelv szétágazásáról") című munkájában.

Amit e két művében megalkotott, az a mai történeti nyelvtudománynak is alapja. Rendkívül éles logikával, szigorú következetességgel, kivételes ismeretanyag birtokában olyan logikus rendszert teremtett, amelybe úgyszólván csak be kell helyettesíteni az adatokat, s az eredmény szinte magától születik meg (a valóság azért ennél bonyolultabb). Ezt a rendszert hosszú ideig példaképp alkalmazta a magyar nyelvtudomány, amelynek legtöbb jeles képviselője ma is Budenz alapelvei nyomán folytatja kutatásait, új felismerésekkel gazdagítva azokat.

1873-ban újabb alapvető munkát jelentetett meg, a „Finn nyelvtan"-t, amely azután mondattani résszel is kibővült.

1878-ban Hunfalvy Páltól átvette a *Nyelvtudományi Közlemények* szerkesztését, és a lapnak új karaktert adott. Addig jobbára általános nyelvészeti folyóirat volt, tarka egyvelege a különféle nyelvekkel foglalkozó értekezéseknek. (Foglalkozott néprajzzal és mitológiával is.) Budenz elgondolása szerint a lapnak az összehasonlító nyelvészet kérdéseivel s azon belül is a finnugor nyelvészettel kellett foglalkoznia. A lap profiljának átalakításában nem szűk, partikuláris szempontok vezették, hanem a saját tudományos tevékenysége által is igazolt elgondolása: előbb alaposabban meg kell ismerni legközelebbi rokonainkat, fel kell deríteni a nyelvfejlődés történetének még homályos pontjait, csak azután érdemes általánosabbnak nevezhető nyelvészeti és rokontudományi kérdéseknek szentelni az erőket és a tehetséget. Maga egyre intenzívebben merült bele a kivételes eredményekkel kecsegtető összehasonlító kutatásokba, s ennek volt eredménye az ugor nyelvek összehasonlító alaktanát tárgyaló nagyszabású műve.

A kiegyezés utáni korszak művelődéstörténetét elsősorban a szakosodás előrehaladása jellemezte: egyre inkább elváltak egymástól a különféle tudományágak. A szorosan vett magyar tudományosság sokáig némi ellenszenvvel figyelte az egyetemeket, mert a tanszékeken rendszerint német származású tudósok tanítottak. Végzetes szakadékot jelentett az önálló, cselekvésre képes polgári értelmiség hiánya, a közszellemet a nemesi nacionalizmus eszmevilága hatotta át. Legtragikusabban Arany János élte át ezt, nem véletlen, hogy lapjaiban szüntelenül buzdította és pél-

daképpen említette az újonnan asszimilálódott, a magyar fejlődésért dolgozó tudósokat, köztük Budenz Józsefet is. (Az ő magyarságtudatára egyebek mellett az is jellemző, hogy egyik szerkesztője lett az újonnan meginduló „Nyelvemléktár"-nak.) Kétségtelen, hogy a század második felében a magyar nyelvtudomány az egyik legszervesebben, legharmonikusabban kiteljesedő tudományág, amely a reformkorban még tudomány és politika kölcsönhatásában fejlődött, a nagy politikai viharok elülte után azonban a tudományosság kritériuma került igazán előtérbe, s ebben Budenz József is vezérszerepet vitt. Munkásságára a világ minden részén figyeltek, számtalan nemzet tüntette ki, akadémiák jutalmazták. 1884-ben királyi tanácsossá nevezték ki.

1892-ben hunyt el. A magyar nyelvtudomány korszakos jelentőségű művelőjét veszítette el személyében, de tanítványai harmonikusan fejlesztették tovább – útmutatásai nyomán – kutatási eredményeit, amelyek nemcsak nyelvészeti, hanem történettudományi vonatkozásban is fontosak.

(R. L.)

Irodalom: Budenz-Album. Budapest, 1884.

Tamás bátya kunyhója

Százhetvenöt éve, 1811. június 14-én született Harriet Beecher Stowe amerikai írónő.

Harriet Beecher Stowe

„Áthatolt a Kongresszus falain – írta egy kortárs –, s a politikusok remegni kezdtek tőle. Államférfiak döbbentek meg, mert érezték a közeli veszélyt."

A „Tamás bátya kunyhója" című regény *üzenete* okozott ilyen megdöbbenést Amerikában. 1851. júniustól kezdte közölni a történetet a washingtoni *National Era* című hetilap, majd 36 héten át néhány ezer polgárcsalád könnyezett Uncle Tom és a kis Éva szívszaggató szenvedésein. De még meg sem jelent az utolsó folytatás, amikor – 1852 márciusában – egy élelmes könyvkiadó két kötetben piacra dobta a regényt. Mai szóval élve azon nyomban bestseller lett, egy éven belül háromszázezer példányban fogyott el, óriási érzelmi (és politikai) vihart kavarva.

Harriet Beecher Stowe asszony könyve szerencsés pillanatban érkezett, és a megfelelő helyen látott napvilágot. Az Egyesült Államok éppen hogy nem *egyesült* államszövetség ekkoriban. Láthatóan két pólus köré tömörül a lakosság, valósággal úgy, mint a szénpor szemcséi egy elektromágnes sarkai fölé helyezett papírlapon. A pozitív pólus Észak, ahol kibontakozóban van az ipari forradalom, bár a világ műhelye még mindig Anglia. Még milliók farmerkednek ugyan, s a búza angliai exportra kerül, de már a tőke az úr; proletárok tízezrei robotolnak a gyárakban közöttük – akárcsak a kormos angol városokban – tízenéves fiúk és lányok. S a német bevándorlók mellett ekkoriban érkeznek tömegesen Észak fehér rabszolgái, az éhínség miatt koldusbotra jutott írek, majdnem ugyanolyan mocskos hajókon, amilyenek a négereket szállító vitorlások.

A negatív pólus a Dél. Az „Elfújta a szél" hamis romantikájának világa ez. Ültetvényes arisztokrácia uralkodik hárommil-

lió „beszélő szerszám", emberszámba nem vett néger fölött. Dél minden tekintetben mezőgazdasági jellegű, nyersanyagtermelő vidék, egyfajta belső gyarmat, s a legfontosabb termény a vattaszerű gyapot, amely megtisztítva és bálák millióiba préselve főként az angol textilgyárakba jut el, vagy az északi államok fonodáiba.

A múlt század derekán három, amerikai–európai gazdasági organizmus fonódik össze a tőkés világban: Amerikában az északi és a déli, valamint az angol. Az Egyesült Államok déli övezetében néhány ezer rabszolgatartó nagybirtok és néhány tízezer „három–öt négeres" kisgazdaság termeli a textilipar alapanyagát. De e furcsa képződmény nélkül – amely egy alkotmányos demokráciában virágzik! – Észak sem élhetne meg: északi hajók szállítják az árut, északi bankok nyújtanak hitelt a déli termelőknek. S az angolok? Iparuk miatt – úgy hiszik a kortársak – az amerikai gyapottól függ a puszta létük. Ezért mennydörög nagy önbizalommal Hammond dél-karolinai szenátor: „Mi lenne, ha három évig nem termelnénk gyapotot? Annyi bizonyos, hogy Anglia elbuknék, magával rántva az egész civilizált világot . . . Nem, önök nem mernek hadat üzenni a gyapotnak. Nincs hatalom a földön, amely hadat merne üzenni neki. A Gyapot – Király."

Azokat, akik élőszóval és kis hírlapok hasábjain mégis hadat mernek üzenni a Gyapotkirályságnak, *abolicionistáknak* nevezik, vagyis „feloldozóknak". Néhány újságíró, nyomdász, lelkész és gazdag emberbarát alkotja ezt a tábort; őket fanatikus őrültnek tartják, hiszen Dél politikai hatalma rendkívül nagy, s a rabszolgatartás Észak számára is igen hasznos.

Mit várhat saját művétől Harriet Beecher Stowe? Attól fél, hogy az abolicionisták túl „puhának" fogják tartani, hiszen a regény egyáltalában nem feketén-fehéren ábrázolja a jellemeket, még ha az egyik véglet a derék Uncle Tom is, a másik pedig a vadállatian gonosz rabszolgatartó, Legree. Nem, a könyvben vannak „jó" rabszolgatartók is, ha emlékezünk még Shelby ezredesre vagy St. Clair úrra, aki humánus tulajdonosa Tamás bátyának. Milyen tragédia, hogy egy részeg ember leszúrja! Nem, ez nem fog tetszeni a maroknyi, de ékesszóló abolicionistának, Délen viszont minden bizonnyal értékelni fogják, hogy egy Ohio államban élő, tehát északi asszony részrehajlás nélkül mutatja be: van emberséges rabszolgatartó, amiként van gonosz is, a hiba tehát nem a „különös intézménynek" nevezett rabszolgatartó rendben, hanem egyes emberekben van. A hatás ellenkező előjelű. Az abolicionisták újjongva kapnak a könyvsikeren, amely szinte agitációs bibliájuk lesz. Dél szószólói viszont így őrjönge-

nek: „ez a nő bűnös módon prostituálta tehetségét, és vagy nagyon gonosz, vagy végtelenül fanatikus fehérszemély lehet".

Rámutatnak a „Tamás bátya" bírálói, hogy a könyv számos tekintetben pontatlan, irodalmilag amúgy is gyenge, motívumai pedig alantasak. Ennek a szépléleknek – ha egyáltalán az! – fogalma sincsen az írásról.

„Nem is én írtam a könyvet" – mondja válaszként egy interjú során Harriet asszony, mire az újságíró megdöbben:

„Hogyan? Hát nem ön írta volna a »Tamás bátyát«?

„Nem. Én csak azt vetettem papírra, amit láttam."

„De hiszen ön sohasem járt Délen!"

„Nem jártam, de minden megjelent előttem, én pusztán csak leírtam a szavakat." – Majd hozzáfűzte, hogy mindig az Úr vezette kezében a tollat, ő csak leírta, amit egy „magasabb akarat" diktált.

A kedves arcú, apró termetű, de jelentéktelen kis asszony, aki hét gyermekének ápolása és a háztartási teendők mellett néha éjszaka írta a nagy sikerű könyvet, híres kálvinista lelkész leánya. Lyman Beecher minden gyermeke koraérett és zseniális. Catherine, a legidősebb lány tizenéves korában olyan filozófiai értekezéseket ír, amelyek gondolkodóba ejtik a német professzorokat. Isabella, a legifjabb, híres feminista lesz, a női egyenjogúság mellett a szabadszerelem szónoka, s emiatt óriási botrányokat kavar. Henry Ward Beechert, a lelkész egyetlen fiúgyermekét Lincoln elnök „a legnagyobb amerikainak" nevezi, mert ez a törékeny férfi a legnagyobb hatású agitátora a rabszolga-felszabadítás ügyének. Ilyen légkörben nő fel Harriet Beecher, „a legnagyobb társadalmi-politikai hatású regény szerzője", mármint az addigi amerikai irodalomban. Jellemző, hogy annak idején a kis Harriet könnyedén említi meg egyik nővérének írott levelében, hallott-e a kötött vegyületek és a fémoxidok kapcsolatának fölfedezéséről, és mi a véleménye róla. Tizenkét éves, amikor egy iskolai dolgozatának ezt a címet adja: „Bizonyítható-e a Lélek Halhatatlansága a Természet Fénye révén?"

A Beecher család sarjai valóban meglepnek minket tudásukkal, töprengő hajlamukkal, heves érzelmi hullámzásaikkal. A szakállas atya egy alkalommal napokig nem vesz magához ételt-italt, kezét tördelve jár fel s alá dolgozószobájában, annyira felkavarja a gondolat, hogy most, ebben a percben is ezernyi lélek jut az örök tűzre. Nem csoda, hogy a hétgyermekes asszony épp egy úrvacsora alkalmával döbben rá, hogyan kell megírnia Tamás bátya haldoklásának részleteit, hazasiet, papírra veti az öreg néger halálos ágya körül lejátszódó jelenetet – a halálos ágy mint téma roppant

népszerű a múlt században –, majd felolvassa a befejezést két kisfiának, akik „görcsös zokogásba törnek ki". Amikor egyik éjjel végleges formába önti Tamás bátya halálának perceit, férje felriad szendergéséből, és megkérdezi: „Mi az, feleségem, még nem feküdtél le?" Mire Harriet asszony: „Nem, egészen eddig írtam. Most pedig hallgasd meg, miként sikerült, megfelelő-e így." Könnyeivel küszködve olvasni kezd, férje pedig, Calvin E. Stowe, a héber nyelv professzora Cincinnati város protestáns egyetemén, keserves sírásban tör ki, még az ágy is rázkódik alatta.

Igen, a nagy érzelmek kora ez. Az angliai siker még felül is múlja az amerikait, hiszen a szigetországban másfél millió példányban fogy el a regény, ami abban a korban szinte hihetetlen érdeklődésre utal. (A „Tamás bátya" megjelenésének évében, 1853-ban a márciusi ifjak egyike, Irinyi József ülteti át magyarra a könyvet, amely ezután 33 hazai kiadást ér meg.)

Harriet Beecher Stowe kezét persze nem az Úr vezette, mint az evangelistákét. Ma már ismerjük olvasmányait, élményeit és forrásait is. Harriet asszonynak Walter Scott volt a kedvenc írója, s ha északon élt is, Ohióban, egy alkalommal járt Kentuckyban, ahol láthatott gyapotszedő néger rabszolgákat, hallhatta, hogyan sikoltoznak elszakított gyermekeik után néger anyák a rabszolgapiacon. Felhasználta továbbá egy családjával Kanadába vergődött néger lelkész, Josiah Henson önéletrajzát, amely 1849-ben jelent meg, de nem keltett különösebb feltűnést. Ösztönös elbeszélő, s ha szemünk előtt nem is az „igazi" Dél képei vonulnak el, az olvasók fantáziáját megragadta a néger anya, Eliza drámai menekülése az Ohio River jégtábláin át a „szabad" földre, nyomában a csaholó vérebekkel. A „szabad" földet idézőjelbe kellett tennünk, hiszen a déli befolyásra megszavazott 1850. évi Szökött Rabszolga Törvény értelmében minden menekültet ki *kellett* szolgáltatni volt urának, a Legfelső Bíróság 1857. évi Dred Scott-döntése pedig, amikor egy északi államban élő öreg négert vissza akartak adni rabszolgasorba, holott tulajdonosa felszabadította, óriási felháborodást okozott Északon, és nem csupán az abolicionisták szűk körében. A „Tamás bátya" megírására éppen az 1850. évi gyűlöletes törvény inspirálta Harriet asszonyt. Családja másról sem beszélt ekkoriban, s az írónő – hetedik gyermekének gondozása közben – ekkor fogott hozzá a világsikerű könyvhöz.

Volt-e Harriet Beechert Stowe-nak egyáltalában magánélete? Huszonegy éves, amikor apjával együtt a sivár Cincinnatiba költözik Connecticut államból. Ott ismerkedik meg egy kövérkés, szerencsétlen férfival, Stowe professzorral, akinek feleségét né-

hány hónapja döntötte sírba a kolera. Stowe suta, tehetetlen ember, siratja fiatal feleségét, gyűlöli Cincinnatit, anyagi helyzete pedig semmi jót sem ígér. Miért megy hozzá feleségül mégis Harriet Beecher? Titokzatos kérdés. Tudjuk róla, hogy utálta a házi robotot, független gondolkodású, művelt leány, akinek semmi szüksége támaszra. Ha Calvin E. Stowe támasz egyáltalán, hiszen inkább megfordítva áll: a férfi határozatlan és tehetetlen, a tízenegy évvel fiatalabb asszony élénk, határozott és önbizalom feszíti. Meglehetős szegénységben élnek, a lakásban mindig sivalkodik egy csecsemő, s az asszony tartja a lelket a férjében. Meglepő, hogy milyen sokat élnek egymástól távol. Stowe professzor például hosszabb időt tölt keleten, pénzalapot gyűjt az egyetem számára. Amint visszatér, Harriet tizenegy hónapos gyógyvízkúrára utazik, majd az ő hazatérése után újra Stowe utazik el teljes tizenöt hónapra. Egymásnak írott leveleik hangja mégis gyengéd, szeretettől sugárzó. Valóban – különös házasság! A „Tamás bátya" sikere azután anyagilag is biztosítja a népes család jövőjét, bár mai mércével mérve Harriet honoráriumai szinte szánalmasak.

Az asszony angliai felolvasó körútja igazi diadalmenet. De Amerika sem felejti el a nevét. Lincoln elnök, amikor a polgárháború kitörésekor először találkozik Harriettel, hosszasan a szemébe néz, majd így szól hozzá: „Tehát ön az a kis asszony, aki ezt a nagy háborút előidézte!"

A „Tamás bátya" után Harriet Beecher Stowe még tucatnyi könyvet ír, de egyikük sikere sem közelíti meg az elsőét. Az asszony tíz évvel éli túl a férjét – nyolcvanöt évesen hal meg 1896-ban –, és még azt sem mondhatjuk el, hogy a maga korában haladó szellemű regény ma megragadná a néger tömegeket. A polgárjogi villongások idején, a vietnami háború közben, egészen a hetvenes évek derekáig a néger aktivisták „Uncle Tom"-nak, „Tamás bátyá"-nak nevezték azokat a társaikat, akik belenyugodtak abba, hogy az elesettek között van a helyük az amerikai társadalomban.

(Sz.-H. E.)

Irodalom: Kertész Erzsébet: Harriet Beecher Stowe. Budapest 1965.

Vadrózsákból rózsák

Százhetvenöt éve, 1811. június 28-án született Kriza János népköltési gyűjtő, költő.

Kriza János

Amikor a múlt században a magyar szellemi élet legjelesebbjei megismerkedtek Herder gondolataival, sok egyéb mellett megélénkült a népi műalkotások iránt való fogékonyság és figyelem is. Erdélyi János 1842-ben „A népköltészetről" címmel tartotta meg székfoglaló előadását a Kisfaludy Társaságban, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy el kell választani egymástól a népköltészetet és a műköltészetet, s hogy az előbbiben a nép érzéseinek, gondolatvilágának hű lenyomatára ismerhetünk. E székfoglaló után egy évvel a Kisfaludy Társaság nagyszabású népköltési gyűjtemény kiadását határozta el, a gyűjtést szorgalmazó felhívásának országos visszhangja lett. Olyan sok anyag érkezett be, hogy 1846-ban Erdélyi már elkezdhette „Népdalok és mondák" (1848) című könyvének összeállítását.

Az országos felbuzdulás idején aránylag kevés figyelmet keltett egy nagyjából hasonló célú felhívás, amelyet az Erdélyben élő Kriza János tett közzé, éppen Erdélyi János székfoglalójával egy évben. „Vadrózsák" címmel „székely népköltési gyűjtemény" kiadását tervezte, s ehhez várta az előfizetők jelentkezését. A gyűjtemény kiadására azonban – egyelőre – nem kerülhetett sor, a nem sokkal később beköszöntő forradalmi időkben és az önkényuralom évei alatt pedig Kriza Jánosnak oly sok egyéb elfoglaltsága akadt, hogy vállalkozása látszólag végleg megfeneklett.

Kriza János Nagyajtán született. Középiskoláit Torockón és Székelykeresztúron végezte, bölcsészeti, jogi és teológiai egyetemre Kolozsvárott és Berlinben járt. Kolozsvárt már költői ambíciókat dédelgetett, s közreműködött az Unitarium Collegium Olvasó Társaságában, amely Erdélyben az első ilyen jellegű egyesület

volt. Berlinben megismerkedett Herder eszméivel s hatást tett rá Jacob Grimm működése is. Ekkor azonban még úgy látszott, hogy mindenekelőtt a líra foglalkoztatja: rendszeres munkatársa volt a kolozsvári „Remény" című antológiának. Költészetében a magyar hagyományt folytatta, Gyulai Pál elismerő méltatása szerint „epigrammaköltészete gazdag ötlet- és érzelemben". Jeles műfordító volt, s ebben kezdeményező is, hiszen arra törekedett, hogy az eredeti szöveg minél érzékenyebben és hitelesebben szólaljon meg nyelvünkön. Ugyanakkor hangsúlyozottan vallotta, hogy a fordításnak magyar verssé kell válnia. A többi között Hugo, Lamartine, Heine és Burns verseit tolmácsolta. Saját „ódát mindössze is keveset írt, de egy pár igen jelest". Rövid költői működésének legemlékezetesebb termékei a dalai: „a népélet- és költészetből merített ihletet, s a specifikus magyar dal lebegett előtte, mint eszmény. Szülőföldje, Háromszék, a székely határőrség egyik része, mély benyomást tett rá" – írja róla Gyulai.

1843-ban mint költő végleg elhallgatott, az irodalomtól elvonták a megélhetés egyre súlyosabb gondjai. Unitárius papként tanárkodnia is kellett, s rendszeresen segített a kolozsvári lapok szerkesztőinek. „Annyira el voltam foglalva egész életpályámon tanári, papi s újságírói foglalkozással – írta élete végén egyik levelében –, hogy egészen oda hagytam volt a költészet tündérországát s most csak mint a régi édes álom képeire emlékezem azon bűbájos világban töltött óráimra." Talán végleg eltemette volna a „Vadrózsák" címmel meghirdetett gyűjtemény megjelentetésének tervét is. Amikor már-már belenyugodott, hogy annak idején kért „pártolása" nem volt olyan hathatós, amelynek „melegétől kinyílhatott volna a vad bimbócska", az Erdélyi Múzeum Egylet első ülésén, 1859-ben néhány székely népballadát olvastak fel, s az értekező a még ki nem aknázott kincsbányáról beszélt. Krizának ekkor eszébe villant a maga régi gyűjteménye. Munkához látott, új gyűjtésbe is kezdett. Most már reménye volt a megjelentetésre, hiszen gróf Mikó Imre elvállalta a kiadás összes költségeinek fedezését.

Kriza János hangsúlyozottan törekedett arra, hogy lejegyzései és közlései hitelesek legyenek, s ebben a vonatkozásban tevékenysége a modern folklór előkészítője. „... mintha száján pökte vóna ki egy székej embör ..." – így akarta közzétenni gyűjtése eredményét, s bár tudta, hogy a vidékenként meglehetősen eltérő és különféle változatokat mutató székely „hangejtés" hiteles lejegyzésében hibák is lesznek, a „népköltemények" és „szólásmondások" „azon módulag, amint a természet anyakeblén felvirult"-akat akarta kiadni.

A „Vadrózsák" nemcsak azért keltett megkülönböztetett figyelmet, mert a szinte még ismeretlen népballadák kincseit hordozta, hanem módszere miatt is. A hasonló célú gyűjteményekben többnyire nem vált el élesen egymástól a népi és népies elem. Bár Kriza János is közzétett gyűjteményében – a többi között – Gyulai Pál és Szász Károly által írt népies hangvételű költeményeket, de ezeket a *„Vegyesek"* címszó alá sorolta, s pontos jegyzetekben jelölte forrásanyagukat. Gyűjtőmunkája során nemcsak a népköltészeti alkotásokra volt figyelemmel, hanem a szólásokra, közmondásokra, kereszt- és gúnynevekre, állatnevekre, helynevekre is, s tervezte műve második részének kiadását, amelyben mondákat, babonákat, álmokat, népszokásokat és „ünnepélyeket" közölt volna.

A népköltészeti forrásanyag kiadására vonatkozó korabeli alapelvek nem voltak egységesek, elsősorban az irodalom szempontjai érvényesültek. Még Arany János is úgy hitte, hogy a népköltői mű nemzedékről nemzedékre javul és csiszolódik, mígnem az „összes nép közvagyona" lesz. Ez a romantikus felfogás szinte kötelességévé tette a lejegyzőnek és kiadónak, hogy az anyagot a maga költői elképzelései szerint javítsa, „tökéletesítse". Különösen a mesék kiadásában figyelhető meg ekkoriban ez az eljárás. Kriza János maga is javított valamennyit a kötött szövegű hagyományon, nyilván a meséken is; ebben Arany János elképzelését követte. Arany ezt írta 1861-ben: „... a mese előadásában a gyűjtőnek örömest megadhatni mindazon szabadságot, melyet ügyes mesemondó venni szokott magának. De ez nem hatalmazza föl a gyűjtőt, hogy oly részeket csempésszen az előadásba, melyek a paraszt mesélő eszmekörén túljárnak, vagy oly modort, mely a nép modorától elüt." Kriza Jánosra kétségtelenül ez az eszme hatott, amire a jeles nyelvtudós, Horger Antal figyelt föl (nevét meglehetősen rossz értelemben József Attila életrajzából ismerjük). A hétfalusi csángók között folytatott mesegyűjtései során ugyanis nem talált olyan briliáns elbeszélőre, aki olyan stílusban mondta volna el történeteit, ahogy azokat Kriza János lejegyezte. A „Vadrózsák" szerzője tehát *elmondásban* teljesen hitelesen követte forrását, *költésben* azonban nem feltétlenül.

Mégis felmérhetetlen módszertani újdonságot jelentett Kriza János működése és közlésmódja. Egyrészt az akkori lehetőségek adta módon – gondoljuk csak meg: nem volt még fonográf, magnetofon! – hűségesen igyekezett követni az adott nyelvjárási formákat, elválasztotta a népi és írói eredetű hagyományt, kiterjesztette kutatásainak körét a néphagyomány széles mezőire, figye-

lemmel volt az etnikai csoportokra, s név szerint megjelölte mesemondóit, előadóit.

Tudománytörténeti szempontból az őszékely balladák felfedezésének és közlésének felmérhetetlen a jelentősége. Épp ezek közlése nyomán indult meg az emlékezetes „Vadrózsa-pör", amely Kriza Jánosé mellett a magyar néprajz tudományos alaposságát és hitelét is veszélyeztette. Már a „Vadrózsák" megjelenése előtt felmerült olyan vélekedés, hogy egyes balladákat a román népi hagyományból merített. Gyulai Pál 1860-ban „Adalékok népköltészetünkhöz" című tanulmányában jelezte e feltételezés képtelen voltát. Amikor azonban a gyűjtemény megjelent, Iulian Grozescu a *Fővárosi Lapok*ban közzétette „Egy pár »székely vadrózsá«-ról" című írását, amelyben kétségbe vonta a Kriza gyűjtötte balladák eredeti voltát. A vita középpontjában a Kőműves Kelemennéről szóló közismert ballada állt. E „pör"-ben, amely olykor szenvedélyes indulatokat keltett, Kriza Jánosnak már kevesebb szerep jutott. Tudománytörténeti vonatkozásban az volt a jelentősége, hogy a néprajzi kutatók egész sorát késztette összehasonlító kutatások megkezdésére, s ezzel a tudomány egésze nyert, végezetül pedig Kriza János tudományos hitele és becsülete is igazolódott. A „Vadrózsák" azóta is újra meg újra kiadott, kedves olvasmány. Ahogy Ortutay Gyula írta: „. . . valójában Kriza gyűjteménye ébresztette rá az olvasókat a balladák sötét pompájával, a dalok friss kedvességével s a mesék bűbájával a paraszti alkotások szépségére."

A sajtó alá rendezés munkája közben Kriza János akkora anyag birtokába jutott, amelynek megjelentetésére nem volt anyagi lehetősége, ezért felajánlotta a Magyar Tudományos Akadémiának kiadás céljára. 1875-ben bekövetkezett halála után Gyulai Pál és Arany László, a „Magyar Népköltési Gyűjtemény" szerkesztői úgy vélték, hogy hagyatékának csak néhány darabja érdemes megjelentetésre. A kilencvenes években teljesen megfeledkeztek a kéziratról. 1949-ben került elő ismét, s belőle lehetett megállapítani, hogy Kriza János a gyűjtőtársai által hozzá eljuttatott anyagon csak apróbb stiláris javításokat végzett. A gyűjtésből és a módszerét is megvilágító levelezésből készítette Gergely Pál és Kovács Ágnes Kriza János „Székely népköltési gyűjtemény"-ét (1956).

Kriza János gyűjtőmunkája s a „Vadrózsák" országos figyelmet keltett, s a feltáruló néphagyomány új, addig kiaknázatlan lelőhelyeire irányította a figyelmet. Halála után mozgalom indult, hogy nagyajtai szülőházának falán közadakozásból készült em-

léktábla örökítse meg nevét. Ennek avatására 1882-ben került sor. A kor élclapja, a *Borsszem Jankó* ezzel a verssel emlékezett meg az eseményről:

KRIZA JÁNOS

Koszorúba fonta vadrózsa virágát,
Szúrós tövisétől vissza nem riadott . . .
S a maroknyi székely hálás nagy fiához,
Íme, szülőházán márványemlék ragyog!

Vadrózsák királya! márvány *Emléktábla*
„Szilakba" törje bár idők rombolása:
Élni fog emléked, dicsőséged zengi
„Zölderdő zúgása, vadgalamb szólása!"

(R. L.)

Irodalom: Kriza-Album. (Szerkesztette és kiadta: Kovács János), Budapest, 1892.
Kriza János: Önéletrajz. In: Magyar Népköltési Gyüjtemény, 12. köt.
Viski Károly: Bevezető tanulmány. In: Vadrózsák. Budapest, 1943.
Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. (Szerk.: *Kriza Judit.)* Budapest, 1982.

Július

1911. VII. Megalakul a Magyar Királyi Ipari Kísérleti és Anyagvizsgáló Intézet.
1836. VII. 1. A *Törvényhatósági Tudósítások* – Kossuth kéziratos lapja – *megjelenése.*
1911. VII. 1. Német cirkáló Agadir kikötőjében – a II. marokkói válság.
1961. VII. 1. Megkezdik a „Barátság" kőolajvezeték magyarországi szakaszának építését.
1886. VII. 2. Katz (Rácz) Béla, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1936. VII. 3–8. Az Interparlamentáris Unió XXXII. értekezlete Budapesten.
1811. VII. 5. Venezuela proklamálja függetlenségét.
1906. VII. 9. Bálint György író, publicista születése.
1826. VII. 14. Vasvári Pál 48-as forradalmár születése.
1886. VII. 15. Megalakul a Budapesti Kőműves- és Kőfaragó Mesterek Ipartestülete.
1926. VII. 16. A Független Nemzeti Demokrata Párt (Rassay-párt) megalakulása.
1811. VII. 18. William Makepeace Thackeray angol író születése.
1926. VII. 18. Az Erdélyi Helikon megalakulása Marosvécsen.
1936. VII. 18. *A spanyol polgárháború kirobbanása.*
1886. VII. 19. Fekete Mihály matematikus születése.
1786. VII. 24. II. József rendelete: tilos a jobbágy botozása.
1511. VII. 30. Giorgio Vasari olasz festő, építész, író születése.
1971. VII. 31. Elindul az első jármű a Hold felszínén David R. Scott űrhajós vezetésével.

Tudósítás kéziratban

Százötven éve, 1836. július 1-én indult Kossuth második kéziratos lapja, a *Törvényhatósági Tudósítások*.

Ő Császári Fensége, V. Ferdinánd azt hitte, most már nyugodtan hajthatja álomra a fejét. Május elején végre feloszlott a négy éve ülésező magyar országgyűlés, amely nemcsak azzal okozott számára igen sok nehéz percet, hogy a reformokat követelő magyar nemesség sorra készítette és küldte át neki szentesítésre a már-már rebellióval felérő törvényjavaslatait (ő persze visszautasította vagy átdolgoztatta őket), hanem azzal is, hogy – nem utolsósorban egy ifjú „lázadó" tevékenysége következtében – az egész ország tudomást szerzett a reformnemzedék követeléseiről, nem kívánatos nyilvánosságot kapva nemcsak a megyékben, de a városokban, nemcsak a nemesek, hanem számos nemtelen polgár előtt is. Most, hogy végre hazautaztak a követek, legfeljebb a megyeháza lesz hangos a követi beszámolók feletti vitáktól, de az országos visszhang elnémulhat. Így módja lesz elszigetelni egymástól az ellenzék vezetőit – gondolta –, s háttérbe szorítani az ifjakat, akik hallatlan arcátlansággal léptek fel a pozsonyi Diétán. A négy éve felbolydult magyarországi részekben végre csend lehet már.

Ferdinánd császár reménye botor ábránd volt csupán – s ahogy ez már a császári reményekkel lenni szokott, hamarosan akadt valaki (ez a bizonyos ifjú ügyvéd), aki gondoskodott róla, hogy a Fenség arcát ismét gondok barázdálják, ha a Lajtán túli magyarokra gondol.

Még csak két hete, hogy Pozsonyból elutaztak az országgyűlési követek, amikor 1836. május 15-i keltezéssel egy terjedelmes levelet iktathattak a megyei levéltárak okmányai közé a jegyző urak, ilyesféle címszó alatt: „Tekintetes Kossuth Lajos ügyvéd úr Jelentése a Törvényhatósági Tudósítások tárgyában".

Amikor az irat felolvastatott a megyegyűléseken, az urak sokkal kevésbé izgatottan, mint megnyugodva hallgatták az ékes szép magyarsággal megírt sorokat: „A vak sors szeszélyes kedvezései egy éj fordulatán bőségre ébreszthetik az ínség karjai közt szunnyadót, boldogságra a boldogtalant; de egész nemzetek álla-

potja kevésbé függ a sorsnak puszta kényitől, s leginkább a társaságba halmozott erők helyes kifejlésén alapul... Az országgyűlésnek azonban vége van. Szétoszlott a fénycsomó, melyben mint valamelly gyújtópontban egyesültenek a nemzeti értelmiség sugárai... Szétoszlott a fénycsomó, bekövetkezett a darabolt erők elágazásának ideje, visszatértünk törvényhatóságaink házi konyháihoz... Isten óvja meg e nemzetet minden gonosztól, Isten óvja meg gyenge erejének szétdarabolásától, mert valóban, mit a nemzeti közboldogság ösvényén már tett, mákszemnyileg kevés ahhoz képest, mit még tennie kell... E tekintetek állottak előttünk, midőn Pozsonyban az elválás órája közelgett, s aggódva néztünk a jövendő elébe, keresve valamit, ami nincs, az egységnek valamelly kapcsolatát... s felszólítottak, hogy valamint magános levelezés útján barátaimmal s jóakaróimmal közlöttem az országgyűlési nyilvános dolgokat, úgy ismét szorosan csak magános levelezés útján közöljem a törvényhatóságokbani nevezetesb és közérdekű történeteket... szóval, hogy levelezésemet »Törvényhatósági Tudósítások« czim alatt folytassam..."

A megyegyűlések tekintetes rendei előtt nem volt ismeretlen a levélíró. Hiszen többen közülük olvasói voltak korábbi „magános levelezésének", aki pedig még nem hallott róla, annak gyorsan megsúgták: Kossuth szerkesztette és küldte szét magánlevél alakjában azokat az *Országgyűlési Tudósítások*at, amelyek híven számoltak be a távollevőknek a Pozsonyban történtekről, a Diéta üléseiről szinte jegyzőkönyvi hűséggel írva.

Kossuth tán még meg sem kapta a megyék válaszleveleit, amikor egy más helyről címzett irattal állított be pesti lakásába Zlinszky János uram, Pest megyei főszolgabíró: egy nádori levelet küldtek vele Kossuthnak. A nádor ugyanis, mint Pest megye főispánja, értesülvén Kossuth előfizetőket gyűjtő körleveléről, alispánja útján betiltotta a lapot. Lapot?!... Hiszen nem újságról volt szó, hanem csupán levelezésről, amelyet, mint az az *Országgyűlési Tudósítások* esetében is volt, segítő kezek másolták le a szükséges példányban, egyedül nem bírván ellátni a rengeteg címzettet, s előfizetésről sem volt szó, csupán az írnokok díjazását és a postaköltségeket fedezi a címzettektől kért 25 pengő forint. Kossuth tehát Zlinszkynek válaszlevelet fogalmaz, s csak azt ismeri el, hogy a végzést átvette, a benne foglaltakat azonban nem hajtja végre, lévén az törvénytelen, nemesi és emberi szabadságát sértő utasítás.

Három nappal később, június 6-tól Kossuth újabb körlevelét hordták szét szerte az országba a postakocsik: a megyék arra ké-

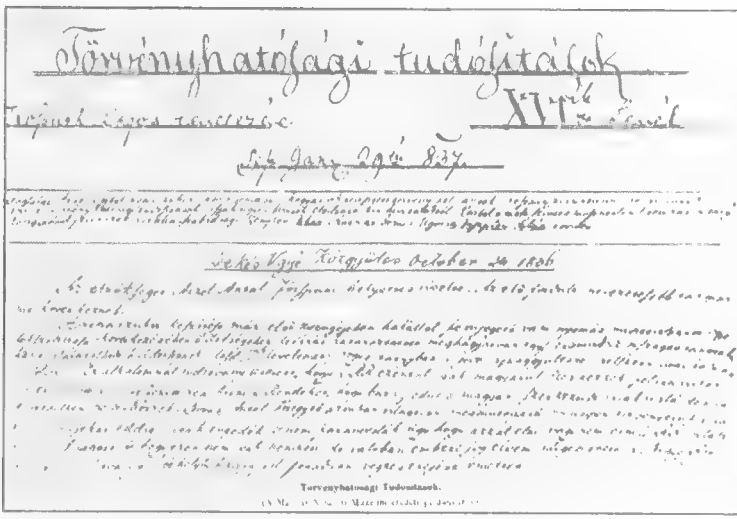
Törvényhatósági tudósítások

A Törvényhatósági Tudósítások egyik száma

retnek, mivel a magánlevelezés törvénybe nem ütköző dolog, határozatban mondják ki a betiltás közjogokat sérelmező voltát.

Meg sem jelent még a *Törvényhatósági Tudósítások*, máris az érdeklődés középpontjába került. Mint arról majd a *Tudósítások* bőven írni fog, nem kevesebb, mint 26 megye tiltakozott nyilvános és írásos formában is a betiltás ellen, többen feliratot küldve a nádorhoz. A nádor tehát, akaratlanul is, eggyé kovácsolta az ország döntő részét, maga idézve elő azt, amit az udvar a lehető legerőteljesebben akadályozni igyekezett: Pest, Tolna, Bars, Békés, Nyitra, Esztergom, Csongrád, Bihar, Komárom, Somogy, Arad, Krassó, Zala, Szabolcs, Borsod, Nógrád, Trencsén, Hont, Vas, Szatmár, Fehér, Gömör, Liptó, Sopron, Zemplén és Pozsony megyék az országgyűlés bezárása után pár hónappal egységesen nemzeti sérelemnek nyilvánították a nádor eljárását, rendi jogai megsértésével, az emberi szabadságjogok semmibe vevésével vádolván Pest megye főispánját!

A nádor persze tudta, mit akar: döntése csak egy lépés volt azon az úton, amelyet az udvar – nem elégedve meg a puszta reménnyel – eltervezett a lázongó magyar urak letörésére. V. Ferdinánd parancsára ugyanis 1836. május 22-én letartóztatták Tormássy Jánost, 23-án Lovassy Ferencet, 30-án pedig Lovassy Lászlót, az országgyűlési ifjak vezetőit. Ismét csak Kossuth lapja számol be azután arról, hogy az ifjak ügyében 32 megye (a 49-ből) feliratban tiltakozik a „törvénytelen fogdosások" ellen –

újabb, országossá váló közügy. S az elégedetlenséget a *Tudósítások* még tovább szítja (amellett Kossuth lesz Lovassy apjának jogi tanácsadója); újabb ok a nádor fellépésére, az ismételt, október 2-i betiltásra újabb megyei tiltakozások. Hiábavalónak bizonyult tehát minden, a „fénycsomó" újra egyesülni látszott.

A megyéknek jó okuk volt az elégedetlenségre: az 1832–1836-os országgyűlés ugyan nem minden eredmény nélkül, de jóval kevesebbet végezve ért véget, mint azt sokan remélték. A legfontosabb: új urbárium született ugyan, de nem sikerült törvénybe iktatni például a szólásszabadságot, s nem oldódott meg teljesen a magyar nyelv ügye sem. A követek joggal érezhették, munkájuk nem befejeződött, csak abbamaradt. S lám, az újabb törvénytelenségek azoknak adtak igazat, akik még erősebben akarták körülbástyázni, vagy – sokan – új alapokra építeni a „közboldogság" épületét. S Kossuth is jól érezte meg: a szétforgácsoltság csak hátravetette volna a megkezdett munkát, az egység viszont bátorítóan és ösztönzően hathat. A megyei nemesség első lépéseit tette most meg a politikai szerveződés útján.

De nem túlzunk-e, amikor egy bár terjedelmes, ma, nyomtatásban egyenként 15–20 könyvoldal terjedelmű, de 1836 decemberében Kossuth listája szerint mindössze csak 127 előfizetőnek megküldött, kéthetenkénti „magánlevelezésnek" ily nagy jelentőséget tulajdonítunk? A kortársak ezt bizonyára jobban megítélhették. A Kossuth lefogása utáni per anyagai között mindenesetre számos olyan levél van, amelyek azt voltak hivatva bizonyítani, milyen országos méretű szervezkedést tartott a kezében Kossuth. Nem érdektelen idéznünk közülük néhányat.

Szentgyörgyről írja Ittebei Kiss Antal: „. . .nyugtassa meg tisztelt Uraságodat azon biztos hiedelem; hogy oly számos rokonsziveket kötelezett s nyert magának, mennyivel a külfénnyel s jutalmakkal díszesült némelyek valóban nem dicsekedhetnek . . ." Nagybajomról Sárközy Albert: „A nyilvánosság terjesztésére intézett Törvényhatósági Tudósításokból, mint a nyilvánosságnak egyik barátja, kérek számomra egy példányt küldeni . . . Vajha nyomtatásba jöhetnének ki! mert akkor felelnének meg igazán a várakozásnak és czélnak." Ghyczy Kálmán Komárom megyei főjegyző megrendeli a lapot, s így folytatja levelét: „Annyival nagyobb örömmel teljesítem ezen kötelességemet, mert személyes meggyőződésem szerint is méltánylani tudván e vállalatnak fontosságát, forró indulattal óhajtom, hogy az, meghaladván minden ellentálló akadályokat, oly alakban létesülhessen, mely első szép reményű csírája legyen a közérdekű tárgyak feletti magányos vé-

Hat évvel a kéziratos lap első számának megjelenése után: Kossuth Lajos

lekedések szabados nyilvánítása azon tettleges gyakorlásának, mely nélkül a polgári alkotmányok a tökéletességnek némi fokára sem léphetnek fel, biztosítva pedig épen nincsenek." Lónyay Ilona Majoroczkáról a férje számára kívánja megrendelni – újévi meglepetésként; mások még akkor is elküldik a 25 pengőt, ha nem bizonyosak abban, hogy a tilalom ellenére továbbra is meg fog jelenni; megint mások, későn szerezvén tudomást a levelek létezéséről, visszamenőleg kérik. Fáy András Pestről arról panaszkodik, hogy pénz híján nem tudja előfizetni: a birtok elemészti utolsó kis vagyonkáját is. S elsők között jelentkezik előfizetőnek Wesselényi Miklós, Klauzál Gábor, Podmaniczky András, Deák Ferenc, Lónyay Gábor, Széchenyi István, Zichy Eduárd, Andrássy Károly, Noszlopy Pál – a magyar nemesség színe-java. Azután előfizetnek a nemrég divatba jött úri kaszinók: a pesti Nemzeti Casino, a honti, sátoraljaújhelyi, a pápai, komáromi, miskolci kaszinók, a Nagykőrösi Olvasótársaság, a Szegedi Casino-egyesület, és a felvidéki, a Pest környéki, a Tisza–Maros-szögi megyék s a Dél-Dunántúl, szám szerint 26 vármegye (Nyitra és Krassó a tilalmak hatására az újévtől visszavonta a rendelést).

S bizonyára ott feküdt a periratok között az a névsor is, amely Kossuth „tudósítóit" tartalmazta, többek közt olyan neveket, mint Eötvös Tamás, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Madocsányi Pál, Kubinyi Ferenc, Batthyány Ferdinánd, Olgyay Gáspár, Bezerédy István, Kölcsey Ferenc. S felsorolta a vád azokat a megyéket is, amelyek feliratban tiltakoztak a törvénytelen betiltások ellen, sokan közülük küldöttséget menesztve még az udvarhoz is.

Nem túlzunk tehát, ha az állítjuk: az *Országgyűlési Tudósítások* és a *Törvényhatósági Tudósítások* országos erőket mozgattak meg. Kossuth kéziratos lapja megteremtette azt, amit a kortársak így jelölhettek: polgári nyilvánosság. Megteremtette – mert a politika nyilvánosságának legfontosabb eszköze; magyar nyelvű, országos hatású politikai sajtó nem volt eddig Magyarországon.

1780–1788 között Pozsonyban árultak először magyar nyelvű hírlapot, Rát Mátyás *Magyar Hírmondóját*. Bécsben 1787–1834 között jelent meg a Szacsvay Sándor alapította *Magyar Kurir*, majd Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapja, a *Hadi és más nevezetes Történetek* (utóbb: *Magyar Hírmondó)*. Pesten adott ki lapot Patzkó Ferenc *Magyar Merkurius* címmel 1788–1789-ben, ezt követően pedig Kulcsár István *Hazai és külföldi tudósítások* címmel. Ez már kimondottan politikai programmal indult ugyan, némi hírnévre szert is tett az országban, de mint a többiek, ez sem vált modern értelemben vett hírlappá. Erre a megtisztelő jelzőre csak két lap: Kossuth *Országgyűlési Tudósítások* című „levelezése" és a Széchenyi kezdeményezésére indított, Helmeczy Mihály által szerkesztett *Jelenkor* tarthat számot (ez utóbbi 1832–1848 között jelent meg, melléklapja a *Társalkodó)*. Hozzájuk csatlakozik a *Törvényhatósági Tudósítások*, majd már 1837-ben Orosz József hírlapja, a *Hírnök*, de főként ennek melléklapja, a *Századunk*, hogy kiszabadulása után ismét Kossuth folytassa a sort a *Pesti Hirlap*pal 1841-ben. De ami a *Tudósítások*-at talán valamennyi fölé emeli, az információgazdagsága és elkötelezett, harcos kiállása.

(S. A.)

Irodalom: Kossuth Lajos Összes Munkái. VI. köt. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. (Sajtó alá rendezte: *Barta István.)* Akadémiai Kiadó 1966.

Hentaller Lajos: Kossuth és kora. Athenaeum kiadása, 1894.

A spanyol szabadságharc

Ötven éve, 1936. július 18-án robbant ki a spanyol polgárháború.

Egész Európában csak egyetlen országban hallgattak spanyol nyelvű időjárásjelentést. Ki tudta volna, hogy 1936. július 18-án a ceutai rádió meteorológiai közleményében van egy mondat, amely baljós idők kezdetét jelzi, egy mondat, amelynek elröppentétől számítja nem egy történetíró a második világháború kezdetét. „Egész Spanyolország felett felhőtlen az égbolt" – hadarta a ceutai bemondó a szöveget, amely a spanyol fasiszták megbeszélt jelmondata volt, riadó egy elszánt kis tiszti csoport számára, hogy fellázadjon a spanyol nép ellen. A júliusi nap után harminchárom hónapig felhős lett az ég Spanyolország felett – harminchárom hónapig lőporfüst, égő városokból szálló pernye homályosította el a Napot –, s akkor a borulást sötétség váltotta fel.

1936. július 18-án kezdődött a spanyol nép küzdelme Francisco Franco és megbízói ellen. Franco 1939. március 28-án vonult be Madridba mór lovasai élén, olasz és német fasiszta tisztekkel az oldalán, a város felett zúgó Capronik és Junkersek árnyékában – és százötvenhat nap múlva kirobbant a második világháború, amelynek része, véres előjátéka volt az ibériai küzdelem.

1936 februárjában a spanyol választásokon a Népfront, a munkásosztály és a baloldali köztársasági erők szövetsége győzött. Diaz, a kommunisták vezetője idejében figyelmeztetett: „. . . az ellenség még nem pusztult el, csak meglapult! Úgy tesz, mintha beletörődött volna vereségébe. Ez csupán taktikai fogás! A reakció így akarja újjászervezni erőit, így akar új támadásba lendülni ellenünk! Amíg anyagi és társadalmi alapjait végérvényesen fel nem számoljuk, az ellenség mindig újra támadásba mehet át." A kommunisták szavát nem hallgatták meg. Casares Quiroga, a kormányelnök tisztelettel fordult a fasiszta tisztekhez, kérte őket, hogy ne lázongjanak. S amikor becsületszót ka-

pott – becsületszót gyilkostól! – elégedetten bólintott. Az udvarias kormányelnök július 18-án lemondott.

De július 18-ának éjszakáján, feleletül a ceutai rádió időjárásjelentésére és a nyomában kirobbanó fasiszta lázadásra, a madridi rádióban felcsendült egy éles, tiszta női hang, Dolores Ibarruri hangja: „El fascismo no pasaran!" – „A fasizmus nem törhet át!" És hősi, elszánt harc következett: asztúriai bányászok fejtőkalapáccsal rohamozták az olasz tankokat, andalúziai parasztok kézifegyverrel lőtték a náci Condor-légió repülőit.

Milyen sokan voltak, akiknek csak a térkép vörös köre volt akkoriban Barcelona és Teruel, Valencia, Ibiza, Almeria! Messzi föld, idegen ország, távoli nép háborúja... Francia polgárok lapozgatták újságjukat és nem értették meg, hogy ami a katalán mezőkön dúl, a fasiszta rontás, másnap a Szajna partjára ér. Angolok hallgatták a rádióban, hogy német bombák hullanak Almeriára és nem értették a világos figyelmeztetést: holnap Coventry felett szállnak majd a fasiszta gépek. Hányan olvasták itt Magyarországon is Queipo de Llano pökhendi jelentéseit, elmerengtek Huesca és San Sebastian sorsán – s nem gondoltak arra, hogy a francóista lázadókkal rokonszenvező Horthy-rendszer Budapestnek, Székesfehérvárnak, Kecskemétnek is Irún sorsát készíti elő. Sokára szólalt meg a lelkiismeret: jólfésült humanisták magyarázhatták Európa-szerte, hogy nem szabad beleavatkozni, mert hiszen ott vér folyik.

A nyugat-európai polgári demokraták életre hívták az ún. „be nem avatkozási bizottságot", amely eltűrte, hogy Berlin és Róma szinte tüntető nyíltsággal küldjön fegyvert és embert Franco támogatására, de megakadályozta, hogy a demokrácia hívei segítsék a megtámadott spanyol köztársaságot. Az úgynevezett „be nem avatkozási politika" egyik kigondolója és harcosa Léon Blum, a francia szocialista párt vezetője, a francia kormányelnök volt. Amikor a francia kormány megtiltotta, hogy a Spanyol Köztársaság önvédelmi harcához fegyvereket vásároljon, sőt a már 1935-ben kifizetett francia fegyverek átadását is megakadályozta, Giral spanyol miniszterelnök sajtónyilatkozatot tett: „Nem kívánjuk, hogy nekünk segítsenek, de követeljük, ne büntessenek azért, mert lázadás tört ki ellenünk. Csupán azért ne teljesítenék Franciaországban még 1936. július 18-a előtt feladott fegyverrendeléseinket, mert lázadók törtek ránk? Vajon bűntett-e az, ha a törvényes kormány igyekszik az országban a rendet helyreállítani?" Egy keresztény demokrata spanyol politikus, Assorio y Gallardo ekkor jelentette ki: „Sohasem bocsát-

1936: a köztársaságiak ostromolják az Alcazarban védekező francoistákat

hatjuk meg, és nem is fogjuk megbocsátani Blumnek azt, amit Spanyolország ellen tett."

Ám a támadás után más is történt Spanyolországban! Vicente Uribe, a kommunista.miniszter 1936 októberében öt és fél millió hektár földet osztott szét az éhező spanyol parasztok között. Felkelt a nép. A rettenetes túlerő négy hétig ostromolta Irúnt és San Sebastiant. Lövészárokharc, városostrom, légi csata, házról házra hullámzó utcai küzdelem. A tiszti junta csapatainak, a német fegyverrel, olasz ruhával felszerelt, külföldi zsoldal bérelt fasiszta hadnak minden négyzetméternyi földdarabért fizetnie kellett – százak szálltak szembe ezrekkel. „El fascismo no pasaran!" A kommunisták szervezik a hatalmas népi szabadságküzdelmet s meg kell küzdeniük a defetisták, a lemondók, a gyávák belső arcvonalával is. Áruló tisztek, békülni akaró szociáldemokraták, zűrzavart lobbantó anarchisták, ingadozó polgári „szövetségesek" gyűrűjében is előretör, a fasizmus elleni nagy csatára hív a kommunisták pártja.

És megmozdul a világ is. Wilhelm Kinder és Malibran náci tisztek szervezik a Franco-légierőt? Németországból, Európa száz sarkából ott terem a Thälmann-brigád, Hans Beimler és elvtársai, hogy visszaadják a német nép becsületét. Olasz tankok robognak Sevilla útjain? „Gallo", Luigi Longo Garibaldi-egysége az olasz népet képviseli a szabadság táborában. Horthyék Burgosba küldik üdvözletüket Francisco Francónak? A magyar nép fiai a köztársaság oldalán küzdenek. A magyar történelemnek is része a harc, amelyet a nemzetközi brigádok magyar zászlóalja, Münnich Ferenc, Rajk László, Gáll János tábornok, Kurta János és ezernyi társuk vívott a spanyol szabadságért. Magyar hősök, a mi népünkért elesett hazafiak Zalka Máté író és tábornok, Heves Ákos, a Tanácsköztársaság funkcionáriusa, Tarr Imre vasúti munkás, Hedrich Károly vasesztergályos, Nagy Pál kubikos, Sebes György ifjúmunkás, Zsinkó Vilmos csepeli vasas, Humhál László bőrmunkás, Stegmayer Ferenc bányász és száz meg száz névtelen magyar, akik ott pihennek spanyol földben. A Nemzetközi Brigádok indulóját, amely az „ezer nyelvű, egy szívű brigád" harcosait lelkesítette, magyar költő, Komját Aladár versére írta magyar zeneszerző, Arma Pál. Franciák, jugoszlávok, lengyelek, csehek, angolok, amerikaiak, kommunisták s mellettük ezrével más haladó, szabadságszerető emberek: az egész világ elküldte fiait a nemzetközi brigádok soraiba.

Ilja Ehrenburg, aki a szovjet lapokat tudósította a spanyol szabadságharc frontjairól, a „Nemzetközi brigád" című jelenté-

A magyar zászlóalj katonái. Középen Szalvay Mihály, baloldalt fent Rajk László, lent Mező Imre

sében írta: „Különböző országokból jöttek: Olaszországból és Norvégiából, Hollandiából és Bulgáriából. Nem tudtak egymással beszélni. Nem volt közös nyelvük. Együtt énekelték az Internacionálét. Voltak közöttük öregek és fiatalok, kőtörők és zenészek. Mint hősök harcoltak . . . Az életben maradt hősök közül egy csodálatos könyvet fog majd írni a bátorságról és testvériségről. Én e sorokat teherautón írom, sietve. Már nem is tudom, mi az, asztal, tintatartó. Körülöttem csillagos ég. Franciák levesesbögréiken a Carmagnole kíséretét dobolják . . . Fehérorosz Stolpcéból. Papnövendék volt. A szülei korcsszülöttnek csúfolták. Egy lengyel újságban olvasta: »A gaz lengyel emigráció Spanyolországban a vörösök oldalán harcol.« Útlevelet és útiköltséget szerzett magának. Most tüzérfőhadnagy. Zsidó Lembergből. Mestersége szabó. Huszonkét éves. Három évet börtönben töltött. Tehervagon alatt megbújva érkezett Párizsba. Koromfeketén bújt elő. Letartóztatták. Egy hétig ült. Azután megint egy vagon alatt rejtőzött el és eljutott a spanyol határig. Madridnál foglyul ejtett két marokkóit. Olasz. Huszonnégy éves. Alkalmazott. Ha egy szónok beszél, ő helyeslően bólogat. Szikár. Ritkás kecskeszakálla van. »Ez az én második forradalmam. Az első Tambov kormányzóságban volt. Trieszti vagyok. Hadifogoly voltam. Azután Franciaországban dolgoztam. Remélem megérem még a harmadikat. Otthon.« – mondja . . . Német. Magántanár. A tengerfenék növényzetével foglalkozott. Most csapatparancsnok a Karl Liebknecht-zászlóaljnál. Két gépfegyvert zsákmányolt az ellenségtől . . .” (Még fegyverzaj szólt spanyol földön, amikor Po-

zsonyban magyar nyelven kiadták a Prager-kiadó sorozatában az „Ilja Ehrenburg jelenti a spanyol hadszíntérről" című kötetet; a könyv jó néhány példánya illegális utakon azonnal eljutott magyar földre is.)

Fennmaradt a horthysta belügyminisztérium 7878/1937. számú szigorúan bizalmas utasítása a rendőrség valamennyi kapitányságához és kirendeltségéhez. Ebben olvasható: „Vett bizalmas jelentések szerint különféle útiokmányokkal vagy anélkül szórványosan hazatérnek Spanyolországból olyan egyének, akik az ottani polgárháborúban mint önkéntesek a vörös csapatokban harcoltak. Ezek az egyének – akik bebizonyították azt, hogy a kommunista eszmét még életük kockáztatásával is hajlandók szolgálni, államrendészeti szempontból fokozott figyelmet érdemelnek ... állandó megfigyelésük ... pontos nyilvántartásba vételük fontos és elengedhetetlen feladat. Felhívom tehát, hogy ilyen egyének határátlépését és az ország területén való feltűnését kísérje fokozott figyelemmel, s minden konkrét esetről tegyen jelentést ... Ugyanilyen módon jelentést kell tenni mindazokról, akik a rendészeti hatóság értesülése szerint a német Spartacus-mozgalomban, vagy a bécsi szociáldemokrata lázadásban fegyveresen részt vettek ..." Horthyék féltek a nemzetközi brigádok harcosaitól.

(A ma rendelkezésünkre álló adatok szerint a nemzetközi brigád egységeiben és más spanyol egységekben ezer-ezerkétszáz magyar harcolt, közülük mintegy ötszázan haltak hősi halált; kétszázötven hősi halott nevét ismerjük, a többiekét nem. A nemzetközi brigádok összlétszámára vonatkozóan nincs pontos adat. A legvalószínűbbnek az az olasz adat látszik – F. Nitti, egykori brigádharcos 1955-ös milánói könyvében írja ezt –, amely szerint húszezernyien maradtak 1938 őszére. Nincs hát okunk szégyenkezni, az ezernél több magyar harcos méltóan képviselte az igazi Magyarországot.)

Felébredt az emberiség lelkiismerete. Azt a tüzet, amely tovább lobogott az ukrán erdők mélyén, francia maquisard-ok táborhelyein, lengyel falvakban, jugoszláv hegyekben, Európának a fasizmus ellen indult népi harcaiban – azt gyújtotta meg spanyol földön a nemzetközi brigád.

A harminchárom hónapig tartó polgárháborúban hadosztályszámra érkezett a tiszti banda mellé az utánpótlás Hitler és Mussolini seregeiből. Szállítóhajók és repülőgépek ontották a fegyvert és lőszert, Henry Deterdingtől, a Royal Dutch Shell gazdájától számolatlanul ömlött a pénz, a General Motors, a Standard Oil

páncélszekrényei mindig kinyíltak, ha a milliomos Juan March, Franco lázadásának „gazdasági lángesze" támogatást kért. Ugyanakkor Alvarez del Vayo spanyol külügyminiszter hiába kérte a genfi Népszövetséget, hogy „vizsgálja meg a nemzetközi kötelezettségek Németország és Olaszország részéről történt megszegésére vonatkozó bizonyítékokat és nyújtson segítséget a spanyol népnek függetlenségéért vívott harcához", a szovjet küldöttség vezetőjén kívül senki sem állt mellé. Sőt, később London és Párizs a Népszövetségben kierőszakolt egy olyan határozatot, amely szerint „mindkét fél" – azaz a szabadságát, függetlenségét védő köztársaság és a lázadó tábornok, Franco – köteles kivonni a külföldi önkénteseket Spanyolországból. A köztársasági kormány teljesítette ezt a számára súlyos csapást jelentő határozatot, visszavonta a frontról a nemzetközi brigád egységeit, leszerelte az önkénteseket. (A nemzetközi brigádok harcosai 1938 végén és 1939 elején átlépték a spanyol–francia határt. A szabadságharc önkénteseit csendőrszurony, gyarmati csapatok sorfala fogadta francia földön. Koncentrációs táborokba vitték őket.) Franco figyelembe se vette a népszövetségi határozatot, a frontokon továbbra is ott voltak Mussolini hadosztályai, a repülőterek Hitler Condor-légiójának parancsnoksága alatt maradtak.

1939. február 27-én Párizs és London megszakította diplomáciai kapcsolatait az ország területének negyedrészére visszaszorított köztársasági kormánnyal, és törvényes kormánynak ismerte el Franco fasiszta kabinetjét, amely pár nappal később az áruló Casado ezredessel megállapodott, hogy katonai juntát segít hatalomra Madridban, azután megnyitja a frontot a fasiszták előtt.

Hősi küzdelem után ért véget a harc. Nem győzték le, csak elárulták a spanyol szabadságharcot. Ingadozó politikusok, ellenséggel paktáló tisztek, a fasizmus előretörése elől retiráló nemzetközi „demokratikus front" volt a statisztéria Franco 1939 március végi madridi bevonulásánál.

Radnóti Miklós versében a fájdalom szava szól a levert Hispániáról: „csupán véres folyóid futnak / tajtékosan Hispánia!". Ám felcsendül a remény szava is: „De jönnek új hadak ha kell, a semmiből, / akár a vad forgószelek, / sebzett földekről és a bányák / mélyéről induló sereg. / Népek kiáltják sorsodat, szabadság!"

(G. M.)

Irodalom: Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. Kossuth Könyvkiadó 1969.
Betlen Oszkár: Népi demokratikus fejlődés Spanyolországban. Kossuth Könyvkiadó 1963.
Ludwig Renn: A spanyol háború. Európa Könyvkiadó 1969.
Nem törnek át! (Szerk.: *Timár György, Györkei Jenő* és *Erdélyi János.)* Magyar Partizán Szövetség–Zrínyi Katonai Kiadó é. n.)
Gergely Imre: Magyarok a spanyol néppel 1936–1939. Kossuth Könyvkiadó 1977.

Augusztus

1946. VIII. 1. A háborús infláció után megjelenik az új forint.

1916. VIII. 2. Marschall László, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.

1961. VIII. 3–5. A Varsói Szerződés tagállamai kommunista pártjai első titkárainak értekezlete Moszkvában.

1926. VIII. 4. Törvényszéki ítélethirdetés Rákosi Mátyás és kommunista társai perében.

1961. VIII. 6. A Vosztok–II. űrrepülés G. Sz. Tyitovval.

1911. VIII. 11. I. Tóth Zoltán történész születése.

1961. VIII. 13. Az NDK lezárja és biztosítja a Berlint kettéosztó határt.

1811. VIII. 14. *Clark Ádám angol mérnök születése.*

1861. VIII. 18. Bolz Pál, a szarvasi arborétum megalkotója születése.

VIII. 20. *Alkotmányunk ünnepe.*

1936. VIII. 22. Horthy látogatása Hitlernél Berchtesgadenben.

1911. VIII. 23. Beke Dénes Kossuth-díjas kémikus születése.

1936. VIII. 26. Egyiptom fölött megszűnik az angol gyámkodás.

1926. VIII. 29. Horthy mohácsi beszéde a jugoszláv–magyar közeledés jegyében.

Adam-Ádám Pest-Budán

Százhetvenöt éve, 1811. augusztus 14-én született Clark Ádám, a Lánchíd és az Alagút építője.

Clark Ádám

Clark Ádám nevét hiába keressük a tízkötetes „Magyarország története" című sorozatnak a XIX. század derekát tárgyaló köteteiben. Ebből azonban elhamarkodottság lenne azt a következtetést levonni, hogy történelmünknek egyik, méltán a feledés homályába vesző alakja volt. Kimaradásának oka nem lehet más, mint fatális véletlen, vagy – ha kicsit szigorúbbak vagyunk – aligha menthető figyelmetlenség. Ennek ellenére az utókor nem igazságtalan: emlékét örök időkre őrzi a Lánchíd és az Alagút közötti tér, meg persze – amíg a századok el nem emésztik őket – e két remekmívű építmény.

1811. augusztus 14-én született a skóciai Edinburgh-ban. Az apja malmokkal és gépekkel foglalkozott – valahol félúton volt a munkás és a mérnök között. A fiát hasonló mesterségre szánta, s már tizennégy éves korában elszegődtette egy londoni üzembe. Az ifjú ember ott is meg a következő munkahelyén is megbecsülte magát. Nem volt hát véletlen, hogy amikor 1834-ben egy magyar gróf a Duna kotrására való hajó vásárlásakor sokoldalú szakembert is keresett a *Vidrá*nak keresztelt szerkezet üzemeltetésére, rá esett a választás. Széchenyi István – ő volt a dunai hajózás föllendítésére Angliába utazó hazánkfia – nem csalódott benne. Igaz, mindent meg is tett azért, hogy a szülőföldjétől messzire kerülő fiatalember jól érezze magát nálunk.

Clark elégedetten írta a szüleinek, hogy nem kívánnak tőle fizikai munkát, legföljebb olyan dolgokban, amilyenekkel a különben a maga belátása szerint kiválasztott magyar munkatársai egyedül még nem tudhattak megbirkózni. Aztán a mindennap-

jairól számolt be: „Jelenleg egy kanálist mélyítünk a Dunán, kb. 16 mérföldnyire Pozsonytól, egészen a vadonban, 4 vagy 5 mérföldnyire minden falutól. Semmi sem látható, csak fák és víz. A gőzhajó hetenként egyszer halad el mellettünk . . . A kabinban alszom a hajón. Reggel fél 6-kor kelek, akkorra a fűtőm már gőzt fejleszt. Olajozok és kb. 6 órakor indulunk. 7 óra körül reggelizem a fedélzeten, hogy a gép közben ne álljon meg. 12 órakor csónakba szállunk, s kievezünk árnyas házunkhoz ebédelni. Asztalunk csodálatosan szép fehér abrosszal van leterítve. Ebéd után elszívunk egy pipát, megisszuk borunkat, majd 2 órakor visszatérünk a hajóra, és dolgozunk 7 óráig."

De az idill nem elégítette ki, két év múlva a szíveslátás ellenére is hazautazott. Indulás előtt a pártfogója megkérte, hogy mondjon véleményt egy dunai állandó híd lehetségességéről. Sem Clark, sem Széchenyi nem gondolhatta, hogy „az a híd" újra összekapcsolja majd az életüket.

Időközben ugyanis megkezdődtek a Lánchíd előmunkálatai. Hosszas hazai viták után – a végül is kedvező döntést sokáig az akadályozta, hogy a kiváltságait féltve őrző nemesség inkább lemondott volna a Pest és Buda közötti állandó összeköttetésről, mintsem hogy majdan hídpénzt kelljen fizetnie – William Tierney Clark elvállalta a tervezést . . . azzal a feltétellel, hogy a hidat a lehető legjobb, többnyire Angliából való anyagokból csinálják meg. W. T. Clark 1839-ben Magyarországra küldött néhány angol szakembert. Köztük Adam Clarkot is. Ez utóbbi zsebében ott volt William Tierney-nek – névrokonának – megbízása: „Uram! Alkalmazom Önt, mint ügyintézőt a vezetésem alatt létesítendő hídmunkáknál Pesten, Magyarországon. Ha munkáját megelégedésre végzi, fizetek Önnek az első évben 350 fontot, s minden következő évben 400 fontot mindaddig, amíg alkalmazottja az említett munkának."

A még mindig csak huszonegynéhány éves vendéggel ismét szerencséje volt Széchenyinek – és a leendő hídnak. Az Adamból lassanként Ádámmá gyökeresedő angol nálunk addig alig ismert energiával és pontossággal vetette bele magát a munkába. A híd fémanyagának zömét a szülőhazájából kapta ugyan, de a többit – a pillérekhez szükséges kőanyagot, különleges minőségű agyagot és temérdek szálfát – Magyarországon kellett beszereznie. Amikor végre Szlavóniában megfelelő erdőt talált, két óriási cölöpöt bárdoltatott: az egyik ott maradt mércének, a másikat magával vitte Pestre, hogy maga is ellenőrizhesse a szállítmányokat.

William Clark Lánchíd-terve 1839-ből (G. Hawkins rajza)

A legelső cölöpöt 1840 nyarán verték le a mederbe: A pillérek helyét háromszoros gyűrűvel vették körül, a cölöpök közét keményen megtömték agyaggal, aztán kiszivattyúzták a vizet, hogy az immár száraz munkaterületen megkezdődhessen az alapozás. Tél végén következett az első próba, hogy vajon elég erős-e a cölöpépítmény. Clark márciusban ezt írta a szüleinek: „8-án indult meg a jégzajlás ... A gáton egy magányos férfi állt, prémbundájába burkolózva ... Ez a magányos férfi a maguk Ádám fia volt. Néhány perccel este 11 után megindult a jég ... a fokozódó hangorkánban hatalmas dördülések közepette szinte hozzám magasodott föl ... azt hittem, itt a vég." De a védőmű erős volt.

Az egyre-másra hangoztatott dicséretek, a megannyi elismerés könnyen elkényeztethette volna a fiatal építésvezetőt (némiképp hajlott is rá). De 1843-ban kijózanítóan kemény támadás érte. A kesztyűt maga Széchenyi vette föl, a *Jelenkor* hasábjain kelt ki a sok hirtelen vérszemet kapó rágalmazó ellen: „Miután minden sánczaibul kilöketék, végre azon gondolatra jött: a rágalomnak árnyéklatilag valami egészen új szemétdombja mögé vonulna, honnét a lánczhíd építésére helyben felügyelő másodmérnök Clark Ádám becsületessége ellen puskázhassa sár- és piszokgolyóit ... hogy az érintett mérnök, a híd sikerülhetésén kétségbeesve – mert a zárógátak télen át vízzel megtelvék – 600.000 pengő forinttal bizony odébb állott ... De ezen sánczaibul is rövid napi éldelet után ki lőn vetve, mert Clark Ádám úr, a hídhoz szolgáló külön kőbányák megtekintése után éppen nem mint szökevény ... a lehető legjobb egészséggel köztünk

megint megjelent." Széchenyi azt is megmagyarázta a támadóknak és az értetlenkedőknek, hogy a cölöpkerítésen belüli területet szándékosan töltötték meg vízzel, mert a gyűrű a téli munkaszünet idején „üresen" nehezebben dacolhatott volna a folyó erejével.

De még a híd leghívebb támogatói is okoztak néha – többnyire akaratlanul – gondokat. Az anyagiak előteremtésében talán a legtöbbet magára vállaló nagybirtokos bankár, Sina György korántsem volt egyedül, amikor azt sérelmezte, hogy a két Clark roppant költséggel szinte mindent Angliából hozat az építkezéshez. A munkálatok vezetője megtalálta a középutat: a viszonylag egyszerűbb alkatrészeket a továbbiakban a magyar műhelyekben rendelte meg (például Ganz Ábrahám akkor még kicsiny üzemében, amelyik aztán részben e megrendelés okán indulhatott gyors fejlődésnek).

Több mint ezren dolgoztak a hídon. A munkások fele Pest-Budán, a többiek az ország más részein. De hiába voltak sokan, az építkezés a tervezettnél lassabban haladt. Csak 1847-ben lettek készen a pillérek, s csak 1848. március 28-án emelhették be az első óriási lánctagot. Négy hónap múlva került sor a legutolsó láncszemre. Ám akkor a csörlő szakadása miatt a vízbe zuhant a sok tonnás elem. Szerencsére emberéletben nem esett kár, az eset csak késést okozott. Decemberben már használhatták az ideiglenes hídpályát a szabadságharc katonái, néhány nap múlva pedig a császári sereg 70 000 embere és 700 ágyúja vonulhatott át rajta.

Aztán nagy veszélybe került a még nem is egészen kész alkotás. Amikor 1849 tavaszán fordult a hadi szerencse, és a magyar csapatok Buda megvívására készültek, a védők a híd felrobbantásával fenyegették a támadókat. Az ördögi terv szerencsére nem valósult meg, a robbanás csak az ideiglenes hídpálya egy szakaszát rongálta meg. A híd lelke, a láncszerkezet – többek között Clarknak is köszönhetően – épen maradt. Ismét fölvetődött a robbantás gondolata, amikor nem sokkal később Dembinszky visszavonulásra kényszerült. Clark közbenjárására volt szükség, hogy az útpálya árán megmeneküljön a tartólánc.

Még annak az évnek a novemberében sor került az avatásra. Széchenyi, W. T. Clark és hősünk közös műve immár állandó kapoccsal fogta össze a két várost. Több mint egy évszázad múltán Lengyel József elgondolkodtató, történelmi tényeken alapuló irodalmi emléket állított nekik, nem tagadva, hogy rokonszenve első renden az utóbbié: „A harmadik építő, Adam Clark, az épí-

tésvezető ... nem rokona a diplomás mérnöknek. Egy malommunkás és egy szakácsnő fia. Ő vitte véghez, valósította meg, amit a másik kettő csak kigondolt, kitervezett. És azt is, amit kitervezni nem lehetett, amit ott a helyszínen, a folyómederben kellett kitalálni, megtalálni, felfedezni neki és munkatársainak."

Az avatás után Clark hazalátogatott. De nem sokáig maradt már Angliában. Magyarországon újabb tennivalók várták. Része volt a budai vízvezeték létrehozásában (gőzszivattyúval emelték a vizet a Várhegyre), a prágai lánchíd állapotának vizsgálatában, jó néhány építendő híd véleményezésében – ám mindezeknél fontosabb volt az a munka, amelynek az Alagút lett a gyümölcse. Az az építmény, amelynek köszönhetően nemcsak a budai partot, hanem az addigi kényszerű kerülőt levágva egész Budát közvetlenül elérhették a hídon átkocsizók vagy átgyaloglók.

Nem tudjuk, hogy pontosan mennyi része volt Clarknak a tervezésben. Az azonban bizonyos, hogy a végrehajtás az ő nevéhez fűződik. S abban is ismétlődik a sorsa, hogy – akárcsak a Lánchídnál – ezúttal is akadtak ellendrukkerek. Éppen tíz évvel a legsúlyosabb lánchídi rágalom után most azt várták a kárörvendeni akarók, hogy a két oldalról elkezdett „nyomvonalfolyosók" majd elkerülik egymást. De ezúttal is Clark győzött. Idézzük a nevezetes eseményről beszámoló levelét: „Amikor a nyilvános megnyitás alkalmával az utolsó sziklaréteget a katonai és a polgári hatóságok jelenlétében leküzdve, átláthattunk a tárna egyik végétől a másikig a hegyen keresztül, bizony nagy csodálkozás fogta el a jó népet. Hiszen sok okos fej a munka folyamán azt jósolgatta nekünk, hogy mi majd csak keresni fogjuk egymást a hegy belsejében anélkül, hogy egyáltalán valahol találkozni tudnánk. Persze, ezek a megjegyzések nagyon mulatságosak voltak előttem. Jól tudtam én, micsoda finom és érzékeny vízszintezőm van nekem és hogy az utóbbi évek alatt mely nagy gyakorlatot szereztem ezek használatában. Bizony az én ún. próbaalagutam oly egyenes lett, akárcsak egy vonal."

Az 1853-ban elkezdett munka viszonylag gyorsan haladt, s 1857-ben készen állott a Pest és Buda központját biztonságosan összekötő útvonal.

Közben Clark feleségül vette a budai városkapitány lányát, Áldásy Máriát. Jó anyagi körülmények között, a másikat megbecsülve éltek együtt több mint egy évtizeden keresztül. Mindennapjaikat háromszor keseritette meg az abban a korban nem ritka tragédia: egy gyermekük néhány napig élt csupán, két másik

halva született. Annál több gonddal nevelték három életben maradt gyermeküket.

Az Alagút elkészülte után négy esztendővel nagy megbecsülés érte a hazájának immár végleg Magyarországot választó Clarkot: „Tekintetes Úr! – írta neki Buda főváros közönsége. – Közgyűlésünkön egyhangúlag elhatároztuk, hogy azon férfiak közül, akiket az alkotmányos szabadságtól megfosztott és annyit gyötört nemzet a vész napjaiban vezetőiként tekinteni megszokott, kik az igenis szűk határok közé szorított sajtószabadság mellett a társadalmi téren élesztették, istápolták a csüggedni nem tudó nemzet reményeit . . . tiszteletbeli képviselőjüknek választják."

De már nem sokáig örülhetett az elismerésnek. A tüdeje gyógyíthatatlanul megbetegedett, s bár házának építését még képes volt irányítani, a beköltözést már nem élte meg. 1866. június 23-án meghalt. A temetés idején a Lánchídon fekete zászlókat lobogtatott a szél . . .

Egy ötven évvel ezelőtti méltatója szerint – s ezt a véleményt aligha kérdőjelezhetjük meg – „Budapest szépségének kialakításában olyan nagy része volt, amilyennel kevés ember dicsekedhet e város története során."

(D. Gy.)

Irodalom: Horvai Károlyné: Clark Ádám. Budapest, 1968.
Vajda Pál: A Lánchíd története. Budapest, 1947.
Lengyel József: Három hídépítő. Szépirodalmi Könyvkiadó 1960.

Le contrat social

Augusztus 20.: a Magyar Népköztársaság Alkotmányának ünnepe.

Michel Rey amszterdami könyvkiadó aligha fizethetett rá erre a legújabb kiadványára – hiszen még életjáradékot is ígért írójának –, pedig a könyv nagyon nehezen fogyott. Franciaországban, a szerző hazájában nyilvánosan nem terjeszthették, egy-egy csempészett példány jutott csak el az elsősorban értelmiségi olvasóközönséghez, s körükben sem aratott egyértelmű sikert. Alig harminc év múltán azonban már újabb 28 kiadásban kelt el, s ha lett volna ilyen, bizonyosan felkerült volna a nagy francia forradalom alatti bestsellerlistákra.

Azóta ki tudja, hány kiadásban fogyott el Európa-szerte, s hány országban tilthatták be felforgató eszméi miatt. S ami végképp felbecsülhetetlen; hány egyéb könyv, röpirat, kiadatlan maradt és elkobzott kézirat készülhetett annak szellemében. Mint például Magyarországon a Martinovics-féle összeesküvés Szabadság és Egyenlőség Társaságának „Káté"-ja 1794-ben:

„Kérdés: Miképp hivatnak a polgári társaságnak tagjai? – Felelet: Polgárok; minden egyéb nevezet vagy privilégium, mint király, gróf, zászlósúr, nemes, pap stb. törvénytelen és vétkes, melyek ti. a társaságbéli szerződést súlyosan megsértik. Kérdés: Miben áll ezen társaságbéli szerződés? – Felelet: Ez a következő kimondásban foglaltatik: Mi, a polgári társaságnak tagjai, testi és értelembéli erőnkkel akarunk minden nyomattatásnak ellent állani, és egymásnak természeti jussaiért, mint a szabadságért, a tulajdonért, az életért és az egyenlőségért kezesei lenni..."

De még ellenségei is erre hivatkoztak – éppen azok, akiket a legjobban támadott: az abszolutizmus hívei. 1905 júliusában például, amikor II. Miklós cár az 1905-ös forradalmi események miatt rákényszerült az Állami Duma összehívására, az erről szóló törvénytervezet feletti vitában Szolszkij gróf államtitkár a cári egyeduralom biztosítékait a következőkben látta: „... mert nem az uralkodó és a társadalom szerződéséről van szó, mint a nyugati alkotmányokban, ahol mindkét fél engedményeket tesz. Az

ősi orosz hagyományoknak megfelelően az Állami Duma arra hivatott, hogy biztosítsa a nép és a cár egyesülését, nem csorbítva az uralkodó Istentől származó hatalmát!"

Idézzünk most már az eredeti műből, Jean-Jacques Rousseau „Társadalmi szerződés" („Le contrat social") című, 1762-ben megjelent könyvéből: „... a társadalmi szerződés olyan egyenlőséget állapít meg a honpolgárok között, amelyben mindnyájan azonos feltételek mellett vállalnak kötelezettséget, és valamennyien azonos jogoknak örvendenek. Így, a szerződés természeténél fogva, a főhatalom minden ténykedése, vagyis a közakarat hiteles jogügylete egyaránt kötelez vagy részesít előnyben minden honpolgárt... Meg kell találnunk a társulásnak azt a formáját, amely közös erejével védi s oltalmazza minden tagjának személyét és vagyonát, s amelyben minden ember, ha egyesül is a többiekkel, mégiscsak önmagának engedelmeskedik, s ugyanolyan szabad marad, mint azelőtte..." Rousseau alapgondolata, hogy az ember szabadnak születik, de a társadalom, amelyben él, szükségképpen korlátozza ezt a szabadságot, ellentétbe kerül vele („Mindegyikünk alárendeli személyét és minden képességét a közakarat legfelsőbb hatóságának: és minden egyes tagot testületileg az összesség elválaszthatatlan részeként fogadunk be..."). Ezért szükség van egy önként vállalt, és mindenki által betartott szerződésre, amely megmenti a szabadságból azt, ami a társadalmon belül még megmenthető, s amely éppen a szerződés ténye és mindenki szabad akarata által korlátozza a (végső soron anarchiába átcsapó) egyéni szabadságot – a jogok és kötelességek mindenkire érvényes megállapításával.

Rousseau könyve és a belőle sarjadzó gondolatok jogi kodifikálása a francia „Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatá"-ban kezdete az alkotmánytörténet napjainkig ívelő folyamatának. A középkor ugyanis még nem ismerte az alkotmány fogalmát, mint egy ország politikai intézményrendszerének leírását, az annak működését szabályozó, a népszuverenitás elvét, az állampolgárok jogait és kötelességeit tartalmazó alaptörvényt – jóllehet Európa nemzeti államaiban számos olyan alapvető, sarkalatos törvényt tartottak számon, amely az adott ország belső viszonyainak jogi szabályozását volt hivatott rögzíteni, s mint ilyenek az alkotmány elődjeinek tekinthetők. Kialakulásuk szorosan összefügg a társadalmon belüli érdekcsoportok jelentkezésével, amelyek jogi úton kívánták biztosítani helyüket, szerepüket a társadalom, az állam életében.

A feudális államrenden belül elsősorban a rendek voltak

ilyen érdekközösségek, amelyek időről időre rászorították az uralkodót jogainak korlátozására, megosztására. A XIII. és XIV. században létrejött különféle bullák (magyar és német Aranybulla, az angol Magna Charta) lényegében az uralkodó és az előkelők között létrejött „szerződések" a hatalom megosztására, annak hangsúlyozásával, hogy a főhatalom királyi joga isteni eredetű, megváltoztathatatlan, tőlük független örök hatalom – szemben a polgári ideológiával, amely ez utóbbit is a főhatalom és a nép szerződéséből eredezteti.

Minőségi változás tehát a rendi társadalmon kívüli polgárság megjelenésével következik be. A polgárság a feudális béklyók elleni harcában nem támaszkodhat a hatalom isteni mivoltát elismerő s csak e hatalom megosztására irányuló rendi törekvésekre – számára a hatalom megszerzése a fontos. E hatalom pedig megváltoztatható kell hogy legyen, s ha megváltoztatható, nem lehet isteni, csakis emberi eredetű. E gondolat egyik első megfogalmazója Hugó Grotius: „... az emberek első ízben nem isten parancsára, hanem önként egyesültek rendezett társadalommá ..." – mondja 1625-ben megjelent munkájában.

A gondolatot, hogy az összes hatalom a népből származik, az angol forradalom kísérelte meg a gyakorlatba is átültetni. A levellerek által fogalmazott „A nép szerződése" („The Agreement of the People") IV. része ugyanis kimondja: „... a Parlamentnek, valamint a nemzet jövendő képviselőinek a hatalma egyedül választóiknak legyen alárendelve, és ők hatalmuknál fogva, minden más személy vagy személyek hozzájárulása vagy beleegyezése nélkül, törvényeket hozzanak, megváltoztassanak vagy megsemmisítsenek, hivatalokat és bíróságokat létesítsenek vagy szüntessenek meg, elöljárókat és minden rendű tisztviselőket nevezzenek ki, mozdítsanak el és vonjanak felelősségre, háborút indítsanak vagy békét kössenek, tárgyaljanak idegen államokkal, és általában joguk legyen mindenhez ..." A levellerek radikális követelései nem valósulhattak meg; még többször átdolgozott és mérsékelt formában sem. Cromwell ugyan protektorátusa idején kidolgozott két alkotmánytervezetet is, Angliának a mai napig sincs egységes írott alkotmánya (az 1689-es Bill of Rights a bullákhoz hasonlóan csak a hatalom megosztását írja körül).

A XVIII. század politikai és jogi irodalma már megpróbálja konkretizálni a népből származó hatalom gondolatát. Locke és Montesquieu nyomdokain haladva Vattel 1758-ban kimondja: annak meghatározása, hogy a nép milyen feltételek között akar

élni és milyen szervezetben akarja a hatalmat gyakorolni – a népet illeti meg. Ez az elsődleges, alkotmányozó hatalom jelenik meg azután a gyakorlatban másodlagos törvényhozói hatalomként. E kettős szerződés elvével (alkotmányozó és törvényhozó, vagyis az első esetében a nép közvetlen, a második esetében közvetett részvétele a hatalomban) Rousseau szakít teljesen. Csakis a társulási szerződést ismeri el szerződésnek, ezért egyedül a társult polgárok illetékesek a törvények – közöttük az alkotmány – meghozatalára. (Hogy a nép ezt milyen formában gyakorolja, az még nem világos, s később a történelem is számos formát hozott létre pl. a közvetlen népszavazástól az elektorok közbeiktatásával közvetetté váló szavazáson keresztül a Szovjetunióban működő szovjetrendszerig.) Innen már csak egy kis lépés kimondani azt is, hogy ezt a hatalmat semmilyen külső, más erő nem korlátozhatja.

Ezt a kis lépést a francia forradalom tette meg, amikor létrehozta a világ első írott, a szó szoros értelmében vett alkotmányát, az 1791. évit, amely már tartalmazta a polgári alkotmányok minden későbbi alapelvét is: az állampolgári egyenlőség kimondását, a népszuverenitás elvét, az államhatalmi ágak szétválasztását (törvényhozói, végrehajtói, bíráskodási), a parlamentek jogait, a tulajdon sérthetetlenségét, a törvényesség elvét és az alapvető állampolgári jogokat.

Az európai történelem ettől kezdve az alkotmányok története is. A napóleoni háborúk idején számos országban fogadnak el a franciához hasonló alkotmányt (pl. Olaszországban), ezek azonban Napóleon bukása után sorra eltűnnek a politika sülylyesztőjében. Az alkotmányozó munka a század második harmadában indul meg újra az 1830-as francia, az 1831-es belga alkotmánnyal, hogy az 1848-as forradalmak majd újrafogalmazzák államuk megváltozott belső rendjét (Franciaországban, Németországban). A forradalmak után feléledő reakció idején még Franciaország is felborítja az alkotmányosság alapjait, ekkor születik meg az oktrojált alkotmány fogalma (ezt a magyar történelemből mi is jól ismerjük). Minőségi ugrás az alkotmányfejlődésben csak a proletariátus kialakulásával és a politikai küzdőtéren való megjelenésével kezdődik – először Angliában.

Az angol chartista mozgalom első jelentős megnyilatkozása a „Népalkotmány" („People's Charta") követelése 1837-ben. A tervezet hat pontja a választási rendszer reformján keresztül voltaképpen az egész társadalom demokratizálását kívánta elérni. S jóllehet a század második felében Angliában módosították a

Ünnepi tűzijáték augusztus 20-án Budapesten

parlamenti törvényt (Reform Bill), a munkásmozgalom követeléseit első ízben átfogóan csak az 1919. évi weimari alkotmány foglalja törvénybe (annak ellenére, hogy egyik paragrafusa lehetővé tette a diktátori teljhatalmat s ezt éppen a baloldal ellen használták fel). Európa akkor egyik legdemokratikusabb alkotmánya számos szociális követelést, jogot iktat be az állam legfőbb törvényei közé, s ez egyben példaként szolgált az ekkor létrejövő új államok törvényhozásai számára is. (Ez tükröződött Finnország, Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Írország, Románia, Törökország és Görögország első alkotmányaiban.)

A munkásmozgalom viszonyát az alkotmányhoz a hatalomért folytatott harc határozta meg (felhasználni az alkotmány nyújtotta lehetőségeket), s csak a hatalomra jutás után (1917, illetve a népi demokratikus országokban 1945 után) kezdik meg kidolgozni, majd továbbfejleszteni saját alkotmányaikat: Szovjetunió: 1918, 1924, 1936, 1977; Magyarország: 1919, 1949, 1972; Jugoszlávia: 1946, 1963, 1974; Albánia: 1946; Bulgária: 1947, 1971; Románia: 1947, 1952, 1963; Csehszlovákia: 1948, 1960, Német Demokratikus Köztársaság: 1949, 1968; Vietnam: 1946, 1959; Koreai Népi Demokratikus Köztársaság: 1948; Lengyelország: 1952, 1976; Kuba: 1976; Kína: 1954, 1976.

A szocialista alkotmányok, fenntartva és minőségileg új szintre emelve a népszuverenitás elvét, a következő alapkérdéseket

A törvényhozás terme – ülésezik az országgyűlés

szabályozzák: a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a proletariátus diktatúrája, szocialista demokratizmus, proletár internacionalizmus, az alapvető emberi jogok és azok garanciái, a munkáspárt vezető szerepe.

Mint minden jogi alkotás, az alkotmány is az adott társadalmi viszonyokat tükrözi, így a szocialista alkotmány a létrejött szocialista viszonyokat – ahogy azt alkotmányunk bevezetőjében olvashatjuk: „... kifejezi az országunk életében végbement

alapvető változásokat, a társadalmi haladásért vívott küzdelem és az országépítő munka eredményeit. Az alkotmány mint a Magyar Népköztársaság alaptörvénye, biztosítja eddigi eredményeinket és további előrehaladásunkat a szocializmus útján."

(S. A.)

Irodalom: Állam- és jogtudományi enciklopédia. (Főszerkesztő: *Szabó Imre.* Alkotmány címszó. Írta: *Kovács István.)* I. köt. Akadémiai Kiadó 1980 (további irodalmakkal).
Benedek István: Rousseau. Magvető Könyvkiadó 1978.
Történelmi olvasókönyv. III. köt. Tankönyvkiadó 1967.
Menyhárt Lajos: Az orosz vihar. Kossuth Könyvkiadó 1984.

Szeptember

1961. IX. 1–6.	Az el nem kötelezett államok konferenciája Belgrádban.
1686. IX. 2.	*Buda felszabadul a 145 éves török megszállás alól.*
1811. IX. 2.	Heckenast Gusztáv könyvkiadó, nyomdász születése.
1926. IX. 8.	Németország belép a Népszövetségbe.
1906. IX. 9.	Skolnik József, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1906. IX. 13.	Prieszol József, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.
1961. IX. 13.	Kádár Jánost miniszterelnökké nevezi ki az Elnöki Tanács.
1961. IX. 13.	Megalakul az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság.
1861. IX. 14.	Megnyílik a Budai Népszínház.
1911. IX. 14.	Merénylet Sztolipin orosz miniszter ellen.
1886. IX. 16.	David Ben Gurion izraeli politikus születése.
1926. IX. 16.	Simon István költő születése.
1936. IX. 17.	Megalakul a magyar önkéntesek katonai egysége a spanyol szabadságharcban.
1961. IX. 18.	Hammarskjöld ENSZ-főtitkár halálos repülőgép-szerencsétlensége.
1786. IX. 20.	Galvani olasz fizikus felfedezi az ún. galvánhatást, a békacomb összehúzódását az elektromos áram hatására.
1866. IX. 20.	Gheorghe Cosbuc román költő születése.
1936. IX. 20.	Bemutatják Heltai Jenő „A néma levente" című darabját.
1866. IX. 21.	H. G. Wells angol író születése.
1961. IX. 21.	Szíria kiválik az Egyesült Arab Köztársaságból.
1686. IX. 23.	Szeged visszafoglalása a töröktől.
1886. IX. 26.	Bálint Lajos író, kritikus születése.
1911. IX. 29.	Az olasz–török háború kitörése.
1486. IX. 30.	Mátyás hadai bevesznek Laa városát Alsó-Ausztriában.

Budavár visszavétele

Háromszáz éve, 1686. szeptember 2-án szabadult fel Buda a török uralom alól.

Amilyen könnyen jutott a török Buda birtokába, olyan nehezen adta ki kezéből. 1541-ben Szulejmán szultán hadinépe – miután felmentette a várat a császáriak ostroma alól – kíváncsiságot, városnézést színlelve egyszerűen besétált a kapukon, nagyjából úgy, ahogy az „Egri csillagok"-ban olvashatjuk. Buda akkori gazdáit, a gyermek János Zsigmondot és anyját, az özvegy Izabella királynét ökörvonta szekerekre ültetve küldték Erdélybe, amelynek kormányzását a szultán rájuk bízta. A török vazallussá süllyedt Erdély fejedelmei még hatalmuk teljében sem gondolhattak arra, hogy a „nagy pártfogótól" foglaljanak területet. A királyi Magyarországot birtokló Habsburgok ezzel szemben ötször is megostromolták a volt fővárost (1542, 1598, 1602, 1603, 1684), de próbálkozásaik sorra kudarcot vallottak. A török hatékony védekezése, no meg a védelem kedvező természeti adottságai mindig meg tudták akadályozni, hogy a vár ellenséges kézre jusson.

1686-ban I. Lipót császár (egyúttal magyar király) minden eddiginél nagyobb és jobban felszerelt sereget indított Buda alá. A 75–80 000 főnyi ostromló had csaknem hatszorosa volt a védőknek (ez utóbbiak létszáma 12–14 000 fő volt, s hozzátehetjük: a korabeli hadtudomány egy ostrom sikerét legalább ötszörös túlerő esetén látta biztosítottnak), a falakat pedig 250 ágyú törte. Lőszerben és élelmiszerekben az ostrom alatt egy percig sem volt hiány, pedig az ostromlók közel tízezer mázsa lőport, 30 000-nél több ágyúgolyót és robbanó bombát használtak fel, napi élelmezésükhöz pedig 900 tonna kenyérre volt szükségük, hogy a húsféléket s az italt ne is említsük.

Az ostrom alapos előkészítés ellenére is több mint két és fél hónapig (pontosan 78 napig) tartott. A sereg már június közepén megjelent Buda alatt, 18-án körülzárta a várat, június 24-én elfoglalta a Vízivárost. A falak elleni első rohamra ezután mégis csaknem három hétig kellett várni. A várostrom a 17. század

végére ugyanis jól kidolgozott tudománnyá fejlődött. A támadók igyekeztek minél tovább fedezékben maradni s rohamaikat a falak közvetlen közeléből indítani. Az ostrom első hetei így hosszadalmas árokásással s a védők kirohanásainak visszaverésével teltek el. Az első, július 13-án indított roham kudarccal végződött, akárcsak a következők: a július 27-i és augusztus 3-i általános rohamok. A török közben kirohanásokkal, föld alatti aknák robbantásával igyekezett megnehezíteni az ostromművek készítését. A hadiszerencse hol az egyik, hol a másik felet kecsegtette gyors sikerrel. Július 22-én a várban felrobbant a török egyik lőporraktára, romba döntve Mátyás szép palotájának Dunára néző szárnyát. A hatalmas pusztulással járó robbanás mégsem tört a falakon akkora rést, amelyet meg lehetett volna rohamozni. Augusztus 8-án viszont Szulejmán nagyvezír hatvanezres felmentő seregének megjelenése látszott eldönteni az ostrom kimenetelét; a támadók szinte két tűz közé kerültek. A tehetetlen török parancsnok tétovázása azonban most a kereszténveknek kedvezett, akiknek végső soron azt is sikerült megakadályozniuk, hogy a török számottevő segélycsapatot juttasson a várba.

Alapos előkészítés után került sor a szeptember 2-i utolsó rohamra. Hogy a török figyelmét elaltassa, a császári hadvezetés délután háromig várt a támadással. A két célpont a Bécsi-kaput és az Esztergomi-rondellának nevezett északnyugati nagy sarokbástyát összekötő fal, valamint Mátyás egykori palotájának déli-délnyugati szárnya volt. A falakon öldöklő harc kezdődött. „A mieink valósággal oroszlánok módjára küzdöttek, míg a törökök, mint megannyi tigris védelmezték ütegeiket s jószántukból egy tapodtat sem hátrálva, saját hulláikból emeltek új bástyákat" – örökítette meg a véres összecsapást egy résztvevő. A küzdelmet végül az döntötte el, hogy az egyik rohamoszlopnak a vár nyugati lejtőjén sikerült felkapaszkodnia a néhány nappal korábban tört réshez. Most tehát oldalba kaphatták az északi fal védőit, akik erre a támadásra nem voltak felkészülve. Egy órával a roham megindulása után a török védelem megingott, s a császáriak bejutottak a falak mögé. Hiába zúdult rájuk gyilkos tűz a közeli házak tetejéről és a korábban emelt torlaszok mögül, helyzetük most már sokkal kedvezőbben alakult, mint amikor a falakat kellett rohamozniuk. Utcai harcokban szoríthatták vissza a még mindig elszántan védekező törököt. A mai Hess András tér helyén elesett a vár parancsnoka, Abdurrahman pasa. Ekkorra már a palotai oldal ostromlói is bejutottak a várba, és sorra nyitották meg a kapukat társaik előtt.

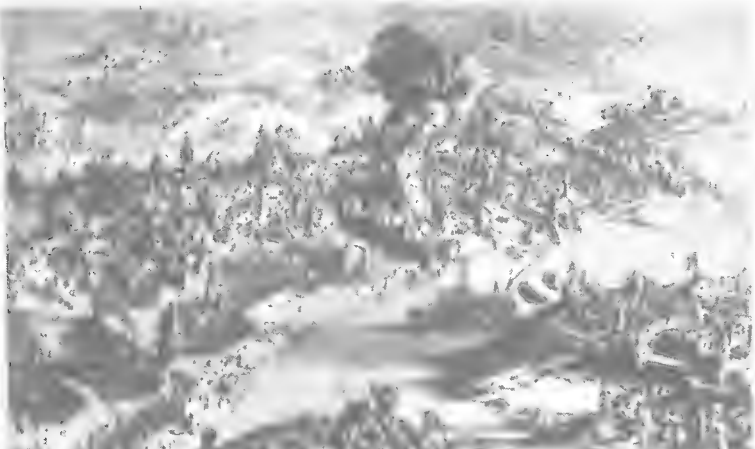

Buda visszafoglalása a töröktől

A török menekülők a várbeli város legnagyobb terén, a palotától északra fekvő ún. Arzenál téren zsúfolódtak össze, ott adták meg magukat. Este hét órára elcsitult a harci zaj, s a 146 éves török uralom után Buda felett újra keresztény lobogó lengett. A nagyvezír az ostromlókéval csaknem azonos nagyságú seregével megszégyenülten távozhatott a közelből.

A főváros visszavételét az ország felszabadítása követte. Évről évre újabb és újabb várakról hullott le a félhold (1686: Pécs, Siklós, Kaposvár, Szeged; 1687: Eger, Eszék; 1688: Székesfehérvár; 1692: Várad; 1695: Gyula), 1687-ben, 1691-ben és 1697-ben a császáriak három súlyos ütközetben verték vissza a török ellentámadását (Nagyharsány, Szalánkemén, Zenta). 1699-ben végre Karlócán megszületett a béke: a török a Temesköz kivételével egész Magyarországot feladta. Beköszöntött a régen várt békesség, megindulhatott az újjáépítés, a másfél évszázados gazdasági stagnálást új virágzás válthatta fel.

Buda visszafoglalása s a felszabadító háború – megannyi sikere ellenére – mégsem tudott tartós megbecsülést kivívni közvéleményünkben. Árnyékot borít rá az az elégedetlenség, amelyet a Habsburg-berendezkedés visszásságai váltottak ki hazánkban: az elviselhetetlenül súlyos adóterhek, a császári katonaság erőszakosságai, a magyarság politikai jogainak megnyirbálása. Emlékezetünkben a korabeli kuruc dalok panaszai, az 1697. évi

hegyaljai felkelés, majd az 1703-ban kirobbant Rákóczi-szabadságharc feledtetik Buda ostroma vagy a felszabadító háború dicső eseményeit, hősi egyéniségeit.

Való igaz, hogy Buda visszavételében a főszerepet nem a magyarok játszották. A sereg zömében idegenekből állt: a Habsburg-monarchia tartományaiban kiállított reguláris császári egységekből, a Német Birodalom fejedelmei által küldött segélycsapatokból (legtöbben a bajorok, brandenburgiak, szászok, valamint a sváb- és frankföldiek voltak), továbbá az Európa szinte minden részéből idesereglett önkéntesekből (itáliaiakból, spanyolokból, angolokból, franciákból). Idegen volt a két fővezér: Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emmánuel választófejedelem is. Pedig mindketten éveket töltöttek Magyarországon, itt aratták legnagyobb sikereiket. Károly herceg, akit a franciák űztek el őseinek tartományából, a császár sógora volt, kicsit óvatos, de különben rendkívül sikeres hadvezér. Nyílt csatát életében soha nem vesztett, Buda 1684. évi ostroma idején is sikerrel verte vissza a nagyvezír felmentő seregét, nevéhez fűződik a hadtudományban „második mohácsi csata"-ként ismert 1687-es nagyharsányi győzelem. Másikuk, Miksa Emmánuel, bajor uralkodó, a császár veje, már harmadszor hozta el seregét apósa megsegítésére. De a többiek közt is nem egy olyan tábornokot találunk, aki a törökellenes harcokban tette ismertté nevét: Ernst Rüdiger Starhemberg 1683-ban Bécset védte meg a törökkel szemben, Badeni Lajos a későbbi szalánkeméni, Savoyai Jenő a zentai csata győztes hadvezére lett. Igaz, ott volt az ostromlók között az a Scherffenberg altábornagy is, aki az ostrom előtt 500 erdélyi lemészárlásával teremtett a fejedelemségben „nyugalmat", továbbá az a Caraffa, aki 1687-ben eperjesi vésztörvényszékével vonult be a magyar történelembe. De köztudatunk nemcsak őket zárja ki múltunk hősei közül, hanem elfeledkezik a többiekről is. Hiába került rá Lotharingiai Károly Benczúr Gyula nevezetes festményére, s hiába kapott szobrot a budai várban Savoyai Jenő, igazán népszerű az a Thököly Imre lett, aki soha nem tudott elszakadni a török szövetségtől, s az a Zrínyi Ilona, aki Buda ostromának hónapjaiban is elszántan dacolt a császáriak erejével s védte Munkács várát. (Mellette találjuk gyermekeit, Rákóczi Juliannát s a későbbi fejedelmet, Rákóczi Ferencet is.)

Pedig Thököly és Zrínyi Ilona kitartása 1686-ban éppen nem jellemző a magyarság magatartására. A haza lakossága többségében a törököt kiverni akaró császáriakhoz csatlakozik. Az ost-

romló seregnek negyede-ötöde (15 000 fő) a magyar. Soraikban harcol a majdani Rákóczi-szabadságharc több neves alakja: Bercsényi Miklós, a fejedelem későbbi hű társa a száműzetésben, Bottyán János, a legendás tábornok, Ottlyk György, Rákóczi udvarmestere. A császáriakhoz áll Thököly volt kurucainak nagy része. Buda ostromlóin kívül még vagy ötezer magyar harcol a török ellen az ország más hadszínterein.

A felszabadító háború hadműveleteiben azonban nem találkozunk önálló magyar hadsereggel. 1685-ben, amikor a volt kurucok tömegesen álltak át a császáriak oldalára, a bécsi udvarban felmerült a magyarok önálló hadszervezetbe való tömörítésének gondolata. Élére Pálffy János Károly altábornagyot szemelték ki. A nem lankadó gyanakvás, valamint az udvar siralmas pénzügyi helyzete végül is megakadályozta a terv megvalósítását. A Buda ostromában részt vevő magyarok idegen egységekbe beosztva, őket nem ismerő, gyakran lebecsülő parancsnokok irányításával harcoltak. Megjelenésüket a táborban sokan nézték rossz szemmel, erről tanúskodik például az angol Richards mérnök feljegyzése: „Ez éjjel történt, hogy több angol poggyászát ellopták, így tőlem is a hátamon viselt ingem kivételével mindent. Eleinte a hajdúkra fogták a lopást, akik – úgy mondják – híresek ebbeni ügyességükről, de utóbb kiderült, hogy saját inasaink voltak a bűnösök." Sokszor kényszerültek a magyarok a többieknél súlyosabb véráldozatra: „Sok talpast, egy magyar gyalogos csapatot hívtak össze, hogy legelöl haladjanak, hogy ha ott aknák volnának, vagy az ostromlottak nagyobb erőt fejtenének ki, csekélyebb értékű csapatok pusztuljanak el." Még veszteségeiket sem jegyezték fel pontosan: „összesen 200 embert veszítettünk és ezen felül sok hajdút" – olvashatjuk az egyik jelentésben.

A táborbeli magyaroknak nem volt olyan krónikásuk, aki történetüket megörökítette volna. Jelentősebb tetteiket azonban az idegenek beszámolói sem hallgathatták el. Bottyán János hadnagy az esztergomi huszárokkal és a győri sajkásokkal még az ostrom első napjaiban rajtaütött egy kisebb hajórajon, amely csaknem ezerfőnyi védősereg kíséretében török asszonyokat, gyermekeket és egy csomó kincset kívánt elszállítani. Bottyánék a kíséretet lekaszabolták, a zsákmányon – beleértve a várbeli előkelőségek családtagjait is – megosztoztak. Fiáth János, a győri hajdúk őrnagya vagy 2000 társával együtt tevékeny részt vállalt a török július 25-i kirohanásának visszaverésében. „Majd a törökök űzték a hajdúkat Allah! Allah! kiáltással, majd pedig eme-

zek összeszedvén magukat, űzték a törököt Hida! Hida! felkiáltással. Néha annyira összekeveredtek, hogy alig lehetett őket megkülönböztetni" – említi az esetet Richards mérnök. Két nappal később, a július 27-i rohamban a győri hajdúk egyik zászlótartója – elsőként – feljutott a falra, s ott kitűzte a magyar lobogót. (A török ellentámadása miatt azonban ezt a falszakaszt ekkor még fel kellett adni, a vitéz zászlótartó pedig bizonyára elesett a további harcban.) Egy másik hajdúcsapat (vagy kétezren lehettek) ugyanazon a napon Esterházy János győri helyettes főkapitány vezetésével a Duna-parton indított „álrohamot" a nagy robbanáskor keletkezett rés irányában. Támadásuk jelentőségéről még a bécsi francia követ is beszámolt királyának, XIV. Lajosnak: „Sokat használtak a Duna felől támadó talpasok [ez volt a gyalogos hajdúk másik korabeli elnevezése], mert a török a rést azon az oldalon csak cölöpökkel foltozta ki, s mivel közelítő árkok itt nem voltak, támadásra nem is gondolt. Látván azonban a talpasok támadását, erre az oldalra is kellett embert rendelnie, ami a védők erejét megosztotta, s a másik két roham műveleteit nagyban megkönnyítette."

A nagyvezír seregének feltűnése után megint a magyar könnyűlovasok kaptak jó alkalmat, hogy a felderítésre kiküldött kisebb egységeket visszaszorítsák. „Mindennap ellenkeztünk [csatáztunk] sokat... Egész estig csak a sok ellenkezésbe, puskázásba forgott a dolgunk, úgy osztán elállott estvefelé a török, mink is bementünk a táborra" – írja Ottlyk György nemesúr, az egyetlen magyar, aki táborbeli élményeit megörökítette (sajnálatosan csak rövid ideig maradt a sereggel). Augusztus 14-én Petneházy Dávid ezredes huszárjai küzdöttek meg vitézül egy török csapattal, amely a tábor megkerülésével próbált a várba jutni. A hadparancsnokság még az ostromművek készítésében is felhasználta a magyarokat, igaz, némi anyagi ösztönzéssel: „A huszárok és talpasok azon dolgoznak, hogy anyagot szállítsanak a réshez, és ezért kapnak némi pénzt."

Csak a végső rohamban nem említik a magyarokat. Kimaradásuknak lehetett taktikai megfontolás az oka: mozgékonyabb lovasaikat, a szigorú hadrendet kevésbé ismerő gyalogosaikat talán inkább a nagyvezír seregének szemmel tartásában kívánták felhasználni. De lehetett politikai oka is. A hadvezetés feltétlenül bízott e roham sikerében, s úgy állíthatta össze résztvevőit, hogy a magyaroknak kevesebb jusson a kínálkozó zsákmányból. Történetírásunk sokáig azzal próbálta pótolni a nemzeti büszkeségünket sértő hiányt, hogy – téves vagy félre-

vezető korabeli híradások alapján – magyaroknak juttatta az elsőséget az ostromlott várba való bejutásnál (Fiáth Jánosnak, akit összecseréltek a július 27-i rohamban zászlót kitűző hajdú vitézzel; Petneházy Dávidnak, aki egyébként Pestet vigyázta a végső roham idején.) E feltételezés persze téves, közvéleményünkben mégis fenntarthatott némi érdeklődést a különben közönyösen kezelt ostrom iránt.

Buda visszavételére többnyire az évfordulókon szoktunk emlékezni. A mostani is jó alkalmat kínál, hogy azokra az idegen és magyar harcosokra gondoljunk, akik életüket áldozták a főváros visszaszerzéséért, majd később az ország török alóli felszabadításáért. Hősiességük nélkül elképzelhetetlen lett volna az a fejlődés, ami a török kiűzetését s – az I. Lipót-féle rossz emlékű, de rövid életű berendezkedés kudarcát – követően hazánkban 1711 után végbemehetett.

(B. J.)

Irodalom: Barta János: Budavár visszavétele, 1686. Kossuth Könyvkiadó 1985.

Október

1486. X.	Mátyás király szolgálatába áll Antonio Bonfini olasz humanista.
1866. X. 3.	Bárczy István, Budapest főpolgármeste születése.
1886. X. 3.	Henri Alain-Fournier, francia író születése.
1911. X. 4.	Angyal György, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1636. X. 6.	A nagyszalontai csata: I. Rákóczi György győz a török fölött.
1926. X. 6.	A Batthyány-örökmécses felavatása Budapesten.
1886. X. 12.	G. K. Ordzsonikidze szovjet politikus születése.
1886. X. 16.	*Czóbel Ernő, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.*
1961. X. 17–31.	Az SZKP XXII. kongresszusa.
1836. X. 18.	Az Óbudai Hajógyárban vízre bocsátják az első magyar gyártmányú gőzhajót, az *Árpád*ot.
1961. X. 20.	Brit nyilatkozat a Közös Piachoz való csatlakozásról.
1886. X. 21.	Müller Ernő, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1686. X. 22.	Pécs visszafoglalása a töröktől.
1811. X. 22.	*Liszt Ferenc zeneköltő születése.*
1926. X. 23.	A 100% szavalókórusa a Zeneakadémián lép fel.
1886. X. 24.	*Polányi Károly szociológus, a Galilei Kör első elnöke születése.*
1886. X. 25.	Orosz Nándor, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1936. X. 25.	*A Berlin–Róma-tengely létrejötte Ciano berlini útján.*
1911. X. 26.	Kínában proklamálják a köztársaságot.
1736. X. 27.	James Macpherson skót költő születése.
1911. X. 28.	Rade Končar jugoszláv forradalmár születése.

1926. X. 28.	Weinberger Dezső, Szir, a magyar partizánmozgalom mártírja születése.
1811. X. 29.	Louis Blanc, a francia munkásmozgalom harcosa születése.
1906. X. 29.	Weiner Tibor építőművész születése.
1936. X. 30.	Bajcsy-Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártja csatlakozik a Független Kisgazdapárthoz.
1926. X. 31.–	Az MSZDP XXIV. kongresszusa.

Marxista tudós

Száz éve, 1886. október 16-án született Czóbel Ernő, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa.

Czóbel Ernő

Pár éve, 1981 júniusában a *Kritika* című folyóirat első oldalán egy régi, 1923-ban a Szovjetunióban készült családi kép jelent meg. A kislány középen egy széken áll. Jobbról az édesanyjának, a *Nyugat* első nemzedéke megbecsült költőnőjének, Lányi Saroltának kabátos-kalapos alakja. Baloldalt áll az apa, rövid bőrkabátban és kucsmában – a finom arcú, kis bajuszú férfi Czóbel Ernő, aki a kép készültekor előtt egy évvel szabadult Horthy börtönéből. Fogolycserével a Szovjetunióba került. Egy esztendőt kellett várnia, hogy magához ölelhesse az utána utazó feleségét és kislányát. (A Szovjetunióba távozó Lányi Saroltát a Zeneakadémián búcsúztató Tóth Árpád azt mondta: ez a költőasszony „a magyar szerelmi lírának talán legleheletszerűbb finomságait hozza". Tóth Árpád tudta, hogy akitől búcsút vesz, nemcsak nagyszerű költő, hanem két éve forradalmi magatartása miatt állásából felfüggesztett tanítónő.)

Költők és irodalombarátok ismerhették persze Czóbel Ernőt is, hiszen az 1910-ben kitüntetéssel bölcsészdoktorrá avatott Czóbel jó néhány remek, a régi magyar irodalom részletkérdéseit is tárgyaló, adatfeltáró, szövegelemző tanulmányával lephette meg az akadémiai kiadványok olvasóit. Közöttük például doktori disszertációjával, amely Heltai Gáspárnak, a XVI. század egyik legnagyobb magyar prózaírójának „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus" című 1552-ben megjelent munkáját elemzi.

Bizonyos, hogy munkásmozgalmi körökben már a fiatal irodalmár, filozófus nevét is ismerték – Diener–Dénes József *A munka szemléje* című szociológiai folyóiratának oldalairól,

ahol politikai-filozófiai kérdéseket tárgyaló cikkei jelentek meg, emellett a szociáldemokraták elméleti folyóiratából, a *Szocializmus*ból, amelynek munkatársa volt, vagy a *Szabad Gondolat* – a Galilei-kör eszméit szolgáló lap – hasábjairól, ahol ugyancsak publikált. De személyesen is sokan találkozhattak vele, mert barátaival, mindenekelőtt Pogány Józseffel együtt, aki később a sógora lett, már diákkorában kapcsolatba került a szociáldemokrata párttal, a szakszervezeti mozgalommal.

Hamarosan arról nevezetes, hogy sok kérdésben nem ért egyet a pártvezetés politikai vonalával. Olyan munkásrétegek mielőbbi szervezését sürgeti, amelyekről az MSZDP akkori vezetői szívesen megfeledkeztek: a bányászokét, a vasutasokét. A parasztmozgalom támogatására is felhívja a pártvezetés figyelmét – nyilván barátja, Dániel Arnold hatására. Egyetemi hallgatóként, majd középiskolai tanárként aktív munkát vállal az MSZDP-ben, ami akkoriban egyáltalán nem volt gyakori dolog. A vallás- és közoktatásügyi miniszter egyáltalán nem szívelte a szocialista tanárokat. Czóbel ennek ellenére részt vesz a szociáldemokrata párt kerületi szervezeteinek mindennapi munkájában, máskor az MSZDP megbízásából a választójogért küzdő liga titkáraként tevékenykedik.

Nagyon kevés olyan következetes forradalmár volt magyar földön, aki a háború kitörése után az elveihez való hűség jegyében visszautasította a tanult embereknek járó kedvezményt, az „önkéntesi stráfot" és az utána természetesen következő tiszti iskolát. Czóbel Ernő ezek közé tartozott. Közlegényként vonult be, munkások és parasztok között szolgált a fronton 1916-ig, amikor sebesülése miatt leszerelték.

Az ismét polgári ruhát öltő Czóbel azonnal a szociáldemokrata pártba siet, újra munkát kér és kap. Egy esztendővel leszerelése után egyik alapítója, majd alelnöke egy olyan szakszervezetnek, amely a maga nemében első magyar földön. A Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége értelmiségiek és fizikai munkások közös szakszervezeteként működik. Tanítókat, tanárokat tömörít, de a tagság soraiban ott vannak az ápolónők és takarítónők, a gépkocsivezetők és óvónők, az altisztek és a kocsisok, szóval a városi alkalmazottak széles rétege.

Egészen természetes, hogy a Tanácsköztársaság napjaiban Czóbel Ernő ott van régi barátaival és elvtársaival az egyesült munkáspárt legharcosabb emberei között. Budapest VI. kerülete küldi a Munkástanácsba. Kunfi Zsigmond kinevezi a történelem egyetemi magántanárává. Amikor a munkáshatalom ellen meg-

indul az antant által támogatott ellenforradalmi támadás, a tegnapi közkatona munkástanácstagokból szervez osztagot, szakaszparancsnokként harcol Miskolc visszafoglalásáért.

A Forradalmi Kormányzótanács és a pártvezetőség sok tagja jól ismeri a több nyelven beszélő Czóbel Ernő képességeit. A minden oldalról ellenség által körülzárt Tanácsköztársaságnak külügyi poszton van rá szüksége, júniusban bécsi követté nevezi ki.

A munkáshatalom leverése idején éppen itthon van, hamarosan letartóztatják és két különböző ügyben „államfelforgatás bűntette" vádjával indítanak ellene pört. Az egyik a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének megszervezése és az ott végzett osztályharcos tevékenység, a másik a bécsi követi megbízatás. A börtönbüntetésből aztán a fogolycsere-tárgyalások eredményeként, a Szovjetunió által kiszabadított kommunisták, szociáldemokraták és forradalmár értelmiségiek harmadik csoportjával érkezik 1922-ben Moszkvába.

„Czóbel Ernő munkásságának második, nemzetközi jelentőségű szakasza a Szovjetunióban kezdődött. A moszkvai Marx–Engels Intézetbe (a mai Marxizmus–Leninizmus Intézet elődjébe) került mint a német részleg vezetője, később az intézet helyettes igazgatója. A feladat, amelyet a fiatal szovjetállam tűzött az intézet elé, igen nagy volt. Fel kellett kutatni és hozzáférhetővé kellett tenni Marx és Engels minden írását, tanulmányozni tevékenységüket, megvizsgálni, hogyan alkalmazták a tudományos szocializmus elméletét maguk a klasszikusok a tudomány és a politika legkülönbözőbb területeire. Külön tudományág keletkezett így, a Marx-kutatás, amely nem holmi szobatudomány, hanem fontos segítséget nyújt a marxizmus megértéséhez, eszméinek gyakorlati alkalmazásához. Czóbel Ernő avatott művelője, nemzetközileg elismert tekintélye lett ennek az új tudománynak. Kimagasló szerepe volt a legkülönbözőbb helyeken kallódó Marx–Engels-kéziratok felkutatásában és megmentésében, egykorú folyóiratok, könyvek, levéltári adatok összegyűjtésében, a Marx–Engels Intézet páratlan gazdagságú gyűjteményének megteremtésében. Czóbel Ernő gondozásában jelent meg Marx és Engels műveinek tudományos, kritikai kiadása (»Marx–Engels Gesammtausgabe« – MEGA). Az előszók, jegyzetek nagy része az ő tollából került ki. Tudományos írásai közül csak a két legfontosabb, összefoglaló munkát említjük, a Marx életének adatait rendszerező »Karl Marx, Chronik seines Lebens« (»Marx Károly életének krónikája«. Moszkva, 1934.) és az először a »Nagy

Szovjet Enciklopédia« első kiadásában megjelent Engels-életrajzot"., – írta Czóbel Ernő nyolcvanadik születésnapjáról megemlékezve Lissauer Zoltán.

Ezt a tudományos pályát törte ketté a személyi kultusz. 1936-ban koholt vádak alapján előbb kizárták a pártból. Aztán rehabilitálták, ám 1936. augusztus 29-én váratlanul letartóztatták. Lánya, Sz. Czóbel Anna írja: „Bírósági tárgyalás nélkül ötévi száműzetésre ítélték. 1941 augusztusában kellett volna szabadulnia, de a háború kitörése miatt ez nem következett el. 1946 nyarán került vissza újból Moszkvába, ahol az Idegennyelvű Kiadó magyar osztályát vezette, s csak 1947 végén láthattuk viszont, amikor hazaérkezett Magyarországra. (Mi már korábban – én 1945 áprilisában, anyám 1946 februárjában – hazatértünk.)"

Huszonöt évi távollét után, amelyből tíz évet száműzetésben töltött, azonnal munkába állt, megszervezte és vezette haláláig, 1953-ig a Szikra Könyvkiadó – ma Kossuth Könyvkiadó – Marxizmus–Leninizmus Klasszikusai szerkesztőségét. Egészen rövid idő alatt sikerült magyar nyelven közkinccsé tennie a tudományos szocializmus magyar földön oly sok évig tiltott alapvető műveit.

Fordított és szerkesztett, ellenőrizte fiatal tudósok, fordítók munkáját. Szerető gonddal, igaz emberi melegséggel fordult minden munkatársához. Egész nemzedék nevelkedett a kiadóvállalatnál munkatársai, az egyetemen hallgatói sorából, akik úgy emlékeznek vissza Czóbel Ernőre, mint a mindig derűs nagy tudós, a megértő, bölcs ember ritka példájára.

(G. M.)

Irodalom: ***Lissauer Zoltán:*** Emlékezés egy nagy magyar Marx-kutatóra. *Népszabadság*, 1966. október 16.
Réti László: Czóbel Ernő. *Társadalmi Szemle*, 1953. 7–8. szám.
Lányi Sarolta: Napló 1935–1937. Kritika, 1981/6.
Sz. Czóbel Anna: Anyám naplója elé. Kritika, 1981/6.

A halhatatlan zeneköltő

Százhetvenöt éve, 1811. október 22-én született Liszt Ferenc.

Liszt Ferenc

Liszt Ferenc 1839 szeptemberében hallotta nevét először magyarul. Anyanyelve a német volt, noha szülőfaluja, Doborján a nagy muzsikus világrajöttekor, 1811-ben Sopron vármegyéhez tartozott. Néhány év múlva azonban az anyanyelv szerepét átvette a francia: a család 1823-ban, a csodagyermek zongorista megfelelő képzése érdekében Párizsba költözött. A kamasz, és később a fiatalember itt, a XIX. század legfontosabb szellemi központjában eszmélt rá a külvilághoz, a társadalomhoz fűződő kapcsolatára, az első életre szóló olvasmányélményeit franciául szerezte, az első szerelmes szavakat franciául suttogta el. Több jeles méltatója Párizst jelöli meg jelképes hazájaként – joggal. A francia romantika szelleme, az 1820 és 1840 közötti Párizs társasági szalonvilága mély nyomot hagyott Liszt egyéniségén.

Miért valljuk Liszt Ferencet mégis magyarnak? Milyen esemény fordított egy ilyen életpályát a reformkor elmaradott, Nyugat-Európáétól oly nagyon különböző gondokkal küzdő Magyarországa felé? Alig találunk jobb választ, mint amit Liszt adott életének erre a jelentős fordulatára: „a különös végzet". Romantikus regénybe illő az a pillanat, amely a sikereinek csúcsán álló művészt egyszerre csak földrajzi hazájára emlékezteti. Mindez 1838 tavaszán történik. Liszt éppen Velencében tartózkodik, amikor egy reggel megrendülve értesül az újságokból a nagy pesti árvíz pusztításáról. „Szokatlan részvétet éreztem, s ellenállhatatlan szükségét annak, hogy annyi szerencsétlen emberen segítsek" – írja a sajtóban közzétett nyílt levelében, amely stílusának romantikus pátosza ellenére igaz hazafiúi fellángolást

Liszt doborjáni (Sopron megye) szülőháza

tükröz: „Ó én vad s távoli hazám! ismeretlen barátaim! óriás családom! fájdalmad kiáltása visszahívott hozzád, egész bensőmet felkavarta a részvét, s én lehajtottam a fejemet szégyenemben, hogy ily sokáig megfeledkeztem rólad."

A közeledés első gesztusát Bécsben teszi meg: tíz hangversenyt ad a pesti árvízkárosultak javára. A válasz nem késik sokáig, a reformkor lelkes magyarjai örömmel ölelik keblükre a „hű rokont". Így nevezi Vörösmarty Mihály Lisztet, a „hangok nagy tanárját" hatalmas költeményében, amelyet költője 1840 januárjában egy történelmi jelentőségű hangversenyen, a Nemzeti Színházban nyújtott át az ünnepelt virtuóznak. Liszt franciául köszönte meg Vörösmarty ódáját, a magyar nemes voltát jelképező díszkardot és a minden képzeletet felülmúló ovációt, de a zongorán magyarul szólalt meg: a „Rákóczi-induló"-t játszotta sajátos, egyéni modorban, fantáziaként.

Zenéjével kívánt hitet tenni magyar hazája mellett, s ennek a „Rákóczi-induló", a „Himnusz", a „Szózat" feldolgozásán kívül még számos művében adta tanúbizonyságát. A „Magyar rapszódiák" sorozata, a „Hungária" szimfonikus költemény, az oratórikus „Szent Erzsébet-legenda" a legismertebbek. Mégis, jóval élesebben vetődik fel Liszttel kapcsolatban a kérdés, hogy valóban magyar zeneszerző volt-e, mint például Erkel vagy a XX. századi magyar komponisták esetében. És itt nem a magyarsághoz fűződő szellemi kapcsolatról vagy magyar hazafiúi érzelmekről van szó, még csak az sem játszik szerepet, hogy

A gyermek Liszt Ferenc első hangversenyét megörökítő emléktábla Sopronban

milyen fokon beszélte Liszt a magyar nyelvet. Sokkal inkább a Liszt-zene magyaros stílusrétegének forrása adott okot a vitára.

Liszt magyarországi tartózkodásai során a legtöbb időt Pesten töltötte, főnemesek és neves művészek társaságában. Ebben a körben a magyar népzenét a cigánymuzsikusok repertoárja

jelentette, amely távolról sem volt, nem is lehetett azonos azzal a magyar parasztzenével, amit Bartók Béla és Kodály Zoltán csak több mint fél évszázad múlva fedezett fel a műzene számára. A XIX. század cigányzenéje tartalmazott ugyan magyar parasztdalokat is, de főként népies műdalokat és a Kárpát-medence zenei eszperantójának, a verbunkosnak a stíluselemeit. Ezt az igen vegyes hangzású és értékű zenét hallhatta Liszt a cigányok rendkívül virtuóz, eredeti fordulatokkal fűszerezett, utánozhatatlan rögtönzőművészettel átszőtt játékában. Szinte bizonyos, hogy őt, a század első előadóművészét, a szabad fantáziálás mesterét a cigányok különös, beszédes előadása ragadta meg, s csak másodsorban az a dallamanyag, amit játszottak. Hogy mennyire ezt az előadási módot tartotta a legfontosabbnak, azt a „Magyar rapszódiák"-nak az 1840-es évtizedben keletkezett első tizenöt darabja tanúsítja. Ezekben a művekben Liszt apró részletekbe menően igyekszik utánozni a zongorán a cigánybanda hangzását, sőt olykor hangszereit és játékmódját is.

A rapszódiák célja azonban Liszt szándéka szerint az egyszerű reprodukálásnál jóval nagyobb távlatok felé mutatott: egy képzeletbeli hatalmas nemzeti zenei eposz felé. „Magyarországi tartózkodásaim alatt sok töredéket gyűjtöttem, ezek segítségével újra össze lehetne állítani a zenei eposzát ennek a különös országnak, amelynek énekese, rapszodosza akarok lenni" – írja 1846 októberében, és mindezt később hosszabb elméleti írásában is kifejti („A cigányok és zenéjük Magyarországon", 1859.). A könyvet már elterjedésének első pillanataiban sokan támadták, mindenekelőtt a kolozsvári polihisztor, Brassai Sámuel. Valóban, tragikus történeti tény, hogy a század legnagyobb magyar zeneszerzője tévedésre építette magyarzene-koncepcióját. Ám miért éppen a világpolgár Liszt Ferencet terhelné a felelősség egy olyan tévedésért, amely áldozatává tette a XIX. század magyarjainak zömét? Talán elsőnek az utókor nevében Bartók Béla teszi fel ezt a kérdést, 1936-ban, akadémiai székfoglalójában („Liszt-problémák"), és így védi meg nagy zeneszerző elődjét: „... mindabból, amit módjában volt látni és hallani, alig vonhatott le más eredményt, mint ami könyvéből kiviláglik ... Annál inkább hibáztathatjuk azonban önmagunkat, hogy nem tudtuk, vagy nem akartuk, vagy legalábbis elmulasztottuk őt az igazság útja felé vezetni, holott az kézkitárásnyira volt előttünk, saját falvainkban."

Liszt a magyar falvak zenéjét életmódja, pályája és a körülmények miatt nem ismerhette meg, ám többször is foglalkozott

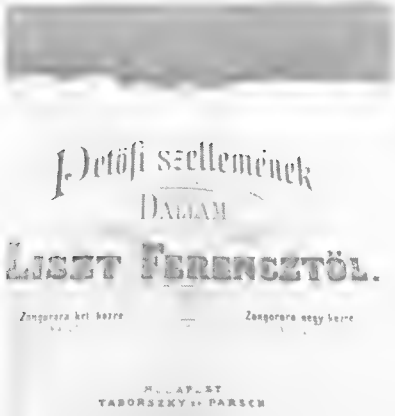
Petőfi szellemének
DALIAM
LISZT FERENCZTŐL.
Zongorara kri kezre — Zongorara negy kezre
TABORSZKY és PARSCH

Liszt Petőfi szellemének – a zongoramű kottájának korabeli kiadása

a gondolattal, hogy esetleg végleg letelepedik hazájában. Sorsa azonban másfelé, sokfelé sodorta, s végül nem Széchenyi István városában, Pesten, hanem Richard Wagnerében, Bayreuthban hunyta le örökre szemét. Életeleme a változatosság volt, az utazás, a filmszerűen pergő élmények végtelen sora, barátok, szerelmek légiója. Jelképes, hogy a halálát okozó tüdőgyulladás is útközben, a vonaton, huzatos fülkében érte Lisztet. Egyik hatalmas műciklusában maga is utazáshoz, vándorláshoz hasonlítja életét: „Zarándokévek" gyűjtőcímmel foglal össze huszonhat zongoradarabot. Az első „év" színtere Svájc, 1835–1836 körül, egybeszőve sok olyan élménnyel, amelyet Liszt még a megelőző, egyéniségére döntően ható párizsi évek alatt szívott magába. Az utazóban szinte összemosódnak a tájak és olvasmányok. Feltűnik például az éjszakai Genfi-tó képe és a mű mottójában Byront visszhangozza a zeneszerző, miközben darabját Fryderyk Chopin ábrándozó noktürnjeinek hangulatával oltja be. Mindent megismer, átél, elolvas és meghallgat, amire csak egy rendkívüli utánérző és reprodukáló képességű művész érzékeny lehet a múlt század derekán.

Hector Berlioz neki játssza el elsőnek korszakalkotó művét, a „Fantasztikus szimfóniá"-t, az ő kompozícióiban nyer szédítő távlatokat Paganini ördöngös virtuozitása, s mindez párosul a kifejezés, a költői és epikus tartalom zenében eddig nem tapasztalt intenzitású közlési vágyával. A svájci zarándokévben meg-

szólal a forrás, az alpesi táj, felhangzik Tell Vilmos hívó kürtszava, megelevenednek egy romantikus regény, Sénancour „Obermann"-jának lapjai. A második kötettel Liszt Itáliába invitál: Dante, Petrarca, Michelangelo egy-egy műve jelenik meg zenei reflexiókban, Velence és Nápoly muzsikál. A harmadik évjárat évtizedeket késik, s a negyvenes évekből az idős Liszt világába repít. Rómába, pontosabban Róma környékére, Tivoliba, a d'Este család villájába, ahol ferences abbéként látjuk viszont a zeneköltőt, amint a park szökőkútjainak és ciprusainak muzsikáját hallgatja és lekottázza. És betér Róma templomaiba is, ahová új hangzású egyházi kórusműveit álmodja. A következő képzeletbeli filmkockák már gyorsvonaton mutatják az idős Lisztet, aki Pestre utazik, hogy előmozdítsa az alapítandó Zeneakadémia ügyét, amely az ő elnökletével és az ő pesti (Hal téri) lakásán nyílik meg 1875-ben. Élete utolsó tizenöt évében az év egyik részét mindig Pesten tölti, s itteni tartózkodását, tevékenységét szükségszerűen a zenei élet felpezsdülése kíséri. Szenvedélyesen, kedvvel tanít, magyar növendékei között találjuk Thomán Istvánt, aki majd a következő generáció kiemelkedő jelentőségű zongoristájának, Bartók Bélának adja át a Liszttől tanultakat. Liszt Ferenc örökségéből tehát nemcsak a zeneszerző, hanem az előadóművész Bartók is részesül.

A független utazószellem, a minden áramlatra, irányzatra való elfogulatlan nyitottság állítja Lisztet újból és újból a haladó politikai és zenei eszmék oldalára. Ifjúkorában híve Saint-Simon és Lamennais utópista szocializmusának, legjobb barátai radikális romantikus írók, költők: Victor Hugo, Lamartine, George Sand. A polgári forradalom eszméjét Wagnerrel együtt, egyidőben építi be művészetelméletébe, és ugyancsak ő az, aki hetvenévesen – a nagy nyugat-európai zeneszerzők közül elsőnek – ismeri fel az ifjú orosz komponisták (Muszorgszkij, Borogyin, Rimszkij-Korszakov és mások) zenei nyelvújítását, a XX. századot sejtető megoldásait.

Liszt maga is nagy zeneújító volt. Minden zenei megnyilvánulásában ott érződik a reformálás, a forradalmi változtatás vágya, a zongoratechnika terén éppúgy, mint a formálásban, a harmóniavilágban vagy a hangszerelésben. Zongoráján mindent el akart és el is tudott mondani, a billentyűs hangszertől idegen hangzásokat varázsolt elő, harangokat kongatott meg, felidézte a hárfa, a kürt, a trombita, a cimbalom hangját. Ujjai alatt hangszerszerű természetességgel hangzottak fel Bellini, Donizetti és Verdi operamelódiái éppúgy, mint a gregorián dallamok.

Liszt íróasztala

Zongorazenéjének természetábrázoló színgazdagsága a XX. század francia zeneszerzőinek, közöttük elsősorban Debussynek és Ravelnek adott mintát.

Ellenségei és barátai – más-más értelemben – a „jövő zenészének" nevezték, és ezt a címet a zeneszerző büszkén vállalta. Életének derekán, az 1840-es évek végén az volt a terve, hogy Európa egyik nagy múltú szellemi központjában, Goethe és Schiller városában, Weimarban teremti meg az új zene fellegvárát. Tíz esztendőre oda is kötötte őt Weimarhoz a hatalmas gondolat és egy rendkívüli asszony, Carolyne Sayn Wittgenstein hercegnő. Liszt a weimari tíz év alatt írja legjelentősebb műveinek zömét: a „H-moll szonáta" mellett a Goethe ihlette „Faust-szimfóniá"-t, és itt ad végső formát sok, korábban megkezdett kompozíciójának. A jövő zenéje szempontjából a legfontosabb a szimfonikus költemények tizenkét darabból álló sorozata. Az első néhány szimfonikus költemény eredetileg nyitányként keletkezett, ünnepi alkalomra, és legtöbbször nem is zeneművekhez, hanem drámákhoz, illetve magasztos eseményekhez társult. Goethe századik születésnapján például a Tasso-dráma előtt Torquato Tasso küzdelmes életét, szenvedéseit és halhatatlanságának diadalát festette le a nyitány, a weimari Herder-szobor leleplezésekor a német költő „Leláncolt Prométeusz" című tragédiája előtt Prométeusz, a titán portréját rajzolta meg Liszt,

„Orfeusz" című művében Gluck Orfeusz-operáját vezette be, romantikus zene-nyelven énekelve el a muzsika mindenható erejének dicséretét, azt az eszmét, amelyet Orfeusz, a mitológiai hős a XIX. század számára jelképezett. Később, az átdolgozások során ezek a kompozíciók leváltak az ihlető társműről, terjedelmük, formájuk bonyolultsága önállósította őket. Így születtek meg a nyitány műfajából a zenetörténet első szimfonikus költeményei, költői programként őrizve meg az eredeti művészetünnep gondolatát.

Az idősödő, majd az öreg Liszt élete utolsó percéig úton volt. Tömérdek kérdést felvető, talányokkal teli, nyitott, azaz folytatható és továbbgondolható életművet hagyott hátra. Halála után a magyar, a francia és a német zene vette át elsősorban örökségét. Az a három nemzet, amely jelképes triászban összefonódva tette teljessé Liszt Ferenc kimeríthetetlenül gazdag művészi világát.

(B. A.)

Irodalom: G. Pourtalès: Liszt Ferenc. Európa Könyvkiadó 1957

A nehezen leírható zseni

Száz éve, 1886. október 25-én született Polányi Károly gazdaság- és társadalomtörténész.

Polányi Károly

A zseni nehezen ábrázolható; még az irodalmi géniusz, a lánglelkű költő is, nemhogy egy olyan társadalomtudós, akinek műveit csak igen komoly egyetemi tanulmányok után foghatjuk fel. Felesége, Duczynska Ilona, a Galilei Kör perének egyik vádlottja és futára, negyven éven át Polányi társa írja a tudós életútjáról: „Ha egyetlen jelképben kellene felidéznem Polányi Károlyt, úgy ez az általa is sokszor említett szkandalon volna – a botránykő. Mert megütközést keltő, fölrázó, megbotránkoztató és ébresztő volt élete minden szakaszában – mint lángoló szónok galileista korában, mint látszólag magába vonuló fiatal férfi, mint társadalomtudományi újító élete késői évtizedeiben."

Íme, a zseni egyik jellemző vonása; a vulkáni elme mindig újabb ötleteket vet fel, szóban és írásban egyként, mit sem törődve százados előítéletekkel, kővé merevült dogmákkal.

Lányuk, a montreali McGill Egyetem kommunista tanárnője a politika oldaláról közelített apja egyéniségéhez, a nyitott sír fölött tartott beszédében: „Szocialista volt, de politikai párthoz nem tartozott, sőt politikai mozgalomban sem vett részt. Soha doktrinér nem lévén, sok alkalommal keresztezte Európa szocialista mozgalmainak vitavonalait. Bár marxista nem volt, még kevésbé volt szociáldemokrata. Bár humanista volt, mégis mindenekelőtt realista."

Megtévesztő kép jelenhet meg előttünk: a zseniális, de – vagy épp ezért! – nehéz természetű tudósé, aki természetesen polgári jelenség, hiszen nem marxista, láthatóan nem is politizál.

Mindkét emlékezés, a szintén zseniális feleségé, Duczynska Ilonáé és a baloldali politika mellett elkötelezett leányé, szép,

szellemes, részben igaz is, ám hogy Polányi apolitikus szobatudós lett volna, ellentmond a tényeknek. Mindez napnál világosabban kiderül majd, de vessünk előbb egy futó pillantást az életútra. Polányi Károly Bécsben született, de Budapesten nevelkedett: jogot és filozófiát hallgatott az egyetemen, mivel azonban a század eleji diákzavargások egyik szervezője volt, Kolozsvárott kellett doktorálnia. Rövid ideig ügyvédi gyakorlatot is folytatott, ami későbbi munkásságának ismeretében több mint különös.

1908-ban a Galilei Kör alapítói között van, a haladó szellemű ifjúsági mozgalom elnöke (bár felesége is galileista, őt nem ott ismeri meg, lévén Duczynska Ilona tizenegy évvel fiatalabb). A háborúban katona, 1918-ban a Radikális Párt színeiben lép fel, december elsejei szegedi beszédében, amely röpirat formájában ránk maradt, elutasítja a proletárdiktatúra gondolatát, igaz siet hozzátenni, hogy ugyanígy a nagypolgárság diktatúráját is. Tehát politizál. Amikor pedig a Tanácsköztársaság kikiáltása után visszavonul a politikától, nos, ez is politikai tett, ha negatív értelemben is.

Emigrál; 1920-ban, Bécsben ismerkedik meg későbbi feleségével, szűkösen keresi kenyerét az *Österreichische Volkswirt* című osztrák gazdasági lap külföldi tudósítójaként. Politikai párthoz itt még valóban nem tartozik, de az a puszta tény, hogy a szovjet–orosz gyakorlatot már ekkor „a nyugati civilizáció csúcspontjának" nevezi, oszlatni látszik a szobatudós képét. Élete alkonyán, 1950-ben, Jászi Oszkárhoz írott magánlevelében kegyetlen önkritikával emlékezik a Galilei Körre és ifjúkori önmagára: „Erkölcsi téren a Galilei Kör teremtő siker volt; először talán 1848 óta a diákság tömegei az erkölcsi elkötelezettség élményével ismerkedtek meg és átültették személyes életükbe . . ." Ezután megvallja a nagy mulasztást: sem a kétkezi dolgozókkal, sem a nemzetiségekkel nem volt kapcsolata az általa vezetett Körnek. Jellemző Polányi tisztaságára az ezután következő kérdés: „Kié a felelősség? Az enyém. Én anti-politikai irányban vezettem a Kört. Sem a munkássággal, sem a parasztsággal, sem a nemzetiségekkel akcióbeli egységet nem kíséreltem meg, nem is kerestem. Soha politikus nem voltam, ahhoz tehetségem nem volt, még érdeklődésem sem."

Ez az önkritika vajon nem színtiszta politizálás? Hiszen maga vallja meg, hogy a húszas években, amikor a világ haladó értelmisége a szovjetállam „gazdasági és szellemi útkeresését" mély rokonszenvvel figyelte, ő is izgalommal fogadta a történelmi

fordulatot, s ő, Polányi, „mély szolidaritást" érzett a bécsi proletariátus mozgalmaival.

De passzívan figyel és érez, vallja később, majd keserűen fűzi hozzá: „1909-től 1935-ig semmit sem végeztem" – ekkor már bántja saját passzivitása.

Duczynska szerint férje életében az 1935-ben kezdődő angliai emigráció jelenti a nagy fordulatot. Aki vasúton érkezik Londonba, sivár külvárosok uniformizált nyomortanyáit pillantja meg először. A házaspár is megdöbben, amint Duczynska írja: „Anglia – trauma a számára. Itt találkozik a tömény kapitalizmussal... Álltak még a házsorok, amelyekről Engelstől bőven tudunk; emberek laktak bennük." Wales bányavidékén a méregzöld friss tájat szürke és fekete salakhegyek csúfítják el, s a házaspár találkozik olyan fiatalokkal, akik sohasem látták munkában a szüleiket. De találkozik keresztény elvek alapján nevelt angol értelmiségiekkel is (még a patinás Oxford és Cambridge egyetemein is divat a baloldaliság!), akik, Duczynska szavaival: „lelkes szimpátiával, mondhatni kritikátlan szimpátiával tekintenek a Szovjetunióra."

És Polányi, akinek mint tudós polgárfiúnak nem volt kapcsolata a magyar munkássággal, most érzelmi kapcsolatba kerül az angol munkásokkal. Más kenyérkereseti lehetősége nem lévén, bekapcsolódik ugyanis a munkásoktatásba. Kent és Sussex grófságbeli kisvárosokban tanít és tanul. Ismét Duczynska, erről az „ébredésről": „Polányi, ahogyan megszerette a tanítványait, úgy tanulta meg gyűlölni az osztálytársadalom klasszikus válfaját, annak klasszikus hazájában." Ott, ahol „sötét, sátáni gyárak füstölögtek" a harmincas években, Polányi „gyűlölete a piaci társadalomnak szólt".

Polányi egész munkásságára befolyással van ez a két élmény: amint az 1770 táján épült proletárházak végtelen sora fölötti töltésen a vasút befut a Viktória-pályaudvarra, majd a „nagy találkozás". Az apolitikusnak hitt tudós ilyen mondatokat vet papírra: „A piaci rendszer súlyosan eltorzította nézeteinket az emberről és a társadalomról. Ezek az eltorzított nézetek jelentik egyik legfőbb akadályát annak, hogy megoldjuk civilizációnk problémáit."

Polányi politizáló emberré érik. A maga módján, tudósként. Ifjúkori barátja, Kende Zsigmond oldja fel számunkra a látszólagos ellentmondást, hogy végül is politizált-e Polányi vagy sem: „Lelki alkata egy prófétáé volt, anakronisztikus jelenségnek érezte magát. Az is volt 1911-ben. *De nem az eljövendő években.*" Ez a kulcsmondat!

A munkásoktatás mellett hamarosan meghívott előadó lesz Oxfordban, a „Kereszténység és a társadalmi forradalom" című könyvben pedig „A fasizmus lényege" címen közöl tanulmányt. 1940-ben amerikai meghívást kap. A háború kellős közepén Amerika mágnesként vonzza-édesgeti magához a nácizmus elől Angliába menekült tudósokat; ez, a sokat emlegetett „brain drain", a század legnagyobb „agyelszívása". 1943-ig a kies Vermont államban, a Bennington College-ban tanít, majd visszatér Angliába. 1947-ben ismét New Yorkban találjuk, 1953-ig tanít a Columbia Egyetemen. Duczynska Ilona a McCarthy-féle boszorkányüldözés idején Kanadába költözik és az Ontario tartománybeli fenyőrengetegek szélén, Pickering kisváros határában vásárolt nyaralóban él. Ha Polányi nem is szobatudós, róla lehetne mintázni a viccek szórakozott professzorát. Halász Miklós amerikai magyar író, akivel ekkoriban közös bérlakásban él, elmondja, hogy Polányi soha ki nem kapcsolt egy kávéfőzőt, egy asztali lámpát; fürdőszobájuk az állandó özönvíz képét mutatta. És ha a hétvégeken a tudós átrándult a kanadai Pickeringbe, nagyon ritkán vitte magával az útlevelét; emiatt Halásznak gyakran kellett éjszaka évadján meggyőzni az amerikai határőrséget, hogy igen, Mr. Polányi híres tudós, van útlevele is, a száma ez és ez, csak éppen az éjjeliszekrényén felejtette.

Eljutottunk Polányi Károly, a tudós személyéhez és munkásságához. Bármennyire nehéz feladat, legalább röviden ismertetnünk kell – ha nem is számtalan tanulmányát és tucatnyi könyvét – eredeti munkásságának lényegét. Vegyünk mély lélegzetet. Polányi fő nézete, hogy *nem szabad összetévesztenünk a gazdasági élet modern formáit a primitív és archaikus gazdasági formákkal.* Ez „formális" gazdaságtudomány lenne. A piaci gazdálkodás ugyanis „igen speciális eset, mert a primitív társadalmakban nincsenek gazdasági intézmények. *Vagyis az archaikus gazdasági modellek nem változatai, nem variánsai a modern ipari gazdaságnak.* Polányi nem tagadja, hogy végső soron az ipari forradalom óta kialakult tőkés világgazdaság elemei visszavezethetők korábbi társadalmi formációkra, tehát van folyamatosság a fejlődésben. De az angol ipari forradalom, az 1700-as évek dereka óta (gőzgép, gyáripar, munkás- és tőkés osztály!) nem pusztán a felhalmozható javakat és a vagyont növelte, hanem az addigi társadalmak alapszerkezetét is veszélybe sodorta. 1750 táján került sor a világban minőségi ugrásra . . .

Vegyünk példaként egy primitív (egyébként szórakoztató) gazdasági modellt, a pápuákét. Az arapes törzsbeli férfi például sokhelyütt él élete folyamán (itt születik, ott házasodik, amoda köl-

tözik). Kunyhója körül kis kertet művel. A kert alján disznók röfögnek – a feleségek hozományai. Kívánatos is a többnejűség, hiszen minden új asszony újabb sertésekkel gyarapítja a gazdaságot. Csakhogy a férfi nem nyúlhat a sertésekhez, legfeljebb családi lakomán ehet a sültből. A szomszéd kókuszfái ott libegnek néhány lépésre tőle, de föl nem szedheti a lehullott szőrös termést – ez főbenjáró vétek –, csak a szomszéd engedélyével. Sógora és unokafivérei földjén vadászik, vagy azok az övén. A zsákmányon megosztoznak. Vannak külön pálmafái (amint a feleségeknek disznai), de az egyik facsoport az egyik irányban két, a másik a másik irányban vagy három mérföldnyire. Ezt mindenki tudomásul veszi. A kunyhóját erősítő deszkaszálakat ajándékba kapja, de nem fűrészelhet le belőlük, mert másnak is szüksége lehet rájuk. Ezt a primitív életmódot minden tekintetben átfonják a tabuk, a vallási előítéletek. Aki például a saját maga által elejtett vadból, akár egy kismadár húsából eszik, olyan hallatlan bűnt követ el, hogy szellemi fogyatékosnak tekintik.

Nyilvánvaló, mennyire kevés köze van az efféle gazdasági rendhez a modern tőkés társadalomnak, a maga pénzintézeteivel, részvényeivel, termelt javaival, nyersanyagforrásaival és azokkal az osztályokkal, amelyek a tőkés rendet alkotják.

Vagyis „gazdasági előítélet" lenne akár a pápua „gazdaságot", akár az archaikus görög modellt (a piac, a kereskedők és a pénz megjelenése) dogmatikus módon ugyanolyan elvek alapján vizsgálni, mint a tőkés gazdasági modellt. „Formális" gazdaságtudomány helyett Polányi tehát „szubsztantív" (tényleges) gazdasági szemléletet javasol. Ebben most ne mélyedjünk el, elegendő csak az ipari forradalom által az emberiségre zúdított bajok következményére utalnunk, Polányi szavaival: „A húszas és a harmincas években a piaci társadalmak gazdasági és társadalmi értelemben elviselhetetlenekké váltak", innen ered az ideális („szabad") társadalmat fenyegető megannyi veszély.

Mi tehát a XX. század embere előtt álló fő kérdés? Ez: „Hogyan képes egy társadalom újra ellenőrzése alá vonni azokat a gazdasági erőket, amelyeket az ipari forradalom szabadított rá – és ugyanakkor megőrizni az egyén szabadságát?"

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekről beszélgetett egyetemi előadásai után Polányi amerikai tanítványaival. Emellett megtárgyalta velük a napi politikai kérdéseket is, és néha meg is jósolta egynémely politikai fejlemény következményeit, mint a fültanúk állítják: gyakran profétikus előrelátással.

Hetvenéves is elmúlt, amikor a tudós fokozottan a napi politikai kérdések felé fordult. Duczynska Ilona megtalálta férjének

egy magyar nyelvű fogalmazványát, valamelyik amerikai napi- vagy hetilapnak szánta, de az írást – „megütközés okán" – senki soha le nem közölte. Idézzünk ebből a „botrányos" dolgozatból, amelynek puszta címe is „botránykő", görög szóval szkandalon. A cím ugyanis: „Széljegyzetek egy világfordulóhoz". És egyetlen mondat a le nem közölt cikkből: „Nyugát-Európában az értelmiség zavaros módon azt képzeli, hogy a munkáspártok hőfokának langyulása a szocializmus aktualitásának gyengülését jelzi, és nem érti, hogy az atommérgektől való irtózat, a színes népek lázadása és a világgazdasági anarchia a valódi fokmérője az új szocialista világfordulásnak, amely [Nyugaton] nem a bel-, hanem a külpolitikában zajlik . . ."

Nos hát, „meredek" gondolatmenet, ráadásul Polányi a megoldást a tervgazdaságban, a munkásdemokráciában látja, a végső választ pedig a „népi lét" megteremtésétől várja.

Élete utolsó napján, 1964. április 24-én Polányi Károly estig dolgozott – majd meghalt. De mielőtt meghalt volna, hónapokon át mindent megmozgatott, hogy olyan folyóiratot alapítson, amely a békés egymás mellett élésért száll síkra. A *Co-existence* azután meg is jelent, sajnos már csak a tudós temetésének napján.

Volt még üzenete szülőhazájának is. 1963-ban, budapesti utazása idején vallott így: „. . . az emberiséget mind jobban fenyegető válság éveiben tértem vissza újra a szocializmushoz, amely most már nemcsak a munkásosztálynak, hanem az egész emberiségnek ügye, létkérdése. Nem kis része volt ebben a magyar hazának. Ma minden idegszálammal hazámra gondolok, mert mint ifjú, mindent, de mindent a magyar sorsnak köszönhettem."

Duczynska Ilona és Polányi Károly fiatal kanadai és amerikai költőket beszélt rá, hogy fordítsanak le magyar verseket, és ha ma az angolszász világban tudnak valamit régi és mai költészetünkről, ez főként a zseniális házaspár érdeme.

Polányi Károly torontói végső búcsújánál magyar nyelven olvasták fel József Attila verssorait:

Dolgaim elől rejtegetlek,
Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
Segítnék kiabálni néked.

(Sz.-H. E.)

Irodalom: Duczynska Ilona: Jegyzetek az életútról. Magyar Filozófiai Szemle, 1971. 5–6. szám. 763–767. old.

A „tengely" születése

Ötven éve, 1936. október 26-án írták alá Berlinben azt a német–olasz szerződést, amelytől a Berlin–Róma-tengely születését számítják.

Veronában, a fegyház 27. számú cellájában 1943. december 23-án írta be utolsó bejegyzését titkos naplójába Galeazzo Ciano gróf volt olasz külügyminiszter. A naplót felesége, Edda Mussolini még 1944-ben Svájcba csempészte. Az utolsó naplóbejegyzés befejező soraiban Ciano azt írja, hogy egyetlenegy hamis szó sincs írásában. Ám ugyanennek a bejegyzésnek egyik része így szól: „Az olasz tragédia véleményem szerint 1939 augusztusában vette kezdetét, amikor, saját kezdeményezésemre, Salzburgba mentem és ott szemtől szembe kerültem a viszálykodást kiprovokálni akaró cinikus német elhatározottsággal . . . Véleményem szerint részünkről semmiféle ésszerű oka nem volt annak, hogy életünket és halálunkat a náci Németország végzetéhez kössük . . ."

Ciano, akit apósa, Mussolini utasítására ítéltek halálra a veronai perben és 1944. január 12-én kivégeztek, naplójában itt sem mond igazat. Olaszország tragédiája a fasizmus uralomra jutásával kezdődött; a tragédia beteljesüléséhez vezető döntő lépéseket tett, amikor 1935 októberében a fasiszta seregek megrohanták Etiópiát, majd amikor 1936-ban Mussolini Hitlerrel együtt Franco tiszti bandája mellé állt a spanyol nép elleni háborúban; és utolsó felvonásának kezdetéhez érkezett el 1936. október 25-én, amikor az akkor még hithű fasiszta Ciano külügyminiszter a német fővárosban Hitler akkori külügyminiszterével, Neurathtal aláírta a két ország agresszív szerződését, amelyet hamarosan úgy emlegettek, mint a Berlin–Róma-tengely megszületését.

Hitler uralomra jutása után egy ideig nem volt valami jó viszony a két fasiszta vezér között, sőt, számos kérdésben ellentétes álláspontot foglaltak el. 1934-ben például, amikor Ausztriában a nácik egy sikertelen puccskísérlet első óráiban meggyilkolták Dollfuss kancellárt, Olaszország csapatösszevonásokkal, vagyis fenyegetéssel veszi el Hitler kedvét Ausztria bekebelezé-

sétől. 1935 tavaszán Mussolini és kormánya még úgy politizál, hogy Laval francia kormányelnökkel köt megállapodást, és a nyugati hatalmak beleegyezését kéri Etiópia elleni háborújához. Nem sokkal később, 1935 áprilisában Stresában Mussolini személyes megbeszéléseket is folytat az angol és a francia kormányelnökkel. Arról tárgyalnak– persze minden konkrét eredmény nélkül –, milyen szankciókkal sújtsák Németországot, mert megszegte a versailles-i szerződést. Titokban megvitatják az Etiópia ellen készülő olasz támadást is, s a nyugati tárgyaló felek Mussolinit még csak nem is figyelmeztetik. Amikor pedig a háború megindul, a nyugati hatalmak bonyolult diplomáciai játékba kezdenek, s olyan furcsa szankciókat hoznak a Népszövetség által támadónak bélyegzett Róma ellen, amelyek egyáltalán nem gátolják a háború folytatását.

Ekkor történt, hogy mind Rómában, mind Berlinben felülvizsgálták a német–olasz viszonyt. Ennek eredményeként a két fasiszta hatalom vezető körei előtt világossá lett: a világ újrafelosztása, az angol és a francia gyarmatbirodalomból való részesedés csak együttes fellépéssel érhető el. Kompromisszummal kellett tehát lezárni azokat az ellentéteket, amelyek a két agresszív hatalom között akár Délkelet-Európában, akár a Balkán-félszigeten felmerülhettek. Hitler és Mussolini megállapította: a spanyol polgárháborúban már nyíltan együttműködő két ország számára a következő helyes lépés a nyílt szövetségkötés.

Így került sor Berlinben a szövetségi szerződés aláírására. Az első „tengely-megállapodás" volt ez, s az az öt pont, amelyben megegyezést kötöttek, előrevetítette egy még szorosabb együttműködés lehetőségét. A Neurath és Ciano külügyminiszterek által aláírt szerződésben: 1. Németország formálisan is elismerte Etiópia Olaszország által történt elfoglalását és bekebelezését; 2. részletesen egyeztették taktikájukat a spanyol szabadságharc ügyében Londonban működő úgynevezett „be nem avatkozási bizottságban", amely arra szolgált, hogy a nyugati hatalmaknak a törvényes spanyol kormány elleni lépéseit igazolja; 3. megállapodtak abban, hogy egyszerre és mielőbb elismerik Franco fasiszta kormányát; 4. részletesen kidolgozták, miként támogatják a polgárháborúban Francót; és 5. kidolgoztak egy keretmegállapodást, amely gondosan egyeztette és elhatárolta a német, illetve az olasz gazdasági tevékenységet a Duna-medencében és a Balkán-félszigeten, szabályos érdekszférákat jelölve ki.

De ez csak a kezdet volt. Pontosan egy hónappal később írták alá Berlinben a német és japán megbízottak az úgynevezett

antikomintern paktumot, amelyhez Róma később csatlakozott. A Patyomkin-féle „A diplomácia története" ezt írja erről: „A japán–német diplomácia nyilvánvalóan arra törekedett, hogy az 1936. november 25-én Berlinben megkötött paktumot a nemzetközi közvélemény Oroszország elleni egyezménynek tekintse. A paktum aláírásának napján meghívták a német külügyi hivatalba valamennyi külföldi hatalom diplomáciai képviselőjét. Dodd, az USA nagykövete ezt jegyezte fel naplójában: »Még helyet sem foglaltunk, Neurath máris a kezembe nyomta a Németország és Japán közötti szerződés másolatát. Én már két éve előre láttam és megjósoltam ezt a szerződést. Átolvastam egy-két cikkelyt s megkérdeztem: ‚A szerződésnek remélhetőleg az a célja, hogy elhárítsa a háborút?' Neurath így válaszolt: ‚Igen, ez a lényege, de az orosz Komintern ellen irányul.' Megkérdeztem: ‚Megkísérlik véget vetni a propagandának?' Igenlő választ kaptam . . . Öt perccel később, amikor elmentünk, a bejáratnál más diplomáciai képviselőkkel találkoztunk. Ma a sajtó útján az egész világ értesülni fog a Németország és Japán közötti megállapodásról, amely ‚arra hivatott, hogy véget vessen Oroszország kommunista tevékenységének s még egyszer megijessze Angliát és Franciaországot'.« Az amerikai diplomata tévedett. Japán és Németország nem akart senkit megijeszteni. Ellenkezőleg, a Komintern elleni fenyegetésekkel el akarták altatni az európai hatalmak gyanakvását s el akarták terelni figyelmüket. A japán–német egyezmény igazi céljainak diplomáciai álcázásáról volt szó. Japán a Komintern elleni harc leple alatt Kínát készült megtámadni, a fasiszta Németország pedig erőt gyűjtött arra, hogy Angliával és Franciaországgal leszámoljon."

Rómában 1937 novemberében döntöttek az antikomintern paktumhoz való csatlakozás mellett; így alakult meg az új hármasszövetség – „a meghosszabbított tengely" – Japán, Olaszország és Németország között. Olaszország közösséget vállalt Japán távol-keleti politikájával, Japán elismerte Róma afrikai hódítását, mindenekelőtt Etiópia bekebelezését; Berlin és Róma hivatalosan elismerte a kínai földön létesített japán bábállamot, Mandzsukuót.

A világosan látó franciák és angolok azonnal észrevették, mit is jelent az új tengelyszerződés. A *Time and Tide* című angol folyóirat 1937 decemberében ezt írta: „A három hatalom korántsem egyszerűen a kommunista veszély elleni harcra fogott össze. Vajon a Szovjetuniót szándékoznak-e háborúba dönteni?

Ez nem lenne kizárva, ha lehetőség nyílna rá. A paktum azonban más célokat követ... Japánnak nehezére esnék a Szovjetunió elleni háború és ugyancsak nagy nehézségekkel jár Kína meghódítása is. Japán déli irányban tud legkönnyebben előretörni Annam és Holland Kelet-India felé" – szögezte le jövőbe látóan az angol publicista.

Az egyik legismertebb francia külpolitikai újságíró, Pertinax, az *Echo de Paris*-ban megállapította: „Csupán egyet lehet elmondani, tudniillik azt, hogy az olasz–német rendszer talán nem is annyira a Szovjetuniót, mint a brit birodalmat érinti. A három, szerződésileg egymáshoz kötött ország nem intézhet közvetlen támadást a Szovjetunió ellen, viszont mindegyikük lesújthat Angliára és birtokaira. Németország London fölé küldheti légiflottáját, Olaszország Egyiptomot, Japán pedig Hongkongot és Szingapúrt fenyegetheti. Ez ugyanígy vonatkozik Franciaországra is..."

A szovjet politikai vezetés és a sajtó szintén leleplezte az úgynevezett antikomintern paktumot, rámutatva, hogy az Anglia, Franciaország és az USA érdekei ellen készülődő háborús szövetség és otromba álcázás, hogy „a Komintern ellen szövetkeztek", hiszen „a Komintern tűzfészkeit" Mongólia pusztaságain, Etiópia hegyeiben, Spanyol Marokkóban keresik és „találják meg".

Mindez már a második világháború nagy előjátéka volt. Amikor aztán mind közelebb került a világ a háborúhoz, vagy már égtek is a háború tüzei, Berlin és Róma aláíratta az antikomintern paktumot „minden érdekkörébe vont, járszalagjára kényszerített vagy megszállt országgal", Magyarországgal, Mandzsukuóval, Spanyolországgal, Bulgáriával, Horvátországgal, Dániával, Finnországgal, a nankingi kormánnyal, Romániával és Szlovákiával is.

Néhány nappal azután, hogy a Róma–Berlin–Tokió-szövetség létrejött, Hitler beszélt Münchenben: „Három állam egymásra talált. Először európai tengely, most egy nagy világpolitikai háromszög! Szilárd meggyőződésem szerint régi ellenfelünk kísérletei, hogy nyugtalanságot keltsen a világon, ugyanolyan mértékben nehezülnek meg, amilyen mértékben ez a háromszög megerősödik. Mert ez nem három erőtlen alakulat, hanem jogainak és életérdekeinek határozott védelmére kész és elszánt három állam" – recsegte. Az elszántság volt az egyetlen őszinte szó ebben a beszédben – mindenre, világraszóló nagy háborúra, hódításra,

idegen népek leigázására gengszterek elszántságával készültek a fasiszta országok. Az antikomintern paktum az egyik álcázó művelet volt a második világháború kirobbanása előtt.

(G. M.)

Irodalom: A diplomácia története – Az újkori diplomácia története. (Szerkesztette: *V. P. Patyomkin.)* Szikra 1950.
Roberto Battaglia: A második világháború. Kossuth Könyvkiadó 1963.
Ránki György: A második világháború története. Gondolat Kiadó 1976.
Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. Kossuth Könyvkiadó 1981.

November

1636. XI. 1. Nicolas Boileau francia író születése.
1886. XI. 1. Hermann Broch osztrák író születése.
1936. XI. 3. Újraválasztják F. D. Roosevelt amerikai elnököt.
1956. XI. 3. A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulása.
1961. XI. 3. U Thant elfoglalja az ENSZ főtitkári tisztét.
1906. XI. 5. Kabos Endre vívó olimpiai bajnok születése.
XI. 7. *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepe.*
1906. XI. 7. Balogh Edgár, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.
1836. XI. 8. Az évszázad távolsági repülési rekordja a *Nassau* óriásballonnal.
1886. XI. 8. *Pogány József, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.*
1906. XI. 8. Megjelenik a *Szocializmus,* az MSZDP folyóirata.
1811. XI. 11. Frankenburg Adolf író születése.
1811. XI. 11. Perczel Mór honvédtábornok születése.
1886. XI. 11. Basilides Mária operaénekesnő születése.
1926. XI. 11. A felsőház visszaállítása (1926: XXII. tc.).
1836. XI. 13. Jarosław Dąbrowski lengyel forradalmár születése.
1861. XI. 13. Preysz Mór természettudós – Pasteurt megelőzve – nyilvánosságra hozza módszerét a borok utóerjedésének megakadályozására.
1916. XI. 15. A *Ma,* Kassák Lajos folyóiratának megjelenése.
1886. XI. 16. *Münnich Ferenc, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa születése.*
1926. XI. 16. Fasiszta puccs Litvániában.
1786. XI. 18. Carl Maria Weber német zeneszerző születése.
1906. XI. 18. Klaus Mann német író születése.
1711. XI. 19. Mihail Vasziljevics Lomonoszov orosz természettudós születése.

1926. XI. 20.	A budapesti Műjégpálya megnyitása.
1918. XI. 24.	*A KMP megalakulása.*
1936. XI. 25.–	A XVIII. szovjetkongresszus ülése.
1936. XI. 25.	Az antikomintern paktum (német–japán) aláírása.
1886. XI. 30.	*Bíró Mihály festőművész születése.*
1886. XI. 30.	Djuro Djakovics jugoszláv forradalmár születése.
1926. XI. vége	Az MSZMP röplapon számol be a párt ellen diszkriminációs intézkedésekről.

Levél a Központi Bizottság tagjaihoz

November 7.: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepe.

Margarita Vasziljevna Fofanova aznap délután különös izgatottsággal sietett haza. Érezte, tudta, minden perc számít. Hiszen ha igaz a hír, akkor a kormány döntő lépésre szánta el magát s a késlekedésnek végzetes következményei lehetnek. Ezért sietett. S mert tájékoztatni akarta minderről azt a férfit, aki ekkor már két hete nála lakott – álnéven, a legnagyobb titoktartás közepette.

A hír ez volt: a kormány fel akarja húzatni a Néva két partját összekötő hidakat, hogy megbénítsa a közlekedést a belváros és a munkáslakta túlsó parti kerületek között. Ha terve sikerül, akkor a forradalmi ellenzék központját elvágta volna az őt támogató fegyveres alakulatoktól, s így könnyen fölébük kerekedhetett volna, ha kell, fegyveres akciókkal is. Az idő a kormány számára is sürgető volt. Hiszen másnapra hívták össze a szovjetek II. kongresszusát, s városszerte beszélik, hogy a bolsevikok felkelésre készülnek. Ha most ők nyerik meg a csatát, Oroszország a forradalomé lesz.

A férfi, akit Fofanova bújtatott, villámgyorsan gondolta végig mindezt. Igen, most jött el az a döntő pillanat, amit ő már régen kiszámított s felkészült rá. Kész helyzet állt elő, amikor félre kell állniuk a habozóknak, a gyengéknek, most határozottságra, elszántságra van szükség. De vajon elvtársai is így ítélik meg a helyzetet? S megtettek-e már mindent a győzelemért? Vissza kell küldeni Fofanovát, tájékozódjon, mi a helyzet, mi történt azóta, s főleg, mit csinálnak az elvtársak.

Feszült percek voltak, amíg Fofanova távol volt, s számára különösen elviselhetetlen: várni, várni, amikor eljött az a pillanat, amire egész életén keresztül készült. Ez volt élete értelme: a forradalom. Élete minden percét, óráját ennek szentelte, minden szavával ezt sürgette, minden mozdulata ezt szolgálta. S mégis milyen kevesen voltak, egészen a legutóbbi napokig, akik megértették volna. Még alig egy hónapja is, szeptember végén, leszavazták őt, még a pártból is kilép, írta, ha nem tár-

gyalják meg érdemben a tervét. Akkor még Finnországban bujkált, onnan küldte első levelét, amelyben a felkelést sürgette. De a Központi Bizottság ekkor még nem tartotta időszerűnek a forradalom kirobbantását, ezért hát írt még egyet: „Azonnal meg kell kezdeni a felkelést. Várni – bűn a forradalommal szemben." S ekkor: hazahívták végre Petrográdra.

S másnap ülést tartott a Központi Bizottság: „A Központi Bizottság megállapítja, hogy mind az orosz forradalom nemzetközi helyzete... mind a hadihelyzet... a Szovjetek többségének megnyerése a proletárpárt által – mindez a parasztfelkeléssel és a nép bizalmának pártunk felé fordulásával együtt (moszkvai választások) s végül egy második Kornyilov-felkelés szemmellátható előkészítése (csapatkivonások Petrográdról, kozákcsapatok összevonása Petrográdon, Minszk körülfogása kozákokkal stb.) –, mindez együttvéve a fegyveres felkelést tűzi napirendre... a fegyveres felkelés elkerülhetetlen és teljes mértékben megérett..." – a határozat minden szavára pontosan emlékezett. S arra is, hogy ekkor, október 10-én, s a KB kibővített 16-i ülésén is két elvtárs a határozat ellen szavazott: Kamenyev és Zinovjev. Korainak, elhamarkodottnak tartották a döntést.

Ezután már minden olyan simának látszott. Hiszen a Petrográdi Szovjetben a bolsevikok szerezték meg a többséget, s Trockij lett a Szovjet elnöke. Október 12-én a Szovjet létrehozta a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely a Szovjet szerveként, annak vezetése alatt olyan bolsevikokat mozgósított a felkelés előkészítésére, mint Podvojszkij, Antonov-Ovszejenko, Szverdlov, Dzerzsinszkij, a párt kipróbált régi harcosai. Október 16-án azután a párt is létrehozta a Katonai Központot, Szverdlov, Sztálin, Bubnov, Urickij és Dzerzsinszkij vezetésével. Ő maga többször is megtárgyalta velük a teendőket, utasításokat adott, az adott pillanatban miként cselekedjenek.

A felkelés előkészítése tehát sínen volt. Vagy mégsem? Kerenszkij kormánya ellenforradalomra készül, holnap, 25-én pedig összeül a II. szovjetkongresszus, és még semmi jele annak, hogy a harc megindult volna. Mégsem sikerült volna meggyőzni az elvtársakat, hogy a hatalom kérdését még a kongresszus előtt el kell dönteni? Mégiscsak arra várnak, abban bíznak, hogy a szovjetkongresszus békésen átveheti a hatalmat? Várni most már – egyenesen öngyilkosság volna!

Fofanova pedig még mindig nem tért vissza. Figyelmeztetni kell az elvtársakat, hogy az idő végképp megérett.

Levelet fog írni nekik, még egy utolsót. Levelet a Központi Bizottság tagjainak.

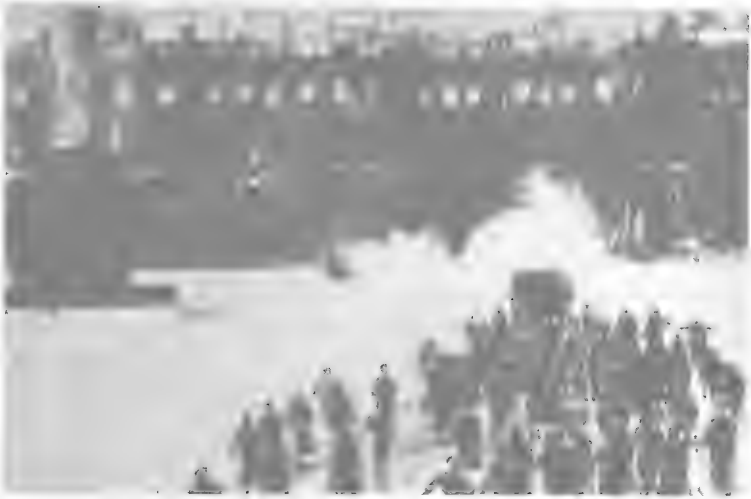

Roham a Téli Palota ellen

„Elvtársak! Ezeket a sorokat 24-én este írom, a helyzet a végletekig kritikus. Napnál világosabb, hogy a felkelés halogatása most már igazán egyértelmű a halállal.

Minden erőmmel igyekszem meggyőzni az elvtársakat arról, hogy most minden egy hajszálon függ, hogy olyan kérdések vannak napirenden, amelyeket nem tanácskozások, nem kongresszusok döntenek el (még szovjetkongresszusok sem), hanem egyes-egyedül a népek, a tömegek, a felfegyverzett tömegek harca . . .

Vörösgárdisták őrségben a Szmolnij előtt

A hatalom azonnali kézbevételének díja: a nép ... megvédelmezése a kornyilovista kormánnyal szemben ...

Kinek kell kézbe venni a hatalmat?

Ez most nem fontos: hadd vegye kézbe a Forradalmi Katonai Bizottság, »vagy valamely más intézmény«, amely kijelenti, hogy a hatalmat csak azoknak adja át, akik valóban a nép érdekeit, a hadsereg érdekeit (a béke azonnali felajánlása), a parasztság érdekeit (a földet azonnal elvenni, a magántulajdont megszüntetni), az éhezők érdekeit képviselik.

Azonnal mozgósítsák valamennyi kerületet, valamennyi ezredet, minden erőt, menesszenek haladéktalanul küldöttségeket a Forradalmi Katonai Bizottsághoz és a bolsevikok Központi Bizottságához, és követeljék nyomatékosan: semmi esetre se hagyják meg a hatalmat Kerenszkij és társai kezében 25-ig, semmiképpen; a dolgot feltétlenül döntsék el ma este vagy éjjel ..."

Végre megjött Fofanova a Viborgi Pártbizottságtól: a hidak egy részét visszafoglalták, de a Forradalmi Katonai Bizottság minden jel szerint még nem adott ki támadási parancsot – mondták a viborgiak. Tehát mégiscsak meg akarják várni a holnapi szovjetkongresszust! A levelet sürgősen el kell juttatni a Szmolnijba, hátha még nem késő. Fofanova azonnal induljon, s beszélje rá az elvtársakat, hogy odaengedjék őt. Éjjel 11-ig var, ha addig nem ér vissza, saját elhatározása szerint cselekszik.

Aztán mégsem várt 11-ig. Nem sokkal fél 10 után, alighogy Fofanova elment, jött egy pártösszekötő, s elhatározták, hogy nem várják be a Központi Bizottság válaszát.

Már elmúlt este 10 óra, amikor Fofanova Viborg kerületi lakásából Lenin elindult a Szmolnijba ...

Ahogy megérkezett, Lenin azonnal megkerestette Sztálint és Trockijt, hogy számoljanak be az eseményekről. S ők elmondták:

– Október 9-én a mensevikek határozati javaslatot nyújtottak be, hogy a Szovjet alakítson védelmi bizottságot, amely szervezi a munkásságot Petrográd védelmére. A bolsevikok, kihasználva ezt, három nappal később megalakították a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely mint a Petrográdi Szovjet egyik szervezete teljesen legális tevékenységet fejthetett ki. A Bizottság azonnal fel is vette a kapcsolatot a Petrográdon állomásozó csapatokkal, a munkáskerületekkel, a gyárakkal, de az ország nagyobb városainak szovjetjeivel is. Október 15-én a petrográdi helyőrség határozatot hozott, hogy a Szovjet engedélye nélkül

Lenin-emlékmű Mohácson (Varga Imre alkotása)

egyetlen csapat sem fogja elhagyni a fővárost, október 18-án pedig kijelentették, hogy csak azokat a parancsokat hajtják végre, amelyeket a Szovjet is jóváhagyott, gyakorlatilag tehát a Szovjet parancsnoksága alá rendelték magukat. Október 22-én a Forradalmi Katonai Bizottság biztosai átvették az átállt alakulatok feletti ellenőrzést. Az üzemekben és a helyőrség csapatainál nagygyűlések sorozatán tárgyalták meg és fogadták el a felkelés ter-

vét. Október 23-án a Péter-Pál erőd őrsége csatlakozott a bolsevikokhoz.

– Aznap éjjel a Petrográdi Szovjetben Trockij tart beszédet: „Azt kérdezik tőlünk, valóban fegyveres tüntetésre készülünk-e. Én erre világos választ adhatok. A Petrográdi Szovjet úgy érzi, hogy végre elérkezett a hatalom átvételének az órája. A kormányhatalom átadása az összoroszországi szovjetkongresszus feladata. Hogy szükség lesz-e fegyveres tüntetésre, az attól függ, lesznek-e, akik a kongresszus határozatával szembehelyezkednek . . ." A helyzet azonban végül is úgy alakult, hogy nem a szovjetek határozatával, hanem már az előkészületekkel is „szembehelyezkedtek": október 23-án éjjel Kerenszkij kormánya is ülést tartott, s elhatározta, leszámol a bolsevikokkal: kiadták a parancsot, hogy riadóztassák a tisztiiskolásokat, erősítsék meg a kormány főhadiszállásának, a Téli Palotának a védelmét, húzzák fel a hidakat, szállják meg a pályaudvarokat, kapcsolják ki a Szmolnij telefonjait, tiltsák be a bolsevik újságokat és tartóztassák le a párt vezetőit és a Forradalmi Katonai Bizottság tagjait. Az *Auróra* cirkáló parancsot kapott, hogy hagyja el Petrográdot.

Trockij mondja: „Közeledett a forradalom tizenkettedik órája [Október 24-én] reggel egy munkással és egy munkásnővel találkoztam a lépcsőn, akik lélekszakadva rohantak ide a pártnyomdából. A kormány betiltotta a párt központi lapját és a Petrográdi Szovjet újságját . . . A Forradalmi Katonai Bizottság azonnal határozatot hozott: »1. Azonnal ki kell nyitni a forradalmi újságok nyomdáit. 2. A szerkesztőségek és nyomdák folytassák a munkát. 3. A litván ezred és a 6. tartalékos árkászszázad dicső katonáinak becsületbeli kötelességévé teszik, hogy megvédjék a forradalmi nyomdákat az ellenforradalmi támadásoktól.« A nyomda most már megszakítás nélkül dolgozott, és mind a két újság megjelent.

Huszonnegyedikén nehézségek támadtak a telefonközpontban: a hadapródok fészkelték be magukat . . . A Forradalmi Katonai Bizottság egy szakasz matrózt küldött a telefonközpontba, akik két kis ágyút állítottak fel a bejáratnál. Ismét működtek a telefonok. Így kezdődött az állami szervek elfoglalása."

A kormány tehát a leszámolásra készült. S ez eldöntötte a felkelés kirobbantásának pontos időpontját is. Míg korábban Lenin „ellenzéke" azzal érvelt, hogy meg kell – mert meg lehet – várni 25-ét, a szovjetkongresszus napját, most egyértelmű lett, hogy a kormány – tehát az ellenforradalom – nem ad időt erre. Lenin előre látta mindezt, s most már az elvtársai is tudták, neki lett igaza: a hatalom kérdését azonnal el kell dönteni.

Október 24-én összeült a Központi Bizottság Dzerzsinszkij, Kamenyev, Nogin, Lomov, Miljutyin, Joffe, Urickij, Bubnov, Szverdlov, Trockij és Vinter részvételével: „Trockij elvtárs javasolja, bocsássák a Katonai Forradalmi Bizottság rendelkezésére a KB két tagját, akik fenntartják az összeköttetést a posta és a távíró dolgozóival, valamint a vasutasokkal; egy harmadik KB-tagot pedig – az Ideiglenes Kormány megfigyelésére . . . Szavaznak Trockij elvtárs első javaslata felett, hogy a következő szervekhez delegáljanak egy-egy KB-tagot: 1. Vasút; 2. Posta-távíró; 3. Közellátás. Elfogadják." A vasutasokkal Bubnov, a postásokkal Dzerzsinszkij, az élelmezésiekkel Miljutyin tartja a kapcsolatot, Szverdlovot pedig megbízták a kormány megfigyelésével.

A Forradalmi Katonai Bizottság harckészültséget rendelt el. A Vörös Gárda megkapta a parancsot a főváros stratégiailag fontos pontjainak megszállására, a Balti Flottát táviratban utasították a készenlétre és adott pillanatban a pályaudvarok megszállására. A Forradalmi Katonai Bizottság 24-én éjjel 11 órakor elrendelte a riadókészültséget.

Sztálin és Trockij befejezte a beszámolót. Lenin egyre izgatottabban hallgatta őket. Mégsem volt hiábavaló a sürgetés: elvtársai megértették a szavait, s eszerint is cselekedtek. A harc tehát megindult . . .

(S. A.)

Irodalom: ***Dolmányos István:*** Ragyogó Október. Kossuth Könyvkiadó 1979.
John Reed: Tíz nap, amely megrengette a világot. Kossuth Könyvkiadó 1983.
Gyurkó László: Lenin, Október. Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.
Gyurkó László: Négyszemközt a forradalommal. Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.
Lenin Összes Művei. 34. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967.

Esztéta és katona

Száz éve, 1886. november 8-án született Pogány József, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcosa.

Pogány József

Abban a híres rádióüzenetben, amelyben Kun Béla Lenin kérésére részletesen beszámolt a kommunisták és a szociáldemokraták pártjának egyesüléséről (a *Pravda* 1919. március 28-án közölte), az áll, hogy a kormányon belüli direktóriumban a szélsőbaloldali szociáldemokraták részéről ott van „Landler, aki a háború alatt börtönben volt és Pogány, ők az egyesülés előtt is hozzánk tartoztak, és teljes mértékben szolidárisak lévén velünk, a mi képviselőink voltak".

A rádióüzenetben említett Pogány József nevét jól ismerték a magyar munkásmozgalomban és értelmiségi körökben. A magyar progresszió egész nemzedékeinek könyvespolcán sorakoztak a „Világkönyvtár" Zádor István festőművész tervezte testes kis olajzöld kötetei; a Révai-könyvkiadó híres sorozatában jelent meg a többi között Bölsche: „Az élet fejlődéstörténete", Anatole France: „A fehér kövön", Carlyle: „A francia forradalom története", Dumas: „Napoleon élete", Swift: „Gulliver" című műve – olyan fordítók munkája, mint Bölöni György, Fülöp Zsigmond, Karinthy Frigyes, Czóbel Ernő. A sorozatot szerkesztette és az alkotókat bemutató tanulmányokat írta: Pogány József

1909-ben, egy akkoriban elég szokatlan témájú doktori értekezés alapján avatták bölcsészdoktorrá a 23 éves Pogány Józsefet Disszertációjának címe ez volt: „Arany János politikai nézetei" Az értekezés készítője Arany politikai nézőpontjának lényegét abban foglalta össze, hogy a költő a parasztság mozgalmának demokratikus szemüvegén át látja a kor kérdéseit. Arany nézeteinek baloldaliságát, Petőfi nézeteivel rokon voltát hangsúlyozta. S egy évvel később a *Renaissance* című folyóiratban azt írta: „Mesteri (igaz, hogy csak iskolamesteri) ügyességgel keveri Babits

Mihály fogarasi tanár a Nyugat utolsó számában az egyetemi esztétika kártyáit úgy, hogy egyre Arany Jánost játssza ki Petőfi ellen... Petőfit és Aranyt az iskolás irodalomtörténet mindig meghamisította." Harcos cikkében Pogány 1848–1849 forradalmi szellemét védelmezte. S ugyanebben a folyóiratban jelent meg 1911-ben „Petőfi és a szocializmus" című tanulmánya, amely nevetségessé teszi kora „barlanglakó filozófusait", konzervatív irodalmárait, Ábrányi Emilt, Ferenczi Zoltánt, akik „a Petőfiért folyó nagy igénypörben" megkísérelték azt a képtelenséget állítani, hogy Petőfi nem a forradalmároké, a népjogok és világszabadság jelenkori harcosaié, a proletariátusé...

Az elsősorban irodalmi kérdésekkel foglalkozó fiatalember már egyetemi évei alatt dolgozott a sajtó számára, első cikkei Diner-Dénes József „független szocialista" *Munka Szemléje* című folyóiratában jelentek meg. Aztán a bölcsészdoktor újságírói pályára lép, egy ideig a *Világ*, majd a *Friss Újság*, végül 1910-től a *Népszava* és a *Szocializmus* munkatársa. (Már 1909-ben megjelent az SZDP-folyóiratban egy fontos írása, Marx, Engels és az 1848-as magyar forradalom témájáról.)

A *Népszavá*ban annak idején a névaláírás nélküli vezércikk volt szokásban, de nemcsak stíluselemzés alapján sejthető, hogy a harcos, a szónoki prózához közelítő vezércikkek (Somogyi Béla, Kunfi Zsigmond, Pogány József alkotta) író-triászának munkáiból melyik Pogányé: tíz fontosabb cikkét, amelyet még a háború előtt írt, kiadta „Szocialista külpolitika" című könyvében. Huszonöt éves volt, amikor addig írt tanulmányai és politikai cikkei javát „Harcok emberei – Irodalom és politika" címmel gyűjtötte kötetbe. Ebben az időben folyóiratokban szinte mindenütt ott szerepel a neve, vitáznak vele, hivatkoznak rá, egyelőre még az ifjú irodalomtörténész-esztétát látják csak benne. 1913-ban már mint politikust is számon tartják: „A Balkán-háború és az osztrák–magyar imperializmus" című tanulmányáért a szerény honoráriumon felül két hónapi fegyházbüntetést is kap. A *Népszavá*ban is, a *Szocializmus*ban is a legbátrabb antimilitarista, háborúellenes harcosok egyike.

Aztán kitört a háború, annak idején az ösztöndíjasként francia egyetemen tanuló és a párizsi osztrák–magyar konzulátuson sorozott Pogány rövid ideig ordonáncként szolgált a császári és királyi hadsereg tescheni főhadiszállásán, majd a frontra vezényelték. (Ebben valószínűleg nem kis szerepe volt annak, hogy az osztrák hadvezetés bornírtságáról írt cikket és azt a tábori postára bízta. A cikk cenzorhoz jutott – Pogány a frontra, ahol karlövéssel kórházba került, majd felgyógyulása után haditudósító-

ként küldték vissza a harctérre. Haditudósításai figyelemre méltó kötetben jelentek meg, csakúgy, mint az a különlegesen érdekes útinaplója, amelyet 1917-ben írt Dániáról, a dán parasztok életéről, a kapitalista termelés körülményei közötti paraszti szövetkezésről.)

Aki a nagy könyvtárak katalógusaiban Pogány munkáit keresi, a háborús évek idején megjelentek között olyanokat lel, mint „A Munkapárt bűnei" című röpiratot, amely gyilkos gúnnyal leplezi le Tisza Istvánt és körét, az „Adler Frigyes pöre" című kiadványt, amely a Stürgkh gróf osztrák miniszterelnököt lelövő ausztromarxista híres perét ismerteti. Megtalálja a könyvek között a bécsi Weber Henrik publicista 1917 őszi helyszíni élmények alapján írott „Az orosz forradalom és a proletariátus" című munkáját is: a fordító és bevezetést író Pogány már a bolsevikok győzelmének jelentőségéről, a proletariátus és parasztság szövetségéről fogalmaz jövőbe látóan.

A polgári forradalom győzelmének hajnalán Pogány a Nemzeti Tanács munkatársa, később a Katonatanács élén nem csak a katonákat közvetlenül érintő kérdésekben foglalt el forradalmi álláspontot. Határozott és élesen fogalmazott véleménye volt az ország sorsát érintő legfontosabb kérdésben, az ellenforradalom elleni fellépésben. Harcra szólított a vidéki ellenforradalmi lázadásokkal szemben. A Katonatanács ülésén részletesen taglalta, mi is történt Székesfehérvárott, ahol a megyegyűlés „bizalmatlanságot szavazott" a kormánynak, Károlyi József gróf a királyság visszahozásáról szónokolt, Prohászka Ottokár püspök és a reakciós mágnások nyílt ellenforradalmi beszédeket mondtak. Beszélt arról is, hogy micsoda politikai botrány a budapesti egyetem tanácsának lépése, a forradalmi kormány által kinevezett tanárok felesketésének megtagadása. „A budapesti tudományegyetem, melyet azért neveznek így, mert vajmi kevés köze van a tudományhoz, az osztálytudomány, az álkultúra elavult tanarai... azok ellen a szociáldemokrata tudósok ellen mertek kikelni, akiket a szociáldemokrata kultuszminiszter nevezett ki" – mondta Pogány. (Kunfi Zsigmond hét új tanárt nevezett ki: Varga Jenőt, Jászi Oszkárt, Vámbéry Rusztemet, Ágoston Pétert, Rónai Zoltánt, Farkas Geyzát és Kovács Gábort; mindannyian a magyar progresszió harcosai, a *Huszadik Század* című társadalomtudományi folyóirat köréhez tartoztak. Az egyetemi tanács negatív állásfoglalása után Kunfi felfüggesztette az egyetem autonómiáját s a kormányellenes fellépést kezdeményező jogi és bölcsészkarra a kormány nevezett ki dékánt.)

Február–márciusban a Pogány vezette Katonatanács mindin-

kább szembekerült a Hadügyminisztériumban egyre nagyobb szerepet kapott fiatal törzstisztekkel és kapitányokkal. Néhány név elég, hogy tudjuk, kikkel: Julier Ferenccel, a később a frankhamisításban főszerepet játszó Jankovics Arisztiddal, Fischer Lajossal, aki Keresztes-Fischer néven később Horthy katonai irodájának vezetője lett, az 1944-ben gyászos szerepet játszó Sztojakovics-Sztójai Dömével és Rátz Jenővel.

S már ott is vagyunk a forradalmár politikus Pogány József pályája legfontosabb szakaszának kezdetén. A szociáldemokrata baloldal egyik legmarkánsabb alakja a polgári demokratikus forradalom első óráitól vezető egyéniség, az egyre inkább radikalizálódó baloldali szociáldemokrata erők egyik vezetője. Március 21-én este ketten, Kun Béla és Pogány József fogalmazzák meg a híres kiáltványt, a „Mindenkihez!" című felhívást, amely ezekkel a mondatokkal kezdődik: „Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat. A polgári világ teljes összeomlása, a koalíciós kormányzás csődje kényszeríti rá Magyarország munkásságát és parasztságát erre a döntő lépésre. A kapitalista termelés összeomlott, a munkásság nem hajlandó többé a nagytőkések és nagybirtokosok igájába hajtani a fejét. Az országot az összeomlástól csak a szocializmus, a kommunizmus mentheti meg . . . Ebben a helyzetben egyetlen eszköze maradt a magyar forradalomnak a maga megmentésére: a proletárság diktatúrája, a munkások és földműves-szegények uralma. A proletárság diktatúrájának döntő alapföltétele a proletárság egysége. Éppen ezért a történelmi szükség parancsára teljes egyesülését mondotta ki a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja . . ."

A rohanó események közepette 1919-ben Pogány Józsefnek húsz tanulmányból álló kötete jelenik meg, a többi között Stendhal és Bakunyin, Darwin és Swift, Balzac és Wagner munkássága az esszék tárgya. A Nemzeti Színház bemutatja „Napóleon" című drámáját. Ám ekkor Pogány figyelme elsősorban a politikára irányul.

A Tanácsköztársaság első népbiztos-testületében a hadügyi tárca az övé, majd külügyi, közoktatásügyi népbiztos, és a Vörös Hadsereg II. hadtestének parancsnoka. Sok felszólalásából, hozzászólásából érdemes kiemelni egyet, azt, amelyet Pogány a Tanácsok Országos Gyűlésének június 19-i ülésén mondott. Az antantimperializmusról szólva lényegében Kun Béla vonala ellen, a katonai ellenállás híveként lépett fel. Ha ma valaki elolvassa ezt a szenvedélyesen érvelő beszédet, rádöbben, milyen sötét hazugság és hamisítás volt a Horthy-korszak politikusainak és törté-

nészeinek az az állítása, hogy a Tanácsköztársaság „feladta az országot". „Ezeket a határokat sem nemzeti, sem földrajzi szempontok nem diktálták, mert hiszen magyar területeket vesznek el. Nem diktálták földrajzi szempontok, mert hiszen egységes, egymáshoz tartozó vidékeket szakítanak ketté. Nem törődtek vizekkel és hegyekkel, nem törődtek völgyekkel, s nem diktálták gazdasági szempontok e határmegállapításokat, mert valósággal bolondgombák vannak e megállapításokban, annyira széttépnek gazdaságilag életre-halálra egymásra utalt területeket. Egyetlen szempont diktálta ezeket a határokat: a katonai, stratégiai szempont... Biztosítani kívánták azt, hogy bármely pillanatban egy körtámadással a legelőnyösebb, legkedvezőbb stratégiai pozíciókból a Magyarországi Tanácsköztársaságot halálra fojthassák" – magyarázta Pogány – a küldöttek „Úgy van! Úgy van!" kiáltásai közben –, kifejtve mindazt, amit aztán az ellenforradalommal a Budapestre bevonuló román királyi hadsereg vagy a Szegeden állomásozó francia katonaság szerepe igazolt, amit később, a Párizs-környéki békék imperialista jellegét elítélve a szovjet külpolitika mondott.

A budapesti író és újságíró Pogány József július 4-én – a Tanácsköztársaság utolsó hónapjában – a Forradalmi Kormányzótanács ülésén arról beszél, hogy minél előbb meg kell nyerni a proletárdiktatúra ügyének „a parasztság egy részét". S hogy mire gondol, azt a jegyzőkönyv tömörítő, száraz sorai is elmondják: „Helyesnek tartaná, ha 100 holdtól 50 holdig, vagy 20 holdig terjedő földbirtokok elvétetnének tulajdonosaiktól, és ezekből 10 holdig terjedő törpebirtokok alakíttatnának, ezzel minden faluban földmunkásokból és törpebirtokosokból álló testőrséget teremtenénk a proletárdiktatúra céljaira."

Amikor a tanácshatalom sorsdöntő óráit éli, 1919. július 31-én Pogány József Cegléden Kun Béla, Landler Jenő, Hamburger Jenő és Vágó Béla oldalán a harc továbbfolytatása mellett foglal állást azon a haditanácson, amelyen Julier Ferenc, az ellenforradalmi szervezetekkel kapcsolatot tartó vezérkari főnök a harc folytatásának értelmetlenségéről beszél. A Kormányzótanács augusztus elsejei utolsó ülésén Pogány nem vett részt, a frontra sietett.

A proletárdiktatúrára következő Peidl-kormány, majd a nyílt ellenforradalom idején a Tanácsköztársaság Bécsbe emigrált vezetőinek egyik leggyorsabban új harcba kezdő embere Pogány József. Bár a karlsteini internálótáborból betegen szanatóriumba kell szállítani, ő írja az első rendkívül éles hangú vádiratot a Horthy-rezsim ellen „A fehérterror Magyarországon" címmel. Első szerkesztője a Komintern magyar lapjának, a *Proletár*nak.

1920 októberében közölte a *Proletár*, hogy Pogány József Péterváron át Moszkvába érkezett. Azonnal a Wrangel ellen küzdő vörös egységekhez kérte magát, részt vett a Krím-félszigeten dúló véres harcokban, 1921-ben Németországban dolgozik, a Kominternmegbízottjaként Kun Bélával, Alpári Gyulával és Pór Ernővel része volt a kudarcot vallott berlini márciusi felkelés megszervezésében. A legközelebbi Komintern-kongresszuson Lenin megbírálta hibáikat, és az ülés végén odakiáltott Pogánynak: „Mi még gyakran találkozunk majd és civakodni fogunk!"

1922 után egy időre nem szerepel Pogány József neve a nemzetközi munkásmozgalom harcosai között. John Pepper néven ugyanis az Egyesült Államok Kommunista Pártja egyik vezetője. Először 1925-ig, majd 1928–1929-ben él Amerikában. Munkásságának maradandó nyoma angol nyelvű újságcikkek, tanulmányok sora, s nagy munkát végez a párt szervezeteinek kiépítésében. Közben a Komintern megbízásából a svéd, a norvég, a dán, a kínai, a japán és a koreai kommunista mozgalom tanácsadója, a Komintern agitációs és propagandamunkájának egyik vezetője.

1930 és 1937 között hét esztendeig a Szovjetunió Tervhivatala, a Goszplan igazgatóságán mint tanácsadó professzor dolgozott. Komintern-munkáján kívül részt vett a magyar párt tevékenységében is. Nemzetközi témákkal foglalkozó publicistaként, gazdaságtörténészként szerepelt még a szovjet sajtóban. Az egykori esztéta-irodalomtörténész tollát – távol a hazától és a hazai irodalomtól – ekkor már pihentette. 1937-ben koholt vádakkal letartóztatták, 1938-ban letartóztatottként halt meg, halála helyét és napját nem ismerjük.

(G. M.)

Irodalom: *Pogány József:* Kultúra, álkultúra. (Az életrajzot és jegyzeteket írta *Geréb László.)* Magvető Könyvkiadó 1962.
Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó 1968.
Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969.
Botos János: Pogány József. In: A szocialista forradalomért. Kossuth Könyvkiadó 1975.

Igaz ember

Száz éve, 1886. november 16-án született Münnich Ferenc.

Münnich Ferenc

Egyszer 1960-ban a pártfőiskolán Münnich Ferenc – akkor éppen miniszterelnök volt – elmondotta, miként érkezett haza 1918-ban orosz földről, ahol már vörösgárdistaként, fegyverrel a kezében járta ki a bolsevik forradalom nagy iskoláját. Elbeszélte, miként sikerült lélekjelenlétével, bátorságával és határozottságával keresztüljutnia a Petljura-csapatok vonalán, az osztrák határon, a lembergi osztrák–magyar tisztek szűrőjén, hogy aztán a sátoraljaújhelyi állomáson a polgári demokratikus kormány népőr tisztjének adott pofonnal fejezze be nem könnyű útját Magyarországig. A megalakuló kommunista párt a hadseregben végzendő munkát bízta rá, katonák, tisztek között agitált. „Azonkívül volt még nekem egy nagyon megtisztelő megbízatásom. Miután jó kinézésű polgár voltam, ha felöltöztem – elküldtek az Ébredő Magyarok Egyesületébe, hogy tájékozódjam. Ott dolgoztam és munkámnak eredménye is volt, mert néhány rejtett fegyverraktár címét megtudtam tőlük, és onnan mi megszereztük a fegyvereket. Amikor 1919 februárjában engem letartóztattak, és kihallgattak a Zrínyi utcában a főkapitányságon, kérdezősködtek politikai állásfoglalásom iránt. Azt mondtam, hogy én névleg a kommunista párt tagja vagyok, de az Ébredő Magyarokhoz tartozom. Erre azt mondják nekem, ne vicceljen kérem, tudjuk, hogy maga a pártvezetőség kémje ott" – adta elő derűsen egyáltalán nem veszélytelen szerepét az ellenforradalmárok egyik legveszedelmesebb szervezetének felderítésében a jóízű történeteket, derűt és vidámságot kedvelő miniszterelnök.

A seregélyesi, majd Tokaj környéki állatorvos fia Kolozsvárott szerzett jogi doktorátust és mint nagy jövőjű állami tisztviselőt

Münnich Ferenc a nemzetközi nőnap egyik kitüntetettjével, özv. Gazsó Mátyásnéval beszélget

azért hívták be katonának 1910-ben, hogy mielőbb felvarrhassa a tartalékos tiszti csillagot. Így hát a világháború kitörése után mint tartalékos hadnagy vonult be a 85. gyalogezredhez. „Ferenc József gyerekarcú hadnagya voltam" – mondta nevetve.

1915 őszén hadifogságba esett és a tomszki tiszti hadifogolytáborba került. Itt néhány társával – közöttük volt Seidler Ernő, Szilágyi Imre, Gardi Gyula, Jaross Béla, Lipsitz Ernő, Reiner Károly – a szocializmus kérdéseinek tanulmányozásába kezdett Seidler Ernő, a Galilei-kör tagja, Szabó Ervin harcostársa és rokona kezdeményezésére. S amikor 1916 nyarán a tiszti tábor új lakót kapott Kun Béla zászlós, a kolozsvári szociáldemokrata mozgalom egyik vezetője személyében, a kis csoport munkája céltudatosabb, határozottabb lett. Mindenekelőtt kapcsolatot teremtettek a legénységi táborban őrzött szocialistákkal, közöttük Rabinovics Józseffel, aki 1901 óta volt szociáldemokrata párttag. Kun Béla a tábor kerítésén túl is fontos kapcsolatot szerzett: tomszki orosz szociáldemokratákkal ismerkedett meg (a bolsevikok és a mensevikek ekkor itt még közös pártszervezetbe tartoztak) és az ő segítségükkel hamarosan német nyelvű marxista könyvek, lapok érkeztek a táborba.

Amikor aztán a bolsevikok önálló szervezete munkába kezdett Tomszkban, hamarosan tagjai közé számíthatta Kunt, Münnichet és még több magyart. Ők kezdtek hozzá a hadifoglyok internacionalista vörösgárdista egységeinek szervezéséhez. A helyi ellenforradalmárok ellen vívott harcok után Münnich Ferenc az uráli fronton, Perm közelében előbb egy általa szervezett internacionalista zászlóalj, majd ezred élén harcol. Amikor aztán az 1917. május elsejétől már a kommunista párt tagjaként küzdő Münnich Ferencet a párt arra utasította, hogy induljon haza, vigye el magyar földre a forradalom eszméit, azonnal elindult.

Itthon – idéztük már emlékeit – a párt egyik fontos szervezője volt, a Tanácsköztársaság kikiáltása után pedig előbb a Hadügyi Népbiztosságon dolgozott. Később a budapesti Vörös Őrség, majd a 6. hadosztály politikai megbízottja. A magyar Vörös Hadsereg diadalmas északi hadjáratában fontos szerepe volt hadosztályának s neki is. 1919. június végén rövid időre a szlovák Vörös Hadsereg főparancsnoka lett, majd Gödöllőn, a hadsereg-főparancsnokságon a hadsereg politikai megbízottjaként dolgozott. A Tanácsköztársaság utolsó napjaiban a tiszai fronton harcolt a román királyi hadsereg ellen.

Amikor a túlerő megdöntötte a Tanácsköztársaságot, Münnich Ferenc előbb Ausztriában, majd Csehszlovákiában – pontosabban Kárpátalján –, végül Németországban végzett fontos pártszervező munkát; 1922-ben forradalmi tevékenysége miatt kitoloncolták Németországból.

1922 és 1936 között a moszkvai magyar kommunista emigráció egyik kimagasló alakja, a párt egyik vezetője, a *Sarló és Kalapács*, a magyar kommunisták lapja szerkesztő bizottságának tagja és egyik irányítója annak a bajtársi körnek, amely elhatározta: feldolgozza a bolsevik forradalom harcaiban és a munkásállam védelmében részt vett sok tízezer magyar internacionalista harcos küzdelmeinek történetét. Mindezt mindennapos munkája mellett – az ásványolajipar egyik vezetőjeként dolgozott – vállalta és végezte el.

Amikor a fasizmus támadásba kezdett a spanyol nép ellen és a köztársaság hívei szabadságharcuk támogatására hívták a világ internacionalistáit, az első önkéntesek egyike egy Flatter Ottó osztrák ügyvéd okmányaival érkező magyar tiszt volt: Münnich Ferenc. Nem azonnal került a frontra. Egy ideig Meco városában a 45. gyaloghadosztály (parancsnoka Zalka Máté, a legendás hírű Lukács tábornok) vezérkara negyedik osztályának vezetője, azaz hadtápfőnöke volt.

Jász Dezső, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom nagy

alakja, aki a spanyol szabadságharc idején fontos katonai vezető beosztásokban szolgálta a spanyol nép ügyét, egy beszélgetésben elmondotta, hogy Münnich Ferenc „a maga megszokott derűjével, tréfálkozva beszélt beosztásáról, nem érezve testére szabott feladatnak, hogy jórészt a csapatok ruházatával, fegyverzetével, élelmezésével kellett foglalkoznia. Tudtam, hogy másra, többre lenne képes, de fegyelmezetten hallgattam erről, igyekeztem a tőle hallott adomákat hasonlókkal viszonozni."

S Jász Dezső meg is magyarázta, miért történhetett ez így: „Én már akkor is sokat gondolkoztam ezen, hiszem említettem Münnich tréfás, de azért félreérthetetlen utalásait a Mecóban történt találkozáskor arra, hogy a hadtápfőnöki munka helyett szívesebben menne bármelyik percben a csatatérre. Azt, hogy erre csak jóval később került sor, én annak tulajdonítom – persze csak benyomásaim alapján következtethetek erre –, hogy a nemzetközi brigádok élén álló André Marty valószínűleg nem rokonszenvezett vele. Személyiségjegyeik merőben ellentétesek voltak. Münnich nyílt beszédű, egyenes ember volt, aki mindig kiállt a véleményéért, de egyben melegszívű, megértő jó barát is. Olyan elvtárs, aki munkatársaival, beosztottjaival együttérzett, megosztotta velük örömeit, magára vállalta gondjaik, bajaik egy részét, s védelmükre kelt, ha igazságtalanság érte őket. André Marty, akinek régi nagy érdemei a francia és a nemzetközi munkásmozgalomban ismertek, másmilyen ember volt. Nem vállalkozhatom jellemzésére, megtette ezt helyettem Ernest Hemingway »Akiért a harang szól« című regényében, amelynek egyik alakját meggyőződésem szerint úgy formálta, hogy modelljéül André Marty és magatartása szolgált. Az indulatos, szubjektív ítélkezésű, akaratukat erőszakkal érvényre juttató vezetők, ha végső soron jó ügyet szolgáltak is, sok kárt és nehézséget okoztak már a forradalom, a haladás, a szocializmus ügyének. Münnich, akinek vérében volt, hogy elvesse az ilyen módszereket, természetszerűen nem nyerhette el annak a vezetőnek a rokonszenvét, aki másképp gondolkodott, másképpen élt és cselekedett, mint ő."

Jász Dezső e néhány mondatára érdemes majd visszagondolni Münnich Ferenc élete későbbi fordulóin – most azonban még Spanyolországban vagyunk, ahol Münnich Ferenc 1938 nyarán, már mint a 11. nemzetközi brigád parancsnoka, az ebrói átkelésnél is megmutatta kiváló katonai képességeit. Juan Modesto tábornok, aki irányította az ebrói csatát és később könyvet is írt róla, azt írja, hogy az ötödik ezred s benne a 11. brigád eredményei nagymértékben Münnich Ferenc kifogástalan csapatvezetési

képességeinek, rátermettségének és bátorságának voltak tulajdoníthatók.

Amikor 1938 áprilisában a 18. vegyes dandártól új beosztásba helyezték, katonái a spanyol néphadsereg *Ofensiva* című lapjában cikkben búcsúztak tőle, aki Madrid védelmében a Casa de Campónál, a Cuesta de las Perdicesnél, az Egyetemi Városnál, Jaramánál és másutt oly bátran küzdött. Amikor a 11. nemzetközi brigád búcsúztatta parancsnokát, Flatter Ottót, azaz Münnich Ferencet, a brigád politikai biztosa ezt írja: „A jó parancsnok három következő tulajdonsága jellemzi Flatter őrnagy elvtársat: minden képességével azon volt, hogy a rábízott feladatokat jól végrehajtsa; tapasztalataira alapozott szervezési készség jellemezte; és végül a jó vezetőnek azzal a tulajdonságával tűnt ki, hogy igazi bajtársiassággal tudta a parancsnok tekintélyét egyesíteni."

Amikor 1939. február 9-én harcostársaival átlépte a francia határt, a szabadságharcosokat – akiknek száma nyolcvanezernyi volt – a határtól hatvan kilométerre, a Földközi-tenger homokos partjára vezették azzal, hogy „ott lesz majd a táboruk". Münnich Ferenc volt az egyik szervezője a hatalmas tömeg rendszeres ellátásának (eleinte még az élelmezés is szervezetlen volt) és a tábor építésének. Később az Atlanti-óceán partján, majd újra a Földközi-tenger parján, egy erődbörtönben, végül a vernet-i táborban Rajk László, Tömpe István, a Sebes fiúk magyar kommunista csoportjának tagjaként állt helyt, fordult szembe a fasiszta gondolkodású táborparancsnoksággal.

A vichyi szovjet követségnek sikerült 123 volt nemzetközi brigádbeli harcost kiemelni a vernet-i büntetőtáborból azzal, hogy a Szovjetunió állampolgárai. A csoport el is indult, ám a belgrádi szovjet követnek az volt a – megalapozott – véleménye: Münnich Ferenc számára kissé veszélyes lenne Magyarországon átutazni. Így hát ő egyedül, a nácik megszállta Bulgárián keresztül, Nyikolaj Fjodorov néven utazott Várnába, s onnan a Szovjetunióba.

Amikor Hitler hadai a Szovjetunióra támadtak, Münnich Ferenc, a szovjet tiszt azonnal bevonult. Előbb egy partizánkiképző táborban, majd a sztálingrádi fronton teljesített szolgálatot. 1943-ban a moszkvai rádió kérésére hazarendelték a frontról, ő lett a magyar adás szerkesztője. De az egyszer már használt Nyikolaj Fjodorov néven naponta több hírmagyarázatot, kommentárt író Münnich Ferenc munkáját nem csak a magyar adás használta fel. Az oroszon kívül tizenhat más nyelvre fordítva olvasták fel naponta többször is írásait a bemondók.

1945 szeptemberében térhetett csak haza – a moszkvai rádiónak szüksége volt Nyikolaj Fjodorovra. Itthon előbb pécsi főispán, majd budapesti rendőr-főkapitány lett. Egészen 1949-ig töltötte be ezt a tisztet, a főváros közbiztonságának megteremtését kapta feladatul. Amikor a koncepciós perek kezdődtek, Münnich Ferenc Helsinkiben, később Szófiában, Moszkvában, majd Belgrádban lett az ország diplomáciai képviseletének vezetője. Rákosi távozása után, az 1956-os október előtti hetekben tért haza magyar földre. Münnich Ferenc ugyanis – ahogyan Jász Dezső mondta – „nem nyerhette el annak a vezetőnek a rokonszenvét, aki másképpen gondolkodott, másképpen élt és cselekedett, mint ő"; azaz Rákosi igyekezett minél távolabb tudni Magyarországtól.

Egyike lett azoknak, akik az ellenforradalmi lázadás leverésében, a néphatalom megvédésében, a párt és a munkás-paraszt állam újjászervezésében vezető szerepet vállaltak. 1956 novemberétől a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányban a fegyveres erők minisztere, belügyminiszter, majd első miniszterelnök-helyettes. 1958–1961 között miniszterelnök, majd 1965-ig államminiszter. Az MSZMP-nek 1956 novemberétől intéző bizottsági, majd politikai bizottsági tagja, haláláig a Központi Bizottság tagja.

Nem sokkal halála előtt Münnich Ferencnél járt Körmendi Judit újságíró. Azokat a filmeseket kísérte el, akik a Zalka Mátéról készülő dokumentumfilm számára kértek interjút a nyugalmazott miniszterelnöktől. Az újságíró kérdésére többek között ezt válaszolta: „A legfontosabb az, hogy valóban hiteles képet adjanak Zalka Mátéról. Egyes magyar írók ugyanis az évek során mítosszal, torzításokkal, túlzásokkal vették körül az alakját. Ez felesleges, ha ugyanis ezeket lehámozzuk róla, akkor is egy igaz ember áll előttünk ... Ember volt, aki helytállt ..." – felelt Münnich Ferenc. Rá is érvényes ez. Mítoszok, legendák, túlzások nélkül, csak a puszta tényeket elmondva életéről, egy igaz ember pályáját rajzoljuk meg.

(G. M.)

Irodalom: Tankok ellen, száz halálon át. Münnich Ferenc a spanyol polgárháborúban. Gondolat Kiadó 1976.
Hámos György: Az ismert katona sírjánál. *Élet és Irodalom,* 1967. dec. 9.
Münnich Ferenc: Viharos út. Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.

Bolsevikiek

November 24.: a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának évfordulója.

(A Kommunisták Magyarországi Pártjának alapító tagjai lényegében véve három csoportosulásból kerültek ki: a fogságból hazatért, az oroszországi forradalom hatására bolsevikká lett hadifoglyok közül, az itthon szervezkedő forradalmi szocialisták, illetve a nagyobb gyárakban szerveződő baloldali munkások soraiból. Márciusig, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig számosan, köztük nagy számban értelmiségiek is, csatlakoztak a mozgalomhoz. Hitük, elkötelezettségük a legkülönbözőbb forrásokból táplálkozott: volt köztük a háborúból kiábrándult pacifista, volt a humanitás erejében hívő író, voltak radikális baloldaliak, akik a legforradalmibb mozgalomban keresték a válságos helyzetből kivezető utat. Az irodalom tükrözte talán a leghűbben, a legnagyobb meggyőző erővel, hogy a magyarországi bolsevik mozgalom és a Tanácsköztársaság valóban a legnemesebb emberi indulatok és gondolatok kifejezője volt.)

. . . És ekkor megjelent a fáklyás ember, az új szóval kiáltó,
földi terekből nagy mutogató magasság felé.
És parazsakat vetett az éjszakába és délibábos homlokával
és szívével, mely új emberért és szeretetért muzsikált,
koporsós egekre lobbant mint a hajnal.
Halovány arcából mint két sistergő fáklyák tündökölt a láng.
Minden megszépült szemétől, és az emberekről
sikoltva leromlott a hályog és a vas.
A világ csodálatos csodái belőle prédikáltak,
és csókolózó szavakban, élettől lendülő beszédben
szerelemről sóhajtott új jelentést mint a szellő,
és szabadságot, új támadást rikoltott, mint az orkán.
Korbácsos villám volt ajkain a szó és suhogva zengett
a hazugság és minden emberrontás öreg vetésein.
Száján keresztül rabszolga milliók szabadultak és beszéltek.
koronák gurultak, tűzeső csapódott, megroppant a trón

A KMP megalakulásának színhelye: a Városmajor utcai ház Budapesten

és napos emberért vonagló, örökké lázas, hajszolt életével
messze kilökte a sárba nőtt időt.
Nagy fáklya volt ő, magosban harsogó nap,
ki szépet és rosszat mutogatva új életet adott . . .

(Bányai Kornél: A fáklyás ember)

. . . ez a Szirmai érthetetlen szívósággal beszélte Zoltánba a világforradalmat. Rengeteg apró részletet tudott a háborúról. Ismerte az antant frontszakaszainak a csapatösszetételét, tudta, hogy a Weisz Manfréd naponta hány töltényt gyárt, ismerte az Egyesült Államok flottájának a tonnatartalmát, megdöbbentő hűséggel fújta az orosz–japán háború tábornokainak nevét, ha kellett, felsorolta, hol van a világon a leggazdagabb rézbánya, hol mennyi gyapot terem, a világgazdaság mérlegkönyvét úgy lapozta, mintha az országok neki küldenék be termésjelentésüket. Pontos adatokat tudott az oroszországi forradalomról, s Marxot citálta. Amikor egy-egy váratlan adattal huzakodott elő, hátradőlt a padon, lesütötte a szemét, s oly igénytelenül mondta maga elé, mintha olvasta volna. Gyűlölködő kéjelgéssel beszélt a háború kegyetlenségeiről . . . Ez borzasztó – mondta, s dühbe görbült ajkán egy nyálcsepp jelent meg. Ez borzasztó, de a társadalom, amelyben ez a háború épp úgy benne volt, mint a citromban a citromlé, az nem borzasztó. A szentegyház, az édeshazám, a tulajdonjog szentsége, a meleg családi tűzhely, az nem volt borzasztó. De jön egy marok, megfacsarja ezt a sok szentséget, édességet és melegséget, s mégiscsak borzalom folyik belőle . . . . Zoltán valami hamisat érzett ebben a dührohamban. – De hát mit használ a forradalom? Minden embernek magának kell tisztáznia az életét. Ha csupa önmagával rendbe jött emberből állna a társadalom, akkor a társadalom se tehetne mást, ő is rendbe jönne. – Ezt Szirmai nem bírta. – De ember! Azért vagyunk boldogtalanok, mert a társadalom rossz.

(Németh László: Emberi színiáték)

HUSZÁR *leveszi a sapkáját* Tekintetes úr . . . vagy nagyságos úr . . . Szóljon . . . .
BAKA Máskép a bajonét odaszúr . . .
HUSZÁR Megnyergelem. *A feje búbjára ül* Itt nyaralok fülén.
BAKA *halkan, mintha a Báb fülébe súgna* Miattad hótt meg édös, agg szülém.
HUSZÁR Két gyermekem.

BAKA és annyi millió.
Egyre hangosabban a Báb felé, végül szinte ordítva
Miattad jött ez a ribillió,
Te nagy-hírös, gyalázatos piszok,
Én sárt öszöm és moslékot iszok.
Én jajgatok, a gyomrom korgatom,
Én rívok, a fogam csikorgatom,
No tátogass, sehonnai csaló.
Hogy ez a disznóság, mire való?
Te, kapcarongy, te semmi, te paraj,
Mert belevágok a húsodba . . . *Szuronyát a lábába döfi*

(Kosztolányi Dezső: A szörny. Bábjáték, rimjáték)

Lajstromozzák a küldötteket.
– Maga honnét jött?
– Én? . . . – Jekaterinburgból.
– Ezt látom a megbízólevelén . . . Nem ezt kérdeztem.
– Hja . . . Miért nem mondta? – válaszolta boldogan a kérdezett huszárnadrágos. – Debreceni vagyok én, kérem.
– És maga?
– Én ceglédi . . .
– És maga?
– Én? No, írja, tata: Nagyalföld–Budapest . . .
– Én győri vagongyári voltam . . . Most is az vagyok!
Kerengtek, egybefonódtak: Cáricin Kassával, Bécs Permmel, Pozsony Kazannyal, Tulával Zágráb, Nyizsnyij-Novgorod Esztergommal, Hamburg Pétervárral, Urál a Dunántúllal, Volga a Dunával, Rajnával az Irtis, Jenyiszej a Marossal, Kaukázus Szászországgal, Ukrajnával a Magyar Alföld . . . És énekelték, ötszázezer hadifogoly küldöttei bent a teremben, a folyosókon, lépcsőkön, lent az utcán: „A győzelem napjai jönnek".
Énekelték a proletárforradalom fővárosában, a Politechnikai Múzeum épületében, arccal hazájuk, arccal az egész emberiség felé. Meg voltak győződve arról, most már valóban vége lesz minden nyomorúságnak.

(Hidas Antal: Más muzsika kell)

Memoárokban és regényekben már sokszor leírtak emigránsokat, kozmopolitákat, száműzötteket, hazátlanokat és hontalanokat. Internacionalistákat is, akik alkalmilag egy-egy internacionalista eszme (gyakran csak egy idegen nacionalista eszme) szolgálatába

szegődtek. De soha nem írták meg azt az internacionalistát, aki nem *negatívum*, akit nem az jellemez, hogy *egyetlen néphez sem* tartozik, hogy *nincs* hazája és *nincs* sajátos nemzeti kultúrája, gondolkodásmódja, lelkialkata, lokálpatrióta érdekei, aki nemcsak helyi színeit vesztette el, azt az internacionalistát, aki nem vált fajtanélkülivé, hanem éppen új fajtává, egy szintetikus, de nem eklektikus kultúra új, különös, pregnáns színeivel, akinek sajátságos és pregnáns kultúrája és gondolkodásmódja van, amely éppolyan szervesen született, mint a nemzeti kultúra, éppoly sok ihlető és pozitív rendeltetéssel, azt az internacionalistát, aki egyáltalán nem érzi magányosnak magát, hanem semmivel sem kevésbé, mint a legkorlátoltabb nacionalista, egy közösség tagjának, még érzelmi, sőt, irracionális szálak is fűzik ehhez a közösséghez . . .

(Balázs Béla naplójából)

Van!
Az első: kiöltő egyek összéje széthomoklott.
A második: ámolygó sokak tápászkodása: ledobban vérbe
és piszokba!
S magával-tépte bitang prédikátorait!
De a harmadik: az új: tartó, mint a föld
s a könyörtelen minden proletároké!
Billió torkon bőg az indulat!
Halálig osztályharc!
Forradalom!
Kommunizmus!
Három legjobb szavunk
S a leggyűlöltebb:
Burzsoá!
Halljátok?
Tetésre telt a mérték!
Most mindent akarunk!
Most vérét vesszük minden holtnak-voltnak!
Ki áll elénkbe!?
Egy tömegbe moccan a szerteszét erő!
S mindent befog a mérhetetlen sodor.

(Komját Aladár: Új Internacionálé)

1917. Ez a szám: az orosz forradalom történelmi dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata . . . 1917 gondolatát akarjuk belevinni: nem a korgó gyomrokba, nem a lerongyolt testekbe,

nem a vér és a könnyek folyójába: nem a napi politikába és nem az anyagi lét mindennapi harcaiba, ezt a munkát úgyis elvégzik az események.

Az emberek gondolkozásába és érzésébe akarjuk belevinni, a tudományon és az irodalmon keresztül. Kerüljenek bele a tömegek lelkébe, a tömegek logikájába is... Helyet adunk mindenkinek a rombolás munkájánál, minden új gondolatnak, minden új törekvésnek – próbálkozásnak és kísérletezésnek is –, amely az emberiség szellemi, etikai és anyagi felszabadításának célját becsületesen szolgálni akarja.

(Révai József: Kilencszáztizenhét)

...hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl látom az ígéret földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék éli a miénknél boldogabb életét. Hiszek abban az állandó szociális erőben, amely az emberiség történelmének zűrzavarában állandóan azon dolgozott, hogy a céltalanságból rendet, a zavarból szépséget, a kegyetlenségből emberséget, az erőszakból szeretetet hozzon ki. Hiszek abban a cselekvő emberi jóakaratban, amely a fejlődésnek csak olyan hajtóereje, mint a szerelem, vagy az éhség... Tagadom, hogy igaz volna a bibliai példázat, amely a leomlott babiloni toronyról szól: a torony áll, a torony épül, évezredek óta minden nemzedék tovább rakja...

(Móra Ferenc: Hiszek az emberben)

Bennünk fölreng a föld.
S mégis:
cöveklünk kimozdíthatatlan.

A szavunk törvény.
S minden jövendölésünk:
megtörtént bizonyos.

Kerülő nincs.
Az abszolút vagyunk.
A temérdek.
A meg nem mérhető.
S az akaratos-végig-változás!

A rendnek csúfolt zűrzavarból
új rendet a világra!

(Komjáti Aladár: Bolsevikiek)

. . . kihirdették a proletárdiktatúrát. Már nem is tudom, másnap, vagy harmadnap aztán, ahogy láttuk, hogy komoly a dolog, összeálltunk a földmunkáscsoport elnökével, Csige Istvánnal, végigjártuk a takarékpénztárakat, postát, és lezárattuk a pénztárt. Az elöljáróság, mint a legtöbb falusi elöljáróság, a helyén maradt; megváltozott a kormány, ők tudomásul vették. . . hamarjában összeállítottunk egy munkástanácsot, amelyben a földmunkások mellett kisgazdák, kisiparosok, tanítók, tisztviselők, sőt vörösgárdává változott nemzetőrség és csendőrség is képviselve volt. Megválasztottuk a háromtagú direktóriumot, amelynek én is tagja lettem. A közigazgatáshoz kerültem, a főjegyző mellé. Emellett a munkástanács jegyzője is én voltam. Természetes, hogy számot vetni magammal nem volt időm, de avval sem, hogy amit rám bíztak, el tudom-e végezni. Amit nem tudunk, majd megtanuljuk, belejövünk, új osztálynak kell átvenni az irányítást. . .

(Veres Péter: Számadás)

(S. A.)

Irodalom: Márciusi Nap. Magyar írók és költők a Tanácsköztársaságról. Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.
Irodalom és forradalom 1917–1919. Az orosz és magyar forradalmak egykorú dokumentumok tükrében. Magvető Könyvkiadó 1956.

A kalapácsos ember

Száz éve, 1886. november 30-án született Biró Mihály grafikusművész és szobrász.

Biró Mihály

Amikor Biró Mihály 1910 őszén hosszas külföldi tanulmányútjáról hazatért, készséggel állította tehetségét a szociáldemokrácia szolgálatába. A Szociáldemokrata Párt 1910 októberében nagy tüntetést szervezett a fővárosban a lakbéruzsora és az egyre emelkedő élelmiszerárak ellen. Az MSZDP Biró Mihályra bízta a tüntetésre mozgósító két plakát megtervezését. Az agitációs plakátoknak olyan sikere volt, hogy a tüntetésen transzparensként hordozható hat táblakép elkészítésére is felkérték. A korabeli *Népszava* tudósítása szerint a művész három nap alatt készítette el a karikaturisztikus propagandaképeket, amelyek tökéletesen illeszkedtek a tüntetés hangulatához. Ezután Biró Mihály az MSZDP rajzolója lett. Átütő sikerét az 1911-ben, a *Népszava* népszerűsítésére készített „Itt az Írás" című propagandaplakátjával érte el. Először jelent meg Budapest utcáin a vörös kalapácsos ember figurája, amely később az MSZDP emblémájává vált.

Biró Mihály Budapesten született. Középiskoláit a Markó utcai Főreáliskolában végezte és érettségi után az Iparművészeti Iskolára iratkozott be. Kezdetben szobrásznak és iparművésznek készült, Simay Imrénél tanult. Főiskolás évei alatt többször kapott kitüntetést és munkái megjelentek a korabeli lapokban. A főiskola ösztöndíjával járt Berlinben, Münchenben, Belgiumban és Franciaországban. 1909–1910-ben Angliában dolgozott Ch. R. Aschbee-nél, és ekkoriban nyerte meg a *The Studio* című angol lap plakettpályázatának első díját. Tevékenységéről a *Magyar Iparművészet* című folyóirat számolt be 1910-ben.

Biró ekkoriban még mint szobrász és ötvös-iparművész tűnt ígéretes tehetségnek, főként plakett-tervezőként tartották szá-

mon. Grafikai zsenialitása akkor bontakozott ki, amikor később a Magyarországi Szociáldemokrata Párt számára politikai plakátokat készített.

Bátyja, Biró Dezső könyvkötő, 1903-tól az MSZDP pártmunkása, a *Népszavát* megjelentető Világosság kiadóhivatal vezetője volt. Az ő révén ismerkedett meg a fiatal művész a munkásmozgalommal, de a munkásmozgalomhoz való művészi kötődését angliai tanulmányai is elmélyítették. Későbbi grafikai munkásságára kétségkívül hatással volt Walter Crane, akit a magyar közönség az 1900-as budapesti kiállítása alkalmával ismerhetett meg, s akinek kapcsolatai a munkásmozgalommal és a szocializmus ideológiájával rendkívül erősek voltak.

Biró híres figurája, a kalapácsos munkás alakja már korábban feltűnt a nemzetközi szocialista művészetben, és a magyar sajtógrafikában is találkozunk előzményeivel. Az 1903-as kiadású „Népszava Naptára" fedőlapja – V. M. aláírással – vörös alapra nyomott, félmeztelen munkás alakjával jelent meg, a lépő figura kalapácsával egy lapuló sárkányra sújtott. Biró Mihály tehát már ismert jelképekre támaszkodott, s ezek alapján tömörítette tökéletessé és tette a harcos proletariátus szimbólumává a kalapácsot tartó embert.

Modellje Fischer Tibor birkózó világbajnok volt, aki 1910-ben nehézsúlyú bajnokságot nyert. Győzelme után Biró Dezső gratulált neki és bemutatta öccsének, aki felkérte a kidolgozott izmú, remek testalkatú sportolót, álljon modellt férfiakt tanulmányaihoz. Fischer ezután rendszeresen modellt állt a művésznek Visegrádi u. 9. alatti műtermében. Visszaemlékezéseiben leírja, hogy egy alkalommal Biró arra kérte, balról jobbra sújtó pózt vegyen fel. Így született meg a monumentális munkásfigura, amely végigkísérte nemcsak Biró Mihály életútját, de a magyar legális munkásmozgalomét is, hiszen mint a szocialista kiadó emblémája a párt minden hivatalos kiadványán szerepelt, jelvényként pedig a szociáldemokrata munkások gomblyukába került Biró Mihály az MSZDP tagjaként a párt megbízásából propagandarajzokat, plakátokat, levelezőlapokat készített és tovább folytatta szobrászi tevékenységét is. 1913-ban a Világosság kiadó számára megmintázta Marx portréját, amely bronzolt gipsz formában maradt fenn. Ő készítette el az Országos Társadalombiztosító Intézet székházának reliefjeit is. Szecessziós stílusú bronz íróasztali készlete iparművész-tervező tehetségéről árulkodik. Plakátot nemcsak politikai témájút tervezett. Pályázatra küldte be az Állatkertet hirdető plakátját, rajzolt ex libriseket, alkoholellenes és kereskedelmi plakátokat is. 1913-ban nyílt meg gyűjteményes kiállítása.

A híres plakát: a kalapácsos ember

Kialakult senkiével sem összetéveszthető, egyéni plakátstílusának jellegzetessége: erős kontúrokkal határolt, nagy sík felületek, a lényegre összpontosított, kiemelt, uralkodó motívum, nagyvonalúan, mégis gondosan tipografált, tömör szöveg. A karikatúrához való vonzódása, ironizáló hajlama, amely már az első, az 1910-es tüntetéshez készült táblaképeken megmutatkozott, végig rányomta bélyegét alkotóművészetére. A felfelé ívelő művészpályát még az első világháború sem törte meg. Bevonult katonának – és a harctéren is dolgozott. Huszonkét hónapi harctéri szolgálata alatt – hadnagyi rangot ért el – megjárta a világháború legsúlyosabb frontjait, megfordult Szerbiában, Dalmáciában, Dél-Tirolban. Háborús élményeit rajzsorozatban, festményeken örökítette meg. A harctéren veszélyes tüdő- és mellhártyagyulladást kapott, amely egész életére kiható nyomokat hagyott egészségén: kifejlődött tüdőasztmája gyógyíthatatlan betegséggé vált.

Az 1918-as forradalmi események már a fővárosban találták, és ismét bekapcsolódott a politikai propagandamunkába. Az Országos Propaganda Bizottság megbízásából készített plakátokat, amelyeket kis méretű levelezőlap alakban is terjesztettek. A Károlyi-kormány idején bízták meg nagy hatású, „Bitangok, ezt akartátok?" című plakátjának megtervezésével, amelynek kinyomtatására már a Tanácsköztársaság kikiáltása után került sor. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején művészetét a proletárdiktatúra szolgálatába állította (egy ideig

megbízást kapott a szocializált *Borszsem Jankó* című szatirikus lap művészi-szerkesztői teendőinek ellátására is, de időközben a lapot a papírkorlátozás következtében megszüntették). Csatlakozott a Vörös Őrséghez, és 1919. április 28-án a budapesti I. Vörös Gyalogezredhez osztották be szolgálatra. Legnagyobbszabású művészi megbízatása: Budapest 1919. május 1-i dekorációs munkálatainak megtervezése, illetve a dekorációs munkák összefogása volt. E munkában a proletárforradalomhoz csatlakozott művészek legjobbjai vettek részt, de a grandiózus ünnepségek hátteréül szolgáló monumentális feldíszítés Biró Mihály nevéhez fűződik. A monumentalitásra való hajlama és készsége, amely plakáttervező művészetében már korábban is megmutatkozott, ekkor kapott igazán teret, és Biró megvalósíthatta legmerészebb álmait. Vörös kalapácsos embere óriássá növekedve jelent meg a falakon, s Tóth Árpád: „Új Isten" című versének konkrét ihletőjévé vált:

A véres földnek vére szülte őt,
A sok kiomlott, sűrű, keserű
Vér összeállt a fájó földeken,
Testté tapadt, alakká tornyosult,
Vérszínű, nagy mezítelen alakká,
Ki ország lépő-tágra tárja lábát . . .

— — — — — — — — — — — —

Formáld át sáros, bűnös, ócska bolygónk,
Mit elrontott sok régi, uri isten,
Te istenek közt új és proletár,
Formáld boldoggá pörölyös kezeddel . . .

— — — — — — — — — — — —

A Tanácsköztársaság leverése után Biró Mihálynak menekülnie kellett, és Dezső bátyjával együtt Bécsbe emigrált. Biró Dezső itt a szocialista könyvkiadó munkatársa lett, Biró Mihály pedig különböző lapok számára készített rajzokat. Dolgozott többek között az *Arbeiter-Zeitung*, az emigráns magyar *Az Ember* és a *Die Bühne* című színházi lap számára is. Kapcsolatban állt a magyar szocialista Világosság-csoporttal. Bécsben korábban is ismerték művészetét, már az 1910-es években beszámoltak a lapok művészi eredményeiről. Számos megrendelést kapott Ausztria Szociáldemokrata Munkáspártjától is. Az ő megrendelésükre készítette el 1920-ban választási plakátjukat. Ezen a

vörös kalapácsos ember figurájának újrafogalmazásával találkozunk.

Legnagyobb hatású műve korai emigrációs korszakából a húsz lapból álló ún. „Horthy-album", amelyben a fehérterror áldozatainak állít emléket. Ez a borzalmakat megjelenítő rajzsorozat olyan felháborodást keltett a hivatalos Magyarországon, hogy terjesztését megtiltották, felbukkanó példányait elkobozták és a művész miatta nem térhetett haza a Horthy-uralom végéig.

A kezdeti sikeres megrendelések azonban lassan elmaradtak, és Bíró egyre nehezebb anyagi körülmények közé került. Kereskedelmi reklám- és filmplakátok tervezéséhez fogott és feltűnő eredményei ismét megjavították anyagi helyzetét. Megnősült, felesége Jeni Zehmann tisztviselőnő, osztrák állampolgár volt, egy kislányuk született. Bátyja, Dezső 1925-ben visszatérhetett Magyarországra, Biró Mihály számára azonban a Horthy-rendszer nem adott amnesztiát. Utolsó bécsi művészi sikerének könyvelhette el a Brockhaus-lexikon illusztrációinak megrendelését.

1929-ben Berlinbe költözött, de ekkor sem szakadt meg a kapcsolata a magyar szocialista munkásmozgalommal. Rendszeresen küldött haza rajzokat a *Népszava* kiadójának. Az ő illusztrációjával jelent meg pl. a *Népszava* 1930. május 1-i száma, és ő illusztrálta a *Népszava* évenkénti május 1-i mellékleteit is.

1930-ban a német szociáldemokrata párt plakátpályázatot írt ki, amelyre hatvan művészt hívtak meg. Több mint száz mű érkezett be. A beküldött tervekből kiállítást rendeztek és a közönség szavazatai alapján a pályázatot Biró Mihály nyerte meg. A német nőmunkás szervezet is tőle rendelte meg a nemzetközi nőnap plakátját. Berlinben a magyar származású Glöckner Ernő könyvkiadó megrendelésére könyvillusztrációkat készített, ezenkívül számos kereskedelmi, színházi és filmplakátot is alkotott.

1933-ban visszatért Bécsbe, az 1934. februári bécsi fasiszta puccskísérlet következtében azonban menekülni kényszerült, több magyar politikai emigránssal együtt. Pozsonyban kaptak letelepedési engedélyt, de hivatalos munkavállalási engedélyt nem. Családja Ausztriában maradt, és ő rendkívül nehéz anyagi körülmények közé került. Az MSZDP juttatott neki bizonyos anyagi támogatást, ami voltaképpen a hazaküldött grafikák honoráriumának volt tekinthető. Szállodai szobája műteremnek nem volt alkalmas, és mint politikai menekültnek korlátozott mozgási szabadsága volt.

Bár kapcsolatban állt a csehszlovákiai szociáldemokrata párt-

tal, politikai tevékenységet nem folytathatott. A szlovákiai baloldali magyar értelmiséggel fenntartott kapcsolatai révén bizonyos művészi megrendeléseket kapott, mégis rendkívül szűkösen tudta magát fenntartani. Teljes művészi és lelki válságba jutott, amelyhez alapvetően gyenge egészségi állapota is hozzájárult.

A fasizmus előretörésének következtében, 1938-ban a csehszlovákiában élő politikai emigránsok helyzete tragikussá vált. Ekkor a Szociáldemokrata Internacionálé sietett segítségükre. Útlevelet és vízumot szereztek a menekülteknek a skandináv államokba, Hollandiába és Franciaországba. A menekültek ügyeit Prágából intézték. Biró Mihály is Prágába utazott, innen repült tovább Párizsba.

1938. november 30-án érkezett meg, nincstelenül, a francia fővárosba, kálváriája újabb állomására. Még a pozsonyi francia konzul jóvoltából mint politikai üldözött, állandó letelepedési vízumhoz jutott, családja azonban nem követhette. Kapcsolatba lépett a párizsi Világosság-csoporttal, és a magyar politikai emigránsok révén ismét megrendeléseket kapott. Egy angol lexikonhoz készített rajzokat, vállalt reklámgrafikákat és iparművészeti feladatokat is. Franciaország német megszállása után Párizsból menekülnie kellett, 1942-ben internáló táborba került, mindene elpusztult a háború alatt.

A felszabadulás rendkívül súlyos állapotban találta. Betegen, lefogyva, összetörve, munkaképtelenül feküdt egy párizsi kórházban, amikor elvtársai segítségére siettek. Párizsból, Budapestről, Stockholmból, Bécsből fogtak össze azok, akik benne az elkötelezett művészt, a vörös kalapácsos ember világhírű megalkotóját tisztelték. Pénzzel és orvosi ellátással támogatták és megindították az akciót hazatéréséért.

Itthon a Képzőművészeti Főiskola tanári kinevezése várta, és a magyar állam megfelelő lakást és műtermet biztosított számára. 28 évi üldöztetés után, 1947-ben tért haza, de már halálos betegen. 1948. október 6-án halt meg.

A magyar politikai plakátművészet egyik legnagyobb alakja volt, grafikai munkássága nemcsak művészettörténeti, hanem történelmi szempontból is nagy jelentőségűnek tekinthető.

(K. S.)

Irodalom: *Koós Judit:* Style 1900. Képzőművészeti Alap 1979.
Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet története. Corvina Kiadó 1970.
Fischer Tibor: Egy világbajnok emlékei. Sportkiadó 1964.

December

1786. XII. 2. *Megindul a* Magyar Kurir *című hetenként kétszer megjelenő lap Bécsben.*

1911. XII. 2. Hans Habe, magyar származású német író születése.

1906. XII. 4. Rózsa Ferenc, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.

1811. XII. 5. Az országgyűlés alsótáblájának törvényjavaslata a magyar nyelv ügyében.

1936. XII. 6. A kínai Vörös Hadsereg elfoglalja Jenant.

1886. XII. 7. Móricz Miklós író, statisztikus születése.

1911. XII. 7. *A Népopera, a mai Erkel Színház megnyitása Budapesten.*

1961. XII. 9. Tanganyika függetlenné válik.

1961. XII. 10. Kennedy 15 000 „tanácsadót" küld Dél-Vietnamba.

1811. XII. 11. Asbóth Sándor honvédtiszt, Kossuth szárnysegédje, az amerikai polgárháború tábornoka születése.

1886. XII. 12. Takács Sándor pilóta, a magyar repülés úttörője születése.

1961. XII 12–15. A KGST XV. ülésszaka Varsóban.

1911. XII. 14. Roald Amundsen elsőként eléri a Déli-sarkot.

1926. XII. 14–16. Országgyűlési választások Magyarországon.

1906. XII. 15. Sebes István, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.

1886. XII. 16. Paulay Erzsi színművész születése.

1936. XII. 16. A spanyolországi „be nem avatkozásról" szóló szerződés aláírása Londonban.

1906. XII. 18. Zelk Zoltán költő születése.

1961. XII. 18–19. Goa, Damao és Diu volt portugál gyarmatok India részeivé válnak.

1906. XII. 19. L. I. Brezsnyev, az SZKP volt főtitkára születése.

1736. XII. 21. Jonathan Hulls szabadalmat kap a világ első gőzgépes vontatóhajójára.
1866. XII. 21. Tömörkény István író születése.
1861. XII. 25. Thirring Gusztáv statisztikus, földrajztudós születése.
1886. XII. 25. Trócsányi Zoltán művelődéstörténész születése.
1911. XII. 25. Bagi Ilona, a magyar munkásmozgalom harcosa születése.
1936. XII. 25. KKP–Kuomintang-szövetség a japánok ellen.
1926. XII. 27. Megjelenik az új magyar pénz, a pengő.
1961. XII. 29. A rudabányai vasércdúsító felavatása.

Egy „második": a Magyar Kurir

Kétszáz éve, 1786. december 2-án jelent meg korai sajtótörténetünk egyik legjelesebb lapja, a *Magyar Kurir*.

„Mi már két esztendőktől fogva írt újságainkat minden lehetőképpen megjobbítani, a közönséges haszonra alkalmaztatni és Magyar Kurir név alatt... tulajdon költségünkön, szebb formában és megkettőzött szorgalmatossággal kibocsátani és azokkal az azokat nem utáló Érdemes Közönségnek egy magyaros főhajtással összeköttetett láb hátrahúzással kalapot emelintve udvarolni el nem múlatjuk." – Szacsvay Sándor és társa, Tállyai Dániel két évszázada fogalmazta ezt a ma már bizony nehézkes stílusú előfizetési felhívást (amelyet – a könnyebb olvashatóság kedvéért – a mai helyesíráshoz igazodva idéztünk, mint ahogy a következőkben is idézni fogunk). Az előzményekhez hozzátartozik, hogy 1780-ban Pozsonyban megjelent a legelső magyar nyelvű újság, Rát Mátyás *Magyar Hirmondó*ja – Szacsvay annak egyik legjobb tollú munkatársa volt, és körükhöz tartozott Tállyai is. Ám amikor önállósulni akartak, beleütköztek a kiváltságaikra hivatkozó pozsonyi nyomdászok és az új laptól megrettenő Magyar Helytartótanács ellenkezésébe. 1786. július 1-én mégis megjelent a lap, de mert hiányzott az engedély, a példányokat elkobozták, a nyomdászt (!) pedig két napra elzárták.

Szacsvay kerülőre kényszerült: Bécsbe ment, s útjának többszörös haszna volt. A császárváros élete sokkal elevenebb volt Pozsonyénál, a felvilágosodás eszméi jobban áthatották a közgondolkodást, ebben a szellemben tucatszámra adtak ki német újságokat. Az sem volt jelentéktelen, hogy a leendő szerkesztőnek régi ismerőse volt II. József kabinettitkára. A Magyar Helytartótanács persze nem támogatta a bécsi lapkiadást sem, ellenben az uralkodó engedélyezte megjelenését, tudván, hogy az újabb orgánum is az ő eszméinek propagálója.

Az 1786 decemberétől immár engedéllyel – hetenként kétszer – megjelenő lap jól tükrözte Szacsvay újságírói tehetségét, de azt a dilemmáját is, hogy a magyar nemességhez vagy az uralkodóhoz csatlakozzon-e inkább. Az előbbi mellett szólt a Bécstől való függetlenedni akarás vágya, az utóbbi mellett a

polgárias átalakulás reménye. A nemesség támogatása ellen szóló súlyos érv volt a magyar kiváltságosok ragaszkodása az egyre korszerűtlenebbé váló feudális jogokhoz, a polgárosodás szolgálatának pedig a magyarok önállósodási törekvéseit megfékezni akaró szándék volt a támadható pontja. Szacsvay kezdetben a jozefinizmus hívének vallotta magát, később azonban a másik oldalra pártolt. Nem volt könnyű dolga, hiszen mindvégig meg akart felelni az 1791-ben papírra is vetett szakmai hitvallásának: „Az újságíró az ártatlanság köntösében küld mindent a közönség elébe, mintha sem vallása, sem atyja és atyafia, sem nemzete és hazája nem volna... az újságírónak oly kétszínűség, megrögzött előítélet és részrehajlás nélkül valónak kell lennie, ki csak az igazságot szólja és követi."

Csakhogy nagyon nehéz volt kitartani az elvek mellett, hiszen közben arra is figyelni kellett, hogy mit enged meg és mit tilt az uralkodói akarat vagy annak szigorú végrehajtója, a cenzúrahivatal. Az 1790-ben kiadott szabályzat megtiltotta, hogy a magyar lapok olyan hírt közöljenek, amely félelmet vagy bizalmatlanságot kelthet, gyöngítheti az uralkodó, a hivatalok és a vallás tekintélyét, a fennálló rend elleni népmozgalmakról vagy „a kedélyt izgató" országgyűlési beszédekről tudósít és külföldi forradalmi eseményekről szól – az utóbbiak közül kivéve azokat, amelyek valamelyik bécsi német újságban már megjelentek.

Nem véletlen hát, hogy a legtöbb szám efféle hírekkel kezdődik: „A mi Fels. Urunk, F. Asszonyunk, Ferenc fő Herceg, a Palatinus és az egész Ts. Királyi Udvar még ugyan Bécsbe bé nem érkeztenek, de úti társzekereik még tegnap előtt megérkezvén, nincs olyan szempillantás, melyben ohajtva ne váratnának." Ezek után következhettek csak az érdemi hírek (mellesleg: a legkülönfélébb tárgyú cikkek kiemelt cím nélkül, szinte egyetlen szürke folyamként követték egymást). Akadt köztük ma is könnyen, sőt élvezettel olvasható hazai hír: „6 dik Okt. – Itt a mult hétfőn az őszi híves eső húllani kezdett a' hosszas szárazság után, mely szintén 4 napokig tarta. Azonban oldalfélt egy része a havasoknak a hótól megfejéredék, és szombaton éjszaka a nagy hideg és hó harmat a szöllö leveleit meg perzselé; mindazonáltal reméljük, hogy leszen olyan jó borunk, mint a mult esztendőben. A' hosszas szárazság miatt a vetéssel söt a szántással ugy el késtek a gazdák, hogy a mostani legnagyobb fordulója a városnak ötöd részben sincs megugarolva. Most már kellene vetni, de a törökbúza szedés és más gyümölcsök betakarítása akadályoztat." (Nehéz lenne kideríteni, hogy a kolozsvári tudósító

(LV.) 7.

Magyar Kurir

A' ROMAI TSASZARI ES AP. KIRALYI FELSEG-NEK KEGYELMES ENGEDELMEVEL.

[illegible] EZTENDŐL Szeredán 22. Julius[illegible] 1789.

Tiltott Semmi, és —— Elegyes valami.

BERBIR Vára meg-vételének még igért bővebb környülállásai a' F. Hadi-Kantzelláriától hozzánkhoz nem érkeztenek; azért míg következendő Levelünkben azt írhatnók-meg, az önként el[illegible] dott Berbirbéliek mitsoda prédát hagytanak légyen minékünk, a' Budai Tudósítások-szerint írhatjuk, hogy F. M. Laudon innen a' Horvát országi Táborral már meg-mozdúlt, és Szerim felé nyomul, hogy a' maga szelébe vett szándékját tovább követhesse. Megint a' Békesség Tisztjei' kedves hangjan kez[illegible] dettenek némellyek beszélni, de ez annak bizonysá[illegible]

L 1 1 [illegible]

A Magyar Kurir

tolla szántotta-e ilyen szépen a papírt vagy Szacsvay írta át a döcögős kéziratot – de végtére ez mindegy volt az olvasónak.)

Elgondolkodhattak az olvasók a német nyelv terjedését szorgalmazó – II. József elképzeléseinek jegyében fogant – eszmefuttatáson: „Nem nagy szerencsétlenség-é, az egykülömben bölcs, okos, tudós, jószívű, minden külső és belső érzékenységgel felruházott embernek, ha ötet az a kis szájban forgó szóeszköz, a nyelv, süketté, vakká, némává, tudatlanná tészi, és minden szolgálatra vagy idegen nemzetekkel való kereskedésre alkalmatlannak bírálja? – Ifjak! szükséges a német nyelvnek tanulása."

A *Kurir* nagyobbik felét a külföldi hírek töltötték meg. Szacsvay dicsérete, hogy különösképpen gyakran vett át forrásaiból a francia forradalomról szólókat. Vagy szó szerint, vagy átfogalmazva, néha pedig – ha máskülönben a megjelentetésére kevés reménye lehetett – a valóságos helyszíneket és szereplőket mással helyettesítő mesévé, párbeszéddé formálva őket. Olykor még ez sem volt elegendő, vagy talán Szacsvay lett bátrabb a megengedettnél. Mindenesetre a cenzúra gyakran mondatokat, máskor egész bekezdéseket húzott ki az újságból. Előfordult, hogy üresen maradt a törölt részek helye, s a szerkesztő odaírta:

„Innen a betűk a rostában maradtak", „A rostában maradott, konkoly volt és kihullott", „Aki többet akar írni ujságjába, mint más, lám mind benne marad a rostába!" Ez utóbbi mondatból a jártasabb olvasó rájöhetett, miféle szél fújta szét a betűket (s ha már az olvasókról esett szó: a *Kurir*nak 1790-ben 1200 előfizetője volt!).

De nemcsak a cenzúrával volt baj, a laptársak is nehezítették a *Kurir* helyzetét. Az eredetiség kezdetleges felfogását kérték számon a lapon Szacsvay modernebb hírközlési elveivel szemben. Egyikük arról írt, hogy a *Kurir* címlapján látható harsonás futár deres lova „sánta, béna, vak és rest", hiszen különben mi magyarázná, hogy más lapok híreit veszi át a szerkesztő. Szacsvay ezt elismerte, de hozzátette: örömére szolgálna, ha a többi lap meg tőle idézne. Arra hivatkozott, hogy „Kegyelmes Királyunknak egy, az 1790-dik esztendöben juliusnak 29-dikén kelt kegyelmes rendelése szerint minden bécsi újságiróknak, mégcsak a legalább való napi leveleknek is szabad minden megvizsgált bécsi és más provinciális újságokból azt ujra nyomtatni, ami néki tetszik."

Később mégis rossz napok következtek a lapra. II. József még elnézte, hogy megjelenjen egy-egy „lázító" mondat („A franciáknak példájuk által minden nemzetek úgy meg franciáltattak, hogy csaknem minden nemzet magát szeretné maga urának esmerni"), ám I. Ferenc már nem volt ilyen elnéző, 1793-ban betiltatta a *Kurir*t, amikor az átvett egy hírt XVI. Lajos francia királynak a konvent elé idéztetéséről és kihallgatásáról. Szacsvay visszavonult az újságírástól, Kolozsvárra ment és ott élt a haláláig.

A *Magyar Kurir* első korszakának históriájához tartozik, hogy a kor divatja szerint megjelentetett egy „melléklapot", a *Magyar Musát*. Abban többnyire rossznál rosszabb versek jelentek meg, a helyi tudósítók írták őket. Annál értékesebbek a kivételek: Szentjóbi, Baróti Szabó Dávid, Péczely és Kazinczy is ott szerepelnek a szerzők listáján. Jó néhány ismeretterjesztő cikket közölt benne a szerkesztő, főképpen azért, hogy a főlap politikai arculata egységes maradhasson.

De térjünk vissza a *Kurir*hoz és 1793-hoz. A betiltott lap más szerkesztőkkel három hónap múlva újra megjelent. Igaz, a nagy korszak már nem jött vissza. Nemcsak Szacsvay hiányzott, hanem megcsappant a hazai olvasói körökben érdeklődést keltő külföldi hírek száma is. A francia forradalom túljutott a delelőjén, a párizsi események izgalmát aligha pótolhatták a távoli Brazíliából vagy a Barbados-szigetekről szóló tudósítások. A ked-

venc tárgy, a háború sem volt kimeríthetetlen érdekességforrás, ráadásul a többszörös átvétel jókora késéseket okozott. Például „A Francia Császári nagy Armádiának Warsowiában Jan. 19-ik napján ki adatott Bülletinje" csak február 20-i dátummal jelent meg magyarul.

De megváltozott a *Kurir* helyzete is. A megindulása utáni években még alig volt vetélytársa, a századfordulón azonban féltucatnyi, majd tucatnyi magyar lappal kellett állnia a versenyt. S bár ebben a küzdelemben nemegyszer alulmaradt, voltak tagadhatatlan értékei. Kiváltképpen azok az írások, amelyek a magyar valóság napi történéseivel foglalkoztak. Egy 1807-ben megjelent cikk szolgálhat a legjobb példának, a nyelv régiségét leszámítva akár ma is íródhatott volna: „Komárom. Az elmult szombaton esett héti vásár végződése után, a Duna túlsó partján fekvő helységekből ide jött emberek, dél tájban vissza menni akarván, a hajós akaratja ellen ötvenketten egy ladikba ültek, mely nagyon meg lévén terhelve, a Duna közepén felfordult, s elmerült, és noha új Szönyből mingyárt egy ladik küldetett a szerencsétleneknek segítségekre, mindazon által 11-nél többet ki nem lehetett közülük a víz mélységéből fogni... Ebből, s több ehhez hasonló példákból világos, hogy a víznek rakonczája nincsen."

Egy évtized múlva még több lett a mindennapi viszonyokat, eseményeket bemutató írás. Rendszeresen közölte például a lap a forint és a „császári arany" árfolyamát, az újra megjelenő melléklapban egyebeken kívül születési és nagyon részletes halálozási statisztikákkal ismerkedhettek meg az olvasók, s hasonlóképpen a legjobb értelmű professzionizmusról tanúskodott jó néhány közgazdasági témájú írás. Az 1816-os évfolyam egyik szerzője így cikkezett: „Buda és Pest városok lakosait különös álmélkodásra gerjesztette az a jelenés, hogy a budai parton két bavariai hajó gabonával kiállott, s jószágát olcsóbban adta, mint a magyarországi kereskedők. Ezen tünemény az egész országot is figyelmessé teszi arra, hogy mely nagyot könnyebbít a kereskedésen a terheknek vízen való hordatása, és azért, mely szükséges nem csak a nagyobb folyóvizek ágyait tisztogatni, hanem a kisebbek folyását is regulázni; vagy a hol ezek nem volnának, a közösülés kedvéért vizi csatornákat készittetni. Itt az óhajtott békesség! mely megengedi, hogy egész erőnket az ország belső boldogitására fordíthassuk, és legelőször is Zala, Somogy, Veszprém vármegyék heverő kincseit a Balaton csatornáján; s Szatmár, Szabolcs, Marmaros, Ugocsa, Bereg, Ung vármegyék ter-

mékeit a Szolnok és Pest között készitendő csatornán A Dunára szállítsuk."

Ehhez képest szinte csak pletykaszámba ment, hogy az újság megírta Napóleonról: sérült kezét sósvizes kendővel gyógyítja, s nagy szomorúságára vannak az őt a szebb napokra emlékeztető fegyveres őrizők.

A lap életéből hátralevő időszak már nem sok újdonságot kínált. Legföljebb a kései olvasó lepődik meg a cikkek tükrözte viszonyokon, hiszen a kortársak bizonyára különösebb indulatok nélkül olvasták a Rimai Vasművelő Társaság hirdetményét: „A leirt vasműhelyeken kívűl azokkal egyszersmind s átaljában bérben kiadandók lésznek mind a 21 helységekben található jószágok, azokhoz tartozó mintegy 110 házhelyen lakó jobbágyokkal, és mintegy 100 zsellérekkel, kiknek marhás robotjaik 5720, gyalog robotjaik pedig 13240 napokat tésznek." A *Magyar Kurir* igyekezett minél jobban kiszolgálni korát. Úgy is, hogy hozsannázta az uralkodót (más lapok is megtették), és úgy is, hogy a melléklapjában a legkülönfélébb tárgyú ismereteket adta olvasóinak: „A krumpli eltartásáról", „Gyógyszer a fagyott tagoknak", „A selypeségről", „Anonimus vagyis Béla király' nevetlen jegyzője" stb.

A legutolsó írások esztendeje 1834. A lap megszűnése nem váltott ki viharokat. Hivatását már a XVIII. században betöltötte, s – bár csak középszerűen – állta a sarat a XIX.-ben is. Amikor elbúcsúzott olvasóitól, már csak egy volt a körülbelül száz akkori magyar újság közül, azok közül, amelyek nagyobbik felének az útját maga is egyengette annak idején. Végezetül ne feledjük azt sem: sokan és sokáig méltán szerették a *Magyar Kurirt*...

(D. Gy.)

Irodalom: *Ferenczy József:* A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest 1887.
Kókay György: A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795). Akadémiai Kiadó 1970.
Dezsényi Béla–Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. Művelt Nép Könyvkiadó 1954.
A magyar sajtó története I. köt. – 1705–1848. Akadémiai Kiadó 1979.

A színház-kolosszus

Hetvenöt éve, 1911. december 7-én nyílt meg a Népopera (ma Erkel Színház).

Magyarországon soha nem volt könnyű színházat építeni. Az első, Kerepesi (ma Rákóczi) úti Nemzeti Színháztól (1837) kezdve valóságos „átok" kíséri a magyar Thália épületeinek keletkezéstörténetét. Ez a folyamat viszályok közepette kezdődött és később is rettentően vontatottan haladt. A múlt század második felében azonban mintha felélénkült volna. Akkor készült el a Népszínház (később, 1908-ban ez lett a Nemzeti), a Lipót körúti Vígszínház és a Wesselényi utcai Magyar Színház. A századfordulót követően, 1903-ban, a régi Király (ma Majakovszkij) utcában, egy favázas mulatóból építették át a korszak sikerszínházát, a Király Színházat. Ezután hosszabb szünet következett, majd 1911 tavaszán a nyolcadik kerületben, a Tisza Kálmán (a Köztársaság) téren lerakták az újabb, minden addiginál impozánsabb fővárosi színház alapjait. A Népoperát – miként az épületet majd nevezni fogják – a kapitalista kor első korszerű színházának szánták, amely kívül-belül az új versenyszellemet tükrözi majd. Így dicsekedett a napi sajtó, meg úgy is, hogy „az új színház méretei és befogadóképessége jóval felülmúlja nemcsak a mi színházainkét, hanem az egész Európában is vezető helyet foglal el".

A kortársak bizonyára kíváncsian lapozgatták a fővárosi lapokat, amelyek részletes leírással szolgáltak arra vonatkozóan, hogy milyen is lesz az új épület: „Az épület, dacára, hogy csak egyemeletes lesz, 3166 embert képes befogadni. Ebből a földszinten 1662 ember fér el, az erkélyen 1304, a többi 200 pedig a páholyokban ül. A földszinti közönség a színház középtengelyében elhelyezett ötnyílású kis előcsarnokon át jut a nagy előcsarnokba, melynek hossza 40 méter, szélessége 10 méter, és ezáltal a tolongás a legminimumabbra csökken. Ebből az előcsarnokból a közönség fele tizenegy nyíláson keresztül jut a földszintre, a másik fele jobbra és balra egy-egy folyosón jut a helyeihez. A földszinti közönség négy csoportra van osztva, s minden csoportnak külön ruhatára van. A páholybejárók egye-

sítve és kocsifelhajtókkal külön vannak elhelyezve, egyik jobbra, a másik balra."

A Tisza Kálmán téri Népopera valamennyi addig épült pesti színházzal szemben, amelyek állami vagy fővárosi tulajdont képeztek, vagy pedig részvénytársasági alapon jöttek létre, szigorúan magánvállalkozás volt. Márkus Géza, a kiváló építész tervezte – úgyszólván családi megrendelésre. A Márkus család fontos pozíciókat töltött be a századelő magyar szellemi életében. Márkus Miksa a *Magyar Hirlap* főszerkesztője volt. Márkus Dezső az Operaház karmestere, míg a harmadik testvér: Soma, kiváló orvos. Márkus Dezsőt nemcsak karmesteri hivatása kötötte a dalszínházhoz, hanem felesége, Szoyer Ilonka is, aki drámai és koloratúrszoprán szerepekben jeleskedett.

Márkusék szerencsés csillagzat alatt kezdtek hozzá a nagy munkához. A család befolyásos barátja, Bárczy István, Budapest polgármestere ingyen telket bocsátott rendelkezésükre, a Tisza Kálmán téren. Ez az ajándék hárommillió korona értéket képviselt! A fővárosnak az volt a kikötése, hogy ezen a helyen egy olcsó helyáru, tehát a legszélesebb rétegek számára hozzáférhető zenés színházat kell létrehozniuk, amelyre a fényes, ám túlságosan drága Operaház mellett igen nagy szükség volt Budapesten.

A márciusi alapkőletétel után azonnal megkezdődött a nagy munka, amely páratlanul – legalábbis a mai fogalmaink és tapasztalataink szerint páratlanul – gyorsan haladt. Nyár végére már befejeződtek a külső munkálatok. Közben azonban egy tragikus esemény is történt, melynek nyomait máig sem sikerült még eltüntetni, illetve az ekkor keletkezett hiányosságok mindmáig nyomasztóan nehezednek az épületre.

Amikor Márkus Géza ennek a színházkolosszusnak a terveit készítette, halálosan beteg volt. Bomlott aggyal dolgozott! Senkivel sem kontrolláltatták a terveit, pedig ha így tettek volna, talán fény derült volna a hiányosságokra, sőt a szakszerűtlenségekre is, amelyek ezt az épületet önálló színházi üzem céljára szinte alkalmatlanná tették. A tervező valóságos gigantomániába esett, de csak a színház nézőtér felőli kiképzésében. Arról viszont egyszerűen megfeledkezett, hogy ehhez a színpadhoz és nézőtérhez megfelelő kiszolgáló helyiségeket (öltözőket, irodákat, raktárakat, díszlet- és jelmezműhelyeket stb.) is tervezzen. Hiába volt lenyűgöző az a kép, amely a főbejáraton át érkezők elé tárult, ha nem volt hol felkészülni az előadásokra. Ezért a tévedésért igen nagy árat kellett fizetni. Évtizedeken át egyetlen színpadi műfaj sem tudott itt gyökeret ereszteni, pedig az operától

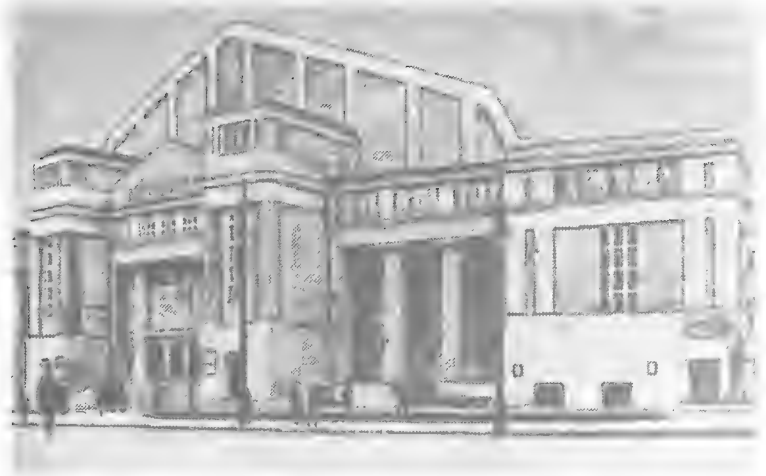

Az egykori Népopera épülete

a revüig, a koncertpódiumtól a moziig sok mindennel kísérleteztek.

1911. december 7-én Jean Nougés „Quo vadis?" című operájával nyitották meg a Népopera kapuit. Előtte Erkel Ferenc „Hunyadi László" című operájának nyitánya csendült fel. Ezzel akarták a nyilvánvaló elégedetlenséget – amiért egy magyar dalszínház kapuit idegen operával tárták szélesre – enyhíteni. Ez azonban nemigen sikerült. A főváros új dalszínháza negy év múltán csődbe jutott. „A Tisza Kálmán tér fölött beborult az ég!" – jelentették vastag betűs címekben a pesti lapok. A katasztrófa okát elemezve megírták, hogy szó sem volt már a kezdetben meghirdetett jelszavakról („Zenei kultúrát a népnek!", „Olcsó helyárakat!", „Népszerű zenét!"). „Mire a Népopera megnyílt, akkorra már csak a börzekirályok és sikkasztók fizethették meg a helyárakat... s a potyatelken népies jelszavakkal épült színház igen hasonlatos volt a New York-i milliomosok operaházához, a Metropolitanhez. De csak abban, csakis a helyárakban. Mert különben különleges érzékkel válogatták össze a tehetségtelen, tehát olcsó ensemblet, amelyben szánalmasan lézengett egy-két érdemes művész. A díszletek lomtárból való ódi és ízléstelen portékák, a kosztümök bécsi zsibárul, a rendezés zengerájba való ízléstelenség és meddő tudatlanság volt..." – így vonta meg a Népopera két és fél éves működésének mérlegét az *Élet* című folyóirat.

Az opera tehát nem váltotta be az előzetes reményeket.

Így a Népopera kénytelen volt műfajt váltani és – változatlanul a zenés színház feladatkörén belül maradva – a könnyebb operettek felé tekintett. Új szerzők: Kálmán Imre és Zerkovitz Béla nevei jelentek meg a plakátokon, és új színészeké is. Berky Lili és Gózon Gyula ezen a színpadon mutatkozott be a fővárosi közönség előtt. 1915 őszén mégis be kellett zárni a kapukat. Márkusék kivonultak a Tisza Kálmán téri színházból. Mi lesz tovább? Ki vállalja – vállalja-e egyáltalán valaki is? – ezt a csődtömeget? A főváros színházkolosszusának jövőjével kapcsolatban riasztó hírek keltek szárnyra. Volt például egy olyan verzió is, hogy a színházat 41 évre adják bérbe varieté és moziszkeccs előadások céljaira. Szerencsére ebből nem lett semmi. A színháznak azonban nem akadt gazdája, s ekkor a főváros kénytelen volt saját kezelésébe venni. Úgy határoztak, hogy különböző vállalkozások céljaira időről időre bérbe adják a Népoperát.

1915. december 6-án például a filharmónikusok koncertje nyitotta meg a vendégjátékok sorozatát, ezt a Vígszínház társulatának vendégjátéka követte. Kálmán Imre háromfelvonásos operettjét, a „Zsuzsi kisasszony"-t játszották. Egetverő üzleti sikert azonban egyik vendégszereplés sem aratott, ami egyúttal azt is jelentette, hogy ez a szisztéma nem vált be. Tovább kellett lépni. 1916. október 7-én sikerült új bérlőtulajdonost szerezniük: Beöthy László személyében, akinek már két fővárosi színház (a Király, illetve a Magyar Színház) is a birtokában volt. Beöthy megpróbálta hatalmát az összes fővárosi színházra kiterjeszteni, nagyszabású, úgynevezett trösztösítési kísérletének következő láncszeme volt a Népopera bérletének megszerzése. Százhúszezer koronát ajánlott fel jövedelemrészesedés címén a fővárosnak. Egy szezonnál azonban Beöthy László sem bírta tovább.

A következő bérlő – Faludi Sándor – 1917. szeptember 5-én már új néven nyitotta meg a Tisza Kálmán téri épületet. Az agyonkompromittált színház homlokzatáról végleg lekerült a Népopera nyolc betűje és helyette a kissé hosszabb név került fel: Városi Színház. Vágó László tervei alapján végezték el a belső korszerűsítési munkákat. Az előcsarnokot sötétvörösre festették és a nézőteret is átalakították. A krónikások azt is feljegyezték, hogy „a nézőtér kisebb, intimebb és díszesebb lett", ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 866 ülőhelyet távolítottak el a nézőtérről. Ennyivel lett kisebb a Városi Színház. Sajnos azonban a színházat még így sem tudták megtölteni. Tovább romlott a helyzet. Változásokra csak a Tanácsköztársaság napjaiban

került sor, amikor igen nagy erőfeszítéseket tettek, hogy minden osztály előtt szélesre tárják a színházak kapuit. Azokban a napokban a Városi Színházban is pezsgő élet folyt. A felülkerekedő ellenforradalmi rendszer azonban visszaállította a korábbi állapotokat. A Városi Színház is halálra volt ítélve!

1921 januárjában pályázatot hirdettek a színház bérletére. Nem kis meglepetésre az állam is benyújtotta saját pályázatát. A főváros, illetve az erre illetékes Népszínházi Bizottság azonban Ábrányi Emil pályázatát találta a legalkalmasabbnak és azt fogadta el. Ábrányi – némi csellel – azonnal továbbadta a jogot – az államnak. Egyszerre tehát ketten is jól jártak: az állam új „fiókoperához" jutott, Ábrányit pedig kinevezte igazgatójának. Így, kissé puccsszerűen jött létre Budapest másik dalszínháza, amelynek önálló társulata, zenekara és kórusa volt. A magánénekesek sűrűn vendégszerepeltek a másik színházban. A Városi Színház a húszas évek elején – többek között – arról vált híressé, hogy itt mutatkozott be a legfiatalabb magyar énekesgárda: a jövő nagy ígéretei. Walter Rózsi a „Tosca" címszerepében remekelt, Németh Mária Verdi „Álarcosbál" című operájában aratott páratlan sikert és egy másik Verdi műben, a „Trubadur"-ban lépett föl először Székely Mihály.

A húszas évek elején a nyomasztó gazdasági helyzet miatt akadozott a színházlátogatás is Budapesten. Különösen a színházaknál dolgozó munkások – énekesek, zenészek, műszakiak – érezték a már-már elviselhetetlen terheket. 1923 novemberében kirobbant az első hazai zenészsztrájk. Színhely: a Városi Színház. Ekkor történt, hogy a „Rigoletto" előadás kezdetekor a zenekar nem foglalta el helyét a zenekari árokban, hanem az öltözőkben maradt. Így tiltakozott. Az előadás mégis elkezdődött. A karmester zongorán kísérte az első felvonást...

1924. november 14-én ismét új tulajdonos-bérlő került a Városi Színház élére: Sebestyén Géza, a Buda–Miskolc-társulat addigi igazgatója. (Két előző állomáshelye a Budai Színkör, illetve Miskolc volt.) A Városi Színház Sebestyén-korszaka változó szerencsével kezdődött. Pedig Sebestyén kifejezetten jó színházigazgató volt, akinek a fővárosban is kiváló színészek segítettek. Sikerült például megszereznie Fedák Sárit, a húszas évek legnépszerűbb primadonnáját éppúgy, mint Fedák utódát, sőt – ebben az időben még – legveszélyesebb ellenfelét: Honthy Hannát. Ők ketten mindig teltházakat vonzottak. Az operettek mellett Sebestyén az operát is szerette volna favorizálni, többek között az ő igazgatása alatt járt először Budapesten Fjodor Saljapin.

De minden erőfeszítése ellenére a Tisza Kálmán téri színház sorsa egyre bizonytalanabbá vált. 1930-ban már botrányoktól volt zajos a Városi Színház és környéke. Az esti 3500 pengős kiadásokkal szemben a bevétel alig érte el a 900 pengőt. Sebestyén Géza végül már képtelen volt kifizetni színészeit, jelentős gázsitartozásai voltak. A színészek pedig éheztek, nyomorogtak s minden ingóságukat zálogba adták. Ekkor társulati ülést hívtak össze, amelyen olyan határozat született, hogy beszüntetik a játékot, mert az esti fellépésre már úgyszólván fizikailag sem voltak képesek.

Sebestyén Géza távozott a Városi Színházból és átadta helyét Ferenczy Károlynak, az addigi gazdasági igazgatónak. Az új rezsim azonban néhány óra múlva összeomlott. Éveken át bizonytalan volt a színház sorsa. Ekkor koncertteremként használták. Sok világhírű karmester és szólista járt itt.

A negyvenes évek elején, amikor a nacionalista és soviniszta propaganda fénykorát élte, a Városi Színház lett az uszítás és a háborús hisztériakeltés szellemi fellegvára. 1940. október 17-én este nyílt meg a színháznak az a fölöttébb kétes „új" korszaka, amikor még a nevét is megújították: Magyar Művelődés Háza lett. Ennek a névnek azonban semmi köze sem volt ahhoz, ami a színház falai között történt. Itt tartották a politikai nagygyűléseket és itt rendezték a háborús évek sírva vigadó kívánsághangversenyeit, amikor magyarnótázás és szalonzenélés közben irredenta verseket szavaltak: a szerencsétlen, frontra hajszolt katonákban így próbálták ébren tartani a „kultúrszellemet".

Ehhez az épülethez fűződik a magyar antifasiszták egyik bátor vállalkozása is. 1945. január elején szétrobbantották a nyilasok egyik gyűlését, ezzel is jelezve, hogy él a magyar nemzeti ellenállás!

1945 nyarán a Városi Színház romos épületéhez senki nem mert hozzányúlni. Túlságosan sokba került volna az újjáépítés. A színház kincset érő teljes moziberendezése azonban csodálatosképpen épen megúszta a viszontagságos hónapokat. Gáspár Margit talált rá, aki a *Városházi Napló* című lapot szerkesztette. Az ő ötlete volt, hogy a nagy befogadóképességű Városi Színházat ideiglenesen alakítsák át mozivá s az ily módon befolyó tiszta bevételből gyógyítsák be az épület háborús sebeit.

A színházkolosszus harmincöt éves fennállása alatt a mozi volt szinte az egyetlen biztos bevételi forrás. Így hát nem volt meglepő, hogy két év múlva már olyan tervek születtek, hogy a színpadot és a nézőteret adják vissza eredeti rendeltetésének,

de az épület alagsorában alakítsanak ki egy mozihelyiséget, vagyis hogy itt, a Tisza Kálmán téren egy világvárosi szórakoztató központot hozzanak létre. Az ehhez szükséges 600 000 forintot könnyűszerrel biztosította volna a Városi Színház mozibevétele. Mégsem lett semmi ebből a szépen kigondolt elképzelésből.

1949-ben már ismét az Operaház telepedett le a Köztársaság téri épületben, de egyelőre csak ideiglenes jelleggel. A Népművelési Minisztérium rendelete, amely a Városi Színházat az Operaház kezelésébe adta, 1951. szeptember 1-i keltezésű. Azóta ez a főváros második dalszínháza.

(B. T.)

Irodalom: *Bános Tibor:* Regény a pesti színházakról. Magvető Könyvkiadó 1973.
Bános Tibor: Újabb regény a pesti színházakról. Magvető Könyvkiadó 1983.

Az „Évfordulók" eddig megjelent köteteinek név- és tárgymutatója

Adler, Victor 1977/144
Ady Endre 1977/257
Alkotmány ünnepe 1973/181, 1974/187, 1975/159, 1976/191, 1977/180, 1978/177, 1979/189, 1980/172, 1981/177, 1982/190, 1983/201, 1984/184, 1985/273, 1986/257
Allende, Salvador 1983/189
Alpári Gyula 1982/15
Algériai tiszti lázadás (1961) 1986/172
Általános vasutassztrájk Magyarországon (1904) 1979/101
Amerikai–spanyol háború 1978/107
Angliai általános sztrájk (1926) 1976/143
Angol–búr háború 1974/250
Antantszerződés (1904) 1979/93
Antifasiszta felkelés Bulgáriában (1923) 1973/199
Apáczai Csere János 1975/114
Apollinaire, Guillaume 1980/179
Április negyedike 1973/96, 1974/91, 1975/69, 1976/111, 1977/106, 1978/89, 1979/87, 1980/77, 1981/81, 1982/103, 1983/101, 1984/103, 1985/121, 1986/132
Aradi vértanúk (1849) 1974/223
Arany János 1977/41
Aratósztrájkok nyara (1906) 1981/133
Asztalos István 1984/189
Atombomba 1975/149
Atomerőmű a Szovjetunióban 1979/149
Ausztria (1927. júliusi sztrájk) 1977/159
Ausztria (Államszerződés, 1955) 1980/125
Babits Mihály 1983/273
Bagdadi paktum (1955) 1980/89
Bajcsy-Zsilinszky Endre 1986/209
Bajza József 1979/23
Balázs Béla 1984/179
Bálint György 1981/149
Balkán-háború (első) 1982/127
Balzac, Honoré de 1974/127
Bandungi értekezlet (1955) 1980/94
Bánk bán-ősbemutató 1985/61
Bánki Donát 1984/135
Barbusse, Henri 1973/123
Barta Lajos 1978/243
Bartók Béla 1981/71
Beaumarchais 1982/19
Beecher Stowe, Harriet 1986/222
Bécsi munkásfelkelés 1984/45
Békésszentandrási parasztzendülés (1735) 1985/148
Békeszerződések Magyarországgal (1947) 1977/24
Békés-Glass Imre 1977/154
Bell, Graham 1986/189
Bél Mátyás 1984/90
Belgium (forradalom, 1830) 1980/227
Belga-Kongó 1985/45
Benedek Marcell 1985/310
Berlini kongresszus (1878) 1978/133
Berlin–Róma-tengely (1936) 1986/295
Berzeviczy Gizella 1978/14
Berzsenyi Dániel 1976/148
Biatorbágyi merénylet (1931) 1981/180
Bíró Lajos 1980/176
Biró Mihály 1986/329
Blériot, Louis 1984/170
Blok, Alekszandr 1980/237
Boczor József 1981/27
Bóka László 1985/242
Bolgár Elek 1983/171
Bolgár Munkáspárt 1977/34

Bolgár nemzeti felkelés (1885) 1985/305
Bolívar, Simón 1983/184
Bolyai Farkas 1975/27
Borkanyuk, Olexa 1981/19
Bosznia-Hercegovina okkupációja 1978/133
Botev, Hriszto 1976/152
Bölöni György 1982/230
Brahms, Johannes 1983/121
Braque, Georges 1982/128
Brecht, Bertolt 1973/31
Briand–Kellog-paktum 1978/188
Brunszvik Teréz 1975/143
Buda felszabadulása (1686) 1986/267
Budai Krónika 1973/133
Buday Dezső 1979/137
Budapest (Pest, Buda, Óbuda egyesítése, 1873) 1973/10
Budapesti nők asztaltársasága 1983/31
Budenz József 1986/217
Bulgária (1876-os felkelés) 1976/127
Bulgária (1923-as antifasiszta felkelés) 1973/199
Bulgária (1944. szeptemberi felkelés) 1974/209
Búr–angol háború 1974/250

CENTO (Central Treaty Organization – Központi Szerződés Szervezete) 1980/89
Ceyloni Kommunista Párt 1973/153
Chlepkó Ede 1983/162
Clark Ádám 1986/251
Curie házaspár 1973/248
Czabán Samu 1978/30
Czigány Dezső 1983/157
Czóbel Ernő 1986/277
Czuczor Gergely 1975/241
Czvittinger Dávid 1976/15

Csehszlovákia, 1948. február 1973/53
Csehszlovák–szovjet szerződés (1935) 1985/173
Cselédtörvény (1876. XIII. tc.) 1976/117
Csokonai Vitéz Mihály 1973/231
Csontváry Kosztka Tivadar 1978/155
Csortos Gyula 1983/55
Csúcsértekezlet Genfben (1955) 1980/157

Daimler benzinmotoros kerékpárja 1985/284
Darabontkormány 1985/219
Dávid Ferenc 1979/241
Davy, Humphry 1978/295
Deák Ferenc 1976/24
Debreceni nemzetgyűlés (1944) 1974/281
Debreceni trónfosztás 1974/103
Dél-Afrikai Unió 1985/229
Dien Bien Phu-i győzelem 1979/126
Dimitrov, Georgi 1982/154
Diósgyőri sztrájk (1901) 1976/275
Diplomáciai kapcsolatfelvétel Magyarország és a Szovjetunió között 1984/33
Disney, Walt 1981/242
Dobi István 1978/304
Dohnányi Ernő 1977/169
Dolgozók Lapja 1977/100
Duhamel, George 1984/142

Edison szénmikrofonja 1986/35
Einstein, Albert 1979/67
Egry József 1983/79
Egyesült kongresszus (1948) 1973/140, 1978/127
Egyesült Nemzetek Szervezete 1975/185
Egyiptom angol megszállása 1982/203
Egységkormány (KMP–SZDP, 1944) 1974/244
Eiffel, Gustave 1982/251
Ellenállás 1944-ben Magyarországon 1974/230
Ellenforradalom 1956-ban Magyarországon 1976/241
Első mesterséges hold 1977/277
Ember Lajos 1974/224
Endrődi csendőrsortűz (1935) 1985/97
Entente cordiale – az antantszerződés (1904) 1979/93
Erdei Ferenc 1985/383
Erkel zenéje Kölcsey Himnuszához 1974/169
Erkel Színház (Népopera) 1986/343
Észak-atlanti Szerződés Szervezete 1974/97

Fagyejev, Alekszandr 1981/250
Fajvédelmi törvények Németországban (1935) 1985/298
Fáy András 1986/201
Februári győzelem Prágában 1973/53
Fegyveres erők napja 1973/202
Fényes Elek 1976/179
Fermi, Enrico 1981/198
Fiedler Rezső 1981/129
Fleming, Alexander 1981/159
Fogaskerekű vasút Budapesten 1974/163
Földes Ferenc 1985/92
Földmunkások sorakozója 1981/15
Földreform (1945) 1975/53
Francia Kommunista Párt 1976/254
Francia népfront (1935) 1985/198
Francia–szovjet szerződés (1935) 1985/173
Frank, Leonhardt 1982/99
Frankel Leó 1976/228
Frunze, Mihail Vasziljevics 1985/39
Független Kisgazdapárt (megalakulás, 1930) 1980/201
Függetlenségi Nyilatkozat, Amerika (1776) 1976/169
Független Szocialista Párt (Várkonyi-párt, 1897) 1977/207
Fülep Lajos 1985/30
Fürst Sándor 1973/236, 1978/277

Gábor Andor 1984/26
Gagarin a világűrben 1986/145
Garami Ernő 1976/271
Gárdos Mariska 1985/167
Garfield, James A. (1881) 1981/141
Gaulle, Charles de 1983/286
Gelléri Andor Endre 1981/75
Genfi leszerelési konferencia (1932–1936) 1982/33
Giraudoux, Jean 1982/226
Gladkov, Fjodorov Vasziljevics 1983/165
Goldmann György 1979/253
Gombocz Zoltán 1977/141
Gothai kongresszus 1975/102
Gózon Gyula 1985/142
Gőgös Ignác 1973/127
Görögország (függetlenség, 1830) 1980/28
Gramofon, grafofon 1986/189
Great Western építése 1986/
Grimm, Jacob 1985/12
Gropius, Walter 1983/132
Gulliver (Swift műve) 1976/233

Gyagyovszky Emil 1981/11
Gyárak államosítása Magyarországon (1948) 1973/80, 1978/81
Győrffy István 1984/40
Győzelem napja 1975/92, 1978/116, 1979/132, 1980/117, 1981/113, 1982/122, 1983/125, 1984/124, 1985/161, 1986/195
Gyulai Pál 1976/19

Halász Gábor 1981/145
Hámán Kató 1984/261
Hamburger Jenő 1983/149
Hamburgi felkelés (1923) 1973/214
Hármasszövetség 1982/137
Hároméves terv (Magyarország, 1947) 1982/171
Hašek, Jaroslav 1983/107
Hatvany Lajos 1980/210
Haubrich József 1983/264
Haydn, Joseph 1982/264
Házi Ferenc 1977/279
Hébelt Ede 1979/34
Helfy Ignác 1980/44
Heltai Gáspár 1974/45
Hemingway, Ernest 1974/173
Hess András 1973/133
Hevesi Ákos 1984/157
Hidrogénbomba 1978/182
Hikmet, Nazim 1977/12
Hirosima 1975/149
Hitel (Széchenyi műve) 1980/16
Ho Si Minh 1980/135
Hoffmann Ottó 1977/123
Horváth Árpád 1975/214
Horváth Imre 1976/260
„Hosszú kések éjszakája" 1984/150

Ibsen, Henrik 1978/71
Ideiglenes Nemzetgyűlés (Debrecen, 1944) 1974/281
Ifjútörök forradalom (1908) 1983/175
Indiai Köztársaság 1975/19
Indiai Nemzeti Kongresszus 1985/391
Indokína Kommunista Pártja 1980/23

Iparos népgyűlés Pesten (1848. április) 1973/107
Iskolák államosítása Magyarországon 1973/146, 1978/138
Iszkra 1975/245
Izsó Miklós 1981/185

J'accuse (Zola vezércikke a Dreyfus-per kapcsán) 1978/7
Jacobi Viktor 1983/236
Jahn Ferenc 1977/17, 1982/38
Jancsik Ferenc 1982/48
Japán kapitulációja 1975/165
Japán–orosz háború (1904) 1979/29
Jászai Mari 1976/223
Jaurès, Jean 1984/233
Jedlik Ányos 1975/11
Jelky András 1980/167
Jókai Mór 1975/31
Joliot, Curie és Frédéric 1975/58
Joyce, James 1982/29
Józsa Béla 1973/243
József Attila 1975/75, 1980/82
II. József türelmi rendelete (1781) 1981/210
II. József jobbágyrendelete (1785) 1985/279
Juhász Gyula 1983/95
Juhász Nagy Sándor 1983/231

Kaffka Margit 1980/143
Kálmán Imre 1982/222
Kant, Immanuel 1984/111
Kantoni kommün (1927) 1977/282
Kármán Tódor 1981/119
Károly (II., Kis) király meggyilkolása 1986/52
Károlyi Mihály 1975/39
Kárpáti Aurél 1984/266
Keleti Károly 1983/179
Kellog–Briand-paktum 1978/188
Kempelen Farkas 1984/18
Kennedy, J. F. 1986/13
Képviselőház első ülése az Országházban (1902) 1977/231
Kéri Pál 1982/98
Killián György 1977/62
Kínai „hosszú menetelés" 1984/224
Kínai Népköztársaság megalakulása 1974/217, 1979/205
Kisch, Egon Erwin 1985/154
Kivételes (szocialistaellenes) törvény Németországban 1978/237
Kodály Zoltán 1982/257
Kogutowitz Károly 1986/30
Kokoschka, Oscar 1986/72
Kolarov, Vaszil 1977/165
Komló 1976/207
Kommunista Kiáltvány 1973/35
Kommunista és munkáspártok 1957. novemberi moszkvai értekezlete 1977/253
Kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai tanácskozása 1975/218
Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása 1974/268, 1976/263, 1978/272, 1979/246, 1980/231, 1981/221, 1982/243, 1983/267, 1984/253, 1985/370, 1986/322
Kommunisták Magyarországi Pártja I. Kongresszusa 1975/154
Kommunisták Magyarországi Pártja II. kongresszusa (Aprelevka) 1980/32
Komintern V. kongresszusa (1924) 1974/157
Komintern VI. kongresszusa (1928) 1978/160
Komintern VII. kongresszusa 1985/247
Kondor György 1971/7
Kongó (Zaire) 1985/45
Kopernikusz, Mikolaj 1973/48
Korea japán megszállása 1982/177
Koreai háború 1975/119
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság 1973/191, 1978/202
Korvin Ottó 1974/82
Kossuth-díj 1976/11, 1978/60
Kossuth Lajos 1977/218
Kosztolányi Dezső 1985/114
Kozma Miklós 1984/193
Kölcsey Himnusza 1974/169
Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa 1974/19
Kőrösi Csoma Sándor 1984/59
Köztársaság kikiáltása (1946) 1976/31
Kreutz Róbert 1973/20
Kriza János 1986/227
Krúdy Gyula 1978/247
Kubai forradalom győzelme 1979/7
Kulich Gyula 1974/14
Kun Béla 1976/54, 1986/41
Kunfi Zsigmond 1979/107
Kunmadaras (1946) 1976/156

Landler Jenő 1975/209
Latinca Sándor 1986/139
Lawrence, David Herbert 1985/293
Léggömbrepülés a La Manche-csatorna felett (1785) 1985/19
Lenin 1974/25, 1980/98
Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban 1974/49
Leningrád 1974/31
Lenin: Mi a teendő? 1977/85
Lengyel Menyhért 1980/12
Lengyelország felszabadulása 1974/78
Lesseps, Ferdinand 1979/183
Lesznai Anna 1985/7
Liebknecht, Wilhelm 1976/104
Liszt Ferenc 1986/281
Litvinov, Makszim Makszimovics 1976/175
Lorca, Federico Garcia 1974/139
London, Jack 1976/7
Lotz Károly 1983/281
Lőwy Sándor 1981/41
Lukács György 1985/128
Lumumba, Patrice 1975/127

Madách Imre 1973/26, 1983/216
Madzsar József 1976/77
Magyar Dolgozók Pártja 1973/140, 1978/127
Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusa 1976/59
Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa 1976/211
Magyar Kurir (1786) 1986/337
Magyar Lajos 1981/226
Magyarok a spanyol szabadságharcban 1977/93
Magyarország az ENSZ-ben (1955) 1980/250
Magyarország felszabadulása 1973/96, 1974/91, 1975/69, 1976/111, 1977/106, 1978/89, 1979/87, 1980/77, 1981/81, 1982/103, 1983/101
Magyarországi Általános Munkáspárt (1880) 1980/130
Magyarországi Általános Munkáspárt vezetőinek pere 1984/129
Magyarországi Munkáspárt (1873) 1973/75, 1978/123
Magyarország német megszállása 1974/69
Magyar partizánok Franciaországban 1974/39
Magyar Rádió (A kezdet, 1925) 1975/232
Magyar–szovjet barátsági szerződés (1948, 1967) 1973/44
Magyarországi Tanácsköztársaság (1973/70, 1974/76, 1975/62, 1976/88, 1977/79, 1978/75, 1979/78, 1980/60, 1981/64, 1982/81, 1983/87, 1984/85, 1985/103, 1986/112
Magyar Tudományos Akadémia 1975/193
Majakovszkij, Vlagyimir 1973/155
Majszkij, Ivan Mihajlovics 1984/11
Május 1. 1973/119, 1974/123, 1975/87, 1976/135, 1977/119, 1978/113, 1979/117, 1980/111, 1981/103, 1982/117, 1983/115, 1984/113, 1985/161, 1986/181
Május 9.: a győzelem napja 1975/92, 1978/116, 1979/132, 1980/117, 1981/113, 1982/122, 1983/125, 1984/124, 1985/187, 1986/195
Makk-féle összeesküvés Székelyföldön (1854) 1976/61
Mann, Thomas 1975/109
Március 15. 1973/63, 1974/63, 1975/48, 1976/82, 1977/67, 1978/65, 1979/73, 1980/49, 1981/59, 1982/70, 1983/72, 1984/79, 1985/86, 1986/91
Mauriac, François 1985/324
Marconi, Guglielmo 1974/116
Mark Twain 1985/376
Markovits Rodion 1984/165
Marosvásárhelyi vértanúk (1854) 1979/61
Marseille-i királygyilkosság 1984/219
Második ópiumháború (1856) 1981/205
Matteotti, Giacomo 1974/151, 1985/193
Mátyás király beveszi Bécset (1485) 1985/207
Mauriac, François 1985/324
Maurois, André 1985/252
Mazzini, Giuseppe 1980/149
Második front (1944) 1974/146
Mechwart András 1984/269
Mecsekszabolcsi csendőrsortűz (1937) 1977/29
Medgyaszay Vilma 1985/180

Mező Imre 1975/237, 1980/247
Michelangelo 1975/44
Milne, Alan Alexander 1982/11
Mohácsi csata (1526) 1976/196
Montaigne 1983/41
Mongol Népköztársaság 1974/273
Mónus Illés 1986/83
Móra Ferenc 1979/177
Móricz Zsigmond 1979/159
Mosolygó Antal 1977/52
Mozart, Wolfgang Amadeus 1981/23
Munkásharcok 1848-ban 1973/107
Munkás-Heti-Krónika 1973/23
Munkások Újsága (1848) 1973/91, 1974/107
Müncheni Konferencia (1938) 1978/218
Münnich Ferenc 1986/316

Nagy István 1979/39
Nagy Lajos 1983/35
Nagy Októberi Szocialista Forradalom 1973/277, 1974/263, 1975/198, 1976/249, 1977/243, 1978/263, 1979/235, 1980/221, 1981/217, 1982/237, 1983/234, 1984/243, 1985/359, 1986/303
NATO 1974/97
Német Kelet-afrikai Társaság 1985/51
Németh László 1981/91
Németország Kommunista Pártjának betiltása (1956) 1981/173
Németország Szocialista Munkáspártja (1875) 1975/102
Német Szövetségi Köztársaság 1979/197
Nemzeti Múzeum megalapítása 1977/264
Nemzeti Parasztpárt 1979/152
Nemzetközi nőnap 1973/59, 1974/54, 1976/72, 1977/57, 1978/51, 1979/47, 1980/39, 1981/51, 1982/65, 1983/67, 1984/66, 1985/80, 1986/77
Nemválasztók pártja megalakulása (1878) 1978/100
Népopera (Erkel Színház) 1986/343
Népszava 1977/133
Népszínház 1975/179
Neruda, Pablo 1979/173
Neumann János 1978/300
Nobel, Alfred 1983/239
Norvég Kommunista Párt 1973/221
Noszlopy Gáspár 1978/45
Nukleáris korszak 1978/182
Nürnbergi per 1975/203
Nürnbergi törvények 1985/298

Nyilaspuccs (1944) 1974/256
Nyugat 1983/7

O'Casey, Sean 1984/96
Olasz–abesszín háború (1935) 1985/317
Olbracht, Ivan 1982/7
Operaház megnyitása 1984/211
Orosz Munkások Északi Szövetsége, Pétervár 1979/13
Orosz–japán háború (1904) 1979/29
Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt I. kongresszusa 1978/39
Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusa 1973/165, 1978/166

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt IV. kongresszusa 1981/96
Orosz–török háború 1978/133
Országgyűlési Tudósítások 1982/261
Ortutay Gyula 1985/109
Országház, első képviselőházi ülés (1902) 1977/231
Országos pártértekezlet (MSZMP) 1982/163
Osztapenko kapitány 1974/286
Osztrák államszerződés (1955) 1980/125
Országház építése 1985/329

Őszirózsás forradalom Magyarországon (1918) 1978/253
Ötéves terv (Magyarország, 1950) 1975/286
Ötéves terv (Szovjetunió, 1928) 1978/227

Pacsai csendőrsortűz 1982/52
Panama Csatorna Társaság 1979/183
Pákozdi csata (1848) 1973/202
Pálffy György 1984/201
Parlamenti reform (Anglia, 1832) 1982/149
Pasteur-széruma a veszettség ellen 1985/235
Paulay Ede 1986/97

Pásztor Árpád 1977/112
Pedagógusszervezkedés (Czabán Samu) 1978/30
Penguin Book 1985/257
Péri, Gabriel 1977/20
Pethő Sándor 1985/69
Petőfi Sándor 1973/5
Pfeifer Ferdinánd 1983/83
Picasso, Pablo 1981/194
Pilisvörösvári éhségfelvonulás 1978/289
Pogány József 1986/310
Polányi Károly 1986/289
Polgári demokratikus forradalom Magyarországon 1978/253
Potsdami konferencia 1975/133
Prestes, Luis Carlos 1973/16
Proudhon, Pierre Joseph 1984/53
Puccini, Giacomo 1978/148
Pugacsov-felkelés 1973/195
Puskás Tivadar 1973/40

Rabinovits József 1984/249
Rácz Aladár 1986/58
Rádium felfedezése 1973/248
Radnóti Miklós 1979/120, 1984 118
Rajk László 1979/52, 1984/71
Rákóczi Ferenc 1976/98
Rákosi Endre 1974/205
Rassay Károly 1986/119
Ratio Educationis 1977/7
Reinitz Béla 1978/268
Reichstag-per 1983/222
Reményi Ede 1978/19
Renoir, Pierre Auguste 1981/45
Révai József 1973/209
Révész Béla 1976/45
Révész Mihály 1984/275
Ries István 1985/366
Román Kommunista Párt megalakulása (1921) 1981/107
Romániai parasztfelkelés 1982/43
Roosevelt, Franklin Delano 1982/22, 1983/60
Rózsa Ferenc 1981/237
Rózsa Richárd 1979/169
Rudas László 1985/56

Sacco és Vanzetti 1977/191
Sadoveanu, Mihail 1980/217
Ságvári Endre 1973/233, 1983/249
Shaw, George Bernard 1981/153
Salamon Béla 1985/75
Salamon Ernő 1982/133
Salgótarjáni éhségfelvonulás (1926) 1976/123
Salgótarjáni bányászsztrájk (1929) 1979/225
Sallai Imre 1977/287
II. Sándor (1881) 1981/55
Schönherz Zoltán 1975/137, 1980/161
Schönstein Sándor 1973/173
Schweitzer, Albert 1975/15
Sebes István 1981/247
Silling, Pavel 1986/158
Sinclair, Upton 1978/213
Sinkó Ervin 1978/233
Smith, Adam 1973/137
Šmeral, Bohumir 1980/206
Somlay Artúr 1983/46
Spanyol–amerikai háború 1978/107
Spanyol polgárháború kirobbanása (1936) 1986/241
Spanyol szabadságharc, magyar zászlóalj 1977/93, 1986/241
Steinmetz kapitány 1974/286
Stendhal 1983/25
Stephenson, George 1981/125
Stockholmi békekongresszus (1950) 1980/55
Stromfeld Aurél 1978/207
Stuttgarti kongresszus (II. Internacionálé) 1982/185
Sugár Andor 1978/56
Superviellen, Jules 1984/7
Šverma, Jan 1976/94
Swift, Jonathan 1976/233

Szabados Sándor 1974/9
Szabó Dezső 1979/143
Szabó Ervin 1977/185
Szabó Lőrinc 1980/67
Szakszervezeti Ellenzék megalakulása (1931) 1981/36
Szakszervezeti kongresszus (Budapest, 1899) 1974/131
Szalmás Piroska 1978/173
Szántó Béla 1981/33
Szekfű Gyula 1983/143
Szép Ernő 1984/146
Szép Szó 1986/65
Szeptember elsejei tüntetés Budapesten (1930) 1980/187
Szilárd Leó 1978/25
Szimonidesz Lajos 1984/239

Szlovák Nemzeti Felkelés 1974/196
Szocialista Internacionálé 1976/161
Szocialista Internacionálé VB a népfrontpolitikáról (1935) 1985/267
Szociáldemokrata Párt (MSZDP X. kongresszusa) 1973/102
Szocializmus című szociáldemokrata folyóirat fasizmus száma (1935) 1985/353
Szovjet leszerelési javaslat a Népszövetségben (1927) 1977/270
Szovjetunió belépése a Népszövetségbe 1984/206
Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa 1976/41
Szovjetunió megalakulása 1982/267
Szőnyi Márton 1978/285
Szőnyi Tibor 1983/290
Sztravinszkij, Igor 1982/159
Szuezi-csatorna 1976/184, 1977/227
Szverdlov, Jakov Mihajlovics 1985/214

Táncsics Mihály 1973/91, 1974/107
Telefonhírmondó 1973/40
Teleki László 1986/23
Thaon Mór 1978/143
Thälmann, Ernst 1986/164
Thorez, Maurice 1980/104
Thököly Imre 1982/209
Thököly Imre elfogása (1685) 1985/337
Tihanyi Lajos 1985/343
Tiszaeszlári per 1982/93
Togliatti, Palmiro 1973/85
Tolsztoj, Alekszej 1983/14
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 1978/195
Tompa utcai nyilasverés (1937) 1977/213
Tóth Árpád 1986/151
Tóthfalusi Sándor 1979/97
Török–orosz háború 1978/133
Törvényhatósági Tudósítások (1836) 1986/235
Túrkeve 1976/49

Vági István 1973/160
Vágó Béla 1981/164
Vajda János 1977/127
Vajda Lajos 1983/197
Valero-selyemgyár 1976/216
Válságellenes éhségtüntetés (1923) 1982/110
Vámbéry Ármin 1982/76
Vámos Ilona 1976/201
Varga Jenő 1979/231
Varjas Sándor 1985/26
Várkonyi-párt (Független Szocialista Párt, 1897) 1977/207
Varsói felkelés (1830) 1980/227
Varsói gettófelkelés 1973/111
Varsói Szerződés 1975/97, 1980/121
Vasas sportegyesület 1986/105
Vasmunkások első magyar szakegylete 1977/48
Vasutassztrájk Magyarországon (1904) 1979/101
Véres vasárnap Oroszországban (1905) 1980/7
Versailles-i béke (1783) 1983/211
Versailles-i békekonferencia (1919) 1979/17
Vérvörös csütörtök 1982/142
Vietnami Demokratikus Köztársaság kikiáltása 1975/170
Vietnami Dolgozók Pártja 1976/35
Vietnami háború 1976/279
Vígszínház 1976/285
Világgazdasági válság (1929–1933) 1979/217
Villon, François 1981/87
Voronyezs (1943) 1983/18
Vörös péntek Budapesten (1905) 1980/192
Vörösmarty Mihály 1975/227

Washington, George 1982/57
Watt, James 1986/7
Webb, Sydney James 1984/161
Weiner Leó 1985/137
Wroclawi békekongresszus (1948) 1973/186

Zaire (Kongó) 1985/45
Zetkin, Clara 1977/149
Zichy Mihály 1977/236
Zipernowsky Károly 1978/95
Zola, Émile 1978/7
Zöld Sándor 1983/139
Zweig, Stefan 1981/230

Tartalom

JANUÁR

A gép forradalmának elindítója (James Watt) 7
1036 nap (J. F. Kennedy) 13

FEBRUÁR

Kossuth küzdőtársa (Teleki László) 23
A térképész és térképkereskedő (Kogutowicz Károly) 30
Mikrofonrege (Edison) 35
Kun Béla 41
A budai királydráma (II. [Kis] Károly) 52
A cimbalom zsenije (Rácz Aladár) 58

MÁRCIUS

„Vissza az értelemhez" (A *Szép Szó*) 65
Az arcok természete (Oskar Kokoschka) 72
Asszonyaink arca (A nemzetközi nőnap) 77
Mónus Illés 83
Pozsony, 1848 márciusa 91
Az „aranykor" szervezője (Paulay Ede) 97
A Vasas megalakulása 105
Vita a földkérdésről (A Magyarországi Tanácsköztársaság) . . 112
Egy polgár arcképe (Rassay Károly) 119

ÁPRILIS

Gőzhajók vetélkedője (A *Great Western*) 127
Nemzeti bizottságok (Hazánk felszabadulásának ünnepe) . . . 132
Somogy harcosa (Latinca Sándor) 139
Az űr Kolumbusza (Jurij Gagarin) 145
„. . . . csöndem is rivall" (Tóth Árpád) 151
A feltaláló diplomata (Pavel Lvovics Silling) 158
Hamburg harcosa (Ernst Thällmann) 164
Ultrapuccs Algériában 172

MÁJUS

A válasz: munkásszolidaritás
(A nemzetközi munkásosztály ünnepe) 181
Az éneklő viaszhenger (Graham Bell) 189
A győzelem májusa (A Győzelem Napja) 195
A haza mindenese (Fáy András) 201

JÚNIUS

Szegedtől Sopronkőhidáig (Bajcsy-Zsilinszky Endre) 209
A modern magyar nyelvtudomány úttörője (Budenz József) . . 217
Tamás bátya kunyhója (Harriet Beecher Stowe) 222
Vadrózsákból rózsák (Kriza János) 227

JÚLIUS

Tudósítás kéziratban *(Törvényhatósági Tudósítások)* 235
A spanyol szabadságharc 241

AUGUSZTUS

Adam-Ádám Pest-Budán (Clark Ádám) 251
Le contrat social (A Magyar Népköztársaság Alkotmányának ünnepe) 257

SZEPTEMBER

Budavár visszavétele 267

OKTÓBER

Marxista tudós (Czóbel Ernő) 277
A halhatatlan zeneköltő (Liszt Ferenc) 281
A nehezen leírható zseni (Polányi Károly) 289
A „tengely" születése (A Berlin–Róma-tengely) 295

NOVEMBER

Levél a Központi Bizottság tagjaihoz (A Nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepe) 303
Esztéta és katona (Pogány József) 310
Igaz ember (Münnich Ferenc) 316
Bolsevikiek (A KMP megalakulásának évfordulója) 322
A kalapácsos ember (Bíró Mihály) 329

DECEMBER

Egy „második": a *Magyar Kurir* 337
A színházkolosszus (A Népopera) 343

Az „Évfordulók" eddig megjelent köteteinek név- és tárgymutatója 351

40,– Ft